

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

ناکو عەبدولکەریم شۆ

شاری سلیمانی

۱۹۱۸ - ۱۹۳۲

لیکۆئینه و دهیه کی میژووی / سیاسییه

مکتبی اقرا الشافعی

www.iqraonline.com

۲۷۰۱ ی کوردی

۲۰۰۲ زاینی

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

پژده زانندی جزوها کتیب: سردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للکتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

شارى سليمانى

(۱۹۱۸-۱۹۳۲)

" ليكۆلئيه وهيه كى ميژوويى / سياسىيه "

ئاكو عەبدولكەرىم شوانى

ناوی کتیب: شاری سلیمانی ۱۹۱۸ - ۱۹۳۲ لیکۆلینه وه یه کی میژوویی / سیاسی یه

ناوی نووسهر: ناکۆ عهبدولکههریم شوانی

چاپ: چاپی یه کهم

شوینی چاپ: سلیمانی

سالی چاپ: ۲۰۰۲

تیراژ: (۱۰۰۰) دانه

چاپخانه: زانست

ژماره ی سپاردنی (۳۵۸) سالی ۲۰۰۲ ی وهزارهتی روشنبیری حکومهتی ههریمی پێدراوه.

پیشکشه شه به :

* هه موو کوردیکی نه ته وه په روهر

* رووناکبیری شه هید "جه مال عیرفان"

* باوکم و دایکم

له بیرم دئ سلیمانی که دارولمولکی بابان بوو
نه مه حکومی عه جه م نه سوخره کیشی ئالی عوسمان بوو

شیخ رهزای تاله بانی

پیشەکی

دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەكەمی جیهانی نیوچهکانی ژێر دەسەلاتی دەولەتی عوسمانی رووبەرۆی قونایگی نوێ بونەو و وێرای ئەهەمەتیهکانی سالانی جەنگ گەلانی نا تورکی ژێر دەسەلاتی ئەو دەولەتە بە پشت بەستن بە گەشت و بەلێنهکانی ولاتانی هاوپیەمان، چاویان لەو بوو لە ژێر دەستەیی پزگاریان بێت و بێنە خاوەن قەوارە سەر بەخۆ، لەم نێوانەشدا گەلی کورد وەک میللهتیکی ژێر دەستەیی عوسمانی هیواپەکی زۆری بە بەلێنهکانی ولاتانی سەرکەوتوو هەبوو، لەم پێناوەشدا کەوتبوونە چالاکی پەيوەندی بەستن لەگەڵ ولاتانی وەک بەریتانیا و روسیای قەیسەری، لە کوردستانی باشووریشدا جموجۆل پەیدا ببوو، بەتایبەتی لە شاری سلێمانیدا کە ئەو کاتە شوینیکی بەرچاوی هەبوو لە کوردستاندا، بۆیە مامەلەکردنی خەلکی ئەم شارە لەگەڵ بارودۆخی نوێی دوای جەنگدا سیمایەکی تایبەتی هەبوو دانیشتوانەکە بە چاویکی جودا دەیان روانیە پیشەهاتە سیاسییەکانی ناوچەکە، بە حوکمی ئەوێ سلێمانی شوین و پێگەی جیاوازی تایبەتی هەبوو لە چاوی شارەکانی دیکە کوردستانی باشوور.

ئەم شارە ماوەی شەست و حەوت سال مەلەند و پایتەختی میرنشینی بابان بوو (١٧٨٤-١٨٥١) و هەر لە سەرەتای بنیادنانیەو چەندین زانای نایینی و مەلا دەرسیان تێدا و تۆتەو (مەزگەوتی گەورە) پەرپوو لە فەقێ و لە زۆر ناوچەیی کوردستانەو روویان تێکردوو بۆ خویندن، و وێرای ئەمەش سلێمانی مەملانیی هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی بە خۆو بینیو، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ھۆکاریکی دیکە پێشکەوتنی فیکری ئەم شارە بوو.

دواتریش مەسەلەیی کردنەوێ قوتابخانەیی (روشدیدی عەسکەری) بۆتە ھۆکاریکی بەرچاوی تەری پێشکەوتنی سلێمانی، بە حوکمی ئەوێ ژمارەپەکی زۆر لە گەنجەکانی دوای تەواو کردنی روشدیدی عەسکەری روویانکردۆتە شارەکانی بەغدا و ئەستەمبول بە مەبەستی تەواو کردنی خویندن و گەشتوونەتە پلەیی ئەفسەری و زۆر شوینیان بینیو و چاویان

كراوه ته وه و نه زمونځى زوريان لا كه له كه بووه ، دواى گهړانه و هيان روليكى بهرچاويان هه بووه له پيشخستنې سليمانى دا وشوین د هستان له مملانى سياسيه كانى نيو شاره كه دا ديار بووه ، خزمه تيكى زورى بوارى روشنيرى وخویندنه وارى ورژنامه گهړيان كړدوه له سليمانيدا .

نهم هوکارانه ش هانيان دام شارى سليمانى وهك بابته ماستر نامه كه هه لېژنم ، به تايبه تى رهوشى سياسى له نيوان سالانى (۱۹۱۸-۱۹۲۲) دا ، كه نه و ماوه يه نهك هه سليمانى به لكو كوردستان به گشتى بيووه شه پرگه يه كى فراوان ، سليمانيش به هوى تايبه تمه ندى خو يه وه وهك ناماژمان پيكر ، بيووه مه كوې رووداوه سياسيه كانى باشورى كوردستان ، به تايبه تى له شهش سالى دواى جهنگدا كه سايه تيه كى وهك شيخ مه حمود ، سى حكومه تى پيك هيناو ، دواتريش تا كوتايى سالى ۱۹۲۱ ، گه ورتين كيشه ي بۇ هه ردو حكومه تى بهر تانايو عيراق دروست كړدبوو ، بيگومان سليمانى ته وهرى نه و رووداو وجموجولانه ي پيك ده هينا ، به لام تا ئيستا هيچ ليكولينه و هيه كى تايبه ت بهم شاره نه نجام نه دراوه ، گهر شتيكيشى له باره وه نووسراييت ، نه و له روانگه ي رووداوه سياسيه كانى دهوروبه ره وه له رولى سليمانيان روانيوه ، يا نه وه ته زياتر به شور شه كانى شيخ مه حموده وه به ستراوه ته وه .

له م تويزينه و هيه دا به پى توانا هه ولمان داوه سه رجه م رووداو وپيشهاته سياسيه كان له گوشه نيگاي تايبه تمه نديتى سليمانيه وه وه ربگرين و شاره كه بكه ين به ته وهرى رووداوه كان .

نه نجام دانى نهم كار ه بۇ تويزنر هينده ئاسان نه بووه ، به حوكمى نه وه ي نه و ماوه يه ي ده ست نيشانم كړدوه يه كجار چاره نووس سازو پر له گوړانكارى بووه ، نه مهش كار ه كه ي قورستر كړدبوو ، جگه له وه ي بارودوخى سياسى كوردستان ريگرپو له وه ي ده ستان بگات به زور سه رچاوه به لگه نامه ي گرنگ كه باسه كه ي ده وله مه ندر ده كړد ، هه روه ها نه و كه سايه تيانه ي له و سه رده مه دا ژيان و به شى هه ره زوريان له ژياندا نه ماون ژماره يه كى كه نه ييت ، نه وانه ش دوور بوون ليمانه وه .

ئەم تېزە لە چوار بەش پىك ھاتوو ھەر بەشىكىش بەسەر چەند
باسىكدا دابەش كراو ھەم شىۋەيەى خواروھ:

بەشى يەكەم:

ئەم بەشە دەكەۋىتە دەرەۋەى ماۋەى دەست نىشان كراو بۇ كارەكە
زىاتر سالانى (۱۸۹۰-۱۹۱۸) دەگرىتەۋە، بەلام لەبەر گرنگى ئەو قۇناغە
بەباشمان زانى بۇ دەۋلەمەند كىردنى تېزەكە ئاورپىك لە سەرچەم لايەنەكانى)
جوگرافى ، كارگىزى ، سىياسى ، ئابورى ، كۆمەلايەتى ، خويندن و
خويندەۋارى ، تەندروستى) ئەو سەردەمە بدىتەۋە، ئەم بەشەمان لە شەش
باس پىك ھاتوو ھەم شىۋەيە:

باسى يەكەم:

سەبارەت بە شوينى جوگرافى وپىگەى شارەكەيە ، وپراى ئاورپىكى
خىرا لە گرنگى مېژۋوى شوينەكەى.

باسى دوۋەم:

دەربارەى رەگ ورىشەى ناۋى سلىمانىەو سەرچەم ئەو رايانەى تىادا
ھاتوو كە باس لەم مەسەلەيە دەكەن، چ بىرۋاپى بىگانەكان يا مېژۋونۋوسان
ولىكۆلەرانى كورد.

باسى سىيەم:

ئەم باسە تەرخان كراو بۇ بارودۇخى كارگىزى و سىياسى سلىمانى لە
دوا سالەكانى دەسەلاتى عوسمانىدا وچۇنيەتى بەريۋەبىردنى دام و دەزگا
ئىدارىەكان و سىياسەتى عوسمانى ، ھەرۋەھا تىپروانىنى دانىشتۋانى شارەكە
بۇ دەسەلاتى عوسمانى ومامەلەكەردىيان لەگەلىدا و ھەلسۈكەۋتى
كاربەدەستانى ئەو دەۋلەتە دەرھەق بە خەلكى.

باسى چوارەم:

ھەلسەنگاندنىكى رەۋشى كۆمەلايەتى و ئابۋورىيە لەو ماۋەيەدا و تىايدا
باس لە دۇخى كۆمەلايەتى و داب و نەرىتى خەلكى سلىمانى دەكرىت ،
كارىگەرى ئەو نەرىتانە بۇ سەر دواكەۋتى شارەكە خراۋنەتە روو ، جگە
لەمەش رەۋشى ئابۋورى وچالاكى بازىرگانى وبارى گوزەران لە سلىمانىدا لە

سایه‌ی دهسه‌لاتی عوسمانیدا لایه‌نیکی دیکه‌ی ئەم باسه‌یه ، که وێرای سیاسه‌تی داگیرکه‌رانه‌ی عوسمانی سه‌رده‌مانیک سلیمانی گه‌شه‌کردنیکی ئابووری باشی به‌خۆوه بینووه‌و جۆره‌ها پیشه‌سازی ده‌ست کرد له‌م شاره‌دا بره‌وی هه‌بووه .

باسی پێنجه‌م:

بارودۆخی خویندن و خوینده‌واری و فێرکردن ته‌وه‌ری ئەم باسه‌ پێک ده‌هێنێت له‌ سه‌ره‌تایی دروست بوونی شاره‌که‌وه ، که جگه‌ له‌ مزگه‌وت و ته‌کیه‌ و خانه‌قاکان قوتابخانه‌ی روشدیه‌ی عه‌سکه‌ری باسی لێوه‌ کراوه‌ و رۆلی ئەم نیوه‌نده‌ زانسته‌یانه‌ خراونه‌ته‌ روو و هه‌ولمانداوه‌ سیاسه‌تی عوسمانی له‌ بوا‌ری خویندن و فێرکردندا بخه‌ینه‌ روو، که به‌ چ مه‌به‌ستێکی شو‌قینا‌یه‌ هه‌ولێ ئاراسته‌کردنی ئەم بواره‌یان داوه .

باسی شه‌شه‌م:

ده‌رباره‌ی باری ته‌ندروستی و ئاستی خزمه‌تگوزاریه‌ ته‌ندروسته‌یانه‌ له‌ سلیمانیدا، و تیایدا مه‌سه‌له‌ی پشت گۆی‌خستنی ئەم بواره‌ خراوه‌ته‌ روو که چ کاریگه‌رییه‌کی خراپی بۆ سه‌ر باری ته‌ندروستی شاره‌که‌و رێژه‌ی مردن هه‌بووه‌و هه‌ولمان داوه‌ ئەم فه‌رامۆشکردنه‌ په‌یوه‌ست بکه‌ین به‌ سیاسه‌تی داگیرکه‌رانه‌ی عوسمانی‌یه‌وه .

به‌شی دووه‌م:

ئەم به‌شه‌ ماوه‌ی نیوان سالانی (۱۹۱۸-۱۹۲۲) ده‌گرفته‌ خۆ ، له‌م سه‌رده‌مه‌دا سلیمانی به‌ گه‌لیک رووداو پێش هاتی نوێ ئاشنا ده‌بێت که هاتنی ئینگلیزه‌ دامه‌زراندنی یه‌که‌مین حکومه‌داریه‌تی شیخ مه‌حمود هه‌ره‌ پێشینه‌که‌یا نه‌ ئەم به‌شه‌ به‌سه‌ر سی باسدا دابه‌شکراوه :

باسی یه‌که‌م:

له‌ چۆنیه‌تی هاتنی ئینگلیزه‌و سلیمانی ده‌وێت و باس له‌ به‌راییه‌کانی په‌یوه‌ندی شیخ مه‌حمود و خه‌ڵکی سلیمانی ده‌کات له‌ گه‌ل ئینگلیزه‌کاندا وێرای باس کردنی باری ناهه‌موواری شاره‌که‌ له‌و سه‌رو به‌نده‌دا و مامه‌له‌ی ئینگلیز له‌گه‌ل دانیشه‌توانی‌دا.

باسى دوۋەم:

يەكەمىن حەكمەداریەتى شەيخ مەحمود تەۋەرى ئەم باسەيە و تىايدا
 ھەيكەلى حەكمەتەكەى شەيخ مەحمود و كاروبارەكەى و پەيۋەندىيەكانمان باس
 كردوۋە ، جگە لە باسكردنى مامەلەو ھەلسوكەوتى ئىنگلىز دەرھەق بەم
 حەكمەتە خراۋەتە روو وقسەمان لە ھۆكارەكانى تىكچوونى پەيۋەندى شەيخ
 مەحمود و ئىنگلىز كردوۋە كە بە رووخانى حەكمەتەكە كۆتايى دىت.

باسى سىيەم:

ئەم باسە تايبەتە بە سەردەمى دەسلەتلى راستەوخۆى ئىنگلىز لە
 سەلىمانىدا دواى دوورخستەنەۋى شەيخ مەحمود بۆ ھىندستان و چۆنىەتى
 مامەلەو سىياسەتى ئىدارى بەرىتانيا لە سەلىمانىدا ، كە و پىراى ھەموو
 توندوتىژى و فشارىك جەماۋەرى شارەكە ھەلوئىستىكى توندیان ھەبوو
 بەرامبەريان ، جەموجۆل و چالاكىەكى زۆريان دەست پىكردبوو بۆ دژايەتى
 كردنى ئىنگلىز ، ئەمەش سەرھەتايى دەست پىكردنى چالاكى سىياسى نەيىنى و
 پەيدا بوونى گروپ و رىكخراۋى سىياسى بوو لە شارەكەدا بەمەبەستى گوشار
 خستەنە سەر ئىنگلىز بۆ ھىنانەۋەى شەيخ مەحمود

بەشى سىيەم :

ئەم بەشە ماۋەى نىۋان كۆتايى سالانى ۱۹۲۲ تا ناۋەرپاستى ۱۹۲۴
 دەگرىتەۋە ، ئەم ماۋەيەش سەردەمى حەكمەداریەتى شەيخ مەحمود ، كە تىايدا
 دوو كابىنەى حەكمەتى پىك ھىناۋە ، ھەولمان داۋە باس لە بارودۆخى
 سىياسى ئەو سەردەمە بىكەين كە قۇناغىكى گىرنگى شارى سەلىمانى پىك
 دەھىنىت ، بەشەكەشمان دابەش كردوۋە بۆ سى باس بەم شىۋەيەى خوارەۋە -

باسى يەكەم :

دەريارەى ھىنانەۋەى شەيخ مەحمود و سىياسەتى ئىنگلىزە لەم
 ھەنگاۋەيدا ، و پىراى خەملىنى ھەستى جوۋدا خوازانەى خەلكى سەلىمانى كە
 بە ئاراستەيەكى زۆر جىياۋز لە ويست و مەبەستەكانى ئىنگلىز ھەلسو
 كەوتيان دەكرد ، خودى شەيخ مەحمودىش دواى مانگىك لە گەپرانەۋەى و
 پىكھىنانى دوۋەمىن حەكمەداریەتى خۆى بە پىچەۋانەى ويستەكانى بەرىتانيا

جولايەو، بەلام كەوتە نىو بەرداشى ئىنگىلىز و توركە كەمالىەكان و سلىمانى دوو چارى گىژاويكى سىياسى دژوار هات و پەيوەندىيەكانى شىخ مەحمود لەگەل ئىنگىلىزدا گەيشتە بن بەست .

باسى دووهم :

سەبارەت بە سەردانى سىمكۆى شىكاكە بۆ سلىمانى ، كەلەو پۇژگارەدا پووداويكى سىياسى گرنگ بوو لە مېژووى شارەكەدا و بە پوونى ھەست بە ويستە نەتەوہىيەكانى خەلكى سلىمانى دەكرىت، ھەرچەندە سىمكۆ لەسەر راسپاردەى ئىنگىلىزەكان ئەم سەردانە دەكات ، كەچى خەلكەكە تىپروانىنىكى جياوازيان ھەبوو بۆ سىمكۆ و مەبەستى سەردانەكەى، بەلام لە كۆتاييدا سىمكۆ سلىمانى جىدەھىلى بى ئەوہى سەردانەكەى ھىچ ئاكامىكى لىبەكەويتەوہ .

باسى سىيەم :

ئەم باسە تايبەتە بە پەوتە سىياسىيە جياوازەكانى ناو شارى سلىمانى و ململانئى نىوان توركخاكان و لايەنگرانى ئىنگىلىز ويپراى بوونى ژمارەيەكى كەم لەو پۇشنىيرو نىشتان پەرورەنەى بپروايان نە بەتورك و نە بەئىنگىلىز ھەبوو ، كە زۆر جار ھەردوو دەستەى يەكەم دژ بە دەستەى سىيەم دەوہستانەوہ، بەلام لە سەردەمى دووہمىن ھوكمدارىەتى شىخ مەحمود دا توركخاكان لە ھەموو كات زياتر بە ھىز بوون و فشاريان خستبووہ سەر دەستەكانى تر .

بەشى چوارەم :

ناوہپۆكى ئەم بەشە زياتر لە شارى سلىمانى دەدويت لە نىوان سالانى ۱۹۲۵ - ۱۹۳۲، ئەم سەردەمە سلىمانى لە ژيپر سايەى دەسەلاتى پاستەو خۆى ئىنگىلىز و ھكومەتى عىراق دابوو، لەم بەشەدا زياتر لە چالاكيە سىياسىيەكانى دانىشتوانى نىو شارەكە دەدويين كە پۆلىكى بەرچاويان گىپراوہ لە بزاقى سىياسيدا دوور لە دەسەلاتى شىخ مەحمود و ھىزەكەى، ئەم بەشەشمان بۆ سى باس دابەش كردوہ :

باسى يەكەم :

سەرتاپاي ئەم باسە تەرخان كراۋە بۇ پۇلى سەلىمانى لە كېشەي
ويلايەتى موسۇدا، بە تاييەتى لە كاتى ھاتنى لىژنەكەي (كۆمەلەي گەلان) بۇ
سەلىمانى كە ئەو كاتانە بە شېكى زۆرى خەلكى بە ئاشكرا داۋاي جيا
بوۋنەۋەو سەربەخۇييان دەكرد، بەلام پايەكانيان بە ھەند ۋەنەگىراۋە .

باسى دوۋەم :

لەم باسەدا ئەو گروپ و پېكخراۋو كۆمەلە نەينى و ئاشكرايانەمان
خستۋتە پوو كە ويپراي فشارى زۆرى ئىنگليز و حكومەتى عىراق لە سەلىمانى
دا پېكھاتوون بۇ داكۇكى كردن لە مافەكانى گەلى كورد، لەم پېناۋەشدا
چالاكى زۆريان نواندوۋە ، ۋەك پېكخراۋەكانى (كۆمەلەي پېشكەۋتنى
كوردان، جەمەيەتى زەردەشتى ، لقى خۇيىبوون لە سەلىمانى)، بەلام
ئىنگليزەكان بە خىرايى ئاشكرايان كردوون و ھەلىان ۋەشانوۋەتەۋەو
ئەندامە چالاكەكانيان دوور خستوۋنەتەۋە .

باسى سېيەم :

ئەم باسەمان تەرخان كردوۋە بۇ چالاكىەكانى سەلىمانى لە پۇژانى
بەستنى پەيمانى عىراقى - بەرىتانى سالى ۱۹۳۰ كە ھىچ ئامازەيەكى بۇ
مافەكانى كورد نەكرد بوو لەبەرەمبەريشدا، جەماۋەرى سەلىمانى كەۋتنە
دژايەتى كردنى ئەم پەيمانەو پۇشنېيران و پياۋ ماقولانى شارەكە
دەستەيەكيان پېكھېنا بە نىۋى (ھەيئەتى ۋە تەنيە) و كەۋتنە ھاندانى
خەلكى دژ بە پەيمانەكە ، لە ئاكامېشدا ئەو ملەلانئىيەي نىۋان حكومەتى
بەرىتانى و عىراقى و جەماۋەرى سەلىمانى بە كارەساتى پۇژى شەشى ئەيلولى
۱۹۳۰ كۇتايى ھات، ويپراي ھەموو نەھامەتى و قوربانىەكان ئەو راپەرېنە بە
خالى ۋەرچەرخان دەژمىردى لە گواستەۋەي قورسايى خەباتى سياسى لە
لادىيەۋە بۇ شار .

بۇ نوۋوسىنى ئەم ماستەر نامەيە ژمارەيەكى زۆر سەرچاۋەمان بە كار
ھېناۋە ، ھەريەكە بەپىي گىرنگى و سەنگ و قورسايى خۇي كە زياتر بە

هەردوو زمانى كوردى و عەرەبى بوون، دەتوانین بەم شیوەیەى لای خواریوە پۆلینیان بکەن :

—یادداشتى ئەو کەسایەتییانەى کە لەو سەردەمەدا ژیاون و لە نزیکەوێ ناگاداری پووداوو گۆرانکاریەکان بوون و خۆیان تیایدا بەشدار بوونە ، جا چ بلۆکراوە بێت یا دەستنووس، وەك یادداشتەکانى (رەفیق حلمى) ، ئەحمەد خواجە ، ئەحمەد تەقى ، مەلا عەبدوللای زیوهر ، شیخ لەتیفى حەفید ، شیخ قادری حەفید ، رەشید شەوقى ، ئەحمەدى حەمە ئاغای پشدرى .....هتد).

—ئەو سەرچاوانەى سەبارەت بە شارى سلیمانى نووسراون لە لایەن نووسەران و میژوونوسانى کوردەوێ ، وەك نووسینەکانى (ئەكرەمى سالى رەشە و جەمال بابان) ئەم دوو سەرچاوەیە وێرای گرنگیان زیاتر گێڕانەوێ و هیچ لیكدانەوێەکیان تێدا بەدى ناکریت، هەرچەندە لە پووی زانیاری تاییبەت بە شارەكەوێ زۆر دەولەمەندن .

—ئەو نووسینانەى لە شیخ مەحمود و پاپەرینەکانى دواون و لەو نیوانەشدا ئاوپیان لە سلیمانى داوێتەوێ ، بەلام شیخ مەحمودیان کردۆتە تەوێرى پووداوەكان، وەك بەرھەمەکانى (مەمەد رەسول ھاوار) کە لە دووبەرگدا چاپکراون، نووسەر دەستى گەیشتۆتە زۆر بەلگەنامەو سەرچاوە کە ئێمە پێیان ئاشنا نەبووین، هەرۆھا لە کەسانى وەك (توفیق وەهبى، شیخ بابا عەلى شیخ مەحمود و شیخ رەئوفى شیخ مەحمود) نزیک بووێ لە لایەكەوێ سوودی لە یادداشتەکانیان وەرگرتووێ لە لایەكى ترەوێ زۆر مەسەلەى گرنگى لە زارى ئەوانەوێ گێڕاوەتەوێ کە خۆیان بۆیان باس کردووێ، بەلام هەست بە دووبارەبوونەوێەكى زۆر دەکەین لە بابەتەکانیدا.

—ئەو پۆژنامەو بلۆکراوانەى لە سالانى دەستنیشان کراو بۆ ماوێ تیزەکە لە سلیمانى دا چاپ و بلۆکراونەتەوێ ، جا چ لە سایەى ئینگلیز دا بێت یا لە سایەى دەسلەلاتى حکومەتەکانى شیخ مەحمود دا دەرچووین، وەك (پێشکەوتن، بانگى کوردستان، پۆژى کوردستان ، بانگى هەق ، ئومیدی ئیستقلال، ژيانەوێ ژيان)، بابەتەکانى نیو دوو توێسى ئەم پۆژنامانە

سەرچاۋەيەكى باۋەپ پىكرارون بۇ لىكۆلىنەۋەي پووداۋەكانى ئەۋ سەردەمە
ۋەك شايەتتىكى خالى پۇرگارى خويان .

—ئەۋ نووسىنانەي لە لايەن بېگانەكانەۋە نووسراۋە سەبارەت بە
لايەنەكانى ئابوورى ، كۆمەلەيەتى ، فەرھەنگى ، سىياسى كوردستان و تىايدا
باسى سلىمانىشيان كردوۋە ۋەك بەرھەمەكانى (رېچ) ، مېجەرسۇن ، ئەدمۇندز
، وىلسن ، لۇنگرىك ... ھتد) .

—ئەۋ بەرھەمانەي بۇ لىكۆلىنەۋەۋە باسكردنى مېژوۋى نوۋى و
ھاۋچەرخى عىراق تەرخان كراون و لە زۆر شويندا ئامارە بۇ شارى سلىمانى
دەكەن و پۇلى لە پووداۋە سىياسىيەكانى گۆرەپانى عىراقدا دەخەنە پوو ۋەك
بەرھەمەكانى (عبد الرزاق الحسنى) بەلام لەزۆر شويندا گيانىكى
نازانستىيانە بەسەر نووسىنەكانىاندا زالە ، ئەمەش بۇ بىرى شوقىيانەيان
دەگەرپتەۋە .

—نووسىن و لىكۆلىنەۋەكانى (د.كەمال مەزھەر) سودىكى زۆر
پىگەياندوين ، بە تايبەتى ئەۋ بەلگەنامانەي بە لىكۆلىنەۋەۋە لە سەر
پووپەپى پۇرئامەۋ گۇقارەكان بلاۋى كردونەتەۋە ، زۆر لايەنى ئەم تىزەيان
دەۋلەمەند كردوۋە .

—ژمارەيەك نامەي ماستەر و دكتوراۋ چەندىن بابەت و لىكۆلىنەۋەي
جىاۋازى نىۋ پۇرئامەۋ گۇقارەكان سەرچاۋەيەكى دىكەي نووسىنى ئەم
ماستەر نامەيە بوونە و سووديان لىۋەرگىراۋە .

ھىوادارم ئەۋ ھەۋلەي بەردەستىشتان بەھەند ۋەرگرن ، دۇنيام بىكەم و
كۆپى نىيە ، بەلام ھەر ھىندەم لە توانادا بوو كە لەماۋەي دووسالدا ھەۋلەمداۋە
بە شىۋەيەكى زانستىيانە دايرپىژم .

به‌شی یه‌که‌م

سلیمانی له دواسالنه‌کانی حوکمرانیی ده‌وله‌تی عوسمانی دا
(۱۸۹۰ - ۱۹۱۸)

- باسی یه‌که‌م: شوینی جوگرافی شاری سلیمانی.
- باسی دووهم: ره‌گ و ریشه‌ی ناوی (سلیمانی).
- باسی سێ‌یه‌م: بارودۆخی کارگیرێ و سیاسی.
- باسی چوارهم: بارودۆخی ئابوری و کۆمه‌لایه‌تی.
- باسی پینجه‌م: بارودۆخی خویندن و خویندمواری.
- باسی شه‌شه‌م: بارودۆخی ته‌ندروستی.

باسی یەكەم: شوینی جوگرافی

ناوچە ی سلیمانی سنوری لای باکووری ناوچە ی هەولێرە ، و لای باشوری هە ناوچە ی دیالە یه و لای خۆرە لات ی ولاتی ئێرانە و بە لای رۆژئاوا شیدا ناوچە ی کەرکوک و تکریتە.

پانتایی ناوچە کە (۱۳۳۶۸) کم^۲، ئەم شارە لە نیوچە کی شاخاوی سەخت دا شوینی خۆی کردۆتە وە^۱ و لای باکوورو باکووری خۆرە لات ی بە زنجیرە شاخەکانی (سورداش، ئەزمەر، پیرە مەگرون) دەوردارە و لای رۆژئاوا شیه وە زنجیرە چیا ی قەرە داغ سنورە کە ی پێک دەهێنێت و چیا ی گۆیژەش دەکەوێتە لای رۆژە لات و باکووری رۆژە لات ی سلیمانی.

شاری سلیمانی مەلەبەندی بەریوە بردنی پارێزگای سلیمانی، کە یەکی کە لە پارێزگا گرنگەکانی کوردستانی گەرە بە گشتی و هەری می کوردستانی باشوور بە تاییبە تی.^۲ ئەم شارە بە سەر دەشتی شارە زووردا دەروانی ت کە لە پووی کارگێری هە ناوەندی لیواکە یه.^۳

بەرزترین دوو لوتکە شاخی سلیمانی بریتین لە (تەختە ی سەر سنوری ئێران کە بەرزاییە کە ی (۲۶۲۶) مەترە و پیرە مەگرونی رۆژە لات ی ریگای سلیمانی — کەرکوک کە (۲۶۷۰) م بەرزە^۴ خودی لیواکە لە نیوان (۹۴۰۰) کم^۲ و (۹۵۰۰) کم^۲ دا دەخە ملێندرێت.^۵

بەشیوە یەکی گشتیش وە ک پێشتر ئاماژە مان پێکرد سلیمانی لە پووی تۆبۆگرافی هە بە بەشێک لە ناوچە ی شاخاوی دادە نرێت، تا لە خوارە وە بەرە و

^۱ عبدالرزاق الحسنی: العراق قديماً وحديثاً، لبنان ۱۹۵۶، ل ۲۲۷.

^۲ محمد هادی الدفتر: العراق الشمالي، بغداد، ۱۹۵۰، ل ۳۷۳-۳۷۴، د. کەمال مەزەر ئەحمەد: کوردی سلیمانی و بەغدا لە نیوان هەردوو جەنگی جیهانی دا، گۆقاری پە یقین، سالی ۲۰۰۰، ژ ۹ ل ۲۰۴.

^۳ د. کەمال مەزەر ئەحمەد، کوردەکانی سلیمانی، پە یقین ژ- ۹، ل ۲۰۴.

^۴ سەرچاوە ی پێشوو، ل ۲۰۴-۲۰۵.

^۵ عبدالرزاق الحسنی: العراق قديماً وحديثاً، ل ۲۲۷.

ژووتر پرۆین یا له رۆژ هه لاتوه به رهو رۆژئاوا برۆین، زهوی ژیر پیمان بهر زتر ده بیته وه.^۶ هه ر بۆیه ته نانه ت شاره که ش بریتیه له گهردۆلکه و دۆلی گه وره و بچوک و ئاوه واکه شی، زیاتر له ئاوه وای ده ریای سپی ناوه پاست ده چیت. له زستاندا سارد و باراناویه، به لām به هۆی دووری له ده ریاه، شیدار نیه، هاوینانیش گه رم و وشکه.^۷

ره شه باش بوخۆی دیار ده یه کی شروشتی، ناخۆش و هه راسانکه ری ئه م شاریه، له زستاندا ده بیته هۆی دابه زینی پله ی گه رماو، له هاوینیشدا به پیچه وانه وه، جاری واهیه ماوه یه که درێژه ئه کیشی، ئه وه تا ریج له م باره یه وه، ئه نووسی: "هه موو دانیششتوانی سلیمانی ئه م سال به ده ست ره شه باوه هاواریانه، که هه وای ئه مسالی ئه وه نده گه رم کردووه بۆته مایه ی سستی و ته مبه لی و له سه ره تای هاوینه وه له وه ته ی ده ستی پی کردووه سی رۆژ له سه ر یه که بی ره شه با نه بووه."^۸

^۶ د. که مال مه زه ره ئه حمه د: کوردی سلیمانی، ل ۲۰۴-۲۰۵.

^۷ جه مال بابان: سلیمانی شاره گه شاهه که م، بهرگی یه که م، به غداد، ۱۹۹۳ ل ۱۴.

^۸ کلودیوس جیمس ریج: گه شتی ریج بۆ کوردستان ۱۸۲۰، وه رگێرانی محمدي حه مه باقی، ته ورینز ۱۹۹۲، ل ۲۷۷.

باسى دوۋەم:

رەگۈ رىشەي ناۋى (سليمانى)

سەبارەت بەناۋى شارى (سليمانى) و رەگۈ رىشەي ئەم ناۋە چەندىن بىرۈ راي جياۋاز ھەيەن بەلام راي رىچ لەھەموۋان باۋترە، رىچ پىي وايە كە ئىبراھىم پاشاي بابان، بەناۋى سليمان پاشاي والى بەغداۋە ناۋى ناۋە.^۱ ئەم بىرۈ بۇچۈنەش دۋاتر لەنوسىنى زۆرىيە نوسەرو مېژونوسەكاندا دووبارە بۆتەۋە. تەننەت زۆرىيە مېژونوسانى كوردىش ھەمان بىرۈ بۇچۈنيان پەسەند كىردۈۋە لەنوسىنەكانىدا رەنگى داۋەتەۋە ھەر بۇ نمۇنە ئەمىن زەكى، لەم بارەيە دەلىت "ئىبراھىم پاشا ھەر لەزىك سەراكەي مەحمۇد پاشاي مامىيەۋە كە لە سالى ۱۷۸۱ لەزىك گۈندى "مەلكەندى" يەۋە دروست كرابو، دەستى كىرد بە بىناي شارىك لەدۈورى سەراكەداۋ، خانوۋ مزگەۋت و ھەمام و بازارپو خانى دروست كىرد لە سالى ۱۱۹۹ك - ۱۷۸۴ز ئەم شارە تازەيەي تەۋاۋكىردۈ مەركەزى ئەمارەتى لە (قەلاچۋالان)^{*} ھە، بىردە ئەۋى و بەناۋى سليمان پاشاي والى بەغداۋەۋە ناۋى نا سليمانى^{۱۰}.

ھەرۈەھا گەر ئاورىك لەنوسەرو مېژونوسانى بىگانەش بىدەينەۋە دەبىنن ئەۋانىش بەھەمان شىۋە ھەمان بۇچۈنيان ھەيە سەبارەت بەناۋانى سليمانى. ستىقن ھەسلى لونگىرىك كاتىك دىتە سەر مەسەلەي ناۋى شارى سليمانى، لاي خۇيەۋە باس لەۋە دەكات، كە ھەلبىزاردنى ئەم ناۋە، بەمەبەستى رىزگرتن و بەرزىاگرتن و بەنەمرى ھىشتنەۋى ناۋى (سليمان

^۱ گەشتى رىچ بۇ كوردستان ۱۸۲۰، ل ۱۲۷/۱۳۸.

^{*} قەلاچۋالان ناۋى گۈندىكە دەكەۋىتە باكورى خۇرەلاتى سليمانى و (۱۷) كەم لىۋەۋى دورە، ئەم گۈندە لە سالى ۱۶۶۹ ز تا ۱۷۸۴ ز پايتەختى مىرئىشىنى بابان بوۋە، كاتى خۇي مىر سليمانى كۆپى (خان بۇداغ) دۋاي فراۋان كىردنى قەلەم پەمى دەسەلاتى خۇي پايتەختى لە دارەشمەنەۋە ماۋەت گۋاستەۋە بۇ ئەم شۈيئە. (تۇفيق ۋەھبى: اصل تەسمىيە قەلاچۋالان، جريدۃ التاخي، عدد ۱۶۵۴، ۱۹۷۳/۱۰/۸، تۇفيق قەفتان: مېژۋى حۈكم دارانى بابان لە قەلاچۋالان تا دروستكىردنى شارى سليمانى، بەغدا، ۱۹۶۹، ل ۱۹.

^{۱۰} تارىخى سليمانى و ۋولاتى، بەغداد، ۱۹۳۹، ل ۸۹-۹۰.

پاشای گهره‌ی (ی) والی به‌غدا بووه. ^{۱۱} به‌م جوړه ناوی سلیمانی بو سلیمان پاشای والی به‌غدا ده‌گپړتیه ^{۱۲} له‌نیو میژوو نووسانی عمره‌بیشدا، عه‌بدولره‌زاق حه‌سه‌نی لایه‌نگری ئەم بۆچووونه‌یه، هر چه‌نده، ئاماژه به‌وه‌ش ده‌کات، که بۆی هه‌یه به‌ناوی (سلیمان پاشا) ی باپیره گهره‌ی ناوی نابیت. ^{۱۳}

به‌لام له‌نیو میژوونوسانی کورددا، جه‌مال بابان، پی‌ی وایه، ئیبراهیم پاشای بابان، بۆ ناوانانی شاری سلیمانی له‌یه‌ک کاتدا، (سلیمانی) بۆ به‌نه‌مری هیشتنه‌وه‌ی ناوی (بابا سلیمان) ی باپیری و ستایش کردن و ریژ لی‌نانی (سلیمان پاشا) ی والی به‌غدا، هه‌لب‌ئ‌ار دوه. ^{۱۴}

هرچی (د. فؤاد حه‌مه خورشید)، به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک ئەوه ر‌هت ده‌کاته‌وه که هیچ په‌یوه‌ندیه‌ک له‌نیوان ناوانانی شاری سلیمانی و سلیمان پاشای والی به‌غدادا هه‌بیت، له‌م باره‌یه‌شه‌وه راشکاوانه ده‌لیت " ئیمه پیمان وانیه که ساویلکه‌یی و ملکه‌چی ئیبراهیم پاشا بگاته ئەندازه‌یه‌ک که ناوی پی‌یته‌ختی نویی میرنشینه‌که‌ی به‌ناوی پاشایه‌کی عوسمانیه‌وه ناو ز‌ه‌د بکات، که به‌واقیعی و له‌راستیدا خۆی به‌دوژمنی ده‌زانیت، به‌لام گوپ‌رایه‌لیه‌کی سر زاره‌کی بۆی هه‌یه ". ^{۱۵}

وی‌رای ئەم بۆچونه‌ باوه، دوو بۆچوونی دیکه‌ش له‌م باره‌یه‌وه هه‌یه (یه‌که‌میان پیی وایه‌ن ئەم شاره له‌سر شوپنه‌واری شاریکی کۆن بونیاد نراوه * ناوی (سیلونا) بووه، بۆچوونی دووه‌میش، ئەوه‌یه که کاتیک کریکاره‌کان سهرقالی هه‌لکه‌ندنی بناغه‌ی ئەم شاره بوون ئەم‌وستیله‌یه‌کی کۆنیان

^{۱۱} اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الخياط، بغداد، ۱۹۸۵. ل ۲۴۹

^{۱۲} س،ج، ادموندز: کورد، ترک، عرب، ترجمه، جرجیس فتح الله، اربیل، ۱۹۹۹، ل ۵۶

^{۱۳} العراق قديماً وحديثاً، لبنان، ۱۹۵۶، ل ۲۸۸.

^{۱۴} اصول اسماء المدن والمواقع العراقية، جزء الاول / بغداد، ۱۹۸۵، ل ۱۵۴-۱۵۵

^{۱۵} مدینه السليمانية، دراسة في جغرافيتها التاريخية، گو‌قاری، کاروان ژماره ۵۴، ل ۱۵۴

* نه‌خشه‌کانی سهرده‌می ئاشوریه‌کان ئاماژه بۆ شوپنه‌واری شاریکی کۆن ده‌که‌ن که له هه‌مان شوینی ئیستای سلیمانی دابووه به‌ نیوی (ئاساری - Asari). (د. فؤاد حه‌مه خورشید: مدینه السليمانية دراسة ...، گو‌قاری کاروان، ژماره ۵۴، ل ۱۵۰).

دۆزیوه تهوه، ناوی سلیمانی له سهر هه لکۆلراوه ئیدی ئیبراهیم پاشا بریاری داوه، که ئەم شارە نوێیه ناو بنیت سلیمانی.^{۱۶}

رایه کی دیکه ههیه، پئی وایه که ناوانانی (سلیمانی) بو ئهوه دهگه پێتهوه، کاتی که ئیبراهیم پاشا بریاری دروست کردنی ئهوه شاره دهدات و کاری تیدا دهکن، مژده ی بونی کورپکی پێده دهن، ئه ویش ناوی ده نیت (سلیمان)، دواتر شاره که ی به ناوی ئهوه کورپه یه وه ناو ده نیت سلیمانی،^{۱۷} به لام جهمال بابان، ئەم رایه رەت دهکاتهوه، چونکه له و کاته دا ئیبراهیم پاشا هیچ کورپکی نه بووه، به ناوی (سلیمان). تا شاری سلیمانی، به ناوه وه بکات^{۱۸} جگه له م بیرو رایانه، رایه کی دیکه ی تاک و ته نها ههیه که وای بوچووه، ئیبراهیم پاشا شاری سلیمانی، به نیوی (سلیمان پاشای جهلیل) حوکمرانی شاری موسله وه ناو ناوه، به لام، ئەم بوچوونه، له لایه ن (د. فوناد حمه خورشید) و (جهمال بابان) وه رەت کراوه ته وه وه هه ردووکیان ئەم رایه یان به رایه کی دوور له راستی زانیوه، چونکه هیچ مانای ناییت، ئیبراهیم پاشان گوئی له فه رمان و قسه ی (سلیمان پاشای جهلیل) بگریت، که خوشی له ژیر فه رمان و ده سه لاتی والی به غدا دا بووه.^{۱۹} دوژمنی یه کتریش بوون. به لام پیمان وایه له ناوانانی سلیمانی دا، برایم پاشا ناوی والی به غدا ی به سهر زاره کی و رواله تیش بووبی ره چاو کردبی، چونکه گوشاری به غدا بو سهر ئەم میرنشینه زۆر بووه و ناچار بووه دلی والی به غدا را بگری به و ناو نانه. میژووی ئەم دووسه د سال زیاتره ی له مه و دوا ی کوردیش زیاتر ئەم رایه ده چه سپینی. پاشان ناوانانی ئەم شاره به ناوی (سلیمان به به) وه، واته کورد شانازی به میژووی را بردوویه وه ده کات و هۆشیکی میژوونووسی ههیه، له کاتی که دا کورد له راستیدا ئه وه هۆشه ی نه بووه و ئەگه ر وابوویه میژووی خوی ده نوسییه وه و ناوی سه رکرده کانی به نه مری ده هیشته وه.

^{۱۶} محمد هادي الدفتر: العراق الشمالي، ل ۳۷۹.

^{۱۷} جمال بابان: سلیمانی شارە گه شاهه کهم، ب ۱، ل ۲۷-۲۸.

^{۱۸} سه رچاوه ی پێشوو، ل ۲۸.

^{۱۹} گوڤاری کاروان، ژ ۵۴، اصول اسماء المدن والمواقع العراقية، ل ۱۵۴-۱۵۵.

سه‌بارەت بەو هەش، کە ئاخۆ ئیبراهیم پاشای بابان هۆی چی‌بوو پایتەختی میرنشینه‌کە‌ی، لە قە‌ڵاچوالانە‌وه گواستە‌وه بۆ سلیمانی و بۆچی ئەم شارە نوێیە‌ی بونیاد نا، ئە‌وا لەم بارە‌یه‌وه، جە‌مال بابان، پێ‌ی وایە، کە هۆیە‌کە‌ی بۆ ئە‌وه دە‌گەرێتە‌وه، کە قە‌ڵاچوالان، شوینیکی چە‌پە‌ک و لاری و بە‌رتە‌سک و بوو‌وه‌و بوا‌ری پەرە‌سە‌ندن و گە‌وره‌بوونی نە‌بوو‌وه‌و نزیک بە‌سنو‌ری ئێ‌ران بوو‌وه‌و لە‌ژێر مە‌ترسیدا بوو‌ه^{۲۰} ئە‌مە‌ش خۆ‌ی لە‌خویدا هۆیە‌ک بوو کە میرنشینی بابان بە‌رده‌وام لە‌نیو جەرگە‌ی مە‌ملانێ‌ی (عوسمانی - سە‌فە‌وی) دا‌ییت، بە‌تایبە‌ت لە‌سەر‌ده‌می نادرشاو سولتان مە‌حمودی یە‌کە‌م،^{۲۱} ئە‌مە‌ جگە‌ لە‌وه‌ی ئیبراهیم پاشا کە بنیات نە‌رو دروست کە‌ری شاری سلیمانی بوو، سەر‌ده‌می مە‌ندالی لە‌بەر چە‌ند هۆیە‌کی رامیاری لە‌بە‌غدا بە‌سەر بردو‌وه، میرنشینی بابانیش لە‌ری‌ی والی بە‌غدا‌وه هەر سەر بە‌ده‌ولە‌تی عوسمانی بوو، بۆ‌یه‌ لە‌ شوینیکی دوا‌کە‌وتووی وە‌ک قە‌ڵاچوالانی ئە‌و رۆ‌ژە‌دا هە‌لی نە‌کرد.

جگە‌ لە‌وه‌ی وە‌ک هەر می‌رو سەر‌دارێ‌ک چاوی لە‌وه‌بوو کە بە‌هۆ‌ی دروست کردنی ئە‌م شارە‌وه، نا‌و شو‌ره‌تێ‌ک بۆ‌خۆ‌ی و بنە‌مالە‌کە‌ی بە‌ده‌ست بە‌ی‌نی^{۲۲}، ئە‌م فاکتەرانه‌و چە‌ند فاکتەرێ‌کی دی‌کە‌ی ئیداری و رامیاری رۆ‌لی سەر‌ه‌کیان بینی لە‌بونیادنانی ئە‌م شارە، وێ‌رای ئە‌وه‌ی شوینی ئیستای شاری سلیمانی، لە‌پرووی جو‌گرافیه‌وه یە‌ک‌جار لە‌بار‌تر و شیاو‌تر بوو بۆ‌ هات و چۆ‌و هە‌ڵ‌س‌و‌ران و باری ئاسایشی شارە‌کە،^{۲۳} هە‌روه‌ها سلیمانی لە‌رۆ‌ژگاری عوسمانیدا، لە‌پرووی کشتوکال و بازرگانیه‌وه شوینیکی بە‌رچاوی هە‌بوو^{۲۴}. دە‌شتە‌کانی دە‌ورو‌بە‌ری سلیمانی با‌ش‌ترین شوین بوون بۆ چاندنی دانە‌وی‌لە‌ی وە‌ک (گە‌نم و

^{۲۰} سلیمانی شارە‌ گە‌شاو‌ه‌کە‌م، ۱، ل ۲۲.

^{۲۱} د. فوئاد حمە‌ خورشید: مدینه‌ السلیمانیه‌ دراسه‌ فی جغرافيتها التاریخیه‌، مجله‌ کاروان،

۱۹۸۷ ژماره‌، ۵۴، ۱۵۱.

^{۲۲} جە‌مال بابان: سلیمانی شارە‌ گە‌شاو‌ه‌کە‌م، بە‌رگی یە‌کە‌م، ل ۲۳.

^{۲۳} د. فوئاد حمە‌ خورشید: مدینه‌ السلیمانیه‌، مجله‌ کاروان، ۱۹۸۷، ژماره‌ ۵۴، ل ۱۵۲.

^{۲۴} عە‌لی سە‌یدۆ گۆزانی: لە‌عە‌مانە‌وه‌ بۆ ئامیدی و: تالیب بە‌رزنجی، سلیمانی، ۲۰۰۰،

چۆۋ نىسك و نوڭ) و ناۋچەيەكى ئاۋدار بوۋە كە ئەم مەسەلەيەش خۇي
 لەخۇيدا فاكتەرىكى بەھىزى گواستەنەۋى پىيتەختى مىرنىشىنى (بابان) بوۋە،
 بۇ سلىمانى^{۲۵} ھەر لەبارەي گىرنگى شوينى ستراتىژى سلىمانىيەۋە. نوسەرىك
 بەنىۋى (ئىبراھىم حىلمى) لە سالى ۱۹۱۳ و تارىك سەبارەت بەلىۋاي سلىمانى
 دەنوسىت، لەۋىدا دەلىت " سلىمانى مەلبەندىكى گىرنگو خەتەر ناكە،
 لەسەرتاپاي كوردستانى عوسمانىدا، شار نىيە لەزۇر بەي حاسلات و بەرو
 بووم و فراۋانى بازىرگانى و گىرنگى شوينەكەيەۋە بىگاتى، ئەمەش لەبەر
 ئەۋەيە كە تاقە شوينىكە بۆھات و چۆۋ كارۋانسەراي كارۋانە بازىرگانىەكان،
 ئەو كارۋانانى لەۋىلايەتەكانى بەغداۋ بەسرەۋە دەھاتن و دەچونە تاران و
 كوردستان . درۋناكەم گەر بلىم لەجىي عەمبارىكى بازىرگانىيە لەنىۋان توركيۋا
 ئىران^{۲۶}

ۋىراي ئەۋەي بەدرىژايى مىژۋو نىۋچەي سلىمانى سەرە رىگاي، ئەۋ
 سوپايانە بوۋە، كە لە رۇژئاۋاۋە بەرەو رۇژھەلات رۇيشتوون.^{۲۷}
 ئىدى دەتۋانين بلىين شوينى ئىستاي شارى سلىمانى و سەرجمە
 ھەرىمەكە گۆرەپانى شەپو مەملەنئى نەتەۋە ھۆزە جياۋازەكان بوۋە لە
 زۇر بەي سەردەمە مىژۋويىيەكاندا.^{۲۸}

بەم شىۋەيە برايم پاشاي بابان لەسالى ۱۷۸۴ ز دا، پىيتەختى
 مىرنىشىنەكەي لە قەلاچۋالانەۋە گواستەۋە، بۇ شوينىكە (۲۰) مىل لە
 باشورى خۇرئاۋاي زنجىرە چىاي (ئەزمەر) ھەۋە دورەۋە دەكەۋىتە پىشتىيەۋە، كە
 گوندى (مەلكەندى) يەۋ لەۋىدا شارە نويىيەكەي دروست كردو ناۋى نا

^{۲۵} عباس العزاوى: شەرزور - السليمانية، اللواء والمدينة، مراجعة / محمد على قرقداغى،
 ۱، بغداد، ۲۰۰۰، ل ۴۷.

جەمال بابان: سلىمانى شارە گەشاۋەكەم، ب ۱، ل ۲۸.

^{۲۶} ئىبراھىم حىلمى: لىۋاي سلىمانى، رۇشنىرى نوئى، ۱۹۸۸، ژمارە ۱۱۶، ل ۶۴.

^{۲۷} شاكىر خەسەب، لىۋاي سلىمانى، ۋەرگىزىنى لە ئىنگىلىزىيەۋە، عەتا قەرەداخى،
 سلىمانى، ۲۰۰۰ ل ۸.

^{۲۸} عباس العزاوى، شەرزور - سلىمانىيە، ل ۵۰.

(سلیمانی)^{۲۹} فه‌رمانیشی دا به‌خه‌لکی قه‌لاچوالان، که بگویند نه‌وه بۆ سلیمانی و له‌گه‌ل خۆیاندا ده‌رگا و په‌نجه‌ره‌و دارو به‌ردی خانووه‌کانیشیان بگویند نه‌وه تاوه‌کو له‌وئ دووباره له‌دروست کردنه‌وه‌ی خانوودا به‌کاریان به‌یینه‌وه^{۳۰}

د. جه‌مال ره‌شیدو د. فه‌وزی ره‌شید، به‌و په‌ری د‌ل‌ن‌یا‌یه‌وه، ده‌ل‌ین " ئیمه د‌ل‌ن‌یا‌ین له‌وه‌ی که نیوچه‌ی سلیمانی، د‌ل‌ی ئه‌و شوینه پیک ده‌ه‌ین‌یت، که لولوبیه‌کانی تی‌دا نیشته‌ج‌ئ بوون و له‌هه‌مان کاتیشدا پی‌یت‌ه‌ختی شان‌شین‌یک بووه که له‌می‌ژوودا به‌ (خه‌مازی) ناسراوه‌و له‌هه‌زاره‌ی سی‌هه‌می پ. ز دا بوونی هه‌بووه . که لولوبیه‌کان به‌تایبه‌تی له‌نیوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری سلیمانی‌دا ژیاون، که له‌سه‌رده‌می ئاشوریه‌کاندا به‌ ول‌اتی (زاموا) ناسراوه " .^{۳۱}

به‌لام سه‌باره‌ت به‌می‌ژووی نو‌یی سلیمانی، ئه‌وا ئه‌دموندز ده‌ی‌گی‌ر‌یت‌ه‌وه بۆ سه‌ره‌ل‌دان‌ی بابا سلیمان له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌ڤ‌ده‌هه‌مدا^{۳۲} .

^{۲۹} س. ج، ادموندز: کرد و ترک و عرب، و/ جرجیس فتح الله، اربیل، ۱۹۹۹، ل ۵۶.

^{۳۰} عباس العزاوی: شهرزور - السليمانية، اللواء والمدينة، ل ۱۱۱

^{۳۱} تاریخ الکورد القديم، اربیل، ۱۹۹۰، ل ۴۳

^{۳۲} کرد و ترک و عرب، ل ۵۵.

باسی سی یه م:

بارودۆخی کارگیرى و رامبارى

ناوچه كوردیه كان، هەر له دواى جهنگى (چالدىران) ى سالى (١٥١٤) ز، هه جوړه سه به خوښه كيان پى درابوو، هەر بویه له نیوچه ى سلیمانیشدا مینشینی بابان، ماوه یه كى زوړ حوكمرانى كرد تا ئه و كاته ى له ئه نجامى ململانی ى خوښه خوډاو دهست تى وهردان و پلان گىړى بهرده وامى عوسمانیه كان و ئیرانیه كان دهسه لاتی ئه م مینشینه كوڅایى هات و له سالى ١٨٥٠ ز به دواوه، شارى سلیمانى خرایه وه ژیر دهسه لاتی راسته وخو ى عوسمانى و عه بدوللا پاشای بابان، كه دوامبرى ئه م مینشینه بوو له لایه ن حكومه تى عوسمانیه وه كرا به قائیمقام و هك موچه خوړى كى دهو له ت مامه له ى له گه لدا ده كرا. به لام دواتر له كارخراو ماوه یه ك له به غدا به دهست به سه رى هیلدرایه وه، دواتر ره وانه ى ئه سه ته مبول كراو^{٣٣} ئیسماعیل پاشایه كى تورك كرا به قائیمقام. له دواى ئه وه شه وه هەر قایمقامى رووى كرد بیته ئه م شاره له دوو سال زیاتر حوكمرانى نه كرده وه و لابراره، ته نانه ت تا هاتنى ئینگلیز (٢٩) موته سه رپف رووى كردو ته ئه م شاره^{٣٤}. هەر بویه ده شیت بلین سالانى نیوان ١٨٥٠-١٩٢٧ سه رده مى حوكمى راسته وخو ى عوسمانیه كان له م

* ئه و جهنگه له ریکه وتى ١٥١٤/٨/٢٢ له دهشتى چالدىران رویدا له نیوان هه ردوو سوپای عوسمانى و سه فه وى، سولتان سه لیم خودى خو ى فه رمانده ى هیزه كانى عوسمانى بوو له به رامبه ر شا ئیسماعیل سیه فه وى. له ئاكامدا سه فه ویه كان شكستى كى گه وریان به سه رهات و شا ئیسماعیل به بریندارى مه یدانى جهنگى جیه نشت.

كورده كان له م شه په دا رۆلى كى به رچاویان بینى له پشتگیرى كردن و سه رخستنى عوسمانیه كاندا. له ئه نجامدا به شى كى زوړى كوردستان كه وته ژیر دهستى عوسمانیه كانه وه. (سعدى عثمان حسین: كوردستان والامراطورية العثمانية، دراسة في تطورها السياسي ١٥١٤-١٨٥١، ج ٢٨-٢٩)

^{٣٣} نه وشيروان مسته فا ئه مین: میرایه تى بابان له نیوان به رداش ى رۆم و عه جه مدا، سلیمانى،

١٩٩٨، ج ٢١٠

^{٣٤} جه مال بابان: سلیمانى شاره گه شاوه كه م، ب، ج ١٠،

محمد امین زكى: تاریخ سلیمانى و ولاتى، ج ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٠٤

شاره‌داو ره‌شترین رۆژگاری ئهم و لاتەش بوو. شارى سلیمانی‌ش وه که یه‌که‌یه‌کی کارگێری ده‌وله‌تی عوسمانی، که له نیوه‌ی دووه‌هه‌ی سده‌ی نوێ ده‌یه‌مه‌وه راسته‌وخۆ به ویلایه‌تی موسڵ به‌سترا بووه، ئهو کاته مه‌له‌ندی قه‌زا (سنجق) بوو. ویلایه‌تی موسڵیش له‌سێ لیوا پێک ده‌هات، که بریتی‌بوون له موسل و سلیمانی و شاره‌زور که مه‌له‌ندی که‌رکوک بوو، قه‌زای سلیمانی‌ش بریتی‌بوو له پینچ قه‌زاو یانزه ناحیه‌ی ۱۰۸۲ گوند به‌لام زۆرجار ده‌وله‌تی عوسمانی گۆرانکاری ئیداری زۆری له سلیمانی و ده‌وربه‌ریدا ده‌کرد. به‌تایبه‌تی له‌ئهنجامی کیشه‌و ئاژاوێ خێله‌کانی ئهم ناوچانه، بو نمونه، له‌سالنامه‌کانی ۱۹۰۷-۱۹۰۸ و ۱۹۱۱-۱۹۱۲، ئاماژه‌به‌وه ده‌کات که قه‌لادزی وه‌ک قه‌زایه‌کی نوێ شوینی قه‌زای (مه‌رگه‌)ی گرتۆته‌وه‌و قه‌زای (سورداش) خراوه‌ته‌سه‌ر سلیمانی. ئه‌وکاته ده‌وله‌تانی عوسمانی هه‌ندیک له‌قه‌زاکانی به‌پێی گرنگی و فراوانبوونیان پێک خستوه، واته هه‌ندیک له‌قه‌زاکان پله‌ سێ بوون، وه‌ک قه‌لادزی، به‌لام بازیان پله‌ دوو بووه‌و دواتر گرنگی زیاتر پێدراوه‌ کراوه به پله‌ یه‌ک....

حوکمرانی عوسمانی له‌م لیوایه‌شدا هیچ جیاوازیه‌کی نه‌بوو له‌گه‌ڵ لیواکانی دیکه‌دا. سالنامه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی زانیاری زۆریان تێدایه سه‌باره‌ت به‌کارگێری عوسمانی له لیوای سلیمانی‌دا به‌لام زانیارییه‌کان زیاتر بریتین له‌باس کردنی پۆست و پله ئیداریه‌کان، بێ ئه‌وه‌ی هیچ زانیاریه‌کی تێدا بیت سه‌باره‌ت به‌ میکانیزمی کارکردنی ئهو فه‌رمانگه‌و به‌ریوه‌به‌رایه‌تیانه. ته‌نانه‌ت کاتی که دیته‌ سه‌ر ناوه‌یانی ئهو فه‌رمانبه‌رو موچه‌خۆرانه‌ی که له سلیمانی‌دا کاریان کردوه، ته‌نها ناوی خۆیان ده‌بات و که‌م جار ناوی باوک و باپیریانی تو‌مارکردوه، ئه‌مه‌ش بو‌خۆی ده‌بیته‌ هو‌ی ئه‌وه‌ی هیچ یه‌کێک له‌و فه‌رمانبه‌رانه نه‌ناسرین.

به‌شیوه‌یه‌کی گشتی سه‌رجه‌م سالنامه‌کانی عوسمانی، هه‌مان زانیاری دووباره ده‌که‌نه‌وه سه‌باره‌ت به‌ بارودۆخی کارگێری لیوای سلیمانی که ناوه‌پۆکه‌کانیان بریتین له‌ژماردنی، پله‌و پایه‌و ناوی فه‌رمانبه‌رو کاربه‌ده‌ست، ناوی فه‌رمانگه‌و کارگێریه‌کانی ده‌وله‌ت له‌ناوی شارى سلیمانی و قه‌زاو

ناحیه‌کانی دەورووبەریدا، ئەم شیۆه‌یه‌ی خوارووه که له‌سالنامە‌ی ١٨٩٠-١٨٩١ دا هاتووە :-

- ١- بێ‌ماله‌کانی لیوای سلیمانی (کاربه‌ده‌سته گه‌وره‌کان).
- موتەسه‌رپە، جیگری موتەسه‌رپە، موفتی لیوا، به‌رپرسی ژمی‌ریاری لیوا، نه‌قیبی نه‌شراف، به‌ریۆه‌به‌ری موکاته‌بات .
- ٢- نه‌نجوو‌مه‌نی به‌ریۆه‌بردنی لیوا:- که له‌کاربه‌ده‌سته گه‌وره‌کانی لیواکه و‌چوار نه‌ندامی دیکه‌ی هه‌لبژێردراو دیت.
- ٣- فه‌رمانبه‌رانی لیوا (مه‌ئمو‌ره‌کان)، بریتن له :-
  - ا- به‌ریۆه‌به‌ری فه‌رمانگه‌ی ته‌لگراف.
  - ب- به‌ریۆه‌به‌ری ئینحساری توتن (ریژی).
  - ج- به‌ریۆه‌به‌ری باج
  - د- به‌ریۆه‌به‌ری ته‌ندروستی (که‌ره‌نتینه)
- وی‌پرای چه‌ندین فه‌رمانگه‌و به‌ریۆه‌به‌رایه‌تی دیکه وه‌ك (ژمی‌ریاری و نفوس و شاره‌وانی و دام و ده‌زگای دادگا‌کان و یه‌که سه‌ربازیه‌کان و به‌ریۆه‌به‌رایه‌تی پۆلیس.
- به‌لام له‌سالنامه‌کانی، سالانی ١٨٩٢-١٨٩٥، ناوی چه‌ند فه‌رمانگه‌یه‌کی نوێمان به‌رچاو ده‌که‌وێت که له لیوای سلیمانی‌دا په‌یدا‌بوون وه‌ك (فه‌رمانگه‌ی قه‌رزه‌ گشتیه‌کان و فه‌رمانگه‌ی مه‌سح و لقیکه‌ی بانکی کشتوکالی ... به‌هه‌مان شیۆه کاروباری کارگیریه‌ قه‌زا‌کانی دیکه‌ی لیوای سلیمانی هیچ جیاوازیه‌کیان نه‌بوو له‌گه‌ڵ سه‌رجه‌م قه‌زا‌کانی لیوای موسڵ و لیواکانی دیکه‌ی هه‌ر سێ ویلایه‌ته‌که.^{٣٥}
- له‌و سالانه‌دا ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی به‌شیۆه‌یه‌کی گشتی دوو‌چاری دا‌پوخان و لاواز ببوو. سلیمانی‌ش له‌دوای نه‌مانی میرنشینی بابان، شیرازه‌ی رامیاری و کارگیریه‌ لی‌ک هه‌لوه‌شایوو.^{٣٦} فا‌کته‌ری سه‌ره‌کی دو‌اکه‌وتنی هه‌ر سێ ویلایه‌ته‌که‌ش به‌ پله‌ی یه‌که‌م بو‌ سیاسه‌تی ناله‌بارو به‌ریۆه‌بردنی

^{٣٥} د. عبد الفتاح علی یحی: السالنامات، ل ٤٧، ٤٨، ٤٩.

^{٣٦} ره‌مزی قه‌زاز: بزوتنه‌وه‌ی سیاسی و رۆشنیری کورد، سلیمانی ١٩١٧، ل ٨٦، ٨٧.

ئىفلىجى عوسمانى دەگەرپتەو، كە جگە لەرووتاندەو باج كۆكردنەو،
كاربەدەستانى ئەم ولاتە هېچ شتىكى دىكەيان نەدەزانى.^{۲۷}

رژىمى باجگرى لەدەولەتى عوسمانىدا بەرى سەدەها سالانى
ناتەواوى و كەم و كۆپى بوو، كە لەبنەرەتدا رژىمى ئابورى و باجگرى ئەو ولاتە
لەسەر بناغەى دەرەبەگايەتى خىلايەتى دامەزراپوون كە لەشوينىك بۆ
شوينىكى تر جياواز بوو بەهۆى پەيوەندى خىلەكيەو، بەلام لە بنەرەتدا يەك
شت بوو، ھەموو باجىك باجى ترى بەدوادا ئەھات ئەم كرددارە ناپەوايەش
بەزۆرى ئەو مۆچەخۆرانەبوون كە ئەركى باج كۆكردنەو دى دەخرايە ئەستۆيان
تەنانتە كاتىك روويان دەر كەردە گوندىك، سى ژەمە لەوى ناننان دەخوارد. بەلام
دواتر بەبىيانوى خراپى خواردنەكە، گوايە دانىانى ئازاردادە، باجىكى
دىكەيان داھىنابوو بەناوى باجى ددان، كە دەبوايە جوتيار بىدايە پىيان. ئەم
جۆرە باجانەو چەندىن چەشنە باجى دىكەو دەردى بىرۆكراتىەت گىانى
دەولەتى عوسمانى و گشت دەزگاكانى ئەو دەولەتى پەك خست.^{۲۸}

لەھەمان كاتدا بەھوكمى دوورە دەستى ئەم سى لىوايە لەپايتەختەو
ھىندەى دىكە پشت گوى خراپوون، تەنانتە لەئەستەمبۆل دا دوورى ئەم
ناوچانەيان بەنمۆنە دەھىنايەو.^{۲۹}

لەرستىدا ئەم دوورە ببوو ھۆى ئەوئى زياتر بەدەست دواكەوتوويى
و ئاارامى و پىشيوويەو بنالينىت، ئەم فاكتەرە وى كەردبوو كە هېچ
فەرمانبەرەو مۆچەخۆرىك ئامادە نەبوو رويكاتە ئەم ولاتە دوورە دەستە، مەگەر
بەزۆر بىيان ناردايە، يا ئەوھتا وەك صدیق الدملوجى دەگىرپتەو دەللىت
"لەفەرمانبەرىكى گەرەم پرسى، بۆچى ئەستەمبۆل ئەم فەرمانبەرە نا
شاىستەو هېچ و پوچانە بۆ ولاتى ئىمە دەنیرىت؟ لەولەمدا پىيى و تەم،
ولاتەكەى ئىو ئەوئەندە دوور بىت لەئەستەمبۆل و ئارامى و ئاسايشى تىدا
بەرقرار نەبىت، ئەوا بىگومان خاوەن لىھاتوويەكان حەز بەو ناكەن روو لەم

^{۲۷} صدیق الدملوجى: امارە بەدىنان الكردىة، ۲، اربىل، ۱۹۹۹، ل ۷۹

^{۲۸} د. كاوس قەفتان: وتارى مېژوويى، سلیمانى، ۲۰۰۱، ل ۲۵-۲۶

^{۲۹} لونغرىك: العراق الحديث، ۱۹۰۰-۱۹۵۰، ج، ل ۱۹

ولآتہ بکھن، ہر بویہ ناچار ئوانہ رھوان دھکن کہ هیچ لہ بارا نہ بھون، یا دھیانہ ویٹ دھستیان لہ پلھو پایہ گیریت، یا بہ نیازی خو دھولہ مھند کردن روودھکنہ ولآتی ئوہ^{۴۰}

ھەر بۆيە سەرچەم ئەو كارىبە دەست و موچە خۇرانەى روويان لەم سى
 ويلايەتە دەکرد، ھىچ سيفەتتىكى لىپىرسراوئيتيان تىدا نەبوو، بۆيە بارودوڭى
 ئەم ولاتە لەرووى كارگىرپىەو لەو پەرى گەندەلىدا بوو. فەرمانبەرانى
 عوسمانى لەكەسانىك دەچوون كە لەخانىكدا بژىت و دۇنيا بىت ماوہىەكى
 دىكە چۆلى دەكات و جىى دەھىلىت، ئىدى ھىچ بەلايەو گرنگ نىە ئەو
 شۆينە چى لىدىت يا چارەنووسى بەجى دەگات.^{٤١}

هر بۇيە بەردەوام دەسەلاتى عوسمانى لەچاوى خەلكدا بىزاروو
 بەدناو بووو كەس خۆشى بەچارەيدا نەهاتووو ئامادە نەبوو گويارايەلى
 بىت^{٤٢}. بەلكو بەردەوام خەلكى پەيوەست بوون بە سەرۆك خىلەكانى
 خويانەوو رىنمايەهەكانى ئەوانيان جى بەجى كردوو نەك هى دەولەتى
 عوسمانى و كار بەدەستانى.^{٤٣}

میجرسون باس له وه دهکات که چۆن فه رمانبهره تورکه کان له دهره وهی
 شاره کوردیه کاندای شوینیان نه بوته وهو ریگه یان پی نه داو ن هیچ پوستیکی
 ئیداری وهریگر،^{۴۴} ههرچه نده لهو سالانه دای ژماره یه کی بهرچاو
 له کاربه دهست و نه فسه رو پوایسه کانی عوسمانی له نیو شاری سلیمانیدا
 کورد بوون و موچه خووری عوسمانی بوون وهک بنه ماله ی غه واس و بنه ماله ی
 ناغا ته ها.^{۴۵}

٤٠ اماره بهدينان الكرنية بل ٧٢

٤١
سورجاوهی ییشوو، ل ٧٩.

د. کمال مظهر احمد: کردستان فی سنوات الحرب، ۱۲۷-۱۲۸.

^{٤٣} لونگريک: العراق الحديث ١٩٠٠-١٩٥٠ ج ١، ص ٢٩-٣٠

^{٤٤} رحلة متنكر الى بلاد ما بين النهرين وکردستان، ج ١، بغداد ١٩٧٠، ص ٢٥٦.

۴۵ ره‌سول هاوار: شیخ مہمودی قارہ‌مان، دہولہ تہ کہی خواروی کوردستان، ۱،

بەلەم سەبارەت بە بارودۆخی سیاسی و کارگێڕی شاری سلیمانی ئەوا، هەر لەدوای رووخانی میرنشینى بابان و نەمانى ئەو دەسەلاتە کوردیە، بۆشاییەکی گەورەى سیاسى و کارگێڕى دروست بوو، ئەو کاتەش بێنەمالەى شیخان، خەریک بوو لەبەنەمالەیهکی ئایینیەو دەبوون بەدەسەلاتدارو خاوەن مولک و زەوى و زار، هەر بۆیە ئەو بۆشاییەیان پرکردەووە کە نەمانى بابانیەکان دروستى کردبوو، کە بێگومان کاریکی هیندە ئاسان نەبوو.^{۴۶}

دەسەلات پەیداکردن و دەولەتمەندبوونی ئەم بێنەمالەیه بۆ ئەو پلەو پایە ئایینیە دەگەرێتەووە کە لەشیخ مارفى نویدی و بەتایبەتى کاکە ئەحمەدى شیخەووە بۆیان ماوۆو،^{۴۷} وێرای ئەوێ کاتی کە دەولەتى عوسمانى توانای بەریوەبردنى ولاتى نەماو بوو زەویەکانى بەکری دەدا کە پێى دەووترا (لزمە) نیدی شیخ سەعیدى کورەزای کاکە ئەحمەدى شیخ بریکى زۆرى لەو زەوى و زارانە بەکری گرت و هەندیکى کرى و هەندیکیشى زەوت کرد، نیوبراو لە بێنەمالەى شیخاندا لەهەموان زیاتر ناوی دەرکردو دەسەلاتى پەیدا کرد.^{۴۸}

دەولەتى عوسمانى ئەو سەردەمانە نەریتیکی پەیرەو دەرکرد کە بریتى بوو، لەگرنگی پێدان و لەخۆنزیك کردنەوێ ئەو بێنەمالەو خانەوادانەى خاوەن ناوونابانگ و پلەو پایەو دەسەلاتن بەتایبەت پیاوانى ئاین و سەرۆک خێل و دەرەبەگەکان.^{۴۹}

هەر بۆیە سولتان عەبدولحەمیدى دووهم پەییوەندییهکی باشى لەگەڵ کاک ئەحمەدى شیخدا هەبوو، دواتریش بەهەمان شیۆ لەگەڵ شیخ سەعیدى کورەزاشیدا پەییوەندییهکی بەتینیان هەبوو، شیخ قادری حەفید لە یاداشتەکانیدا سەبارەت بە پەییوەندى باوکی لەگەڵ سولتاندا باس لەو دەهات

^{۴۶} سەرچاوەى پێشوو، ل ۱۶۶، عەلى سەیدۆ گەورانى، لەعەمانەووە بۆ ئامیدی، ل ۱۲۲.

^{۴۷} رەمزى قەزان، سەرچاوەى پێشوو، ل ۸۷.

^{۴۸} یاداشتەکانى شیخ لەتیفى حەفید، دھۆک، ۱۹۹۵، ل ۱۶.

^{۴۹} لونگريک: العراق الحديث، ل ۷۳.

کە لە سەر دەمی سولتان عبدالحمید دا نەوێکانی کاک ئەحمەدی شیخ زۆر جێی بایەخی سولتان بوونە بە تایبەتی شیخ سەعیدی حەفید.^{۵۰} جگە لەوێ لەو سالانەدا بنەمالەیی شیخان چەندین جار توانیویانە بەرگری لەشاری سلیمانی بکەن دژ بەهێرش و پەلاماری ھەمەوێندەکان کە لەنیوان سالانی ۱۸۷۹-۱۹۰۸ ز دا چەندین جار ھەلیان کوتاوەتە سەر سلیمانی و جاری وا ھەبوو چەند روژیک ئابلقەیان داو،^{۵۱} پیرەمێردی شاعیریش لەیاداشتەکانیدا بەدریژی باس لەیەکیک لەو ھێرشانە دەکات و چون خەلکی شار توانیویانە بەرەنگاری بکەن.^{۵۲}

تا دەھات ناو و شوێنتی شیخ سەعید زیادی دەکرد، ئەو بوو لەسالانی ۱۹۰۱-۱۹۰۲ ز، لەلایەن سولتانەو بەپرەسمی بانگھێشت کرا بۆ ئەستەمبۆل، ئەویش بەیاوێری ھەرسێ کۆرەکەیی (شیخ ئەحمەد و شیخ مەحمود و شیخ قادر) و دەستەیکە لەپیاوانی ناوداری سلیمانی روو و ئەستەمبۆل چوون^{۵۳} کە زیوێری شاعیریشیان لەگەڵدا بوو، کە خۆی لەگەنجینەیی مەرداندا لەم بارەییو ھەوێ باس لەو دەکات کە ئەوانەیی بەشداری سەفەرەکەیی ئەستەمبۆلیان کرد، زیاتر کەسانی زانا و پیاوماقولاں بوون، منیش بەھۆی نزیکیی و ھاوڕێییەتیم لەگەڵ شیخ مەحمود دا بەشداریم کرد.^{۵۴} ئیدی ئەم دەسەلات و ناوبانگەیی شیخ سەعید بوو ھۆی ئەوێ کە ھەندیک لەئەندامانی بنەمالەکەو دەست و پیوێندەکانیان ئەم بارە بقۆزنەو ھو بکەونە خۆ دەرخیست و ئازاردانی خەلکی، بەتایبەتی دواي گەرانیو ھەوێ سەعید لەسەفەرەکەیی ئەستەمبۆل، دەست و پیوێندەکانیان کەوتبوونە ھەوای خۆیانەو ھەمەموو کاروباریکدا دەست درێژیان دەکرد و سەر ئیشەییەکی زۆریان بۆ شیخان نایەو. کە لەئاکامدا بوو ھۆی ئەوێ ئەم خانوادەیی زیاتر و زیاتر ناھەزو دوژمنیان بۆ

^{۵۰} یاداشتەکانی شیخ قادری حەفید: دەستنوس، ل ۱.

^{۵۱} میجرسۆن: سەرچاوی پێشوو، ل ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۲.

^{۵۲} یاداشتەکانی پیرەمێرد: ل ۲، ۲.

^{۵۳} عەلەدین سجاد: شۆرشەکانی کورد و کۆماری عێراق، بغداد، ۱۹۵۹، ل ۷۹.

^{۵۴} گەنجینەیی مەردان، ل ۵۷.

پهیدا بښت، جا چ لهبڼه ماله به نیو بانگه کانی نهو روژگارهی سلیمانی، یا له نیو بازرگان و پاره دارو نهو تازه نه فسه رانه ی که له نهسته مېوّل گه پابونه وه، ته نانهت دوژمنانی شیخ سه عید بو توانچ پییان دهوت "شیخی سولتان"^{۵۵} به تایبه تی کاتیک شیخ سه عید له نهسته مېوّل له گه ل (شوکت پاشا عابد"ی سهره ک وه زیراندا قسه یان کردبوو سه بارهت به ناردنې مه ئموری تایبه تی سهره ک وه زیراندا به مه به سستی زیادکردنی باج له سهر بازرگانی، نه م مه سه له یه ش بازرگانه کانی سلیمانی زیاتر برد به قیندا،^{۵۶} دواى گه پانه وه ی شیخ سه عید له نهسته مېوّل خو ی تاکه ده سه لاتداری سلیمانی بوو، ره فیق حیلمی له م باره یه وه ده لیت: "دواى گه پانه وه ی شیخ سه عید بو سلیمانی، نهو مه ته سه ریف و سهره ک له شکرانه ی له سلیمانی بوون، یا بو ی نه نیردران، بی گومان له قارو غه زه بی شیخ سه عید خو یان نه پاراست نه که وتنه ژیر نفوزیه وه، هه ندیک له مانه نه گه یشتنه راده یه کی نهو توکه بی پرس و رای حه فید په نجه یان نه که ن به ناوا"^{۵۷}

خه لکه ره شوکیه که ش به شی زوریان هاتنه ژیر سایه ی شیخه وه بوون به پیاوی، ئیدی بازرگانه کانی سلیمانی ته واو له شیخ په ست بوون و بو ه لیک ده گه پان تو له ی لی بکه نه وه، با شترین هه لیش هاتنه سه رکاری کو مه له ی ئیتحاد و ته ره قی بوو که له سال ی ۱۹۰۹ دا سولتان عه بدولحه میدیان ناچار کرد ده ست له کار بکیشیته وه^{۵۸} به دروشمی سه رنج راکیش خه لکیان به لای خو یاندا به کیش کردو و که وتنه ته نگ پی هه لچینی هه موو نه وانیه که پی شتر نیوانیان له گه ل سولتاندا خو ش بوو یا لیه وه ی نزیک بوون.^{۵۹} کو مه له ی ئیتحاد و ته ره قی له زوریه ی شاره کانی ده ولته تی عوسمانیدا لقیان کرده وه، وه هاش له شاری

^{۵۵} ره سول هاوار: سه رچاوه ی پیشوو، ب، ل ۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵

^{۵۶} ره مزی قه زان، سه رچاوه ی پیشوو، ل ۸۹.

^{۵۷} یاداشت، ب، ۱، چاپی دووم، هه ولیر، ۱۹۸۸، ل ۳۶.

^{۵۸} د. ومیض جمال عمر نظمی، د. شفیق عبدالرزاق، د. غانم محمد صالح: التطور السياسي

فی العراق المعاصر، ل ۳۶-۳۷.

^{۵۹} ره سول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب، ل ۱۴۶

لەيلا شىتەكانىدا ئامازە بۇ ئەۋە دەكات كەسەرانى ئەۋ كۆمەلەيە داۋايان لە شىخ سەئىد كىردۈۋە، سەرۋىكايەتى لەقەكى سىلىمانى بىكات، بەلام شىخ سەئىد قەبۇلى نەكىردۈۋە وتۈيەتى "خىانەت لە سولتان ناكەم حقى لطف و نەمەتى زۆرە"^{۶۰}.

زۆربەى سەرچاۋەكان ئامازە بەۋە دەكەن كە لىقىكى كۆمەلەى ئىتحدو تەرەقى لە سىلىمانىدا بەسەرۋىكايەتى (مەحمود پاشاى جاف) دامەزراۋە كە زۆربەى ئەندامەكانى لەناحەزانى بنەمالەى شىخ سەئىد بوون، بەتايىبەتى بازىرگان و دەۋلەمەندو ئەفسەرەكانى شارى سىلىمانى لەم كۆمەلەيەدا بوون بەئەندام.^{۶۱}

كەمال رەئوف مەمەد، بە بەلگەۋە ئەۋەى سەلماندۈۋە كە دەستەى يەكەمى ئەم رىكخراۋە لە سىلىمانىدا لەرىكەۋتى ۱۹۰۸/۸/۱۷ دەست بەكاربوون، كە برىتى بوون لە (ئاغا فەتھوللا چەلەبى، فائق توفىق، ئەحمەد دەرويش)، ھەرۋەھا دەستەى دۈۋەمى ھەمان رىكخراۋ لە سىلىمانىدا بەفەرمانىكى ھەرىمى موسلى كۆمەلەى ئىتحدو تەرەقى لە ۱۹۰۸/۱۲/۲۰ دەست بەكاربوون و چەند كەسىكى نوئى ھاتۇتە رىزەۋە، كە ئەمانە بوون (عەزمى بەگ، موسلى مەمەد جار كوپى حاجى ئەمىن ئاغا، ئىبراھىم بەگ زادە فەتاح و فەھمى ئەفەندى ۋەكىلى تابور ئاغىسى، موھاسىبى بانق غەبدولرەھمان بەگ كوپى ئەحمەد ئاغا، ئەدىب ئەفەندى مودىرى تەلەگرافى)، بەلام بە پىچەۋانەى ھەموو سەرچاۋەكان كەمال رەئوف مەمەد پىئى ۋايە كە (مەحمەد پاشاى جاف) ھىچ پەيۋەندىكەى بەلقى سىلىمانى ئەم رىكخراۋە نەبوۋە.^{۶۲} لەكاتىكدا ھەرىكە لەشىخ قادىرى براى شىخ مەحمود ۋەرسى كوپانى شىخ مەحمود جەخت لەسەر ئەۋە دەكەن كە مەحمود پاشاى جاف سەرۋىكى بوۋە.

^{۶۰} ياداشتەكانى شىخ قادىرى حفىد، ل ۱.

^{۶۱} رەسول ھاۋار: شىخ مەحمودى قارەمان، ب ۱، ل ۱۴۷، رەفىق حىلمى: ياداشت، ب ۱، ل ۳۸.

^{۶۲} جەمىئەتى ئىتحدو تەرەقى عوسمانى - لىق سىلىمانى - ۱۹۰۸، رۇژنامەى كوردستانى نوئى، ژمارەكانى (۱۴۸۶)، ۱۹۹۷/۱۰/۳۰، (۱۴۸۷)، ۱۹۹۷/۱۱/۲، (۱۶۰۶)، ۱۹۹۸/۵/۵.

هر بۇيە ناشيت مه حمود پاشا له م مه سه له يدا به شدار نه بوويت، له كاتيكا پيه و هندی نيوان بنه ماله ي شيخ سه عید و عه شيره تي جاف زور ئالوز گرژبووه و ئه و سارديه ي نيوانيشيان زوري خاياند.^{۶۳}

ناحه زاني شيخ سه عید له په ناي ئه م ريکخراوه وه كه وتنه هه ولدان بو ليداني شيخ سه عید و كه م كردنه وه ي ده سه لات، شيخ قادري حفيد له م باره يه وه له ياداشته كاني دا نوسيو يه تي: كه وا ئه ندamani ئه و كومه له يه له سلېماني هه موو هه ول و كووش شيكيان خسته گه پ بو ليداني بنه ماله ي شيخان، له به ري بازرگانه كانيش مه حمود پاشاي جاف دريخي نه كرد، كه له ئاكامدا شيخ سه عید و ژماره يه ك له برا و كوپه كاني دوورخرانه وه بو موسل.^{۶۴}

هه ر به و جوړه شيخ سه عید و به شيك له بنه ماله كه ي به ده ست به سه ري ره وانه ي موسل کران^{۶۵} شيخ مه حمود خوي له م باره يه وه باس له وه ده كات كه بري سي هه زار ليره ي زيروك به رتيل دراوه به كاره به ده ستان تا ئه و پلانه يان له درژ بکريت.^{۶۶}

دواي ناردني شيخ سه عید و بنه ماله كه ي بو موسل، به پي پيلانيكي به رنامه بو داريزراو له لايه ن كاره به ده ستانه وه له ريكه وتي ۱۹۰۹/۵ دا له ئازاو يه كي دروست كراودا، شيخ سه عید و شيخ نه حمه دي كوپي و ژماره يه كي زور له ده ست و پيوهنده كاني كوژران و شيخ مه حمود به برينداری خوي ده شاريتته وه.^{۶۷}

^{۶۳} رهسول هاوار: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰۲، ۲۰۳.

^{۶۴} يادداشته كاني شيخ قادري حفيد، ده ستنوس، ل ۱.

^{۶۵} يادداشته كاني شيخ له تيفي حفيد، ل ۱۸.

^{۶۶} گوڤاري كاروان، ژماره ۲۶، چاوپيکه وتن جيزبو له گه ل شيخ محمود.

^{۶۷} رهسول هاوار: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۱۶۲.

* له موسل، ئازاو يه كي ده ست كرد نرايه وه له دووم روژي جه رني قورباندا، كه گوايه يه كي له پياوه كاني شيخ سه عید كه ناوي (به ها نه فه ندي كوپي عه بدوللای حاجي ئيبراهيم نه فه ندي) ه توانجي گرتوته ئافره تيك له ناوبازاردا به م شيويه ئازاو كه پهره ده ستيني و خه لگي موسل هه لده كوتنه سه ر ماني شيخ سه عید و ئه و كوشتاره رووده ات.(ره فيق حلمي: ياداشت، ل ۱، ۴۰-۴۱)

دواتر شىيخ مەحمود لەژىر فشارى غەشايەرى كورددا كە ھەرەشەى ئەو دەكەن گەر شىيخ مەحمود ئازاد نەكرىت ھېرش دەكەنەسەر موسىل رىگا بەشىيخ مەحمود دەدەرىت بگەپىتەو ھە سىلىمانى و لەگەرانەو ھەيدا خەلىكىكى زۆر دەچن بەپىرىو، مائەمىكى گەورەى بۆ دەگىپن^{٦٨} تەنانت رەشىد پاشا كە دوابەدواى ئەو روداوەى موسىل دەيكەن بەوالى (موسىل)، لەكەركوك خۆى دەگەيەنیتە شىيخ مەحمود بە مەبەستى دلدانەو، لەوئى لەگەل خۆيدا بەھىزىكى زۆرەو دەبباتەو ھە بۆ سىلىمانى^{٦٩}.

دوابەدواى ئەم كارەساتە شىيخ مەحمود ناوبانگىكى زۆرتر پەيدا دەكا، ھەرچەندە بەر لەو مەسەلەيەش كەسىكى ناسراو و لىھاتوو بوو، ھەرەك خۆى باسى دەكات لەسالاى ١٩٠٥-١٩٠٦ دا لەگەل پياوھكانىدا لەسەردەشت خۆى شار دۆتەو، دواترىش دووبارە ماوھەك لە گوندەكانى خۆيان لەدەورو بەرى سىلىمانى لەچاوى كار بەدەستان ون بوو.^{٧٠}

دواى گەرانەو ھە بۆ سىلىمانى، شىيخ مەحمود، پرسەيەكى گەورە بۆ كوژرانى باوك و براو خزم و كەسەكى دادەنیت، كە بەشى ھەرە زۆرى خەلكە رەشوكىكەو لایەنگرانى خانوادەى شىيخ بەشدارى ئەو پرسەيە دەكەن، بەلام بازرگان و ئەفسەر و ناحەزانى بنەمالەكەيان بەلای پرسەكەدا ناچن.^{٧١} بەلكو بەئەنقەست خەلكيان ھانداو كە لەچاىخانەكاندا دەنگى (گرامافون) ھەلپن، ئەمەش بوو ھۆى ئەو ھەى كە پياوانى بنەمالەى شىخان ھەل كوتنە سەر ئەو شۆینانەو گرامافونەكان بشكىنن.^{٧٢}

كە دواتر ھەك محمد رەسول ھاوار لەزمانیەو دەگىپىتەو شىيخ مەحمود خۆى باسى ئەو كەردەوانەى ناحەزانىانى كەردوو، ئەو روداوەى موسىل نەبوو ھۆى ئەو ھەى كە شىخان دەسەلاتيان كەم بىتەو، بەلكو بە

^{٦٨} چاوپىكەوتن لەگەل مەلا جەمىل رۆژبەيانى، كە لە ٢٠٠٠/٢/١٧ كە لەبەغدا لەگەلى ساز كراو.

^{٦٩} رەفلىق حىلمى: يادداشت، ل ٤٧.

^{٧٠} كەمال رەئوف محمد: مقابله صحافيه فريده مع الشيخ محمود، گۆقارى كاروان ژمارە ٢٦، ١٩٨٤، ل ١٢٠-١٢١.

^{٧١} رەسول ھاوار: شىيخ مەحمودى قارەمان، ب ١، ل ١٧٠.

^{٧٢} ميجرسون: ھەمان سەرچاوە، ج ١، ل ٢٧١.

پیچەوانەو زۆری پێنەچوو خەلکیکی زۆریان لە دەورووبەر کوڤووه^{۷۳} ره‌فییق حیلمی سه‌باره‌ت به‌ده‌سه‌لاتی شیخ مه‌حمود ده‌لیت "نفوزی شیخ مه‌حمود روژ به‌روژ به‌ره‌و زیادی و ئه‌ستیره‌ی به‌ختی سه‌ر له‌نوێ روو له‌سه‌رکه‌وتن و به‌روژا بوو، له‌به‌رئه‌مه‌ حکومه‌ت ورده‌ ورده‌ شکێ ئی په‌یدا ئه‌کردو ترسی ئه‌وه‌ی ئی هه‌بوو که‌به‌هۆی عه‌شایه‌ره‌وه (که‌ین و به‌ین) یکه‌ ریک بخت و تۆله‌ی کاره‌ساتی موسل بسه‌نیته‌وه^{۷۴} .

بۆچوونه‌کانی حکومه‌ت تا ئه‌ندازه‌یه‌ک راست بوو، هه‌نده‌ی نه‌برد له‌ سلیمانی‌دا ئاژاوه‌و پشیوێ په‌یدا‌بوو، پاش ماوه‌یه‌ک له‌هاتنه‌وه‌ی شیخ مه‌حمود، (عه‌بدوللا ئه‌فه‌ندی) باوکی (به‌هائه‌فه‌ندی) کوژرا و له‌م مه‌سه‌له‌یه‌دا ، شیخ مه‌حمود تاوانبار کرا به‌کوشتنی، ئیدی ناچار ماوه‌ی سالیک خوێ شارده‌وه، له‌م ماوه‌یه‌دا ده‌سه‌لاتدارانی عوسمانیش مه‌سه‌له‌که‌یان پشت گوێ خست.^{۷۵}

باسیل نیکتین، باس له‌وه‌ ده‌کات که‌ شیخ قادری هه‌فیدی کوپی شیخ سه‌عیددوای کوژرانی باوکی پووی کردوته‌ نیو خه‌یلی هه‌مه‌وه‌ند به‌مه‌به‌ستی به‌ریاکردنی راپه‌رینه‌یک له‌دژی تورکه‌کان، به‌ قسه‌ی نیکتین ده‌سه‌لاتدارانی تورک زۆر به‌زه‌حمه‌ت توانیویانه‌ کۆنترۆلی بارودۆخه‌که‌ بکه‌نه‌وه، ناچار بوون پله‌و پایه‌ی نه‌قیبی و ئه‌و مولکانه‌ی له‌شیخ سه‌عیدیان سه‌ندبوو هه‌مووی بده‌نه‌وه‌ به‌شیخ مارقێ برای.^{۷۶} هه‌ر له‌هه‌مان ماوه‌دا مه‌مه‌د پاشای فه‌رمانده‌ی هیزی عوسمانی بۆ چاوترساندنی شیخ مه‌حمود و لایه‌نگرانی، چه‌ند گوندیکی سو‌تاندوه‌و تالانی کردوون، به‌لام نه‌یتوانیوه‌ به‌وه‌ش جله‌وی بارودۆخی سلیمانی بگریته‌وه‌ ده‌ست.^{۷۷}

^{۷۳} شیخ مه‌حمودی قاره‌مان، ب، ۱، ل، ۱۶۹-۱۷۰

^{۷۴} سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ب، ۱، ل، ۱۷۰

^{۷۵} یاداشت، ب، ۱، ل، ۴۸.

^{۷۶} کوردو کوردستان، و/هیدی، هه‌ولێر، ۱۹۹۸، ل، ۶۲۱

^{۷۷} د. صادقی شه‌ره‌فه‌ندی: کورته‌ میژووی بزوتنه‌وه‌ نه‌ته‌وایه‌تییه‌کانی کورد، سوید، ۱۹۹۵،

ل، ۵۶-۵۷: جیلی جلیل واخرون، الحریکه‌ الكردیه، ل، ۶۹.

دەولەتی عوسمانی لەو کاتانەدا تا دەهات لاواز ترو بی دەسەلات تر دەبوو، زیوهری شاعیر لەم بارەییەوه دەلیت:

"حکومت بەناو هەبوو، زۆر لەمەئەموران خۆیان دەهاویشته باوەش شیخ مەحمود بۆ مەحفوز بوون لەبەلای ناگەهانی عەزل بوون، چونکە ئەو ئەیتوانی لای والی یا مۆتەسەرێف ئەو مەئەمورە ویقایە بکام"^{٧٦} ئەمە جگە لەوێ رووسەکانیش هەولیان ئەدا ئەو بارودۆخە بقۆزنەوهو پەییوەندی لەگەڵ کۆردەکاندا ببەستن، لەو هەل و مەرجهشدا کەس لەشیخ مەحمود دیارو بەرچاوتر نەبوو، هەر بۆیە وەک شیخ لەتێف باسی لێوە دەکات جەنرال (باراتۆف) ناویک نامەی بۆ شیخ مەحمود ناردووهو داوای لیکردووه، شۆرش دژی دەولەتی عوسمانی بکات، بەلام شیخ مەحمود رازی نەبووه.^{٧٧}

بەر لەجەنگی جیهانی یەکەم شیخ مەحمود لەسلیمانی تەواو کەتبوووە جموجۆل و پەییوەندی لەگەڵ بەدرخانێه کانیشتا پەیدا کردبوو، لەسالی ١٩١٣ هەولی پەییوەندی کردنی دا لەگەڵ (کامیل بەگ و حۆسین بەگ) کورانی بەدرخان پاشا بەمەبەستی یاخی بوون لەدەولەتی عوسمانی،^{٧٨} هەرچەندە کوردستانی باشوور لەسالانی پیش جەنگی جیهانی یەکەمەوه تا کۆتایی جەنگیش هیچ کۆمەلەو ریکخراویکی سیاسی تیدا دروست نەبووه،^{٧٩} بەلام هەستی نەتەوايەتی لەنیو کۆردەکانی باشووردا لەجۆش و خروش و گۆراندا بوو.^{٨٠}

ئەم بارودۆخەش سەرچەم کوردستانی گرتبووه، هەر بۆیە د. کەمال مەزەھر دەلیت "گەر جەنگی جیهانی هەلنەگیرسایە کوردستان دەبوو بە بەلقانیکی نوێ بۆ دەولەتی عوسمانی"^{٨١}

^{٧٦} گەنجینەئێ مەردان، ل ١٣٠-١٣١.

^{٧٧} یاداشتەکانی شیخ لەتێفی حەفید، ل ٢١.

^{٧٨} د. کەمال مظهر احمد: کوردستان فی سنووت، ل ١٠٧.

^{٧٩} د. کەمال مەزەھر: چەند لاپەرەیهک لەمێژووی گەلی کورد، بغداد، ١٩٨٥، ل ١٤٦.

^{٨٠} د. کەمال مظهر احمد: کوردستان فی سنووت، ل ١٠٧.

^{٨١} سەرچاوەی پیشوو، ل ١٢٧-١٢٨.

میجرسۆنیش باس لهوه دهکات که خه لکی سلیمانی لهو سالانه دا به
 ناشکرا بیرو باوهری خۆیان دهردهبری و گالتهیان به تورکهکان دهکرد، له
 چایخانهکان داده نشین له بهر بی شهکری چایان نه ده خوارده وه جگهرهیان
 ده کیشاو باسی سیاسه تیان دهکرد.^{۸۲} به لام هیشتا کوردستانی باشور ئه
 جم و جۆلهی پیوه دیار نه بوو که له کوردستانی تورکیا و ئیران دا ههستی
 پیده کرا،^{۸۳} ئیدی بهر بهر گۆرانکاری گه وره ی به سهردا ده هات. دواتر
 کوردستانی باشور بوو به مهلبهندی بزوتنه وهی رزگاربخواری کورد، چونکه
 شوین و پیگه ی تورک له م پارچه یه دا لاواز و دووره دهست بوو.^{۸۴} کاتیکیش
 دهولهتی عوسمانی بریاری دا به شداری بکات له جهنگی جیهانی یه که مدا، وه
 له باسی بارودۆخی ئابووری و کۆمه لایه تیدا ئاماژه ی پیده کهین، کوردستان
 به گشتی و سلیمانی به تایبه تی راپیچی نیو ئه و شه ره کران و نه هامة ی زۆریان
 به سهرهات، ئه وه بوو دهولهتی عوسمانی له ریکه وتی ۲۸/ی ته مموزی ۱۹۱۴
 جاری (نه فیری عام) ی داو دژ به هاوپه یمانان چووه جهنگه وه، له مه شدا
 سیاسه تمه داران و ئه فسه رانی ئه لمانیا رۆلی بهرچاویان بینی بو هاندانی
 دهولهتی عوسمانی.

ئیدی جهنگ له نیوان دهولهتی عوسمانی و بهریتانیادا هه لگیرساو،
 له ریکه وتی ۱۱/۶/۱۹۱۴ هیزهکانی بهریتانیا له فاو دابه زین و سوپای
 عوسمانی شکستی خوارد و به ره و دواوه کشایه وه،^{۸۵} لیره وه شه ره له نیوان
 هه ردو و سوپای ئینگلیزی و عوسمانی گه رم بوو، له و کاتانه دا که دهولهتی
 عوسمانی سه رقالی شه ربوو، له نیو شاری سلیمانیدا هه ر به ناو ده سه لاتی
 هه بوو، شیخ مه حمود ده سه لاتیکی زۆری پهیدا کرد بوو، عوسمانیه کانیش ئه
 کاته ده یانوویست به هه ر شیوه یه ک بیت کاریکی وه ها بکه ن که شیخ مه حمود
 به شداری شه ره بکات و سوپا کۆبکاته وه، هه ر بۆیه (خه لیل پاشا) ی والی له و

۸۲ رحلة المتنکر، ۲، ل ۳۱-۳۵

۸۳ د. که مال مظهر احمد: کردستان فی سنوات، ل ۱۰۴

۸۴ جلیلی جلیل و اخرون: الحریکه الكردیه فی عصر الحدیث، ل ۹۳

۸۵ شکری محمود ندیم: حرب العراق، ۱۹۱۴-۱۹۱۸، ط ۷، بغداد، ۱۹۶۸، ل ۲۱

رۆژانه دا دیت بۆ سلیمانی و چاوی بە شیخ مەحمود دەکەویت و پاشا گفتوگۆیەکی چەند سەعاتی لە گەڵ شیخ مەحمود، گەڕایەو.^{٨٦} لیژەدا پێدەچیت ئەم (خەلیل پاشا) یە بە مەبەستی پلان دانان ها تییە بۆ لای شیخ مەحمود، تەنانەت شیخ مەحمود خووشی دان بەو راستیەدا دەنیت کە بەشداری کردنی ئەو لە شەپری (شوعەیبە) دا ئەرکیکی سەرشارانی بوو وەک موسلمانیک، شیخ مەحمود، دەکەوێتە خو ئامادەکردن و ژمارەییەکی زۆر لە کوردەکانی سلیمانی و دەورووبەری لە گەڵ خویدا دەبات. * عوسمانیەکان لەم شەپەشدا شکستیان خواردوو ژمارەییەکی زۆر کوژارو برینداریان هەبوو، لەنێواندا چەندین چەکداری کوردیش نەگەڕانەو، بەلام کە شیخ مەحمود زانی عوسمانیەکان توانای شەپیان نیە بەخۆی و چەکدارەکانیەو پاشەکشەیی کردو گەڕایەو بۆ سلیمانی.^{٨٧} کە لەو سەرەدەمانەدا لەو پەڕی ناهەمواریدا بوو خەلکی ویپرای برسییتی و هەژاری، بەردەوام لەچاوەڕوانی هەوالیکدا بوون کە مانگی جاریک یا دوو جار (ناژانسی حەربیی) دەگەیشتە شارو دایک و باوکی لاو بی سەر شوینەکان دەچوون بە پیریەو، بەلکو هەوالیکیی منداڵەکانیان تییدا بیت.^{٨٨}

لەسایە ئێو بارە نالەبارو دژوارەدا، هیچ جموجۆلیک لە سلیمانیادا نەبوو، تەنانەت هیچ کۆمەڵ و گروپیکیش پێک نەهات، چونکە حکومەتی عوسمانی، رۆشنیری و مەوەرەکانیشی پەوانەیی بەرەکانی جەنگ کردبوو، یا بارودۆخی ژیاانی شیاواندبوو، سەرەپای ئەوێ رۆشنیری ئێو سەرەدە

^{٨٦} ئەحمەد خواجە: چەند بیرەوهریهکی میژوویی، رۆشنیری نوێ ژ ١١١، ل ٨٤.

* سەبارەت بە ژمارە کوردانی بەشدار بوو لەو شەپەدا جیاوازی لەنێوان نوسەر و سیاسەتمەداراندا هەیە، بۆ نموونە مس بیل، ئەم کوردە چەکدارانە بە هەزار کەس دەخەملێنیت، لەکاتی کدا عبدالرزاق الحسینی، میژوونوس (١٥٠٠) کەس مەزەندەیی کردوون، بەلام (شکری محمود ندیم) ی ئەفسەری عێراقی، پێی وایە (٢) هەزار چەکدار بوون، بەشداری شەپیی شوعەیبەیان کردووە، لەکاتی کدا د. کەمال مەزەر ئەم ژمارەییە بە زیاتر دەخەملێت و ئەویش بە پشت بەستن بە بەلگەنامەییەکی جەنگی بەریتانیا (د. کەمال مەزەر: کورد و شەپیی شوعەیبە، گۆقاری رۆشنیری نوێ، ژ ١٢٥، ١٩٩٠، ل ٣٦-٣٧).

^{٨٧} د. کەمال مظهر احمد: کوردستان فی سنوات، ل ١٧٨-١٧٩.

^{٨٨} ئەحمەد خواجە: چەند بیرەوهریهکی میژو، رۆشنیری نوێ، ژمارە ١١١، ل ٨٣-٨٤.

کەسیکی ئاسایی و خاوەن تواناو لێها توویەکی بەرچاوو نەبوو. رۆشنیر لەسایە دەولەتی عوسمانیدا، مرقیکی چەوساوەبوو، لەگەڵ خەڵک و کۆمەڵی خۆی تا رادەیک نامۆبوو، هەر ئەوەندە لەکەلتورو فەرەنگی ئەوروپا گەشتبوو کە هۆکاری میژوویی و ئابووری دواکەوتوویی و لاتەکە ی بزانی، هەرگیز پشت ئەستور نەبوو بەخۆی^{۸۹} هەر بۆیە بەردەوام بوو لەبەردەم کەسایەتیهکی وەک شیخ سەعید و شیخ مەحمود فراوان بوو، هەلی دەرکەوتن هەر بۆ ئەوان دەرەخسا. بەر لەکوێتایی هاتنی جەنگیش، شیخ مەحمود هەر لەجموژدا بوو، دواي گەڕانەوی لە (شوعەیبە)، جاریکی تر لەسەر داوای تورک، شیخ مەحمود بەخۆیی و هیژەکەیهو بەرەو ناوچە ی مەریوان و پینجۆین ملی ناو رۆلیکی بەرچاوی بینی لەبەر بەستکردن و شکاندنی هیژی رووس،^{۹۰} وەک ئەحمەد خواجه لەزاری شیخ مەحمودەو دەگیریتەو "شیخ مەحمود وتی بۆیە بەلینم دابوو بەخەلیل پاشای والی کەشان بەشانی تورک بوەستم بە ئومیدی ئەوێ کە شەرپ براهیو تورکەکان (ئۆتۆنومی) ئەدەن بەکورد".^{۹۱} بەلام بە پیچەوانە، پیاوانی شیخ مەحمودیان، بەتالانچی و دز تاوانبار کردو ژمارەیهکیان لی گوللە باران کردن، هەر ئەمەش وای کرد کە شیخ مەحمود زۆر لەجاران زیاتر لیان بەداخ بیست ئیدی شیخ گەڕایەو بۆ سلیمانی، لیروە لاپەرەیهکی نوێ لەهەولەکانی شیخ مەحمود بۆ پەيوەندی کردن بە ئینگلیزو هاتنی ئەوان بۆ شاری سلیمانی دەست پیدەکات.

۸۹. د. سادقی شەرەفکەندی: سەرچاوە ی پیشوو، ل ۶۳-۶۴.

۹۰. عەلانەدین سجادی: سەرچاوە ی پیشوو: ل ۸۰. ئەحمەد خواجه: چیم دی، بغداد، ۱۹۶۸، ل ۱۰.

۹۱. چیم دی، ب، ۱، بغداد ۱۹۶۸، ل ۱۴.

باسى چۈرەم: بارودۇخى كۆمەلەيتى و ئابوورى

شارى سىلىمانى لەسەرەتاي دروست بوونىەو، خەلكانىكى زور روويان تى كىردو و تىيدا نىشتەجى بوون، وىپراي دانىشتوانى قەلاچوالان و گوندەكانى دەوروبەرى، خەلكىكى زور لەكوردستانى رۆژھەلاتەو روويان تى كىردو، بەتايبەتلى لەشارى ھەمەدان و سەنەو، ژمارەيك كورد بەرەو سىلىمانى ھاتوون و گەرەككىيان بەنىوى (دەرگەزىن) لەسلىمانىدا ئاوەدان كىردو تەو.^{۹۲}

كوردستان بەگشتى و شارى سىلىمانى بەتايبەتلى، لەسەرەدەمى دەسەلاتى عوسمانىەكاندا ھىچ ئامار و سەرژمىرىكى دانىشتوانى تىدا ئەنجام نەدراو، تا نىۋەي يەكەمى سەدەي نۆزدەيەم لەسالى ۱۸۳۱ ز دا يەكەم سەرژمىرى بەخويەو بىنىۋە، بەلام ئەم سەرژمىرەش تەنھا ھەنگاۋىكى سەرپىنى بوو و جورىك بوو لەكارى خەملاندن و مەزەندەكارى، بەمەبەستى باج سەندن و سەربازگرتن ئەنجام دراو.^{۹۳}

ۋىپراي ئەم پشت گوى خستەن، گەرىدەو بىگانەكان و پىاۋانى سەر بەدام و دەرگانى بەرىتانيا لەم ولاتەدا، باسيان لە ژمارەي دانىشتوانى سىلىمانى، كىردو، پىدەچىت رىچ لەم بوارە دەست پىشخەر بوويىت، نىوبراۋ دەلىت "بەپىي باشتىن زانىارى كە چىنگەم كەوتو، (۲۰۰۰) دوو ھەزار خانوۋى موسلمان و (۱۳۰) خانوۋى جولىكەو (۹) نو خانوۋى دىانى كلدانى و (۵) پىنج خانوۋى ئەرمەنىشى تىدايە.^{۹۴}

(مىچىرسون) ىش سالى ۱۹۱۹ لەراپورتى سالانەدا باس لەژمارەي دانىشتوانى سىلىمانى دەكات و لەسالى ۱۸۳۰ دا بە (۱۰) ھەزار كەس دىخەملىنىت، بەلام لەھەمان راپورتدا ژمارەي دانىشتوانى سىلىمانى لە سالى

^{۹۲} ئەمۇندىن: ھەمان سەرچاۋە، ل ۷۸.

^{۹۳} غەبدوللا غەفور: جۇگرافىيەي كوردستان، سىلىمانى، ۲۰۰۰، ل ۱۶۷-۱۶۸.

^{۹۴} گەشتى رىچ ۱۸۲۰، ل ۱۳۸.

۱۹۱۴ دا به (۲۰) هزار کەس مەزەندە دەکات،^{۹۵} ئەم ژمارەیه تا ئەندازەیه کە لەراستیەوه نزیکە، چونکە سالتنامە ی دەولەتی عوسمانی سالی ۱۹۱۱-۱۹۱۲، دانیشتوانی سلیمانی بە (۱۵) هزار دادەنیت، بەلام وادیارە ئەم سەرژمێرە، رەگەزی مینە ی لەخۆنەگرتبیت، لەم ژمارەیه شدا هەزاریان جوله کەن و (۱۷۰) کلدانیشی تێدابوو، ئاماژە بە وەش دەکات کە زۆرینە ی خەلکی سلیمانی موسلمانن و پەپرە ی مەزەبە ی شافعی دەکەن.^{۹۶}

ئەو ی لێرە دا مایە ی سەرنج و تێرمانە، ئەو جیاوازیە ی کە لەنیوان ژمارە ی، جوله کەکان و گاوریەکاندا هەیه، کە ژمارە ی جوله کە شەش هیندە ی گاوریەکان دەبیت،^{۹۷} ئەمەش زیاتر بۆ شوینی سترا تیرژی سلیمانی دەگەرێتە وە پرۆ ی بازگانیە وە، کە جوله کە بەر دەوام بەدوای شوینی وە هادا دەگەرێن،^{۹۸} وێرە ی مامەلە ی باش و دۆستانە ی کورد لەگەل خەلکانی ناموسلماندا، کە لەسلیمانیدا کاک ئەحمە دی شیخ خۆ ی یەکیک بوو لەوانە ی تا دوا ئەندازە ریزی لەو خەلکانە گرتوو،^{۹۹} هەرچەندە سوێن هەولیدا وە انیشان بدات کە خەلکی سلیمانی زۆریان لە جوله کە و دیانەکان کردوو کە بەرگی کوردی بپۆشن، بەلام ئەم بۆچوونە لەراستیە وە دورە.^{۱۰۰}

سلیمانی تاهە لایسانی جەنگی جیهانی یە کەم ریزە ی دانیشتوانی بەرز بوو، دەگەیشتە (۲۰) هزار کەس بەلام لەئەنجامی قات و قری و برسیتی و مەرگی بەر دەوامی خەلکی، ژمارە ی دانیشتوانی یە کجار کە می کردوو تەنها یەک لەسەر سێ ی خەلکە کە ی مایە وە، کە وە ئەدمۆندز لەسالی ۱۹۱۸-۱۹۱۹ دا باسی لیکردو، (۱۰) هزار کەس بوون، بیگومان ئەم ژمارە یەش

^{۹۵} رەسول ھاوار: شیخ مەحمودی قارەمان، ب، ۱، ل، ۱۰۶.

^{۹۶} د. عبد الفتاح علی یحیی: السالنامات موصل العثمانية مصدرا لتاريخ السليمانية، گۆفاری زانکۆ ی دهۆک، ژ، ۲، سالی ۲۰۰۰، ل، ۵۰-۵۱.

^{۹۷} المقدم منذر الموصلي: عرب والاكراد، ط، بیروت، ۱۹۸۶، ل، ۱۸۱.

^{۹۸} سەرچاوە ی پیشوو، ل، ۱۸۱.

^{۹۹} رەسول ھاوار: شیخ مەحمودی قارەمان. ب، ۱، ل، ۱۲۶.

^{۱۰۰} سەرچاوە ی پیشوو، ل، ۸۰.

دوۋى ئاسايى بوۋنەۋەى بارودۇۋى ژيان بوۋە، ھەروھە رىژەى جولەكەى بە (۷۵۰) كەس و دىانەكانىشى بە (۱۲۰) كەس دانائو. ^{۱۰۱}

سلىمانى لەو سالانەدا بەسەر ھەوت گەرەكدا دابەش دەبوو كە بريتى بوون لە (گۆيژە، مەلكەندى، كانى ئاسكان، دەرگەزىن، سەرشەقام، چوارباغ و جولەكان) ^{۱۰۲}

وھ ئامازەمان پىكرد جولەكەكانى سلىمانى گەرەككى تايبەت بەخۇيان ھەبوۋە، لەۋىدا خەرىكى كارو پىشەى خۇيان بوونن وزياتر بە بازىرگانى و وردە والەفروۋش و دەباغى و چەرم رەنگ كىرنەۋە خەرىك بوون، ھەروھە ئارەقىشىيان دروست كىردوۋە. ^{۱۰۳}

ئەدمۇندز ئەم پىشانە بەچاۋىكى نىزم تەماشە دەكاو بەپىشەى سوكو نىزم لەپروۋى كۆمەلەيەتتەۋە تىيان دەروانى. ^{۱۰۴}

زۆربەى نوسەرانى بىگانە لەسەر ئەۋە كۆك بوون، كەخەلكى سلىمانى لەپروۋى دەرونيەۋە ئامادەباشيان تىدايە بۇ ۋەرگرتنى ھەموو شتىكى نوئ و تازە بابەت، ^{۱۰۵} لەپروۋى گەشەسەندىن و پىشكەوتنەۋە ھەنگاۋى خىرا ھەلدەنىت، (مىندىر الموصلى) ئەم شارە بە پايتەختى زانستى و كەلتورى كورد ناو دەبات. ^{۱۰۶}

(مىنۇرسكى) ش دەلىت : " كوردەكانى ناۋچەى سلىمانى بەگشتى شەخسىەتى ئارىيى خۇيان پاراستوۋە چونكە دوور لەگەلانى تر ژياۋن و بەۋە دەناسرىنەۋە كە ناسكو دىپاكن ^{۱۰۷} (ئىبراھىم ھىلمى) ش كە خۇى خەلكى سلىمانى، لەبارەى خوۋرەۋشتى خەلكى سلىمانى ۋە دەلىت : " خوۋ رەۋشتى دانىشتوانەكەى بەچاكەۋ بەناسكى و دۇست و خۇش مەشرەبى

^{۱۰۱} كورد و ترك و عرب ، ل ۷۸.

^{۱۰۲} رەسول ھاۋار : شىخ مەحمۇدى قارەمان . ب ۱، ل ۱۰۶.

^{۱۰۳} ا.م. مىنتاشفىلى : كورد، ۋەرگىپرانى، عىزەدىن مستەفا رەسول، سلىمانى، ۱۹۹۹، ل ۵۲.

^{۱۰۴} كورد و ترك و عرب ، ل ۷۹.

^{۱۰۵} د. كەمال مەزھەر : كوردەكانى سلىمانى، گۆقارى پەيغىن، ژ ۹، ل ۲۰۹.

^{۱۰۶} عرب و الاكراد ، ل ۱۸۱.

^{۱۰۷} كورد، ۋەرگىپرانى، ھەمە سەيد ھەمە كرىم، ھەولير، ۱۹۸۴، ل ۷۶.

به‌ناوبانگن، مروف حەز بە‌دواندن و شە‌وچەرەیان دە‌کات، زۆر بە‌شیان لە‌کوردی جوۆر بە‌جوۆر تی‌کە‌لۆن، عەرەب لە‌ویدا زۆر کە‌من، ئە‌وانە‌ش بوۆ بازەرگانی کردن و ئازوقە چوونە‌تە ئە‌وی^{۱۰۸}

و‌ی‌پ‌رای ئە‌وە‌ی لە‌نی‌وی شاری سلیمانی‌دا، کۆ‌مە‌لی‌ک خوو نە‌ری‌تی کۆ‌مە‌لایە‌تی با‌وو هە‌یه، کە‌ بە‌زاندن و شکاندنی، ناو زپاندن و بە‌سو‌ک سە‌یرکردنی بە‌دوا‌وه بو‌وه، هەر بۆ‌یه سۆن دە‌لی‌ت^{۱۰۹} "ژنی بە‌د‌پ‌روشت لە‌سلیمانی‌دا دە‌گمە‌ن بو‌وه^{۱۱۰}" هەر بۆ‌یه عە‌با‌و پە‌چه لە‌نی‌و ژنانی شاردا با‌وی نە‌بو‌وه و کە‌س نە‌ی‌پ‌و‌شی‌وه، بە‌لام لە‌سە‌رده‌می (سول‌تان رە‌شاد) ه‌وه ئە‌م با‌وه لە‌سلیمانی دا‌کە‌وت، کە‌ یە‌کە‌م کە‌س (توفیق بە‌گی تاب‌ور ئا‌غاسی) ناسرا‌و بە‌ (توفوق بە‌گی دارە‌کە‌ ی‌نە) ئە‌م نە‌ری‌تە‌ی بە‌سەر ژناندا سە‌پاند‌و ئە‌وە‌ی نە‌ی‌پ‌و‌شی‌ایە‌ سزا دە‌دا^{۱۱۱} کە‌ ی‌ی‌ش‌تر هەر‌گیز نە‌بو‌و بە‌لام لە‌سا‌لی ۱۹۰۹ بە‌دوا‌وه دا‌کە‌وت.

لە‌سە‌رده‌می دە‌سە‌لاتی عوسمانی‌دا عەر‌ق خوار‌دە‌ن‌وه، بە‌ئاش‌کرانە‌بو‌و، ماله جوله‌کە‌و دیانە‌کان بە‌دزی‌ه‌وه فروشت‌ویانە، تا‌سا‌لی ۱۹۲۵، یە‌کە‌م مە‌ی‌خانە لە‌شاری سلیمانی‌دا لا‌ی سە‌را کرای‌ه‌وه^{۱۱۲} لە‌کاتی‌کدا پ‌یک‌هاتە‌و قا‌و‌غی کۆ‌مە‌لایە‌تی دانیش‌ت‌وان بە‌رده‌وام سی‌ما‌و رو‌خ‌ساری دەرە‌کی پ‌یک‌هاتە‌ ئاب‌و‌ری‌ه‌کە‌یان پ‌ی‌شان دە‌دات هەر بۆ‌یه تی‌گە‌یشتنی تە‌وا‌و لە‌بار‌ود‌و‌خی کۆ‌مە‌لایە‌تی بە‌شی‌وه‌یه‌کی سە‌ره‌کی پ‌شت بە‌چالا‌کیە‌ ئاب‌و‌ری‌ه‌کانی دانیش‌ت‌وان دە‌بە‌ست‌یت^{۱۱۳}. سە‌بارە‌ت بە‌باری ئاب‌و‌ری شاری سلیمانی، ئە‌وا کشت‌وکال‌و ئازە‌لداری لە‌سە‌رده‌مانی‌کی زۆر کۆ‌نە‌وه سە‌رچا‌وه‌ی بز‌ی‌وی ژیا‌نی خە‌ل‌ک بو‌ون و ب‌ر‌پ‌رە‌ی پ‌شتی ژیا‌نی ئاب‌و‌ری شارە‌کە‌ش بو‌ون ژمارە‌یه‌کی زۆری دانیش‌ت‌وانی شارە‌کە‌ ها‌وشانی کشت‌وکال‌ سە‌رقالی بە‌خ‌ی‌و‌کردنی مە‌رو مالا‌ت‌یش بو‌ون‌و

^{۱۰۸} لی‌وای سلیمانی، گو‌قاری رو‌شن‌بیری نو‌ی، ژ ۱۱۶، ل ۶۳.

^{۱۰۹} رح‌له‌ الم‌تن‌کر، ب ۱، ل ۲۵۳.

^{۱۱۰} رە‌سول ها‌وار: ش‌ی‌خ مە‌حم‌ودی قارە‌مان، ب ۱، ل ۵۲.

^{۱۱۱} ئە‌کرە‌می سا‌ل‌ح‌ی رە‌شە: شاری سلیمانی، ب ۱، ل ۵۰۰.

^{۱۱۲} ها‌شم جواد: م‌ق‌د‌م‌ة فی‌ ک‌یا‌ن الع‌را‌ق الاج‌تم‌اع‌ی، ب‌غ‌دا‌د، ۱۹۶۶، ل ۲۷.

بەتایبەتی گەرەکه‌کانی قه‌راغی شار گاجوتیان هه‌بووه. ^{١١٣} ته‌نانه‌ت د. که‌مال مه‌زه‌ر ریژهی ئه‌و خه‌لکانه به‌چوار له‌سه‌ر پینجی دانیش‌توان داده‌نیست که بژێوی ژیا‌نیان له‌سه‌ر کشتوکال و ئاز‌ه‌ل‌داریه، ^{١١٤} به‌لام وی‌پرای ئه‌وه‌ش کشتوکال ه‌ینده گه‌شه‌ی نه‌کردوه، که له پید‌اویستی ناوخ‌و زیاتر بی‌ت و بچ‌یت‌ه ب‌واری باز‌رگانه‌وه، که زیاتر ئه‌مه‌ش ب‌و بارود‌وخی ئا‌ارام و پشی‌وی ناوچه‌که ده‌گه‌رایه‌وه ^{١١٥}

وی‌پرای ئه‌وه‌ی ه‌ۆزه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری سلیمانی به‌رده‌وام ه‌لیان ده‌کو‌تایه سه‌ری و تالانیان ده‌کرد، به‌تایبەتی ه‌ۆزی (هه‌مه‌وه‌ند)، ^{١١٦} له‌راستیش‌دا خاوه‌ن زه‌ویه‌کانی سلیمانی به‌وه ناسراون که ه‌ینده گ‌وی به‌زه‌ویه‌کانیان ناده‌ن و زیاتر به‌کر‌یی ده‌ید‌ه‌ن به‌جوتیاره‌کان. ^{١١٧}

س‌ۆن، له‌سالی ١٩٠٨-١٩٠٩ دا باس له‌وه ده‌کات که ده‌ورو به‌ری شار، ره‌زوو باخی لی نه‌ماوه، پ‌یشی وایه ه‌ۆی ئه‌م بارود‌و‌خه ئاله‌باره ب‌و ئه‌و باجه ز‌ۆره ده‌گه‌ری‌ته‌وه که حکومه‌ت و شیخه‌کان ده‌یخه‌نه سه‌ر به‌روبو‌می کشتوکال که وه‌رزیره‌کانی ناچار ده‌کرد ه‌یچ به‌روبو‌می‌ک دانه‌چ‌ین‌ن. ته‌نانه‌ت چه‌ند جارێک جوتیاره‌کان وه‌ک نا‌ره‌زایی ده‌رب‌ه‌رین ده‌که‌وتنه س‌وتاندنی ره‌زو باخه‌کانیان و شاریان ج‌ی ده‌ه‌یش‌ت و به‌مال و مناله‌وه به‌ره‌و ئیران ده‌چ‌وون له‌وی توتنه‌وانیان ده‌کرد ^{١١٨}

ئه‌و سه‌رده‌مه جگه له‌باج و سه‌رانه‌ی ده‌ول‌ه‌ت، سه‌ربازو موچه‌خ‌ۆرو فه‌رمانبه‌رانی‌ش‌ن که موچه‌که‌یان به‌چه‌ند مانگ دوا ده‌که‌وت، مه‌قه‌زه‌ی سه‌ربازی ب‌و دا‌بین‌کردنی موچه ده‌چ‌وون ب‌و ک‌ۆ‌کردنه‌وه‌ی به‌روبو‌می

^{١١٣} ا. هه‌وری: شاری سلیمانی، به‌یان، ژ ٢٨، ١٩٧٥، ل ٢٦، ٢٧، ٢٨.

^{١١٤} کوردی سلیمانی، ل ٢٠٧.

^{١١٥} شاکر خص‌ب‌اک: الاک‌راد، ل ٧٠.

^{١١٦} عب‌اس الع‌ز‌اوی: عش‌ائر الع‌راق - ٢- الکر‌دی‌ه، ب‌غ‌دا، ١٩٤٧، ل ٤٨.

^{١١٧} شاکر خص‌ب‌اک: لی‌وای سلیمانی، و/عه‌تا قه‌ره‌داغی، سلیمانی، ١٩٩٩، ل ١١.

^{١١٨} رح‌له مت‌ن‌کر، ج ٢، ل ٤١؛ ره‌م‌زی قه‌ز‌از: بزوتنه‌وه‌ی سیاسی و ر‌ۆ‌شن‌بیری ک‌ورد، سلیمانی

١٩٧١، ل ٩١.

كشتوكالى، جارو بار لەبرى پاره مەپو بزنيان دەدا بەفەرمانبەرەن^{۱۱۹} وپراي ئەمانەش كشتوكال كردن لەم نيوچەيەدا ھەر لەسەر شيوازە كۆنەكەى خۆى مابوو، ھىچ پيشكەوتنىكى بەخۆو نەبىنى بوو، بەروبومى سەرەكيش لەم نيوچەيەدا گەنەو جوو برنج بوون^{۱۲۰}. جگە لەم سى بەرھەمەش دواتر توتنيش وەك بەروبوميكى سەرەكى تەشەنەى سەندوو برىكى زۆرى دەچووە بوارى بازرگانىەو^{۱۲۱}.

ليواى سلىمانى لەنيوەى دووەمى سەدەى نۆزدەيەم بەدواوہ ماوہيەكى باش جوړىكى لەئارامى بەخۆوہ بىنى، لەسايەى دەسەلاتى عوسمانيدا، ئەم رەوشە تا سالانى پيش جەنگ لە ھەلکشان و داكشاندا بوو، بەلام تا ئەندازەيەك ھىمنى بۆ ناوچەكە گيڤرايەوہ، كە كاردانەوہى باشى ليكەوتەوہ^{۱۲۲} سەبارەت بە چالاكى بازرگانيش، دەشيت بلىن لەسەدەى نۆزدەھەمدا چالاكى بازرگاني لەھەرسى وىلايەتەكەدا، تا ئەندازەيەكى بەرچاو سست بوو، بەتايبەتى لەنيوەى يەكەمى سەدەى نۆزدەھەمدا، ئەوہش كە ھەبوو لەم سى وىلايەتەدا، زياتر (ترانزيت) بوو، واتە تەنھا رۆلى ويستگەيەكى بازرگاني بەم وىلايەتەنە پراپوو، خويان ھىچ بەشداریەكى بەرچاويان نەبوو، تەنانەت لەو سالانەدا بازرگاني ھىندە كەم و سنوردار بوو، تىكراي قەوارەى سالانەى لە (۱۰۰) ھەزار دىنار تىپەپى نەدەكرد، كە زۆربەشى سەرچاوەكەى بيگانە بوو نەك خۆمالى. بەلام لەنيوەى دووەمى سەدەى نۆزدەھەدا، بازرگاني ئەم سى وىلايەتە فراوانبونيكى بەرچاوى بەخۆوہ بىنى، بەتايبەت لەئەنجامى بەستەنەوہى ھەرسى وىلايەتەكەو چەسپاندنى سىستىمى وىلاياتى عوسمانى لەسالى ۱۸۷۰دا، وپراي ريفۆرمە ئابوورى و كارگيڤرەكانى مدحت پاشا^{۱۲۳} ھەر بۆيە شارى سلىمانيش، لەسالانى پيش جەنگدا چالاكى بازرگاني تەواو

^{۱۱۹} بىرەوہرىيەكانى عەبدولعەزىز يامولى: ئامادەو پەراويز بۇ كردن، صديق صالح، گۆڤارى ھەزار ميڤرد، ژ- ۹- ۲۰۰۰، ل ۷۲-۷۳.

^{۱۲۰} ئىبراھىم حىلمى: ھەمان سەرچاوە، ل ۶۵.

^{۱۲۱} د. كەمال مەزھەر: كوردى سلىمانى، ل ۲۰۸.

^{۱۲۲} شاكر خصباك: الاكراد، ل ۶۸.

^{۱۲۳} د. وميض جمال عمرواخرن: ھەمان سەرچاوە، ل ۱۶، ۸.

پیشکەوتیبوو، بەلام ژمارەیهکی کەمی خەلکی سلیمانی ئەو کاتە خەریکی بازەرگانی بوون محەمەد روسول ھاوار لەم بارەیهوه دەلیت "بەر لەشەپری یەکەمی جیهانی لە کوردستانی خوارودا چەند خیزان و بنەمالەیهکی کەم هەبوون کە پارەدارو ناسراو بن، تەنانەت هەر پارەدارو بازەرگانی کورد کەم بوون یا پەییوەندیان بە پارەدارو بازەرگانی دەرەوه نەبوو"^{١٢٤} د. کاوس قەفتانیش لەم بارەیهوه دەلیت "لەهەموو کوردستاندا دەولەمەندیك نەبوو شان لەشانی دەولەمەندیکی ئەرمنی بدات، هەموو ئەوانە ی دەستیان بەسەر بازراپدا گرتبوو ئەرمن یا تورک بوون یەك دانە کوردیان تیا نەبوو"^{١٢٥}

جگە لەوەش لە سلیمانییدا بەتایبەتی سالانی پیش جەنگ پارە بوخۆی کەم بوو و ناپەرەت دەست کەوتوو^{١٢٦}، لەنیو بازار ی شاریشدا تاکووتایی دەسلاتی عوسمانی لە کوردستاندا پارە ی تورکی بەکار دەهات، قروشی مەعدەن، مەجیدی زیو، لیرە ی زێر هەبوو، دواتر لە کوردستانی ئێرانەوه پارە ی ئێرانیش هاتۆتە ئەم دیو^{١٢٧}

سەبارەت بە دەولەمەند و بازەرگانی سلیمانی، سۆن باس لەو دەکات کە زۆربەیان، کلدانی موسڵ و ئێرانی و جولهکەکانی سلیمانی، تەنانەت گوزەری زەرنگەرەکان هەموویان جولهکەبوون، کلدانیەکانی موسلێش بەشیۆیهکی سەرئێرانی راکێش لەبۆاری بازەرگانییدا لە سلیمانییدا هەڵدەسوێران بەتایبەتی بازەرگانی قوماش و کەل و پەلێ ئەوروپیان کردوو، ئەم بەرھەمانەیان یا لە سلیمانی ساغ دەکردهوه یا ئەو تەرەوانە ی بازارەکانی هەمەدانیان دەکرد، سۆن لەدریژە ی قسەکانیدا دەلیت (پێیان راگەیاندم کە لەسالی ١٨٨٠دا پەنجە کلدانی موسڵ و بیست بازەرگانی هەمەدانی بەرەدوام لە سلیمانییدا نیشتهجێ ببوون و خانیکێ تاییبەتیان هەبوو بە (خانی عەجەم) ناسرابوو،

^{١٢٤} شیخ مەحمودی قارەمان، ب، ١، ل، ٤٢، ٤١.

^{١٢٥} وتاری میژوویی سلیمانی، ٢٠٠١، ل، ٣٢.

^{١٢٦} ئەکرەمی سالحی رەشە: هەمان سەرچاوە، پ، ٢، ل، ٣٤٦.

^{١٢٧} منتاشفیلی: کورد، ل، ٢٥.

به لām هه رخۆی باس له وه دهکات که دواتر ئهم بازرگانیه رووی له کزی کردوه.^{۱۲۸}

سلیمانی به شیویه کی گشتی له ناخی گوپوتینی بازرگانیدا بهردهوام هاموشۆی له گهڵ (ئییران و ئه وروپا و تورکیا و موسڵ و بهغدا و چه ن دین شاری دیکه ی کوردستانی ئییران ناردوه وه که سه قز و بانه، هه ناردی سلیمانی ئه وکاته زیاتر به روبومی کشتوکالی و ئازهلداری بووه، وپرای ناردنی مازوو که تیره به لām توتن له هه موو به روبومه کانی دیکه زیاتر نیردراوته دهره وه، له به رامبه ریشدا، پیداو یستیه سه ره که کانی ژیانیان هی ناوه بۆ سلیمانی وه که شه کرو چاو قوماش و پیلوو گه ل کالای تر، ئه مه ش ئه و راستیه دهرده خات که سلیمانی له پرووی پیشه سازیه وه لاواز بووه.^{۱۲۹}

هه ره له سالانی ۱۸۹۲-۱۸۹۳، (۴۰۰) دوکان له نیو بازارپی سلیمانییدا هه بووه، وپرای ۸ خان و نو گهرماوو، که ئهم ژماره یه له سالانی ۱۹۱۱-۱۹۱۲، گه شه دهکات و ژماره ی دوکانه کان ده گه نه (۱۱۵۵) و ژماره ی خانه کان ده گاته ۱۳ خان، جگه له ۱۰ شوینی پیسته خوشکردن و ۸ گهرماوو ۱۷ چایخانه.^{۱۳۰} سلیمانی، تا ئه ندازه یه کی به رچاوو له پرووی بازرگانیه وه پیشکه و توو بوو، به لām له پرووی ئالوگۆری بازرگانی نیوخۆدا زیاتر پشتی به لادیکانی کوردستانی ده به ست.^{۱۳۱}

زۆرجار هه مه وه نده کان ریگای (سلیمانی - که رکوک) یان ده بیری و کاروانه بازرگانیه کانیان تالان ده کرد، به لām ده ولته ی عوسمانی گرنگیه کی زۆری به بنه ماله ی شیخان دا تا وه کو به هاوکاری ئه وان بتوانی به سه ر هه مه وه نده کاندای زالی بیست، که زۆرجار بنه ماله ی شیخ سه عید خویان باجیکی زۆریان ده خسته سه ر بازرگانی و هی نده ی دیکه بازاره که یان لاواز ده کرد.^{۱۳۲}

^{۱۲۸} رحله متنکر، ب، ۱، ل ۲۴۱.

^{۱۲۹} منتشاشفیلی: کورد، ل ۵۰: شاکر خصبک: الاکراد: ل ۲۲۳-۲۲۴.

^{۱۳۰} عبد الفتاح یحی، السالنامات، ل ۵۶.

^{۱۳۱} د. که مال مه زه ر: کوردی سلیمانی، ل ۲۰۸.

^{۱۳۲} لونغریک: تاریخ العراق الحديث ۱۹۰۰، ۱۹۵۰، ل ۱۰۳.

سه بارهت به جموجوئی پیشه سازیش له شاری سلیمانیدا نهوا بیگومان،
پیشه سازی ناو خوئی له سلیمانیدا کزو لاواز بووه، که ئەم رهوشهش به هه مان
شیوهی بارودوخی بازرگانی، مهسه لهیهکی تایبته نه بووه به سلیمانی، به لکو
گشتی بووه و هه رسی ویلایه ته که هه مان گرفتیان هه بووه، ته نانهت له سالی
۱۹۱۰ دا نابوریناسیکی ئیتالی روو دهکاته ناوچه کهو پیشه سازی ئەم هه ریمه
به پیشه سازیهکی سه ره تایي و داروخا و له قه له م ده دات، له کاتی کهدا پیشه سازی
له سایه ی حوکی مدحت پاشا که می که پیشه کهوتنی به خویه وه بینی بوو ئینجا
لهو حاله شدا بووه، ^{۱۲۳} هه ر بویه ده توانین بلین له سایه ی ئەو ده سه لاته کوئه
خوازو دوا که وتوو ده سلیمانی له چا و پیشه کهوتن و ژماره ی دانیش توانیه وه
هیشتا پیشه سازیه نیو خو ییه که ی دلخوش کهر بووه. پیشه وه رانی سلیمانی
زیاتر له بواره کانی جو لایی و پیسته خوش کردن و زه رهن گه ری و مو تاج چیتی و
سه راجی و کهوش دورین، ^{۱۲۴} و پرای ئەو بارودو خه ش سلیمانی هه ر له گه ل
بونیا دنانیدا ناوبانیگیکی باشی له پیشه سازی سابون دروست کردندا
هه بووه و ئەه لی ئەو پیشه یه گه رهیکی تایبته به خو یان هه بووه که تا
ئه مپروش به (سابون که ران) به نیوبانگه به ره می سابون له م شاره دا ماوه یه ک
به ر له هه لایسانی جهنگ گه یشته (۵۰۰) ته ن له سالی کهدا، ^{۱۲۵} به لام پیده چیت
ئه م ژماره یه زیاده رو یی تیدابیت.

جگه له م پیشه یه، به شی زوری سه رچا وه کان جهخت له سه ر ئەوه
ده که ن که سلیمانی له بواری دروست کردنی تفهنگدا نیوبانیگیکی زوری
هه بووه، ئەم پیشه یه به (چه خما خسازی) نیو براوه، ئەحمه د خواجه له م
باره یه وه ده لیّت "ئه م پیشه یه به بی ئەوه ی هیچ پیویستی هه له هه نده رانه وه
به ئینیت تفهنگی حسه و ده مانچه ی شه ش ناگه ریان دروست ده کردو به

^{۱۲۳} د. ومیض جمال عمر نظمی واخرون: هه مان سه رچاوه، ل ۸-۱۴.

^{۱۲۴} ئیبراهیم حیلمی: هه مان سه رچاوه، ل ۶۴.

^{۱۲۵} د. که مال مه زه ر: کوردی سلیمانی، ل ۲۰۸-۲۰۹.

(وهرندهل و قیاقلی) ناو دهبران^{۱۳۶} هر له سلیمانی شه وه بو هه موو نیوچه کانی کوردستان ده نیردرا.^{۱۳۷}

مارك سايكس سالی ۱۹۰۵ هاتۆته سلیمانی و باس له وه دهكات كه (۱۵۰) كهسی له سلیمانیدا لهم پیشه یه دا زۆر شارهزان و تفهنگی جوۆری (مارتین و بیبۆدی) دروست دهكهن، به لام له گهل هاتنی ئینگلیزو روخانی یه كه مین حوكمداریه تی شیخ مهحمودا ئه م پیشه یه له لایهن ئینگلیزه كانه وه قه دهغه كرا.^{۱۳۸}

جموچۆلی پیشه سازی له كوۆتایی سالانی حومكرانی عوسمانیدا كه میك پیشكه وتی به خووه بینی، ئه مهش به شیوه یه کی گشتی بو ئه و چه ند فیگره پیشه سازیه ده گهریتته وه كه له سه ر دهستی مدحت پاشا له نیوان سالانی ۱۸۶۹-۱۸۷۲ دا كرانه وه، به لام پیشه سازی نیوخۆیی و پیشه ی دهستی له سلیمانیدا وهك شوینه کانی دیکه ی خۆره لاتی ناوه راست له كوۆتایی سه ده ی نۆزده هه مه وه له ناكامی په یدابوون و فره بوونی كالای باشتر و هه رزاتری ئه وروپا توشی قه یرانیکی راسته قینه هات.^{۱۳۹}

دهشیت بلین تا ساته وهختی بهرپابوونی جهنگی یه كه می جیهانی تا ئه ندازه یه ك بارودۆخی ئابووری له شاری سلیمانیدا به تایبه تی و له كوردستاندا به گشتی، باش بووه هه رچه نده وهك پیوستیش نه بووه، به لام له گهل هه لایسانی جهنگدا، سه رجه م بواره كانی چالاکی ئابووری توشی ئیفلجی بوو، به تایبه ت كاتیک دهوله تی عوسمانی له سه ر دهستی، سه رانی ئیتحیاد و ته ره قی بریاری دا جاری شه پدا دژ به به ره ی هاوپه یمانه كان و بچیتته سه نگه ری ئه لمانیای ولاتی به ره ی ناوه ند.^{۱۴۰}

^{۱۳۶} گۆشتی بۆتۆ فیسقانی بۆمن، دهفته ری كوردهواری، ل ۴۷.

^{۱۳۷} لونگریك: العراق الحديث ۱۹۰۰-۱۹۵۰، ل ۵۶.

^{۱۳۸} آدموندز، هه مان سه رچاوه، ل ۷۶.

^{۱۳۹} د. كه مال مه زهه ر: كوردی سلیمانی، ... ل ۲۰۸.

^{۱۴۰} جلیلی جلیل و اخرون، الحركة الكردية في عصر الحديث، ل ۸۷.

کوردستانیش له م شه پره و گلا بئ ئه وهی هیچ بهر ژه وه نندییه کی تیدا
 هه بیئ، چونکه خاوه نی قه واره یه کی سه ره خو نه بوو تا وه کو بهرگری ئی بکا،
 به لام سه ربیاری ئه وهش هینده ی زانی روودا وه کانی جهنگ کوردستانیشی
 په لکیئش کردو نا چاری کرد که له چه ند بهر یه کی جیا وازدا شان به شانی تورک
 بجهنگن دژ به ولاتانی هاوپه یمان ^{۱۴۱}.

کوردستانی باشور که دورترین شوین بوو له شه پره وه له ناکامی ئه و
 شه پره دا تووشی نه ها مه تی و ئاستهنگی زۆرهات، ^{۱۴۲} هه ره له یه که م رۆژه کانی
 شه پره وه، ده ولته ی عوسمانی دهستی کرد به پیاده کردنی دزیوتترین سیاسهت
 له نیوچه کوردیه کاند، ته نانهت رهفتار و هه لئس و کهوتی جهنדרمه و
 (زهفتی) کانی عوسمانی له شاره کانی کوردستاندا زیاتر له کار و کرده وهی
 ده ولته تیک ده چوو که له خاکی دژمندا ئه نجامی ده دات ^{۱۴۳}، ئه و رۆژگاره
 ده ولته تی عوسمانی هه رچی له دهست هات دریغی نه کرد له ئه نجام دانی،
 له یه که م هه نگا ویدا بانگه وازی (جیهاد) ی کردو داوای له هه موو خه لکی
 نیوچوار چیوه ی ده ولته ته که ی کرد که به شدار ی غزا بکه ن دژ به کافره کان، به لام
 له نیو گه لانی ناتورکی نیو ده ولته تی عوسمانیدا ده نگدانه وه یه کی وه های
 نه بوو، ^{۱۴۴} هه ربویه ده ولته دهستی کرد به پیاده کردنی سه رباز گرتن و
 ره شبگیری، که سالانی بهر له دهست پیگردنی شه پ دائیره ی ته جنید، بئ
 کارترین و په ک کهوته ترین دهزگا بوو له نیوچه کوردیه کاند، که جار هه بووه
 به سالیئش نه یه توانیوه ته نها یه که که سیش نا ونوس بکات بۆ سه ربازی ^{۱۴۵}،
 به لام له گه ل دهست پیگردنی شه پره دا به هه موو توانای خو ی سه رقالی راپیچ

^{۱۴۱} حامد محمود عیسی: المشکلة الكردية في الشرق الاوسط، منذ بدايتها حتى سنة ۱۹۹۱، قاهره،

۱۹۹۲، ل ۲۷.

^{۱۴۲} د. کمال مظهر احمد: کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، بغداد، ۱۹۸۴، ل ۲۲۶.

^{۱۴۳} جلیلی جلیل واخرون: هه مان سه رچاوه، ل ۹۰.

^{۱۴۴} مس بیل: فصول من تاریخ العراق القریب، ترجمة جعفر الخياط، بیروت، ۱۹۴۹، ل ۵۸-۵۹.

^{۱۴۵} صديق الديمولوجي، اماره به دینا ن الكردیه او اماره العمادیة، ط ۲، اربیل ۱۹۹۰، ل ۷۵.

کردنی هه موو ئه و كه سانه بوو كه توانای چهك هه لگرتنیان هه یه و ده یبردن بو
به ره كانی جهنگ^{۱۴۶}.

ته نانه ت له شار یكی وهك سلیمانییدا ته نها پیره میردو پیره ژن مابوونه وه
له شاردا^{۱۴۷} هه ر بویه خه لك دهستیان كرد به خو دزینه وه له سه ریازی و
له سلیمانییدا زور كهس خو ی ده دایه پال بنه ماله ی شیخان تا وه كو سه ربازی
نهكات،^{۱۴۸} به مه جگه له وه ی روژانه چه ندین لاو له نیو شاردا گولله باران دهكران
به تۆمه تی خو دزینه وه^{۱۴۹}.

هینده ی نه برد وشه ی (سه فهر بهرك) كه وته سه ر زاری خه لكی و د.
كه مال مه زه ره وه سفی دهكات و ده لیت " ئه م وشه یه ئه و روژانه گوزارشتی
له چاره ره شی و سه فهری بی گه پرانه وه ده كرد^{۱۵۰}، مه لا هه مدون كه نابینا
بووه و ه یچی شی نه بینوو، به لام بگه ره و به رده و كار ه ساتی شه پ وا كاری ئی
كردبوو، وهك بلیمه تیكی چا و ساغ باسی شتی وا وردی شه پ ئهكات، كه سه ر
له ئاستیدا سو پ ده می ئی^{۱۵۱}.

نه هاهمه تی شه پ سه بهاره ت به سلیمانی له وه دا بوو، كه له ئه نجامی
ره فته ره كانی ده و له تی عوسمانیه وه دا، ئه م شاره دوو چاری گه وره ترین دارمانی
ئابوری هات، گرانی و قات و قهری و لا تی گرت ه وه، به جوړیك ئه و كه له و په ل و
خواره مه نیانه شی گرت ه وه كه به ره مه می نیوه خو ی كوردستان بوون و به ر
له جهنگ له پیدایهستی خه لك زیاتر بوون، له كوردستانی باشووردا نرخی گه نم
حه وت هینده ی جار ان زیادی كردبوو به به راورد له گه ل ناخو شترین روژانی
كو تایی سه ده ی نۆز ده هه مدا^{۱۵۲}.

^{۱۴۶} ئه حمه د خواجه، چه ند بیر ه وه ره كی میژووی، رو شنییری نو ی، ۱۱/۱، ۱۹۸۶، ل. ۸۴.

^{۱۴۷} ره فیق حیل می: هه مان سه چا وه، ب. ۱، ل. ۳۰.

^{۱۴۸} هه مه بۆر: حاجی عه لی به سئ ی قاره مان، كوردستانی نو ی، ۱۷/۱۹، ۱۴/۱۰، ۱۹۹۸.

^{۱۴۹} ئه حمه د خواجه: چه ند بیر ه وه ره كی میژووی، رو شنییری نو ی، ۱۱/۱، ل. ۸۴.

^{۱۵۰} كردستان فی سنوات الحرب... ل. ۱۵۰.

^{۱۵۱} جمال بابان: سلیمانی شاره گه شاهه كه م، ب. ۲، ل. ۳۱.

^{۱۵۲} محمه د ئه مین زه كی: خو لاصه یه كی تاریخی كورد و كوردستان، چاپی دووم، سلیمانی ۲۰۰۰،

ل. ۱۸۰-۱۸۱: د. كمال مظهر احمد: كردستان فی سنوات، ل. ۲۷۷.

تەننەت لەشارى سىلىمانىدا ھۆقەى ئارد گەيشتە يەك لىرەى زىر جگە لەرەى لەئەنجامى نەمانى دەستى ئىشكەر، كەس نەمابو كشتوكال بكات و زەوى وزار پىشت گوى خرابوون و لەنىوہى زىاترى زەوىەكان نەچىندرابوون،^{۱۵۲} بەشىۋمەك تا ماوہى دووسال ھىچ كەسىك نەيتوانى بوو نەھىچ تۆوبكات و نەھىچ بەروبويمىكىش كۆكاتەو،^{۱۵۴} كەچى حكومت ھەر رۆژەو بەناوئىكەرە خوارىدن و دانەوئىلەى خەلكى تالان دەكرىد، جارى بەناوئى (مبايە) و گامىك بەناوئى (لەانە)، كە بەشى زۆرى ئەمانە تالان دەكرىد و دەزراو كەمى دەگەيشتە غەمارەكانى مىرى^{۱۵۵}، لەسەرتاۋە كە گەنەو دانەوئىلەى خەلكىيان دەمىرد پىسولەيەكان پىندەدان كە ھىچ نىرخىكى نەبوو،^{۱۵۶} تەننەت جەندىرمەى عوسمانى بەپاچ و خاكەنازەوہ مالان دەگىراو ئەو بىرە خۇراكەى لەزىر خاكدا ھەشاريان دىبوو ئەوئىشى دەرەھىناو دەيان بىرد، چونكە تا سوپاى عوسمانى ھەبوايە، ھاۋلاتى ئاسايى بۆى نەبوو ھىچ بەروبويمىك كۆبكاتەو دەبوايە يا بىبەخشى يا بەبىرىك پارەى بىن نىرخ بىفروشىت^{۱۵۷}.

تالان و بىرۆى عوسمانى تەننەت بەگەنەو جوو خۇراك نەوہستا بەلكو كەوتنە كۆكرىدەوہو بىردىنى سەرجەم رەشەولاخ و ئەسپ و گوى دىرئىكىش كە لەسلىمانىدا ھەبوو، كە ئەمەش ھىندەى دىكە بارى سەرشانى خەلكى قورس كرەد، چونكە ھەموو كارىكان لەسەر ئەوانەوہستابوو، بەلام ئەوان گەنەو جوئى دىزراو خەلكىيان پىن دەگواستەوہ، لەنىو شارى سىلىمانىدا (تۇفيق ھەمە خىل) ئەم كارەى پىن سىپىرلەبوو كە ئەو ئازەلەنە بەسوخرە بىات^{۱۵۸}.

كار گەيشتە ئەندازەيەك خەلك سوتەمەنىشى چىنگ نەدەكەوت، زۆر مال ھەبوون، كۆلەكەى بىن مىچى خانوۋەكانىيان دەرەھىناو بۆ خۇ گەرم كىردەوہ

^{۱۵۲} د. كمال مظهر احمد: كردستان فى سنوات: ل ۲۲۸-۲۲۹.

^{۱۵۴} جىلىلى جلىل و اخرون: ھەمان سەرچاۋە، ۹۲.

^{۱۵۵} رەففىق حىلىمى: ھەمان سەرچاۋە، ب، ل: ۲۹-۳۰.

^{۱۵۶} جىلىلى جلىل و اخرون: ھەمان سەرچاۋە، ل: ۹۰، محمد امين زكى: خولاصە، ل: ۱۸۰.

^{۱۵۷} د. كمال مظهر احمد: كردستان فى سنوات: ل ۲۲۸-۲۲۹.

^{۱۵۸} رەسول ھاۋل: شىخ مەحمۇدى قارەمان، ب، ل: ۷۰-۷۱.

ئەھمەد خواجە: چەند بىرەمەكى مىژۋىسى، رۇشنىرى نوئ، ۱۱۱، ل: ۸۴.

به کاریان دهیناو، هندیك مال خانووه کاریان به سهردا دهپماو دهپوون به ژیریهوه.^{۱۰۹}

برستی و نهپوونی بهئەندازیهك كاری لهخەلك كرد، كه ژمارهیهکیان دابوویانه دهشت و کیوهكان و لهسەر گژوگیا دهژیان، سهرباری نهپوونی و نهداریی خەلكهكهی نیو سلیمانی، لهكوردستانی ئێرانیشهوه خەلكی كۆمەل كۆمەل روویان دهكرده سلیمانی و چادریان لهنیو شاردا هەلدابوو.^{۱۱۰}

دهولەتی عوسمانی زیواله چهرمیکی دابوو بهسهرپازەکانی بۆ پیللو لهسلیمانی كهچی ئەوان لهبرساندا ئەوهشیان خوساندوووه خواردووویانه.^{۱۱۱} خەلكیش كهوتبوونه خواردنی ئارده بهپوو پهمودانه، ئەمهش وای كرد دهیان نهخۆشی بلاویتهوه ژماره ی قوریانیانی برستی روژانه روو لهزیادبوون بوو، بهتایبهتی له ئاكامی خواردنی لاشه ی توپیوی ئازەل و پهلهوه، تهنا ته گۆشتی مرویش.^{۱۱۲}

ئەم حاله ناجۆرو نالهباره، گهیشته ئاستیك لهشاری سلیمانییدا خەلكی لهتاو برستی بهتەنگ بههاو نهریته كۆمه لایهتیهكانیش نهبن و پهنا بۆ لهش فروشی بهرن، بهمهبهستی تیركردنی سکی برسیان بهتایبهت ئەوانه ی لهئێرانوه هاتبوون و روویان كردبووه سلیمانی.

ریژه ی مردن تا دههات زیاتر دهپوو، لاشه کاریان لهسەر شهقام و لاکۆلانهكان دهکوت و یا لهنیو کهلاوه و مرگهوتەکاندا بۆگهنی دهکردو کهس نهپوو بیان شاریتتهوه، له توانای شارهوانیش دا نهماپوو،^{۱۱۳} دانیشتوانی سلیمانی وهك لهسهرتادا ئاماژه مان پیکرد لهئهنجامی ئەم قات و قریه دا دوو لهسەر سی ی بوون به قوریانی، ئەم حالهته تهنها له سلیمانییدا رووینه دابوو،

^{۱۰۹} ئەحمەد خواجە: چەند بیرەموریەکی میژووی، روشنبیری نوێ، ل ۸۵.

^{۱۱۰} رەسول ھاوار: شیخ مەحمودی قارەمان، ب ۱، ل ۶۹.

^{۱۱۱} ئەحمەد خواجە: چەند بیرەموریەکی میژووی، روشنبیری نوێ، ژ ۱۱۱.

^{۱۱۲} رەفیع حیلمی: هەمان سەرچاوه، ب ۱، ل ۳۲-۳۳.

طاهر ئەحمەد حەویزی: میژووی کۆیه، بهشی یهكەم، بهرگی دووهم، بغداد، ۱۹۸۴، ل ۱۳۴.

^{۱۱۳} رەفیع حیلمی: ، ب ۱، ل ۲۲.

بىگرە دەۋرۈبەرىشى گرتىبۇۋە، بۇ نەمۇنە لەشۋىننىكى ۋەك (چۈارتا)دا لە كۆيى سەد خىزان تەنھا بىست خىزان مابوونەۋە.^{۱۶۴}

ئەم بىرسىتى و قات و قېرە لە سالى (۱۹۱۶) ۋە ئەم ئىۋچەيەي گرتەۋە و تاكۆتايى سالى ۱۹۱۸ دىۋىزىي كىشا^{۱۶۵}، سەرەپاي ھەموو ناخۆشى و نەھامەتلىش، لەشارى سىلىمانىدا، كەسايەتتەكى ۋەك كەرىمى غەلەكە بەۋ پەرى لەخۇبرۈويىيەۋە بەھاناي خەلگەۋە چۈۋە و رۇژانە نانى سەدان كەسى داۋە و ئاشەكەي خۆشى خستۆتە خزمەت خەلكىيەۋە، ئەۋانەش كە رويان نەھاتۈۋە بچن بەشە نانى خۇيان ۋەرگرن، بەپياۋەكانى خۇيدا بۆي رەۋانە كىردون.^{۱۶۶}

ئىدى بەدىۋىي سالىنى جەنگ، سىلىمانى تا دەھات ويرانتر دەبوو، ھىچ چالاكىيەكى تىدانەمابوو، ھەموو بۈۋەكانى ژيان بەرەۋ رمان و داتەپىن چۈۋبوون، كە پىش ھەموو لايەنىك ئابورى ئەم شارە لەگىرئەنەۋە ھەلتەكاو روۋخا، بەم شىۋەيەش لەھەموو ھالەتتىكا، دۈۋەۋەتنى بارى ئابورى دۇخە كۆمەلەيەتتەكەشى لەگەل خۇيدا بەرەۋ پاش دەبات.^{۱۶۷}

ھەر بۆيە دەتۈۋان بلىپىن "كۆتايى ھاتنى جەنگى يەكەمى جىھانى و نەمانى دەسەلاتى عوسمانى لەم بەشەي كوردستاندا بەپراستى بەگەۋەرتىن خالى ۋەرچەرخان دەژمىردىت، كە بەھۋىيەۋە چەندىن ئاسۋى نوئى بەپروۋى ئەم ۋلاتەدا كرايەۋەۋە لەۋ داپران و بى ئاگايىيە زىگارى بوو.^{۱۶۸}

^{۱۶۴} ۱. م. منتشا شىقلى، العراق في سنوات الانتداب البريطاني، ترجمة من الروسية، د. هاشم صالح التكريتي، بغداد، ۱۹۷۸، ۲، ۳۰۲.

^{۱۶۵} ئەكرەمى سالى رەشە، ھەمان سەرچاۋە، ب، ۲، ل ۳۴۹.

^{۱۶۶} جەمال بابان: بىنەمالەي غەلەكە لە سىلىمانى، گۇقارى رەنگىن، ژمارە، ۱۴۰، سالى ۲۰۰۰، ل ۷.

^{۱۶۷} د. كاۋس قەفتان: بابان، سۇران، بۇتان، بەغداد، ۱۹۸۵، ل ۱۷.

^{۱۶۸} فاروق على عمر: الصحافه الكرديه في العراق، البدايات ۱۹۱۴-۱۹۳۹، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد - كلية الاداب، ۱۹۹۹، ل ۱۴.

باسی پینجه م:

بارودۆخی خویندن و خویندهواری

له دوا ساله کانی کو تایی دهسه لاتی عوسمانیدا، بارودۆخی خویندن و خویندهواری له کوردستاندا به گشتی و له شاری سلیمانیدا به تایبه تی لهو په پی خراپی و ناهه مواریدا بوو، چونکه حکومه تی عوسمانی بهر له هه موو شتی که به هیچ شیوه یه که گرنگی به بواری خویندن و فییرکردن نه ده دا، به لکو پیی وابوو، خویندن و فییرکردن ناچیتته خانه ی ئه رک و چالاکیه کانی حکومه ته وه، به لکو کاریکی تایبه ته وه ده که ویتته ئه ستوی تاکه که سو کو مه له وه، نه که حکومه ت له سایه ی بوچونیکی ئاوه هاشدا، ناتوانین چاوه پروانی هیچ پیشکه وتنی که بین له م بوارد، به تایبه ت که هه رسئ ویلایه ته کانی (به غدا - موسل - به سره) له ناوه پاستی سه ده ی شانزه هه مه وه. له بارودخیکی یه کجار پر له کی شه و گیروگرفتدا بوو، ئه م بارودۆخه ش تا ناوه پاستی سه ده ی نۆزده یه م دریزه ی کی شا.^{۱۶۹}

له و رۆژگاردا ناوه ندی دهسه لات له ده وه تی عوسمانیدا تا دوا ئه ندازه له خویندهواری و روشنییری ده ترساو ئاماده نه بوو، به هیچ شیوه یه که لای ئی بکاته وه، چونکه ئه و کاته پیاوانی ئاینی خاوه ن دهسه لات و ده ست رۆیشتوو بوون و له ناوه نده کانی بریاره وه نزیک بوون و رۆلی گه وریان له ده رکردنی بریاری سیاسیدا هه بوو، که زۆر جار سولتانه کانی عوسمانی خویند پیشپهروی ئه و ره وته کو نه په رستانه یه یان ده کرد، د. که مال مه زه ره له م باره یه وه ده لیت (سیاسه تی کویرانه ی سولتانه کان و دواکه وتووی خه لک له مه دا ده وری گه وریان بین، سولتانه کان چاپ کردنی کتیبیان به کفر داده نا) ته نانه ت ئه و سه رده مه پیشه ی فییرکردن و خویندهواری خو ی له خویدا وه که پیشه یه کی به دناو و بیزارا ته ماشا ده کرا.^{۱۷۰}

^{۱۶۹} د. ابراهیم خلیل احمد: تطور التعليم الوطني في العراق ۱۸۶۹-۱۹۳۲، ۱، ۱۹۸۲، البصرة، ۲۵-۲۶.

^{۱۷۰} نینگه یشتنی راستی و شوینی له رۆژنامه نووسی کوردیدا، بغداد، ۱۹۸۷ ل ۴۴-۴۵، ستیفن هسلی لونکریک: العراق الحديث، في سنة ۱۹۰۰ - ۱۹۵۰، بغداد، ۱۹۸۸، ل ۷۱.

هەر بۆیه له هیچ کونجیکی دهولهتی عوسمانیدا تا سالانیکی درهنگ شتیك نهبوو نیوی خویندنگای میری و رهسمی بیټ^{١٧١}، ئەم بارودۆخه پشت گوئ خستنه‌ی خویندن له ههرسی ویلیه‌ته‌که‌دا، تا ساته‌وه‌ختی هاتن و ده‌سه‌لات گرتنه ده‌ستی (مدحت پاشا ١٨٦٩-١٨٧٢) وه‌ك والی به‌غدا به‌رده‌وام بوو، به‌لام نیوبراو له‌گه‌ڵ هاتنیدا ده‌ستی دایه ریفۆرم و چاکسازی، که چمکیکی چاکسازیه‌کانی ئاو‌پردانه‌وه بوو له‌خویندن و خوینده‌واری^{١٧٢}، که ئەمه‌ش به‌هۆی چهند گۆرانیکی گرنگی بارودۆخی نیوده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه، هاتۆته کوردستانی ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانی و عێراقی عوسمانیه‌وه، کارتی‌کردنی ئەمه‌ش له‌ئەنجامی کارتی‌کردنی سیاسه‌ت و روشنی‌ری ئه‌وروپا بوو، بۆ سه‌ر ده‌وله‌تی عوسمانی^{١٧٣}، هه‌رحه‌نده‌ ئه‌و ب‌په‌ ئیسلأحه‌ته سه‌رزاریانه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی ئه‌نجامی ده‌دا، به‌ته‌مای ئه‌وه‌بوو ولاته‌که له‌دواکه‌وتن و خوشیان له‌پروو‌خاندن رزگار بکه‌ن، به‌لام ئیسلأحه‌ته‌کانی مدحت پاشا بۆی نه‌کرا، ئه‌و بناغه‌ سیاسی و ئابوری‌یه‌ی له‌ماوه‌ی سه‌ده‌ها سال‌دا دروست بوو بوو ئه‌و ده‌وله‌ته‌ی له‌سه‌ر وه‌ستابوو بگۆریت، ده‌وله‌تی عوسمانی نیازی له‌م ئیسلأحه‌ته رووکه‌شانه ئه‌وه‌بوو ده‌سه‌لاتی خۆیان به‌سه‌ر میللەته‌کانی تر‌دا قایم بکه‌ن و روخساریکی نوێتر بده‌ن به‌ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌یان^{١٧٤}.

ریفۆرمه‌کانی مدحت پاشا، کاریگه‌ری باشی هه‌بوو بۆ سه‌ر ره‌وتی خوینده‌واری و فی‌رکردن له‌م ولاته‌دا چونکه‌ به‌ر له‌هاتنی ئه‌و هیچ خویندنگایه‌کی مۆدی‌رن له‌ سی ویلیه‌ته‌که‌دا نه‌بوو، جگه‌ له‌چه‌ند خویندنگایه‌کی مسینی‌ره‌کان له‌هه‌ردوو شاری به‌غدا و موسڵدا، که تایبه‌ت بوو

^{١٧١} ره‌سول هاوار: شیخ مه‌حمودی قاره‌مان، ب، ١، ل، ١٠٦.

^{١٧٢} د. عبدالعزیز سلیمان نوار: تاریخ العراق الحديث، القاهرة، ١٩٦٨، ل، ٣٨٢.

^{١٧٣} که‌مال ره‌ئوف مه‌مه‌د: یه‌که‌م قوتابخانه‌ی کێژانی سلیمانی، کوردستانی نوێ، ژماره‌ ١٠٣٧، سالی ١٩٩٦.

^{١٧٤} م. س لازاریف: کێشه‌ی کورد/ به‌رگی یه‌که‌م، وه‌رگیرانی، د. کاوس قه‌فان، بغداد، ١٩٨٩، ل، ٨٢.

بەمەسیحیەکان ھەر بۆیە لۆنگریک بەمەزندانە، رێژەیی خویندەوار لە دوا ساڵەکانی دەسەلاتی عوسمانیدا بە ۰,۵٪ دادەنێت.

ئەو کاتەش حکومەتی عوسمانی بەو پیکهاتەییەو، ھێندە پێویستی بە خەڵکانی پێگەیشتوو خویندەوار نەبوو، ئەوەش کە پێویستی بوو بێت، لە مزگەوت و حوجرەکاندا پێگەییەندرابوون و ئەو بۆ شایییەیان بۆ حکومەت پرکردبوو و وێری پێویستی فەرمانبەر و کارگیریان بۆ دەستەبەر کردبوون^{۱۷۵}

سەبارەت بەرەوشی خویندن و خویندەواریش لە کوردستاندا ئەو بەشیوەیەکی گشتی. باری رۆشنیری لە خواروی کوردستاندا لە پاش رووخی مێرئیشینی بابان، تاوەکو جەنگی یەکەمی جیھان، وەکو بەشەکانی تری کوردستان، لە چا و ولاتانی تردا، زۆر دواکەوتوو بوو، حکومەتی عوسمانی کە دەستی گرتبوو بە سەر کوردستاندا ھیچ بایەخیکی نەدەدا بە خویندەواری ھەولێ دەدا ھەر تەقەلایەک لەو روووە بدری ھەمووی پووجەل بکاتەو.^{۱۷۶}

جگە لەوەش خرابی باری ئابووری و بژیوی ژیاانی خەڵک ھۆکاریکی دیکەبوو بۆ دواکەوتویی و نەخویندەواری، زیۆەر سەبارەت بەم خالە دەلێت "زەمانەکە ئەوێندە پەریشان و موشەوێش بوو، کەس بەلای تەحسێلدا نەدەچوو^{۱۷۷} بەم شیوەییەش، تەنھا ژمارەییەکی کەمی مندالە دەولەمەند و خاوییداوێکان توانای خویندن و تەواکردنی مەکتەبیان ھەبوو^{۱۷۸}

بەلام وێرای ئەو بارە ناھەموار و دژوارە، خەڵکی سلیمانی تا ئەندازەییەکی باش، چاویان لەخۆپێگەیانندن و رۆشنیری بوو. تەنانەت لە سەردەمی بابانەکانەو و بەر لەوێ لە قەڵاچوالانەو و بگوێزینەو و بۆ سلیمانی، پێتەختەکیان ژمارییەکی بەرچا و مزگەوت و حوجرە و خویندنگای ئایینی تێدا بوو ئەو سەردەمەش مزگەوتەکان و وێرای ئەوێ شوینی

^{۱۷۵} د. ابراهيم خليل احمد: همان سەرچاوە، ل ۲۸-۲۲.

لۆنگریک: اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، بغداد، ۵، ل ۳۸۲.

^{۱۷۶} رەسول ھاوار: شێخ مەحمودی قارەمان، ب ۱، ل ۸۳-۸۴.

^{۱۷۷} گەنجینەیی مەردان و یاداشتیی رۆژانی دەریەدەری، بەغداد، ۱۹۸۵، ل ۱۳۰.

^{۱۷۸} ھاشم جواد: مقدمه في كتاب العراق الاجتماعي، بغداد، ۱۹۶۶، ل ۱۰۹.

خوابه رىستى و نوپژگىردن بوون، له هه مان كاتدا رۆلێكى گه و ره يان له ژيانى خه لكدا بىنيوه و شويى خويندن و كۆبوونه وهى خه لكى بوون، وهك مزگه وتى گه و ره، بن ته به ق، حاجى حان.^{١٧٩} ئه و رۆژگار هى كۆتايى حوكمى عوسمانى، نهك ته نه نا له سلېمانيدا به لكو له هه رى و وىلايه ته كهى ئه و سادا، ته نه نا حوجره و خويندنگا ئاينيه كان بلا و بوون، ته نه نه ته هه ندې سهرچاوه ژماره ي حوجره و خويندنگا ئاينيه كانى ده و له تى عوسمانى به زياتر له (٤٠٠) شوين و بنكه ده خه ملين،^{١٨٠} حوكومه تيش زۆر گرنگى پيدا و ن، چونكه له زۆر رووه و ده چووه خزمهت سياسه تى دواكه و توانه ي ده و له تى عوسمانيه وه،^{١٨١} سلېمانيش وهك لى وابه كى زانستى ئاينى تىدا بوو، كه ژماره ي قوتابيه كانى (٢١٠) قوتابى بوو.^{١٨٢}

ئهم شى وازى خويندنه ش تا بلې شى وازىكى دواكه و توو بى به رنامه بووه كو نترين رىبازى وانه و تنه وهى تىدا په يره و كراوه و له پرووى ته ندروستيشه وه، هيج مه رجىكى ته ندروستى تىدا نه بووه و قوتابيه كان يا له دوكانىكى تاريكدا يا له ژوورىكى شىداردا كو كراونه ته وه و ده رسيان پى و تراوه.^{١٨٣}

له لايه كى ديكه شه وه، وانه زانستيه كان پشت گوى خرابوون و ئاو پدان هه ته نه نا بو وانه و ميژووييه كان بوو، وهك (مه نتيق، ميژوو، ره وانبىژى، زمان)^{١٨٤}.

له سلېمانيشدا ئهم ره وته با و بووه و، هه ر مزگه وت و حوجره يه كه به پى ئى ئه ندازه ي زانينى مه لاهه ي فه قى هه بووه و به يارى ده ي خه لكى ژيان^{١٨٥}،

^{١٧٩} ئه كره مى سالى ره شه: هه مان سهرچاوه، ب، ٢، ل، ١١١؛ مكرم طالبا نى: ابراهيم خان شائرى كردستان بغداد ١٩٧١، ل، ٢٤-٣٥.

^{١٨٠} د. ابراهيم خليل احمد: سهرچاوه ي پيشو، ل، ٢٦.

^{١٨١} مكرم طالبا نى، هه مان سهرچاوه، ل، ٣٤، ١٩٦-د. ابراهيم خليل احمد: هه مان سهرچاوه. ل، ٢٦.

^{١٨٢} محمد امين زكى، تاريخى سلېمانى، بغداد، ١٩٣٩، ل، ٢٠٧.

^{١٨٣} د. ابراهيم خليل احمد: هه مان سهرچاوه، ل، ٢٦.

^{١٨٤} سهرچاوه ي پيشو، ل، ٦١.

^{١٨٥} ا.ب. هه ورى: شارى سلېمانى، له سالانى ١٩٢٥ - ١٩٢٦، د، گوڤارى به يان، ژ، ٢٨، سالى

له زۆریه ی گه پره که کانی سلیمانیدا حوجره یه ک یا دوو حوجره ی تیدا بووه،^{۱۸۶} بابه ت و وانه کانی شیان جگه له قورئان بریتسی بوون، له په ندی عه تتارو گولستان و بوستانی سه عدی شیرازی و جگه له مانه ش زانایان و هه لکه وتوانی شاره که ش ده ستیان هه بووه له په نگ ریژکردنی بهرنامه و پرۆگرامی خویندنی ئه و حوجرانه، وه ک ئه و فهره نگه، عه ره بی - کوردییی، شیخ ماری نویدی بۆ کاک ئه حمه دی شیخی کوری داناوه و ناوی ناوه (ئه حمه دی)^{۱۸۷}.

خویندنی ش له م حوجرانه دا به زمانی فارسی بووه،^{۱۸۸} پیره میرد له و باره یه وه ده لیئت (ته حسیلمان به ده ستوری کوئی حاکمانی (به به) فارسی بوو)^{۱۸۹}، محمه د ره سول هاواریش سه باره ت به هه مان مه سه له ده لیئت "نوسینی زۆریه ی خه لک و خوینده واری هه ره به فارسی بووه"^{۱۹۰}.

ئه و حوجره و خویندنگا ئاینیانه، تا ئه ندازه یه ک باش بوون، به لام وه ک پیویست نه بوون،^{۱۹۱} ئیدی که حکومه تی عوسمانی هه ستی به وه کرد که بۆ پرکردنه وه ی پنداویسته کانی خوی له فهرمانبهرو کادیری ئیداری پیویستی به وه یه ناوه ندیک بۆ پیگه یاندنی ئه و خه لکانه دروست بکات^{۱۹۲}، ئه وه بوو له سالی ۱۸۶۵ نیزامی ته شکیلاتی ویلیاتی راگه یاندو به ماوه یه کی که م دوا ی راگه یاندنی ئه م ته شکیلاته که وته کردنه وه ی چه ند خویندنگایه ک و سلیمانیش هه ره ئه و رۆژگاره، به هه ول و کۆششی پیاوانی وه ک، ئه حمه د پاشای بابان و سلیمان غه واس، هه لی بۆ هه لکه وت و سالی ۱۸۶۸ زیه که م قوتابخانه ی روشدییه ی مولکی تیدا کرایه وه^{۱۹۳}، دواتریش، وه ک ئاماژه مان پیکرد له گه ل

^{۱۸۶} ئه کرمی سالحی ره شه: هه مان سه رچاوه، ب/۲، ل/۱۳۴-۱۳۵.

^{۱۸۷} جه مال بابان: قوتابخانه ی روشدییه ی عه سه کری، گوژاری ره نگین، ژ/۱، ل/۷.

^{۱۸۸} ره فیق حیلمی: یادداشت، ب/۱، به غداد، ۱۹۸۸، ل/۲۲۸.

^{۱۸۹} ئومید ئاشنا: یادداشته کانی پیره میرد، ل/۱۹-۲۰.

^{۱۹۰} شیخ مه حمودی قاره مان، ب/۲، ل/۹۶.

^{۱۹۱} ابراهیم خلیل: احمد، تطویر التعلیم، ل/۲۷.

^{۱۹۲} سه رچاوه ی پیشوو، ل/۳۶.

^{۱۹۳} که مال ره شووف محمه د: یه که م قوتابخانه ی کیزانی سلیمانی، کوردستانی نوێ، ژماره/۱۰۳۷، ۱۹۹۶.

ھاتنى (مدحت پاشا)دا كەمىك خويندەۋارى پيشكەۋتنى بەخۇۋە بىنى و مدحت پاشا لەيەكەم ھەنگاۋيدا چەند خويندنگايەكى روشدىيە سەربازى لەچەند شارىكى سى وىلايەتەكەدا كىردەۋە، يەكەمىيان سالى ۱۸۶۹ لەبەغدا كرايەۋە^{۱۹۴}، پاشانىش، بەھەۋل و ماندوۋىنى (سەئىد پاشا خەندان) كە ۋەزىرى بابى ۋەلى و خەلى شارى سلىمانى بوۋ تۋانرا لە سالى ۱۸۹۳، يەكەم روشدىيە ۋەسكەرى لە سلىمانىش بىرئىتەۋە^{۱۹۵}.

ئاستى خويندن لەروشدىيە سەربازىدا، بەرامبەر بەخويندنى ناۋەندى بوۋ^{۱۹۶}، زمانى خويندنىش توركى بوۋ^{۱۹۷}، چونكە لەلايەن دەۋلەتى عوسمانىيەۋە بەپۈۋە دەبراۋ زىاتر مندالانى مەئمۇر ۋەفرمانبەرە توركەكانى سلىمانى و مندالانى كوردىش روۋيان تىدەكرد بەتايىبەت ئەۋانەى لەدام و دەزگاي دەۋلەتدا كاريان دەكرد^{۱۹۸}.

ئەم خويندنگايە زوۋ پەرەى سەند بەلام تا سالانىكى درەنگ نەيتۋانى شوۋن بەمژگەۋتەكان لەق بكات^{۱۹۹}، تەنانەت مەلانىيەكى زۆر ھەبوۋ لەنيۋان فەقىۋى حوجرەكان و مندالە مەكتەبلىەكان، زۆرجار توشى دەمەقالەش دەبوۋن، فەقىكان خۇيان و مامۇستاكانيان زۆريان رق لەمندالە مەكتەبلىەكان و لاۋە خويندەۋارەكان دەپۈۋە، بەمامۇستاي مەكتەبەكانيان دەۋوت (فەرمەسۇن) و ناۋ و ناتۈرەى ناشىرىنيان ئەدانەپال^{۲۰۰}.

^{۱۹۴} د. ابراهيم خليل احمد: ھەمان سەرچاۋە، ل ۳۶.

^{۱۹۵} د. جەمال بابان: قوتابخانەى روشدىيە ۋەسكەرى لە سلىمانى، گۇقۇرى رەنگىن ژمارە/۱۴۱،

سالى ۲۰۰۰، ل ۶.

^{۱۹۶} ئەكرەم سالى رەشە: ھەمان سەرچاۋە، ب، ل ۲۴-۲۵.

^{۱۹۷} مكرم طالباني: ھەمان سەرچاۋە، ل ۳۴.

^{۱۹۸} سۇن: ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴.

^{۱۹۹} ئەكرەمى سالى رەشە: ھەمان سەرچاۋە، ب، ل ۴۴۶.

^{۲۰۰} ا.ب. ھەۋرى: شارى سلىمانى لە سالانى ۱۹۲۵-۱۹۲۶، دا گۇقۇرى بەيان، ژمارە ۲۸، ۱۹۷۵.

لای خه لکیش خویندنی فهقییه تی ره واجی زور بوو ، حکومتی عوسمانی پشتیوانی لیده کرد ههروهک (رهشید شهوقی)^{*} له یاداشته کانیدا باسی لیوه دهکات و دهلیت " تورکی ئیستعمار لهو دهمه دا ره واجی دابوو به فهقی و مهلا ، ههرچی که سیک بیوایه به فهقی له عهسکهری پزگاری ئه بوو ، ئه گهر یه کی به ناویش فهقی بوایه ، به مهرجیک مه لای مزگه وته که ی بوی بنوسیایه نه ئه کرا به عهسکهر جگه له وهی فهقییه تی بیئهرک و مهسرهف بوو^{۲۰۱۱}

مهکته بی روشدییهی سه ربازی به دیهینه ری ئاواتی خه لکی سلیمانی نه بوو، به لام بۆ ئه و رۆژگاره باش بوو، نهک ته نه ا خه لکی نیو شاری سلیمانی، به لکو قه زاو ناحیه کانیش رویان تیده کرد^{۲۰۲} ، ههرچنده زور دهگمه ن بوو. تاکردنه وهی، ئه م مهکته به، خویندن و خوینده واری له سلیمانیدا کزو لاواز بوو، ته نه انه ت بۆ نوسین یا خویندنه وهی نامه یهک، خه لکی دۆش داده ماو ده بوایه گه ره کاو گه ره ک به شوین خوینده واری کدا بگه ری^{۲۰۳}.

له سالنامه ی عوسمانیه کاندا، به که می باس له خویندن و خویندنگای شاری سلیمانی کراوه، یه که م سالنامه که ئامازه ی به بوونی خویندنگا کردییت، سالنامه ی ویلایه تی موسلی سالی (۱۸۹۰-۱۸۹۱) ه، له ویدا باس له خویندنگایه کی روشدییه ی مولکی دهکات، که ژماره ی خویندکاره کانی (۱۰۳) خویندکاره و سێ ماموستاشیان هیه، هه مان زانیاری له سالنامه ی

* رهشید شهوقی کوپی سه عید شهوقی قادر ئه فهندی گه وره یه ، ئه فسهر بووه له سوپای عوسمانی داو دواتریش له دووهه مین حکومتی شیخ مه محمود دا ئه فسهری (عهسکهری کوردستان) بووه ، پاشانیش به رتوبه ری ئیداره خانه ی گوڤاری (دیاری کوردستان ۱۹۲۵ - ۱۹۲۶) بووه ، له سه رده می پاشایه تی دا ئه فسهر بووه له سوپای عیراقد ، ناوبراو یادگارکی گران به های دهسخته تی خوی بۆ به جیهیشتووین که بیره وه ره کانیه تی به ناوی (به سه ر هاتوو ی کاکه رهشید شهوقی - سه رگوزشته) . (سدیق صالح : رهشید شهوقی یه که مین یادداشت نووسی کوردی ، کوردستانی نوی ، ژماره (۲۵۹۲) ، ۲۴ / ۱۰ / ۲۰۰۱) .

^{۲۰۱} رهشید شهوقی : به سه ر هاتوو ی کاکه رهشید شهوقی _ سه رگوزشته ، دهست نووس

^{۲۰۲} عبدالرعیب یوسف، صدیق صالح: بیره وه ری یه کانی ئه حمه دی حه مه ئاغای پشده ری، سلیمانی، ۲۰۰۱، ل: ۱۱.

^{۲۰۳} رهسول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب: ۱، ل: ۹۴.

سالي (۱۸۹۲-۱۸۹۳) دوباره دهبيته وه، به لام له سالنامه ي (۱۸۹۴-۱۸۹۵) دا، له پال روشديه ي مولكي دا، باس له روشديه ي سهربازيش دهكات، كه ژماره ي خويندكاره كاني (۱۳۰) خويندكاره و ستافي خويندنگا كه له ده كه س پيڪ ديته و به پيوه بهرو دوو ماموستايان پله ي سهربازيان هه يه، به لام ماموستا كاني ديكه، خه لكي مه ده نين و كورديشيان تيدابووه، وهك عيرقانه فهني، نه و وانانه ش كه له و خويندنگا يه دا خويندراون بريتي بوون له (زمانی عهره بي، فارسي، ريزمان و ماتماتيك و وينه و رينوس)^{۲۰۴}.

به م شيويه سلیماني دهبيته خاوهني دوو خويندنگاي مولكي و سهربازي، وهك پيشتر ئا ماره مان پيكره خويندني نه م خويندنگايانه بهرام بهر به قوناغي ناوهندي بوو، كه تا نه م كاته، خويندنگاي سهره تايي نه بوو، خه لكي له سهره تادا منداليان ده نارده حو جره و كه زياتر شويني قوناغي سهره تايي ده گرتوه، چونكه حكومه تي عوسماني تا سالانيكي درهنگ خويندني سهره تايي پشت گوي خستبوو.^{۲۰۵}

پاش كردنه وه ي روشديه ي سهربازي، وهك مه مه د ره سول هاوار له زاري (توفيق وه بي) ده گيريته وه، روشديه ي مولكي باوي نامينيته و كه م كه س روي تيده كات^{۲۰۶}، راستي نه م قسه يه ش له و ئا مارانه وه به در ده كه ويته كه سالنامه كاني ده ولته تي عوسماني ده يخنه روو، بو نمونه له كاتيكا له سالي (۱۸۹۱-۱۸۹۲) ز ژماره ي خويندكاراني روشديه ي مولكي (۱۰۳) خويندكار بووه، ده بينين له سالنامه ي (۱۸۹۹-۱۹۰۰) ژماره ي خويندكاراني هه مان خويندنگا دابه زيوه بو ته نها (۳۰) خويندكار، له كاتيكا هه ر هه مان سالنامه ژماره ي خويندكاراني روشديه ي سهربازي به (۱۰۶) خويندكار داده نيته^{۲۰۷}، له سالاني پيش جهنگي جيهاني يه كه م دا، ژماره ي خويندكاراني

^{۲۰۴} عبدالفتاح علي يحيي: سالنامات، ل ۵۳-۵۴؛ سليماني: بلا و كراوه ي شاري سليماني، ۱۹۶۹، ژماره ۱۲، ل ۵۳.

^{۲۰۵} د. ابراهيم خليل: تطور التعليم، ل ۳۹.

^{۲۰۶} شيخ مه حمودي قارمان، ب ۱، ل ۱۱۱-۱۱۰.

^{۲۰۷} د. عبدالفتاح علي يحيي، سالنامات، ل ۵۴.

روشدیهی سهربازی دهگاته (۱۱۰) خویندکار، بهلام روشدیهی مولکی ژمارهی خویندکارهکانی له (۷۰) خویندکار تیپهپ ناکه^{۲۰۸}

فاکتهری کهم بوونهوهی ژمارهی خویندکارانی روشدیهی مولکیش بو ئهوه دهگهپتتهوه که خویندنگای روشدیهی سهربازی ئهوکاته بهشی ناوهخویی ههبووه خویندن تییدا بهخویرایی بووه، وێپرای دهرچوانی روشدیهی سهربازی دهبوون بهئهفسهرو، ئهفسهریش ئهوه زهمانه پلهو پایهکی کۆمهلایهتی دیارو بهرچاوی ههبوو لهنیو خهלקیدا، خویندکارانی ئهم دوو خویندنگایه زیاتر مندالی کورد بوون و خویندنگایهکی کلدانی و یهکیکی جولهکهکانیش لهنیو سلیمانیدا ههبووه.^{۲۰۹}

بهلام دهولهتی عوسمانی، وهک پیویست بهتهنگ خهرجی و پیداو یستی ئهم دوو خویندنگا رهسمیهی سلیمانیهوه نههاتوو، ههروهک ئهمین زهکی بهگ باسی لیوه دهکات، له سالی ۱۳۰۷ رۆمیدا، خهرجی مهعاریفی لیوای سلیمانی تهنها (۱۵۰) لیوه بووه دراوه بهموچهی مامۆستایانی روشدیهی مولکی، لهکاتییدا داهااتی لیواکه دههزار لیوهی لهو پارهی زیاتر بووه، بهلام یا نیردراوه بو ئهستهمبول یا چۆته باخهلی مهئمورهکانهوه.^{۲۱۰}

خهلکی بهشیوهیهکی گشتی لهم دوو قوتابخانهیهو ئاستی خویندنیان رازی نهبوون، بهلام لهچاو حوجرهو مزگهوتهکاندا زۆر باش بوون بۆیه خهلکی رووی تیکردوون، رۆشنیرانی ئهوه سهردهمهی شارى سلیمانی زۆر لهحوجرهو خویندنگا ئاینیهکان بیزاریبون، بۆ نمونه دهیین، رۆژنامهی (رۆژی کوردستان) بهم شیوهیه باس لهپروسهی خویندن دهکات لهنیو حوجرهکانداو دهلیت: "ئهو منداله مهزلومه چوار پینج سال لهحوجره دهخوینیت، بهنیوهچل (انا انزلناه...) تهواو دهکات، ههموو ههفتهیهکیش سهرقهلهمانه

۲۰۸. د. کهمال مهزهر ئهحمه: کوردی سلیمانی، ل ۲۱۰.

۲۰۹. د. عبدالفتاح علی یحیی، سالفات، ل ۵۴.

* رهشید شهوقی له یاداشتهکانیدا باس لهوه دهکات که خویندکارانی روشدیهی سهربازی ههموویان سهرو وینهیهکی ئالای تورکیان له بهرکیان داوه ووتویه خهلیفه بۆ ناردوین و ئیمه کردوه به کۆپی خۆی.

۲۱۰. تاریخ سلیمانی و ولاتی، ل ۲۰۶.

که‌له‌یه‌ک شه‌کر بو مامۆستا ئه‌بات، به‌لام ۷ له‌گه‌ل ۸ ده‌کاته چه‌ندو ناوی باوکی خۆی نازانی‌ت بنوسی‌ت سمایل نامه‌و گولستان وه‌کو بلبیل پی‌ی ره‌وان ده‌که‌ن، قوه‌ی مفکره‌و ده‌ماغ و حیاتی ئه‌و مندا‌له عاده‌ته‌ن ده‌رمان خوار ئه‌که‌ن^{۲۱۱}.

به‌لام به‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و دوو خویندنگایه، وه‌ک ره‌سول ه‌اوار ده‌لی‌ت ه‌یچ نه‌بی‌ت مندا‌لانیان له‌ (ئه‌ری باب‌ه‌) ی نی‌و مرگه‌وته‌کان رزگار کرد^{۲۱۲}.
روژنامه‌ی (پیشک‌ه‌وتن) توانج ده‌گری‌ته خویندنی نی‌و حوجره‌و مرگه‌وت و ده‌لی‌ت: "فه‌قییه‌ک دوو کتیب و نی‌و ده‌خوینی و پی‌ی ده‌لی‌ن مامۆستای دوانزه‌ عیلم) که‌چی له (قل هو الله) ساتمه ده‌کات، خویندن ه‌ه‌ر به‌نحو صرف - منطق - کلام که ده‌خویند‌ری‌ت ته‌واو نابی‌ت، وه‌ک ئه‌وانه‌ عیلمیان پی‌ی ده‌لی‌ن، جغرافیا، تاریخ، اخلاق، حکمت، ریاضه، ماتماتیک، ه‌ه‌موو بحرئکی عیلم، خویندن ته‌نها خویندنی مرگه‌وت نیه، خویندن بو زانین و تیگه‌یشتنی ه‌ه‌موو شتی‌که که زانین و تیگه‌یشتن له‌ه‌ه‌موو شتی‌کدا بوو ئه‌وا عالم ئه‌و که‌سه‌یه^{۲۱۳}.

به‌لام وێ‌رای ئه‌و گله‌بیانه‌ی له‌حوجره‌و ئاستی زانستی مامۆستاکانی کراوه، چه‌ند حوجره‌یه‌ک ه‌ه‌بوون که ئاستی زانستی مامۆستاکانی و باب‌ه‌ت و پرۆگرامه‌کانی زۆر له‌حوجره‌کانی دیکه‌ی سلیمانی به‌رزتر بوون، به‌تایبه‌ت حوجره‌که‌ی خواجه فه‌نی و حوجره‌که‌ی مه‌لا سه‌عیدی زلزله‌یی^{۲۱۴}.
پی‌ده‌چیی‌ت حوجره‌که‌ی خواجه فه‌نی له‌ه‌ه‌موویان زیاتر په‌ره‌ی سه‌ند‌بی‌ت، چونکه به‌رنامه‌کانی خویندنی زۆر پیشک‌ه‌وتوو بووه ته‌نانه‌ت می‌ژووی ده‌وله‌تی عوسمانی و راپه‌رینی ئه‌وروپا و زمانی تورکی تی‌دا گوتراوه‌ته‌وه، ه‌ه‌فتانه‌ش دوو جار وانه‌ی زمانی فه‌ره‌نسی به‌قوتابیان گوتراوه،

^{۲۱۱} روژی کوردستان: ژماره (۱۱) ۳/شوباتی/ ۱۹۲۳، ۲، کۆکردنه‌وه‌ی جه‌مال خه‌زنه‌دار، بغداد، ۱۹۷۳.

^{۲۱۲} شیخ مه‌حمودی قاره‌مان، ب، ۱، ۸۴.

^{۲۱۳} روژنامه‌ی (پیشک‌ه‌وتن): ژماره (۲) ی سالی ۱۹۲۰، کۆکردنه‌وه‌ی، عه‌لی ناجی کاکه حه‌مه ئه‌مین عه‌تار، سیروان بکر سامی، ه‌ولێ، ۱۹۹۸.

^{۲۱۴} جه‌مال بابان: قوتابخانه‌ی روشدی‌یه‌ی عه‌سکه‌ری، ره‌نگین ژ ۱۴۱، ۶.

دواتر خواجه فهنى جگه له کوږ، کچیشى هیناوه ته حوجره کهى و بو ئه وهى چاوى خه لك بکاته وه له پيش هه موو که سیځدا (حه پسه) ى کچى کرده قوتابى حوجره که، له حوجره یه دا دهیان گه وره پیاوى وهک (سه عید پاشای خه ندان و شیخ مه حمودى هه فیدو حاجى مسته فا پاشای یامولکى) خویندویانه ^{۲۱۵}.

هه ر له روانگه ى بوچوونى خراپى رۆشنیران سه باره ت به خویندنى ئاینى نیو حوجره و مزگه وت، خه لکى روویان کردو ته هه ردو و خویندنگای روشدییه ى مولکى و سه ربازى. به لام تا سالانیکى درهنگ به هېچ شیوه یه ک باس له کردنه وهى خویندنگای کچان له سلیمانیدا نه کراوه، کچانیش ژماریه کى که میان له حوجره دا خویندویانه، وهک حوجره که ى (مه لا ئامینه) * که له ویدا فیڤى سوره تی (یاسین) کراون، پیره میڤردى شاعیر له م باریه وه ده لیت "له م ولاته ى ئیمه دا خویندنى کچ به زوږى لای (مه لا ئامینه) تا (یاسین) بوو، نه ویش بو ئه وه بوو که له ماله وه نه یه ته دهره وه و به قورئان خویندنه وه رابویرى، نه یان ده هیشته کچ فیڤى نووسین بیته، نهک کاغه زى عه شق بازى بو کوږان بخوینیته وه و جواب بنوسیته وه" ^{۲۱۶}.

جگه له مه لا ئامینه، هه ریه که له (مه لا فاتم و ناجیه خان و مه لا ره عنا) دهرسیان به کچانى سلیمانى وتوته وه، ^{۲۱۷} به لام و یڤرای ئه م چهند که سه ش، خویندنى کچان زوږ کزو لاواز بووه و ته نها کچى پیاوه ده وله مه ندو خوشگوزه رانه کان نه و هه له یان بو ره خساوه ^{۲۱۸}.

به لام له و بارودوڅه ناله باره ى عوسمانیدا، له سالانى ۱۹۱۴-۱۹۱۵ یه که مین قوتابخانه ى کچانیان له سلیمانى کرده وه، تا بلئى قوتابخانه یه کى په رپوت بوو، عیرقان نه فهدیان کرده به رپوه به رى، بو ماوه یه که ته نیا ماموستای

^{۲۱۵} جه مال بابان: سلیمانى شاره گه شاهه کهم، ب، بغداد، ۱۹۹۲، ج ۱، ۱۵۵.

* مه لا ئامینه ژنیکی کوږى ده موچا و ئاولاوى بوو حوجره ى له ژیرخانیکى ته ږو شیداردا کردبوو و له ویدا به حوڼجه قورئانى فیڤى کوږان و کچانى سلیمانى ده کرد، (پاکیزه رفیق حلمى: کوږ و ژيانیکى پر نه ندیشه .. یادداشت، هه لږ، ۲۰۰۰، ج ۱۷)

^{۲۱۶} نومیډ ناشنا: یادداشته کانی پیره میڤرد، سلیمانى، ۱۹۹۶، ج ۳۰.

^{۲۱۷} جه مال بابان: سلیمانى شاره گه شاهه کهم، ب، ۱۵۵.

^{۲۱۸} یه که م قوتابخانه ى کیزانى سلیمانى، کوږدستانى نوږ، ۱۳۰۷.

كچىش لەۋىدا، (مەلىخە خانى قازى) بوو، دەۋلەت ھىچ بايەخى پېنەدا بوو، چونكى عوسمانىيە كان لەكاتى روخانىياندا بوون لە شەرى جىھانى يەكەمدا^{۲۱۹}.

كەمال رەئىوف مەمەدىش، سەبارەت بەيەكەمىن مەكتەبى كچانى سلىمانى دەلىت "بەبەلگە نامەى رەسمىيەۋە بۆم ساغ بۆتەۋە، كە بەلى لەسەردەمى عوسمانىدا، تەنەت لەگەرمەى جەنگدا، يەكەم قوتابخانەى كىژان دامەزراۋە يەكەم ئافرەتى كوردى سلىمانى (مەلىخە خانى نەزەت ئەفەندى. رىبەرى بوو، نوسەرى ئەم بابەتە دامەزاندنى ئەم قوتابخانەى دەگىرىتەۋە بۇ ھەۋل و كۆشىشى، لىقى سلىمانى كۆمەلەى ئىتھادو تەرەقى، چونكى مەلىخە خان خىزانى (عەبدوللا نور موھتەدى) بوو، كە نىۋىراۋ بەر لەھاتنى بۇ سلىمانى لەموسل سەر بەر رىكخراۋە بوو، ھەروەھا دەلىت لە بەغداش لىقى كۆمەلەى ئىتھادو تەرەقى قوتابخانە كىژانى بەغدايان كىرۋتەۋە^{۲۲۰} ۱۱

لە راستىشدا كۆمەلەى ئىتھادو تەرەقى گىرگىيەكى زۆرى بەمەسەلەى خويندىن داۋو، لەبەرنامەى سىياسى خۇيدا كە لە سالى (۱۹۰۹) دا بلاۋى كىرۋتەۋە، سەبارەت بەخويندىن و فىركرىن، باس لەۋە دەكات كە پىۋىستە دەۋلەت سىياسەتلىكى تايبەت لەبۋارى فىركرىندا بگىرىتەبەر بەمەبەستى پىگەياندنىكى يەكگرتۋى تازە پىگەيشتۋانى نىۋ دەۋلەتى عوسمانى و كىرەنەۋەى خويندىنگا تاۋەكو خەلگانى نەتەۋە جىاۋازو جۋراۋجۋرى نىۋ دەۋلەتەكە بگىرىتە خۇى و لەتۋانادايىت پەرۋەردەيەكى يەكگرتۋىيان بكنەۋ زمانى توركى ۋەك زمانى رەسمى بھىلدىرىتەۋە^{۲۲۱}.

ھەرچەندە ھۆكۈمەت ۋەك پىۋىست ئاۋرى لەخويندىن و فىركرىن نەداۋەتەۋە، بەلام خەلكى شارەكە خۇيان بەتەنگ خويندىن و خويندەۋارىيەۋە بوون و ويستۋىيەنە پەرە بەر بۋارە بدەن. پىرەمىزدى شاعىر باس لەناھەمۋارى

^{۲۱۹} درمخشان جلال ھەفید: ھەپسەخانى نەقىب، ژيان و تىكۆشانى، چاپى يەكەم، سلىمانى، ۱۹۹۹، ج. ۷۲.

^{۲۲۰} يەكەم قوتابخانەى كىژانى سلىمانى، كوردستانى نۆى، ژمارە/۱۰۳۷.

^{۲۲۱} ابراهيم خليل احمد: ھەمان سەرچاۋە، ل. ۴۷.

بارودوځى سليمانى دهكات كاتيک له نهسته مېول گه پراو ته وه، كه چى ده لیت
 "زيوهر و مهلا سهعيد، بى پاره و پول ده دوانزه منداليان كو كړد بڼو وه
 دهرسيان پى ئه وتن^{۲۲۲}

پيده چیت به هوى تيوه گلانى ده ولته عوسمانى له جهنگى يه كه مى
 جيهاندا، ئه و بارودوځه زياتر بهرو خراپ بوون چوبیت، چونكه قوتا بخانه ي
 روشديه سهرىازى كه زورتريين ژماره ي خویندكارى هه بووه، سالى ۱۹۱۴
 هه لوه شاو ته وه، ماموستا (سهعيد سدقى كابان) له م باره يه وه ده لیت
 (روشديه سهرىازى له ۱۹۱۴/۱۱/۲۶ دا هه لوه شايه وه خرايه سر مه عاريقى
 گشتى) و ماموستا (عه بدولر حمان نسيه) ش ئامار ه به وه دهكات كه ئه م
 قوتا بخانه يه هه لوه شاو ته وه و تيكه ل به قوتا بخانه ي نمونه ي سهرتايى
 كراوه نيو نراوه (ته شويقيه) ئه مه ش ئه وه ده سه لمينيت كه حكومه تى
 عوسمانى له دواى خوى سى خویندنگاى له شارى سليمانيدا جى هيشتووه،
 كه بریتى بوون له (ئاماده يى مولكى و نمونه يى سهرتايى و ته شويقيه)^{۲۲۳} كه
 بيگومان هه رگيز ته نها سى خویندنگا ناتوانيت سر جه م مندالانى شاريك
 له خو بگريت، كه ژماره ي دانىشتوانى بهر له جهنگى يه كه م ۲۰ هزار كه س
 بووه^{۲۲۴}

هه ر بويه كاتيک جهنگى جيهانى يه كه م كو تايى هات ريژه ي خوینده وار
 له هه ر سى وىلايه ته كه دا ته نها ۱٪ ي دانىشتوانى پيك ده هينا^{۲۲۵}

^{۲۲۲} غه فورى ميرزا كريم: كؤمه لى زانستى سليمانى، بغداد ۱۹۸۵، ل ۱۴.

^{۲۲۳} كه مال ره ئوف محمه د: يه كه م قوتا بخانه ي كيژانى سليمانى، كوردستانى نو، ژماره ۱۳۰۷.

^{۲۲۴} ره سول هاوار: شيوخ مه حمودى قاره مان، ب، ل ۱۰۶.

^{۲۲۵} هاشم جواد: هه مان سرچاوه، ل ۱۰۴. د. ابراهيم خليل احمد: هه مان سرچاوه، ل ۶۴.

باسى شەشەم:

بارودۇخى تەندروستى

لەكۆتايى سالانى حوكمپرانى دەولەتى عوسمانىدا، ئەم ولاتە بەدەست خراپى رەوشى تەندروستىەو گىرفتار ببوو، چونكە ئەم بوارەش رەنگدانەوہى لايەن و بوارەكانى ديكە بوو، كە حكومەتى عوسمانى ھېچ بايەخىكى پېنەدەدا، ناشىت لەسايەى داتەپپوى بارودۇخى ئابورى و دواكەتووى كۆمەلایەتى و نزمى ئاستى خويندن و خويندەوارى و رۆشنيريدا چاوەروانى بارىكى شياوو باشى تەندروستى بکەين.

تەنانت گىرنگى نەدانى دەولەتى عوسمانى بەتەندوستى گەشتبووہ ئاستىك كەلەسالى ۱۸۹۱ دا حكومەتى عوسمانى لەماوہى يەك سالداتەنھا (۶۰۰) قرۇشى بۇ خەرجى تەندروستى تەرخانكردبوو، بەلام ھەر لەھەمان سالداتەرى (۸۸۶۰۱۴) قرۇشى بۇ خەرجى و پىداويستى جەندرمەو پۇلىس تەرخان كردبوو.^{۲۲۶}

لەكاتىكدا بارى تەندروستى كۆمەلایەتى خەلك كىشەيەكى يەكجار گىرنگو ھەستيارە، چونكە تەندروستى و نەخۇشى ھاوشانى مروقن لە سەرجم قوناغەكانىدا، باشى و لەبارى ئەم دۇخە رۆلى گەورە دەبينى لەگەشەكردنى كۆمەلدا، لەھەمان كاتىشدا خراپى ئەم بارە گەورەترىن كارىگەرى ھەبووہ لەسەر دارمانى كۆمەل.^{۲۲۷}

سليمانيش وەك نىوچەيەكى ژىر دەسلەلاتى عوسمانى لەھېچ سياسەتتىكى ئەم حكومەتە بەدەر نەبووہ، ھەر بۆيە بارودۇخى تەندروستى لەوپەرى خراپىدا بووہ، تەنانت ھەلكەوتەى جوگرافى شارەكەش بۇخۇى، كاردانەوہيەكى خراپى ھەبووہ بۆسەر بارى تەندروستى.^{۲۲۸}

جگە لەمەش كوردستان بەگشتى بەدەست دەيان و سەدان تەرزە نەخۇشى و پەتاوہ دەينالاند، وەك مەلارياو بەلھارزياو گرانە تاو رشانەوہو

^{۲۲۶} ئەمىن زەكى: تارىخى سليمانى، ل ۲۰۶.

^{۲۲۷} ھاشم جواد: ھەمان سەرچاوە، ل ۸۴.

^{۲۲۸} رىچ: ھەمان سەرچاوە، ل ۲۷۷.

دیزانتیری^{۲۲۹}، بەلām هیچ نەخۆشیهک هیندهی مهلاریا له کوردستاندا بلّو نهبووه، بهتایبهتی گوندنیشەکان بەدهست مهلاریاوه ههراسان ببوون و سالانه ۱۰٪ دانیشتوانیان بەم نەخۆشیه دەمردن^{۲۳۰} لهسهردهمی دهسهلاتی عوسمانیدا لهشاری سلیمانیدا نەخۆشی (گولی) بلّو بۆوه ههريهکیک توشی ئەم نەخۆشیه ببوایه يەك پارچه لهشی گهرو گول دهبوو و دائهپزا،^{۲۳۱} کەس نهیدهوێرا ههتا بهلای مردوهکانیشدا بچیت، لهترسا خهڵکی ئەو مردوانهی لهگردیکی تايبهتی دهناشت، پيیان دهوت (گردی گولان)* که دواتر بوو به (گردی مامه ياره)^{۲۳۲}.

وێرای ئەمهش سالانه ههزاران کەس لهکوردستاندا دهبوون قوربانی نەخۆشی ئاوله،^{۲۳۳} چونکه حکومهت هیچ ههنگاویکی بۆ بهرگرتن لهم نەخۆشیانه ههڵندهنا، ههرحهنده بهناو لهشاره گهروهکانی ههرسی و یلایهتهکهدا خهستهخانهیهکی بیست جینگهیی ههبوو، بهلām راستیدا ئەمانه تهنها مهههکهبی سهه کاغهز بوون، گهه هههشتیکی بچوکیش ههبوویت ئەوا لهسالانی جهنگدا نهماو داخرا،^{۲۳۴} لهشارهکانی کوردستانیشدا مهگهه دهگهمن نەخۆشخانهو تیمارگه ههبوویت، ئەگهه ههشبوویت لهپووی کهههسهو

^{۲۲۹} رهسول هاوار: شیخ مهحمودی قارهمان، ب، ۱، ل ۵۹.

^{۲۳۰} د. شاکر خصیاب: العراق الشمالي، بغداد، ۱۹۷۳، ل ۲۶۵.

^{۲۳۱} رهسول هاوار: شیخ مهحمودی قارهمان، ب، ۱، ل ۵۹.

* د. عیزهددین مستهفا رهسول باس لهوه دهکات که له چاپخانهکهی کاکهی فلاح دا باسیان لهوه کردووه که ئایا ئەم گرده (گردی گولان) ه یان (گردی گولان)، ماموستای شاعیر عهلی عارف ناغا لهم بارهیهوه ووتویهتی (گردی گولان) ه، تهناهنهت بیرمه ئهوانهی توشی نەخۆشی گولی دهبوون له بانو سهقزو ئهوه دهورهوه دهههکران، پوهو سلیمانی ئههاتن لیڤه نهیان نههیششت بینه شارهوه لهوه دهشته چادریان بۆ ههڵدایهون و خهڵک خۆراکی به خیر بۆ نهبردن، که ئەمردن لهو گرده ئهئێژان، لهبهه ئهوه به گردهکه ئهوترا گردی گولان. (ئهکهرمی سالحی رهشه: شاری سلیمانی، ب، ۲، ل ۱۰۷).

^{۲۳۲} غهفوری میرزا کریم: کئومالێ به بیرمههیهکانمدا، ل ۱۸۸.

^{۲۳۳} ریج: ههمان سههچاوه، ل ۳۷۹.

^{۲۳۴} هنری فوستر: نشاة العراق الحديث، ترجمه، سلیم طه الکریتی، ج ۲، بغداد ۱۹۸۹، ل ۴۳۴.

خزمەتگوزارىيەۋە كەم كورتى زۆرى ھەبۈۋە، ئەم دياردەيەش نەك تەنھا دىھاتەكان بگرە شارەكانىشى گرتبۈۋە. ^{۲۳۵}

لەو رۇژانەدا كاروبارى پزىشكى لە سەر بنچىنەو شىۋازى زانستى نەبۈۋە بەلكو شىۋازىكى سەرەتايى و فۇلكلۇرى تىدا پەپرەو كراۋە، كەسانىك نەبۈۋن نىۋيان پزىشك يىت و پسپۇر بن لەۋبوارەدا، دەلاكەكان و پىراى سەرۈ رىش تاشىن، مندا لانيان خەتەنە كىردۈۋە برىن و سوتاويان تىمار كىردۈۋە، و پىراى ئەمانىش پىاۋە ئاينىەكان رۇلىكى بەرچاويان ھەبۈۋە لەۋ بوارەداۋ خەلكى نەخۇشيان بردۇتە لايان، ئەۋانىش بەدۋعاۋ نوشتە ياخود بە بەكارھىنانى ھەندىك داۋو دەرمانى كوردەۋارى چارەيان بۇ نەخۇشەكان دانائە، ^{۲۳۶} ھنرى فۇستەر، ھۆكارى پەنابردن بۇ پىاۋانى ئاينى و بە پىرەۋە نەچۈۋنى چارەسەرى پزىشكى بۇ ئەۋە دەگىرپىتەۋە كە دانىشتۋانى ئەم ولاتە لەبنەرەتەۋە پىيان وابوۋ كە ھەموۋ نەخۇشە جەستەيەكانيان كارى خۋادىەۋ بە ئىرادەى ئەۋ نەبىت چاك نابنەۋە، ھەر بۇيە زۆر كەم باۋەرپان بە چارەسەرى پزىشكى ھەبۈۋە. ^{۲۳۷}

جگە لە كەمى خزمەتگوزارى پزىشكى، بەدخۇراكى ھۆكارىكى دىكەى نەخۇشى و خراپى تەندروستى خەلكى بوۋ، كە بەھۇيەۋە چەندىن نەخۇشى كوشندەۋ درم پەرەى سەندبوۋ، تەنانەت رىژەى ۸۰ / ۹۰٪ دانىشتۋان خۇراكيان زۆر خراپ بوۋ، ھىچ سودىكى پىۋىستى لى نەدەبىنرا، بۇ ۋەدەست ھىنانى وزەى پىۋىست بۇ لەش، ئەمەش ۋاى كىردبوۋ جەستەى خەلكى ھىچ توانايەكى سىروشتى تىدا نەبىت دژ بەنەخۇشى. ^{۲۳۸}

لەھەمان كاتدا نىزمى ئاستى وشىارى بەلای نەخۋىندەۋارى رۇلىكى بەرچاۋى ھەبۈۋە لەۋەدا كە خەلكى ئاۋر لەتەندروستيان نەدەنەۋەۋ خەلكانى

^{۲۳۵} عزيز شەمزىنى: جولانەۋەى رىزگارى نىشتەمانى كوردستانى، سلىمانى، ۱۹۹۸، ل ۱۷۱.

^{۲۳۶} د. قادر شالى: مىژۋى تەندروستى و كارى پزىشكى لەسلىمانىدا، گۇقارى سلىمانى، ژمارە ۱۳، ل ۱۲-۱۳.

^{۲۳۷} ھنرى فۇستەر: ھەمان سەرچاۋە، ل ۴۳۲.

^{۲۳۸} لونغرىك: تاريخ العراق الحديث: ل ۴۳: ھاشم جواد: ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۰۱.

كۈنە خوازىش دژى زانستى پزىكىشى ھاۋچەرخ بوون و ھانى خەلکيان دەدا توخنى نەكەون،^{۲۳۹} ئەم دياردەيەش زياتر بۇ دواكە وتوۋىي بارودۇخى كۈمەلەيەتى دەگەرپىتەۋە، سۇن لەم بارەيە باس لەۋە دەكات كە چۇن دكتورىك روو دەكاتە سەلىمانى و پىيى وابوۋە بە حوكمى ئەۋەى يەكەم دكتورە روو دەكاتە سەلىمانى، كە پەر بوۋە لەنەخۇشى و دەر دوو پەتا، ئىدى بوارى پارە كۆكردنەۋەى بۇ دەرەخسىت بەلام دواى تىپەرپوۋنى دوو مانگ بارو بارگەى كۆكردۈتەۋەۋە بەرەو كوردستانى رۇژھەلات رۇيشتوۋە.^{۲۴۰} ھەر ئەمەش وای كردوۋە سەلىمانى لەۋ بارە ناھەموارەۋە دابىت لە روۋى تەندروستىەۋە ھەر لەسەردەمى بابانىيەكانەۋە دەيان نەخۇشى و پەتاي درم روۋى تىبكات، كە بۇ يەكەم جار لەسالى ۱۸۳۱ز دا نەخۇشى رشانەۋە روۋى لەم شارە كردوۋە خەلکىكى زۆرى كوشت و بە (رشانەۋە گەرەكە) ناسرا.^{۲۴۱}

دواى ئەمجارەش ۋەك مەلا مەمەدى چروستانى لەياداشتەكانىدا باسى دەكات، لەسالى ۱۹۰۴-۱۹۰۵ دووبارە نەخۇشى رشانەۋە تەنگى بەخەلک ھەلچنىۋەۋە لەنيو شارى سەلىمانىدا بۆتە ھۆى مردنى زياتر لە (۷۷۰۰) كەس و خەلک پىيان وتوۋە (چاۋە قولە)، ئەم نەخۇشىە ھىندە كوشتە بوۋە كەس نەيوپراۋە (ياسىن) لەسەر نەخۇش بخوینىت لەترسا.^{۲۴۲}

ئەم بارودۇخە تا سالانىكى درەنگ لەسەلىمانىدا گەۋاھى دواكە وتوۋىي بارى تەندروستى بوۋە، لەۋ سالانەدا (حەكىم)ەكان، پىشتا و پىشت كارى پزىشكىيان بۇ جىماۋەۋە بەگژوگيا خەلکيان چارەسەر كىردوۋە، كە زۆرجار خەلکى ناچار بوون شارەۋە شارو گونداۋ گوند بۇ دەست گرەۋەيەك يا قاچ گرەۋەيەك بگەرپىن.^{۲۴۳}

^{۲۳۹} سۇن: ھەمان سەرچاۋە، ج ۲، ل ۴۱.

^{۲۴۰} سەرچاۋەى پىشور، ج ۱، ل ۲۵۴.

^{۲۴۱} جەمال بابان، شارە گەشاۋەكەم، ب ۱، ل ۴۷.

^{۲۴۲} يادداشتەكانى منالى بەشىكى سەردەمى فەقىيەتى مامۇستا مەلا مەمەدى چروستانى:

يادداشت، بەغدا، ۱۹۸۴، ل ۳۱-۳۲.

^{۲۴۳} رەسول ھاۋار: شىخ مەحمۇدى قارەمان، ب ۱، ل ۵۹.

ئەم حەكىم و پزىشكە مىللىيانە زىياتر كوردبوون يا جولهكەبوون وەك (عەزەى حەكىم برايم) كە خۆى و ژنەكەى سەرو سەوداى پزىشكىيان هەبوو و جولهكەبوون، هېچ دىكتۆرىكى تورك لەسلىمانىدا نەبوو، گەر دىكتۆرىكى كوردىش هەلكەوتايە ئەوا دەولەتى عوسمانى لىنەدەگەران لەشارەكەى خۆياندا كاربەكن، بۆ نموونە (د. حوسىن ئەفەندى باباجان كورى بەدىع ئەفەندى باباجان) كە دىكتۆرىكى لىهاتوو بوو، دەولەتى عوسمانى كردوويەتى بەدىكتۆرى سوپا و جاروبار توانىويەتى بگەرىتەو بۆ سلىمانى و چاوى بەنەخۆش بگەويت تا دواچار لەيەكەك لەو سەفەرانىدا لەسەر ئەسپەكەى دەكەويتە خوارەو و دەمرىت،^{٢٤٤} ئەمەش ئەو راستىيەمان بۆ دەردەخات كە حكومەتى عوسمانى نەك هەر خۆى لای لەبارى تەندروستى خەك نەكردۆتەو، بەلكو بۆتە بارگرانىش بەسەر خەلكەو. مس بىل لەم بارەيەو دەلىت " لەرۆژگارى حوكمرانى توركى عوسمانىدا فەرمانگەى شارەوانى لەهەموو گوندو قەزاو ناحىيەكاندا دامەزراوو كە بەرچاوترىن مەبەستى ئەم فەرمانگانە چاودىرىكردنى كاروبارى تەندروستى و پاك راگرتنى شاربوو، جگە لەپاسەوانى و رووناك كردنەو و كوچەو كۆنەلانىكان، بەلام لەراستىدا ببوون بە ئامرازىك بۆ كۆكردنەو و پارەو موچەى بەريوەبەر و فەرمانبەران و هەروەها پاشەكەوت كردنى بريك پارە بۆ مەبەستى خەرج كردنى لەمىواندارى و هات و چۆى فەرمانبەراندا.^{٢٤٥}

مس بىل هەر لەدرىژەى قسەكانىدا باس لەو دەكات كە چۆن مەلاريا لەنيوچە شاخاويەكاندا پرزەى لەخەلك بريو و حكومەتى عوسمانىش دەستە پاچە وەستاو لەئاست ئەو گرفته ئالۆزەداو هېچ هەنگاويك نانیت بۆ بەرگرتن لەم نەهامەتییە، ئەو نەبىيت هەندىك جار بريك (ئەلىكەن)ى بەخۆرايى بەسەر دانىشتواندا دابەش كردو وەك هەنگاويك بۆ خۆپارىزى و چارەسەر كردن.^{٢٤٦}

^{٢٤٤} سەرچاوەى پيشوو، ل ٥٩

^{٢٤٥} فصول من تاريخ العراق القريب ، ل ١٢٦.

^{٢٤٦} سەرچاوەى پيشوو، ل ٨٥.

سالنامه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی زۆر به‌روونی ئەم راستیانه دەسه‌لمین، تەنانه‌ت له‌هیچ سالنامه‌یه‌کی ویلایه‌تی موسلدا باس له‌خزمه‌تگوزاری تەندروستی نه‌کراوه که له‌سلیمانیدا ئەنجام درابیت تەنها له‌سالنامه‌کانی، سالانی، (۱۹۱۱-۱۹۱۲). دانه‌بیت ناماژیه‌کی سه‌ریی کراوه بۆ تەنها خه‌سته‌خانه‌یه‌ک له‌شاری سلیمانیدا، ئەگینا به‌هیچ شیوه‌یه‌ک باس له‌په‌یروکردنی تاکه‌ شیوازیکی تەندروستیش ناکات له‌م شارهدا.^{۲۴۷}

له‌سالانی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی، ده‌وله‌تی عوسمانی ته‌واو شپه‌زه ببوو، شیرازه‌ی کاروباری ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ تیک چوو بوو، که ئەم حاله‌ته‌ش ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی دوو چه‌ندانه‌ی ده‌بیت بۆ سه‌ر باری تەندروستی خه‌لک شاری سلیمانی له‌روژگاری جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی دا به‌حوکمی ئەو باره‌ ناهه‌مواره‌ی ولاته‌که‌و برسیتی و سه‌رماو سۆله‌دا هینده‌ی دیکه‌ نه‌خۆشی و په‌تا رووی تیکردبوو، حکومه‌ت دوا‌ی ئەوه‌ی مه‌کته‌بی روشدییه‌ی عه‌سکه‌ری داخست بوو، بینای مه‌کته‌به‌که‌ی له‌سالانی جه‌نگدا کوردبوو به‌خه‌سته‌خانه،^{۲۴۸} به‌لام هه‌یچ سه‌رچاوه‌یه‌ک ناماژ به‌خزمه‌تگوزاری ئەو خه‌سته‌خانه‌یه‌ ناکات، ئەحمده‌ خواجه‌ له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌نوسیت "له‌سالانی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مدا هه‌ناسه‌ی خۆشی نه‌ما، هه‌موو چه‌شنه‌ په‌تایه‌ک ولاتی داگیرکرد، ده‌رمان و پزیشک و چاره‌سه‌ر نه‌بوو"^{۲۴۹} ناشکرایه‌ دوا‌ی کۆتایی هه‌مان جه‌نگ، تەنها سێ‌یه‌کی دانشتوانی شاره‌که‌ له‌مردن رزگاریان ببوو، ئەمه‌ جگه‌ له‌وه‌ی، که پیسی و ویرانی ئەم ولاته‌ بۆخۆی هۆکاریکی نه‌خۆشی و ده‌رد و په‌تا بوو، تەنانه‌ت تا سالی ۱۹۲۶ هه‌یچ شیوو چال و زیرابیکی سلیمانی سه‌ری نه‌گیرابوو، له‌م میژووه‌ به‌دواوه‌ شاره‌وانی ده‌ستی کرد به‌داپۆشینی ناو و ئاوه‌روکانی ناو شار.^{۲۵۰} دوا‌ی کۆتایی هاتنی جه‌نگ، شاری سلیمانی له‌خراپه‌ترین بارودۆخداوو، کاتیک ئینگلیزه‌کان روویان کرده‌ ئەم شاره‌ هه‌شتا

^{۲۴۷} عبد الفتاح علی یحی: سالنامات، ل ۵۴.

^{۲۴۸} قادر شالی: هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۲-۱۳.

^{۲۴۹} جیم دی، ب، ۱، ل ۸.

^{۲۵۰} نه‌کره‌می سالحی ره‌شه: هه‌مان سه‌رچاوه، ب، ۱، ل ۲۹۷.

لاشەي مردوو لەسەر شەقامەکان مابوو،^{٢٥١} بەلام وێرەي ئەوێش ئینگلیزەکان ئاوپى بەرچاویان لەم لایەنە ئەداو، ئەو نەبیئ هەنگاوی زۆریان نا، کە دەچوونە خانەي خۆپاریزی و چارەسەري تەندروستیەو، هەر لە داين کردنی خۆراک و نەهیشتنی برسیەتي و پاک کردنەوي شارو ریکخستەوي، تەنانەت کاتیک نۆئیل گەیشتە سلیماني یەکیک لەهاوێلەکانی دکتۆر بوو، هەر بۆیە ئینگلیزەکان لەگەل ھاتنیاندا کەوتنە کۆکردنەوي ئەو دەلاکانەي بەکاری پزیشکی خەریک بوون و خەلکیان چارەسەر دەکرد، ئەو کاتە ئینگلیزەکان رەوانەي بەغدايان دەکردن و لەژێر چاودیري دکتۆرە ئینگلیزەکاندا تاقی دەکرانەو و مۆلەتي رەسمیان پێدەرا،^{٢٥٢} جگە لەوي لەگەل ھاتنی خوشیاندا چەند دکتۆریکیان ھینا و بینای مەکتەبی روشدیەي سەربازیان وەك خەستەخانە ھیشتەو و تا سالانیکی درەنگ خەلکی ئەم شارە لەگەل ئەو پزیشکە ئنگلیزانەدا کاریان دەکردو ژمارەيەکی زۆریان بەشداری خولی پزیشکیان دەکردو مۆلەتيان وەر دەگرت.^{٢٥٣}

خەلکی ھێندە ھەستیان بەکەم تەرخەرمی کردبوو، تاماوەيەکی زۆریش دواي ھاتنی ئینگلیزەکان، ھێندە بە پیر نەخۆشخانەو نەدەچوون چونکە دُنیا نەبوون لەوي وەك پێویست سودی ھەبیئ، چونکە ھیشتا بەچاوی رۆژگاری دەسەلاتی عوسمانی لەم دام و دەزگا پزیشکیانەيان دەپوانی، (سندرسن پاشای) پزیشکی تایبەتي شا فەیسەل، باس لەو دەکات کە نیوچەکانی کوردستان لەھەموو شوێنیکی زیاتر پێویستیان بەچاودیري پزیشکی و تەندروستی ھەيە، هەر بۆیە دلّ خوێشی خۆي دەردەبەریت بەوي یەکەم خویندکاری کوردی خەلکی سلیماني لەکۆلیچی پزیشکی بەغدا وەرگیراوە.^{٢٥٤} ھەرچەندە وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد سلیماني لەدواي جەنگی جیھانی تا ئەندازەيەك بەرەو باشتربوونی دوخی تەندروستی

^{٢٥١} ئەدموندز: کوردو ترک و عرب، ل ٧٩.

^{٢٥٢} چاوپیکەوتن لەگەل حاجی سەید خدر: گوڤاری سلیماني، ژمارە ١٢، ل ٣٠.

^{٢٥٣} قادر شالی: ھەمان سەرچاوە، ل ١٢-١٣.

^{٢٥٤} مذكرات سندرسن پاشا: ترجمة سليم طه تكريتي، ٢، بغداد ١٩٨٢، ل ٣٩.

ههنگاوى نا، بهلام ئەو نەخۆشە درم نىشتەجىيانەى خەلکى ئاشنایان
بىوون وازو بەرۆکیان بەرنەدان، ھەر بۆ نمونە تا سالانى حوکمى
راستەوخۆى ئىنگلیزىش، ھەر لەبرەو دابوون، کە زۆر بەروونى لەجارنامەکانى
سەر لاپەرەکانى رۆژنامەى پيشکەوتنیدا بەرچا و دەکەون رۆژنامەى نیوبراو
لەژمارە (۹۶) یدا خەلکى ئاگادار دەکاتەو کە نەخۆشى ئاوالە لەدەرورەى
شارى قەلادزى و رانیە بلأویۆتەو و بۆتە ھۆى مردنى چەند کەسێک، ھەر بۆیە
داوا لەدانیشتوانى سلیمانى دەکات کە بەپیر بانگەوازی خۆکوتانەو و بچن کە
رۆژانە بەخۆرایى ئەنجام دەدریت، بەلام لەژمارە (۹۷) ى ھەمان ھەفتەنامەدا،
ھەوالى ئەو و بلأوکراوەتەو کە ئەو نەخۆشە تەنیووەتەو بۆ نیو شارى
سلیمانى و گلەیی لەدانیشتوانى شارەکە دەکات کە وەک پیویست نەچوون
بەپیر بانگەوازی خۆکوتانەو و دووبارە داویان لێدەکات کە خۆیان بکوتن،
بەلام بەھۆى نزمى ئاستى ھۆشیاری تەندروستیەو، خەلکێکى کەم بەپیر ئەو
بانگەوازەو دەچن، تەنانت بۆ جارى سېھەم لەژمارە (۹۹) ى پيشکەوتندا
خەلکى لەو ئاگادار دەکەنەو کە ئەم نەخۆشە لەسلیمانیدا زۆر تەشەنەى
سەندووە، بەلام لەتیکرای (۱۵) ھەزار کەسى تەنھا (۵۰۰-۶۰۰) کەس خۆیان
کوتاوە.^{۲۰۰}

ھەلۆستە کردن لەئاست نیوەرۆکى ئەم بانگەواز و ھەوالانەى
ھەفتەنامەى (پيشکەوتن) ئەو راستیەمان بۆ روون دەکاتەو کە ھیشتا
دانیشتوانى سلیمانى ژيانان لەمەترسیدایەو وەک پیویستیش لەگرنگى ئەو
ههنگاوه خۆپاریزیانە نەگەشتون و لەپرووی کۆمەلایەتیەو دواکەوتوون.
چارەسەرى ئەم بارەش ھێندە ئاسان نەبوو و زووش ئەنجام نەدراو،
تا سالانىکى درەنگ سلیمانى بەدەست خراپى و ناھەموارى بارى
تەندروستیەو گرفتار بوو، ھەر ئەم حالەتەش وای لەئەمین زەکى بەگ

^{۲۰۰} رۆژنامەى پيشکەوتن، ژمارە ۹۶، ۲۲/شوبات/۱۹۲۲، ل. ۴.

رۆژنامەى پيشکەوتن، ژمارە ۹۷، ۲/ئازار/۱۹۲۲، ل. ۶.

رۆژنامەى پيشکەوتن، ژمارە ۹۹، ۱۶/ئازار/۱۹۲۲، ل. ۵.

کردوو و بلیت " نه بوونی ته شکيلاتی صحییه موسیبه تیکی گه وره بوو".^{٢٥٦}
له کاتیکیدا ئاشکرایه که هیچ دهسکهوت و خزمهتگوزاریهک هیندهی
خزمهتگوزاری ته ندروستی به لای دانیشتهوانه وه مایه ی دل خووشی نیه، که
حکومهت بویان دهسته بهر بکات، که بیگومان بهر نهجامی سیاسی
به رچاوشی لیده که ویتته وه، گهر بیتو وهک پیویست لای لی بکریته وه و پشت
گوی نه خریت،^{٢٥٧}

له هه مان کاتدا هه ولی چاککردنی باری ئابوری و بژیوی دانیشتهوانی
گه وره ترین رهنگدانه وه ده بیت بو سهر باری ته ندروستی، خه لکی ویپرای،
به رزکردنه وه ی ئاستی هووشیاری خه لک و نه هیشتنی نه ریته کۆمه لایه تیه
دواکه و تو وه کان و، دایین کردنی ئاوی پاک بو خواردنه وه و گرنگی دان به چاک
کردنه وه ی شار و نه هیشتنی فاکته ره کانی بلا بوونه وه ی نه خووشی، که به ده وام
شاری سلیمانی له م رووه وه به به راورد له گه ل سهرجه م شاره کانی
دیکه داکه مترین گرنگی پی دراوه و ریژهی خزمهتگوزاری ته ندروستی و
خهسته خانه و پزیشک و ده رمانخانه ی له هه مووان که متر بووه.^{٢٥٨}

^{٢٥٦} مو حاسه به ی نیابهت، بغداد، ١٩٢٨، ل ٧.

^{٢٥٧} مس بیل: هه مان سهرچاوه، ل ٨٥.

^{٢٥٨} د. شاکر خصباک: العراق الشمالي، ل ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦.

بەشى دووھم
سلیمانى لە رۆژگارى ھۆكمرانى ئینگىزدا (۱۹۱۸-۱۹۲۲)

باسى يەكەم: سلیمانى و ھاتنى ئینگىز.

باسى دووھم: سلیمانى لە سەردەمى يەكەمین ھۆكمدارىيەتى شىخ مەحموددا.

باسى سىيەم : دەسلەتتى راستەوخۆ ئینگىز لە سلیمانىدا

باسی یەكەم:

هاتنی ئینگلیز بۆ سلیمانی

هاتنی ئینگلیز بەرەو کوردستانی باشوور بەگشتی و شاری سلیمانی بەتایبەتی پیشینەیهکی میژوویی کۆنی هەیه، ئینگلیزهکان سالانیکی زۆر بەر لەجەنگی یەكەمی جیهانی سەرجهەم نیوچە ی کەنداویان بەنیوچەکانی نیو بازەنی دەسەلاتی دەریایی خۆیان لەقەڵەم دەدا، بەرەو وام چاودێری وردی ئەو هەریمەیان دەکردو لەهەلیک دەگەرپان زیاتر شوین پێی خۆیان بە درێژایی کەنارەکانی کەنداو قایم بکەن، تەنانەت لەسەر دەمی دەسەلاتی شا ئیسماعیلی سەفەویداو لەسەر دەتای سەدەدی شانزەهەمی زاینیدا، بەریتانیا هەولێ ئەو دەدا شوین بە پورتوگالیەکان لەق بکات و خۆیان بچنە شوینیان.^۱

هەر بۆیە لەسەر دەمانیکی زوو و دەسەلاتی بەریتانیا گەیشتبوووە کەنداو تا دەهات دەسەلاتیان فراوانتریش دەبوو، بەتایبەت دواي ئەو دی سالی ۱۶۰۰ بەریتانیا "کۆمپانیای هیندی رۆژەلاتی" پێک هینا، هیندەدی دی لەم نیوچە یە نزیک بۆو و بەهاوکاری ئێرانیەکان سالی (۱۶۲۲) ز دەستیان بەسەر گەروی (هورمن) و گرتو و لەدەست پورتوگالیەکانی دەر هینا، کە ئەم کارە بەیەكەم هەنگاوی ئاشکرای ئینگلیزهکان دەژمێردرێت بەمەبەستی وەدەست هینانی باریکی سیاسی بۆ خۆی لەکەنداو داو دواتریش هەولێکی رێگە خوشکەر بوو بۆ دەست گرتن بەسەر ئێران و سی ویلا یەتە کە ی دەولەتی عوسمانی دا.^۲ (سیرپیرسی کۆکس) زۆر بە ئاشکراییی لەو لیکۆلنیه وە ییدا کە لەبەردەم ئەندامانی کۆمەڵە ی، مەلەکی ئاساییدا خویندییە وە ئامارە بەویستی بەریتانیا دەکات و دەلیت "لەوکاتانە دا کە تادەهات بەرژە وەندییەکانی، لەنیوچە کە دا پەرە ی دەسەندو گرنگتر دەبوو، بە ئەندازە یە کە هەنگاوی یکی هەرە لەپیشی سیاسەتی ئێمە ئەو بوو کە بوار بە هیچ هیزیک ی ئەوروپی نە دەین،

^۱ منذر الموصلي: الحياة السياسية والحزبية في كوردستان، لندن، ۱۹۹۱، ل ۱۳۸.

^۲ هنري فوستر: هەمان سە رچاو، ل ۵۵-۵۶.

شوین پییهك له سهر دهر وازهی كهنداو بوخوی داگیربكات "۲. سهبارت به وسى ویلايه تهی ژیر دهسه لاتی دهولتهی عوسمانی، ئەوا هەر دوابه دواى هه لکه ندنی نوکه ندی سويس هیندهی دیکه بایه خیان له دیدی بهریتانیادا زیاتر بوو، به تایبته كه بهریتانیا دواتر توانی ئیمتیازیك بو کۆمپانیای (ستیفن لینچ) به مه به ستی دهریاوانی به دهست بهیئیت.^۴

له و سهرده مه دا، دواى فراوانبوونی کۆمپانیای هیندی رۆژه لاته و په ره سه ندنی چالاکی بازرگانی بهریتانیا، کۆمپانیای نیوبراو گه وره ترین رۆلی له هه لسه سوراندنی سیاسه تی بهریتانیادا ده گپرا له ناوچه كه داو ببووه گه وره ترین و چالاکترین مه کۆی سیخوری و هه والگری و به شیکی زۆری کرده ی بازرگانی ئەم کۆمپانیایه. له راستیدا روپوشیک بوو بو هه ولای دهست به سه راگرتنی نیوچه كه، ئەم هه نگاوانه شی به ریگای دزه کردن بو نیو بازاره کانی ئیران دهستی پیکرد،^۵ هه ره له و کاتانه دا كه هیشتا ئەم سى ویلايه تهی ژیر دهسه لاتی دهولتهی عوسمانی له نیوه ندە رامیاریه کانی بهریتانیادا به "میزوپوتامیا" ناسرابوو، سیاسه تمه دارانی ئەو ولاته چاویان بریبوووه نیوچه کوردنشینه کانی نیو قه لمپه وی ئیران و دهولتهی عوسمانی و هه ره له ناوه راستی سه دهی هه ژده وه گرینه کی تایبه تیان به کوردستان ده داو پیاوانی کۆمپانیای هیندی رۆژه لاته هه ره جاره به ناویکه وه له نیوچه کوردیه کانه ده گه ران. بو نموونه له سالى ۱۸۵۷ دا دکتۆریکی سه ره به م کۆمپانیایه، به ریگای کهرکوکدا تا ناوچه ی ماردین چوو دوابه دواى ئەوه ش چهند فه رمانبه ریکی دیکه ی ئەم کۆمپانیایه رووه چهند ناوچه یه کی دیکه ی کوردستان ده ستیان به گه شت و گه ران کرد، له وانه د. کامپیل وت. هاول،^۶ دواتریش هه م له دریزه ی ئەم هه نگاوانه ی بهریتانیادا، وه ک پیشه ی

^۲ فؤاد القزائجی: العراق في الوثائق البريطانية، ۱۹۰۵-۱۹۳۰، بغداد، ۱۹۸۹، ل ۲۲۰۲۱.

^۴ احمد رفيق البرقاوي: العلاقات السياسية بين العراق وبريطانيا، ۱۹۲۲-۱۹۲۳، بغداد، ۱۹۸۰، ل ۱۳.

^۵ د. کمال مظهر احمد: کوردستان في سنوات، ل ۲۳.

^۶ د. کمال مظهر احمد: کوردستان في سنوات، ل ۲۳.

بەردەواميان كەلەسەرتادا بەنئوى ئاينەھو پاشانىش بە گەشت و گەرانەھو روو لەولتاتان دەكەن، تا لەدوا ئەنجامدا دەگەنە مەبەستى راستەقىنەى خۇيان، كە داگىر كەردنى ولاتەكەيە، ئەمجارە نوینەرى كۆمپانىيەى ھىندى رۆژھەلات لەبەغداد، كلۆدىوس جىمس رىچ لە سالى ۱۸۲۰، رووى كەردە نىوچەكانى سلىمانى لەسەر بانگەيشتى مەحمود پاشاى بابان ماوھى چوار مانگ لەھەرىمەكانى نىو قەلەمەرھوى ھەردوو مېرنشینی بابان و ئەرەلاندە مایەھو لەنزىكەھو پەيوەندىی لەگەل ھەندىك لەسەرۇكە ناسراوھەكانى كوردا بەست، بەتایبەت لە (سلىمانى و سەنە) و بۆ يەكەم جار نەخشەى چەند ناوچەيەكى كوردستانى كىشا، دواى رىچ، گەشتيارىكى دىكە لەسالى ۱۸۲۰ بەنئوى (مىنيان) سەردانى سلىمانى كەردو ماوھەكە لای سلىمان پاشاى بابان مایەھو. پاشان لەسالى ۱۸۲۴ دا (جىمس بىلى فرايزر) گەشتە بەنئو بانگەكەى خوى كەرد بۆ كوردستان و بەھەمان شىۋە، ماوھەكە لەسلىمانى لايداو بەدرىژى باسى بارودۇخى ناھەموارى ئەم شارە دەكات، جگە لەمانەش لە لەسالى ۱۸۲۷ دا (ئىنزە رۆس) سەردانى سلىمانى كەردوھو بە ھەمان شىۋە باس لەمىواندارىتى و دل فراوانى سلىمان پاشاى بابان دەكات و ستايشىكى باشى ھىزى سەربازى ئەم مېرنشینه دەكات.

لەدوا سالىھەكانى ھوكمرانى مېرنشینی بابانىشدا (فلىكس جۆنن) رايەكى بى وینەى سەبارەت بە ئەحمەد پاشاى بابان و ھىزى سەربازى ئەم مېرە تۆماركەردوھو و دەلىت " ئەحمەد پاشاى بابان دواى تىپەربوونى تەنھا سالىك بەسەر دەسەلات گرتنە دەستیدا، توانى ھىزىكى سەربازى باش رىكبخات و لەسەر شىۋازى ئەوروپايى مەشقى پى بكات " ^۷

لېرەدا ئەو راستىيەمان بۆ ئاشكەرا دەبىت كە ئىنگلىزەكان بى جياوازی كەردن، لەسەردەمانىكى زوۋوھ ھەولیان داوھ پەيوەندى بەگەلانى ناتوركى نىو چوارچىۋەى دەولەتى عوسمانى بەكەن، ۋەك چۆن گىرنگىيان بەسەرەب و ئەرمنى دەدا، بەھەمان شىۋەش داويانە بە گەلى كوردیش ، ھەر بۆيە تا

^۷ ئەمۇندىز: ھەمان سەرچاۋە، ل ۵۶-۵۷: د. كمال مظهر احمد: كوردستان فى سنوات، ل ۲۲-۲۴.

دهات زیاتر جموجۆلیان له نیوچهکانی کوردستاندا پهیدا دهکردو، بهنزیک بوونهوهی سهدهی بیستم زیاتر لهجاران دهکوتنه خه می کوردستان و زیاتر مهبهستیان روون دهبووه. فاکتهری راستهقینهی ئەم گرنگی پیدانه له ئەندازه بهدەرەش بۆ دۆزینهوهی نهوت دهگهڕێتهوه له کوردستاندا، ههروهها گرنگی پیدانی بۆ ئەندازهی بهریتانیا به میزبۆپۆتامیا بۆ ئەوه دهگهڕایهوه که بهردهوام لهههولێ ئەوهدا بوون ئەم ولاته بکهن به بنکهیهک و لهوێوه دهسهلاتی خۆیان بگۆڕینهوه بۆ رۆژهلاتی ناوهراست و دوورو لههه مان کاتیشتا پارێزگاری لهو بهرژهوهندیانیهان بکهن،^۸ ههر بۆیه بهریتانیا بهر لههه لایسانی جهنگی جیهانی یهکه م کهوتبووه خو ئامادهکردن و پلان دانان بۆ داگیرکردنی میزبۆپۆتامیا.^۹ ئەم راستهیش زۆر بهروون و ئاشکرای لێ و رایهی، (لۆرد کیرزۆن) دا ئاشکرا دهبیئت که لهسالی ۱۹۱۱ دا لهبردهم ئەنجومهنی لۆردانی بهریتانیا دا دهی بپری و وتی "ههلهیهکی گهورهیه گهر و ابزانریئت بهرژهوهندیهکانی بهریتانیا تهنها لهنیوچهی کهنداوا قهتیهسه، یا لهنیوچهکانی نیوان بهغدا و بهسرده کوتایی دیئت، بهلکو زۆر لهوه دورتر تیپهپ دهبیئت" که بیگومان لیژده مهبهستی (ویلیهتی موسل) ه که (کوردستانی عێراقی) ئەمڕۆیه، ئاشکرایه کوردستان له نهخشهی سیاسهتی بهریتانیا دا شوینیکی دیار و بهرچاوی ههبووه، ههر چهنده کوردستانی باشوو زیاتر مایه گرنگی پیدان بوو لای بهریتانیا له چاو پارچهکانی دیکه کوردستانهوه.^{۱۰}

کرۆکی سیاسهتی بهریتانیا له ئاست میزبۆپۆتامیا دا بهشیویهکی گشتی بریتی بوو له داگیرکردنی ناوچهکه، بهلام سهبارهت به پیاوهکردن و گرتنه بهری باشتترین شیواز بۆ بهدییهێنانی ئەم مهبهسته له نیو سیاسهت مهدارانی

^۸ حامد محمود عیسی، المشکلة الكردية في الشرق الاوسط، منذ بدايتها حتى سنة ۱۹۹۱، قاهره، ۱۹۹۲، ل ۳۰.

^۹ احمد رفيق البرقاي: هه مان سهراچاوه، ل ۱۴.

^{۱۰} د. کمال مظهر احمد: کوردستان في سنوات، ل ۳۸-۴۰.

به‌ریتانیا دا بۆچوونی جیاواز هه‌بوو،^{۱۱} ئیدی مه‌سه‌له‌ی پاشه‌روژی ئهو سی ویلایه‌ته‌ له‌نیوه‌نده‌ سیاسی و په‌رله‌مانیه‌کانی به‌ریتانیا دا پانتاییه‌کی فراوانی داگیرکردبوو چونکه‌ عیراق هه‌رمیمیکی ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانی بوو.^{۱۲}

له‌یه‌ر ئه‌وه‌ به‌ریتانیا هه‌لایسانی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی به‌ باشترین هه‌ل زانی بۆ داگیرکردنی میزوپۆتامیا، به‌تاییه‌تی دوا‌ی ئه‌وه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی چوه‌ پال ئه‌لمانیا و لاتانی به‌ره‌ی ناوه‌ند، ئیدی به‌ریتانیا دوا‌ی مشتومریکی زۆری نیوان که‌ناله‌ جیاوازیه‌کانی سیاسه‌تی ئه‌و و لاته‌، به‌تاییه‌ت هه‌ردوو قوتابخانه‌ی هندی- ئینگلیزی و میسری- ئینگلیزی، بریاری راگه‌یانندی جه‌نگی دا در به‌ده‌له‌تی عوسمانی و هیژیکی گه‌وره‌ی به‌ریتانیا به‌سه‌رکردایه‌تی جه‌نرال (دیلامین) له‌هندستانه‌وه‌ به‌ره‌و که‌ناره‌کانی که‌نداو کشاو له‌ریکه‌وتی ۱۹۱۴/۱۱/۶ دا شارۆچکه‌ی (فاو) ی گرت.^{۱۳}

به‌م شیوه‌یه‌ به‌ریتانیا په‌یتا په‌یتا پیشه‌وه‌ی ده‌کردو له‌هه‌ولێ ئه‌وه‌دا بوو هینده‌ی له‌توانا‌یدایه‌ زیاتر به‌نیو قولایی میزوپۆتامیا دا بێته‌ پیشه‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ تا ئه‌و کاته‌ش که‌ له‌گه‌رمه‌ی هێرش کرندا بوو، سیاسه‌تیکی روون و ئاشکرای نه‌بوو له‌ئاستیدا، به‌لام (ئارثه‌ر هرترزل) له‌حکومه‌تی هیند یه‌که‌م سیاسه‌تمه‌داری ئینگلیزیو که‌ هه‌ولێ دا‌رشتنی سیاسه‌تیکی به‌ریتانی داوه‌ له‌و، و لاتهدا، ئه‌وه‌ش له‌و بیرخه‌ره‌وه‌یه‌دا که‌ له‌ ۱۴ی ئازاری ۱۹۱۵ دا پیشکه‌شی ده‌کات و له‌ویدا به‌دریژی باسی له‌ دوا‌ روژی میزوپۆتامیا کردوه‌.^{۱۴} به‌ریتانیا سوور بوو له‌سه‌ر کۆنترۆل کردنی عیراق، بۆیه‌ دوا‌ی

^{۱۱} جلال الطالبا‌نی: کردستان والحركة القومية الكردية، ط ۲، بیروت، ۱۹۷۱، ل ۲۰۵.

^{۱۲} لونگریک: تاریخ العراق الحديث، ل ۱۶۸.

^{۱۳} احمد رفیق البرقاوی: هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۱۴.

^{۱۴} د. حامد محمود عیسی: هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۲۱.

ئەوێ (۹۸) ھەزار قوربانی دا، توانی لەمانگی ئازاری ۱۹۱۷ دا بەسەرکردایەتی جەنرال (مۆد) شاری بەغدا داگیر بکات.^{۱۵}

بەلام وەك پێشتر ئاماژەمان پێكرد ویستەكانی بەریتانیا تەنها لە سنووری بەغدادا كۆتاییان نەدەهات. كاتیك مۆد گەیشته بەغدا، راگەیاندنیکێ بەناوبانگی بلاوكردهوهو ئەوێ تێدا ئاشكرا كرد كە ئەوان وەك داگیركەر روویان نەكردۆتە ئەم ولاتە، بەلكو وەك رزگارکەریك بەهانی گەلانی ژێر دەسەلاتی عوسمانیەوه هاتوون.^{۱۶}

بیگومان لەگەڵ گەیشتنی سوپای بەریتانی بە عێراق گەلەك لەپیاوانی ناوکاری عەرەب پەيوەندییان لەگەڵ سەرکرده سەربازییهكانو سیاسەتمەدارانی بەریتانیادا بەستبوو بەنیازی رزگاربوون لەژێر دەسەلاتی عوسمانی. بۆ ئەم مەبەستەش پێشوازی زۆریان لەو هیژانە کردبوو وە ریزیکی زۆریان لێنابوون و خوشحالی خوشیان دەرپرسیبوو بە هاتنیان.^{۱۷} ھەرچەندە حکومەتی عوسمانی بانگەوازی (جەهاد)یشی راگەیاندبوو بەلام کاردانەوێهەکی بەرچاوی نەبوو، لێرەدا وەك ئاشکرایە ژمارەیهکی زۆر لەچەكدارانی کورد بەرپەراییەتی (شیخ مەحمودی بەرزنجی) هاوشانی سوپای عوسمانی دژ بە ئینگلیزەکان جەنگابوون لەشەری (شوعەیبە)دا، دواتریش لەبەرەوی (پێنجوین) دژ بەسوپای رووس جەنگابوون، بەلام لەھەردوو جاردا دەسەلاتدارانی عوسمانی هیندە کاری ناشایستەیان دژ بە شیخ مەحمودو چەكدارەکانی نواندبوو، ئیدی شیخ و هاوێلەکانی بریاری خۆیان داوو، مەمەد رەسول هاوار لەزاری توفیق وەھبی دەگێرێتەو، كە كاتیك سوپای عوسمانی لەشەری شوعەیبەدا بەو شیوێهە شكا، سوپاکەشی شیخ مەحمود لەگەڕانەوێدا لە (ناسرێه) لای دابوو، عیزەتی تۆپچی كە خۆی لەگەڵ شیخ مەحمودا لەو شەڕەدا بەشدار ببوو، ئەوێ گێڕابووە كە بەئامادەبوونی خودی شیخ

^{۱۵} کمال مجید: النفط والاکراک، لندن، ۱۹۹۷، ل ۱۳.

^{۱۶} السيد عبدالرزاق الحسيني: تاريخ العراق السياسي الحديث، ج ۱، ط ۷، بغداد، ۱۹۸۹، ل ۴۲.

^{۱۷} م. س لازاریف و آخرون: الحركة الكردية في عصر الحديث، ل ۱۱۹.

لەئاسىرىيە باسايان ئەو كرىووە لىژنەيەك پىك بەيئەن بۆ ئەو پەيوەندى بە ئىنگلىزەو بەكات، بە ئومىدى ئەو كە گەيشتە كوردستان گەل كورد پشت گوێ نەخەن و مافى مەللەتى كوردیش لەبەرچاو بگرن. بۆيە لەسەر ئەو رێگەوتوون نامەيەك بنێرن بۆ ئىنگلىزەكان و عىزەت نامەكە بنووسىت و لەرێگەي يەكێك لەو كوردانەي خەلكى سەلیمانى كە ماوەيەك بوو لەئاسىرىيە دەژيا، يەگەيەنتە دەست ئىنگلىزەكان.^{۱۸}

لێرەدا ئەو زمان بۆ روون دەيیتەو كە شەيخ مەحمود و ھاوێلانەى ھەر لەسەر تاوێ خۆيان يەكلا كرىوتەو پەريارى پەيوەندى كوردیان داو بە ھەيزەكانى بەریتانیا. كاتێكىش شەيخ مەحمود لەناوچەي پێنجوێن بەشداری شەري روسیای ئەكرد شان بەشانی عوسمانى وەك شەيخ مەحمود خۆي لێى داو، لەسەر ئەو بنەمايە بوو كە نوای كۆتایی ھاوتنى شەري توركەكان مافى گەل كورد بەدەن، بەلام تورك ھەر ھەمان ھەلس و كەوتى جارانی نواند.^{۱۹} بۆيە شەيخ مەحمود لەگەرمەي ئەو شەردا گەورە پیاوانى نێو چەكدارەكانى خۆي كۆكرىوتەو پێى وتون "چاوتان لێیە چ ناپیاوێكیان لەگەل كورددا كرد لێت بەسیەتى ئەو زیاتر خۆم پێ ناگیرى، پێوستانە كورد لەبرسیەتى و سەر شوپشكردن بۆ توركەكان رزگار بكەين، ئێمە ھەموومان ھەول بەھەين سەرمەخۆيى بۆ كورد مسۆگەر بكەين".^{۲۰}

ئەمەش باشترین گەواھى كە شەيخ مەحمود، لای خۆیەو لەمێژوو بەرنامەي داڕشتوو كە بەچ مەبەستێك لەگەل ئەوروپەريدا مامەلە بەكات. وەك د. كەمال مەزھەر باسی لێوێ ئەكات شەيخ مەحمود بەر لە ھەلايسانى جەنگى جیھانى، بەغدا و موصل پەيوەندى بە ئىنگلىزەكانەو كرىووە^{۲۱} ئىنگلىزیش ئەو رۆزگارە ھێندەي بۆي گرانیت ھەولێ داوێ سوود لە كرىووەو رەفتارەكانى

^{۱۸} رەسول ھاوار: شەيخ مەحمودی قارەمان، ل ۲۴۶.

^{۱۹} پەنداشتەكانى شەيخ لەتيف حەفید، ل ۳۱.

^{۲۰} رەسول ھاوار: شەيخ مەحمودی قارەمان، ب ۱، ل ۲۵۰.

^{۲۱} د. كەمال مظهر احمد: وثائق وحقائق عن حركات الشيخ محمود، جريدة التاخي: ژمارە

عوسمانیه‌کان رابگریټ، و به‌هوییه‌وه گهلانی ناتورك له‌درژی ئه‌و حکومه‌ته هان بدات. به‌تایبه‌تی باس کردنی سه‌ربه‌خویی و ئازادی له‌همموو ده‌سته‌واژه‌یه‌ک زیاتر دووباره کراوه‌ته‌وهو کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر کورد هه‌بووه. لوید جوړجی سه‌ره‌ک وه‌زیرانی به‌ریتانیا ده‌لیټ "ئی‌مه‌ ده‌مان زانی باسی ئازادی وه‌ک یه‌کی له‌مه‌به‌سته‌کانمان یاریده‌مان ده‌دات بۆ تی‌ک دانی شیرازه‌ی یه‌کیټی و لا‌ته‌ ناحه‌زه‌کانمان له‌وه‌شدا به‌هه‌له‌ نه‌چووین"^{۲۲}، چونکه‌ پرپیاگنده‌ له‌سالانی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مدا رۆلی زۆر له‌جاران زیاتر بوو، بۆیه‌ ئینگلیزه‌کان بایه‌خیک‌ی زۆریان به‌م مه‌سه‌له‌یه‌دا. لوید جوړج له‌م باره‌یه‌وه ده‌لیټ "زانیمان ده‌توانین توانای دوژمن له‌ری‌گه‌ی که‌ک وه‌رگرتن له‌نا‌ره‌زایی گهلانی ژیر ده‌ستیه‌وه مه‌لته‌کیټین، هه‌ر بۆ نمونه‌ سه‌دان سالی چه‌وساندنه‌وه ژیا‌نی پیکه‌وه‌ی عه‌ره‌ب و تورکی کردبووه مه‌حال"^{۲۳}.

ئه‌م قسه‌یه‌ی لوید جوړج، په‌رۆشی ئینگلیز ده‌خاته روو که‌ چه‌ندیان مه‌به‌ست بووه گهلانی نیو چوارچی‌وه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌لای خویاندا به‌کی‌ش بکه‌ن، گه‌لی کوردیش یه‌کی‌ک بوو له‌گه‌لانی نیو ئه‌و ده‌وله‌ته‌.

سوپای ئینگلیز له‌گه‌ل داگیرکردنی به‌غدادا که‌وته هه‌ول و ته‌قه‌لای ئه‌وه‌ی که‌ به‌هه‌ر شی‌وه‌یه‌ک بی‌ت خویان له‌کورد نزیک بخه‌نه‌وه، بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ش، له‌یه‌که‌م ته‌قه‌للایاندا سه‌ره‌تای سالی ۱۹۱۸ که‌وته‌نه‌ ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی (تی‌گه‌یشتنی راستی) که‌ ئه‌م رۆژنامه‌یه‌ به‌سه‌رپه‌رشتی و چاودیری می‌چه‌رسۆن ده‌رده‌چوو، به‌هاوکاری شوکری فه‌زلی شاعیر که‌ هه‌موو هه‌ولیک‌ی دروست کردنی په‌یوه‌ندی بوو له‌نیوان سه‌ره‌که‌ کورده‌کان و به‌ریتانیا‌دا، و به‌شی‌وه‌یه‌کی گشتی سه‌رجه‌م ژماره‌کانی بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ ته‌رخان کردبوو.^{۲۴}

دوا به‌دوای برانی‌وه‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی له‌باشو‌ری کوردستانیشدا، شاری سلیمانی وه‌ک شاریکی دیار و به‌رچاوی باشو‌ری

^{۲۲} تی‌گه‌یشتنی راستی، ل ۹۹-۱۰۰.

^{۲۳} سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۹۹-۱۰۰.

^{۲۴} د. که‌مال مه‌زه‌ره‌ر ئه‌حمه‌د: تی‌گه‌یشتنی راستی، ل ۱۱۷.

كوردستان يەكجار بايەخى پەيدا كىردى،^{۲۵} بەتايىبەتى بەھوكىمى تىۋاندا دەسلەپتى شىخ مەھمۇد و لەو شارەدا. ئىنگىلىزەكانىش ئەم راستىيان باش دەزانى، بۇيە ھەوللى ئەۋەدىان دەدا خۇيان لە شىخ مەھمۇدى نىزىك بىكەنەۋە، بۇ ئەم مەبەستەش تىگەيشىتنى راستى لەژمارە يەككىدا، ناۋدارانى كورد دەژمىرىت و لە شىخانەۋە دەست پىدەكات و زۆرتىش بەشان و باھوياندا ھەلدەدات و دەلىت " شىخان لەھەموو كوردستاندا شۆرەتى ئازايەتتىيان ھەيەو ھىچ ۋەختى لەھكومەتى تورك نەترساۋن" و داۋايان لىدەكات سلىمانى و دەۋرۋەرى رىزگار بىكەن لەدەست توركەن، ئەمە جىگە لەۋە، ھەر ھەمان رۇژنامە بەردەوام ھەوللى داۋە باۋەرى ئەۋە لای كورد دروست بىكات كە چارەسەرى گىرەكەكانىيان لای ئىنگىلىزە، بۇيە ھەقە كوردىش ۋەك عەرەب پشت بە ئىنگىلىز بىبەستىن، تەننەت تىگەيشىتنى راستى زۆر بەگەرمى باس لەۋە دەكات كە ھكومەتى بەرىتانىا چەند كوردى خۇشەدەۋىت و دەلىت: - "ئىنگىلىزەكان لەھەموو قەۋمىك زىاتىر دۇستى كوردانن، عاشقى شەجەئەتى ئەۋانن، دىلىرى كوردانىيان چاك بىستۈۋە لەبەر ئەمە زۆريان خۇش ئەۋىن".^{۲۶}

ئىنگىلىز ئەۋ كاتە لەكوردستاندا، لەھەموان زىاتىر چاۋى لە كوردەكانى ناۋچەى سلىمانى و دەۋرۋەرى بوو، بە ھوكىمى ئەۋەى شىخ مەھمۇد لەۋ نىۋچەيەدا جىمجۈللىكى زۆرى ھەبوو، يەككىك لەخاسىيەتەكانى شىخ مەھمۇد و بىزاقەكانى ئەۋەبوو، بەردەوام ھەوللى ئەۋەى دەدا لەچۈرچىۋەى جۈلانەۋەيەكى ناۋچەيى خۇى دەرياز بىكات و ھەر لەسەرەتاۋە ھەوللى ئەۋەى دەدا كە پەيۋەندىي لەگەل ھىزە سىياسىيەكانى دەۋرۋەرىدا بىبەستى. بۇ نىمۇنە لەگەرمەى سالانى جەنگى يەكەمى جىيەنىدا شىخ مەھمۇد نامەى بۇ (شەرىف حوسەين)ى شەرىفى مەككەو كورپانى پەۋان كىردۈۋە، پىشنىيازى ئەۋەى بۇ كىردۈۋن كە بەھاۋناھەنگى دژ بەدەۋلەتى عوسمانى كارىكەن.^{۲۷}

^{۲۵} مىنتىشا شىفلى: كورد، ل ۵۰.

^{۲۶} د. كەمال مەزھەر ئەجمەد: تىگەيشىتنى راستى، ل ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۲.

^{۲۷} د. كمال مظهر احمد: جىرىدە التاخى، عدد، ۱۴۵۴، ۸/۱۰/۱۹۷۳.

هەر بۆیە ئینگلیز بەمەبەستی پەيوەندی بەستن لەگەڵ کورددا دواى داگیرکردنى بەغدا، سەرقالى ئەو بوو کە سانیک رەوانەى نیوچە کوردیەکان بکات کە پێشتر بەباشى شارەزایى ئەو ناوچەىە بووین، بۆ ئەم مەبەستەش سوونی رەوانە کرد، د. کەمال مەزھەر لەم بارەىە دەلیت " سوون لە هەموو ئینگلیزى ئەو سەردەمەو بگرە پێش ئەو سەردەمەش زیاتر شارەزای کوردو ولاتی کوردو زمانى کوردی بوو، بەر لەشەرى یەكەم بەچەند سالى هاتبوو و ناو کوردو لەنزیكەو لە نیشتمان و نەرىتى کۆلیبوو و پەيوەندی لەگەڵ زۆرى ناوداریان بەستبوو، بەنیوی میرزا غولام حوسەینى شیرازى یەو " ۲۸.

لەسلیمانیشتدا شیخ مەحمود و گەورە پیاوانى شارەكە بریارى ئەو هیان داوو پەيوەندی بە ئینگلیزەو بەکن چونکە خەلك تەواو هیوابراو بوو بوون لەعوسمانیەکان، پێیان وابوو پشتگیری کردن لەعوسمانى وەك ئەو یە پەیمان لەگەڵ کەسیكى دۇراودا بەستن.

لەهەمان کاتدا ئەو رۆژگارە خەلك وای لێهاتبوو بەهەموو شتى رازى ببیت، بەمەرجىك لەترسى مەرگ رزگارى بێت. بەتایبەتى لەو رۆژانەدا پەیتا پەیتا هەوال دەگەیشته سلیمانى کە ئینگلیزەکان چۆن خەلكى ناوچەکانى باشووریان لەبرسىتى و نەهامەتى رزگارکروو وەك فریشتە بەهانای خەلكەو دەچن. بۆیە وەك رەسول هاوار باسى لێو دەكات هەولنەدان بۆ پەيوەندی کردن و هاوکاری نەکردنى ئینگلیزەکان چ بەلای شیخ مەحمودەو چ لای خەلك، بەشتىكى زۆر نەزانانەو گیلانە دادەنرا، ۲۹ چونکە لەو سەردەمەدا دواى کۆتایى هاتنى جەنگ، سلیمانى تەواو پەرىشان و کاول بوو بوو هیچی بەسەر هیچەو نەماوو، بازرگانی و کرین و فروشتن لەشارەكەدا وەستابوو، دوو لەسەرسى خەلكەكە لەبرسانا و لەسەرمانا مردبوون، هیچ هیواو ئومیدىك لەژیاندا بەدى نەدەکرا. ۳۰

۲۸ د. کمال مظهر احمد: کردستان في سنوات، ۱۸۵-۱۸۷

۲۹ شیخ مەحمودی قارەمان، ب، ۱، ۳۵۹-۳۶۰.

۳۰ ویلسون: بلاد ما بین النهرین بین ولاین، ۱۶.

يېڭومان ئەم خەلگە ھەزىر نەدارەش چاۋەپوانى كەسەك بوۋ بەفرىاي بگات. خەلگى ھەلېزاردەم تېڭەشتەن ۋە پىياۋ ماقولەكانى شارەكەش، تەۋاۋ ھاتىبۇنە سەر ئەۋ باۋەرەي كە دەپىت ئىنگىلىز بگاتە سەلىمانى بۇ ئەۋەي ئەم شارەش لەۋ گۆرۈنكارىانە بى بەش نەپىت كە لەۋاۋ جەنگى جىھانى دىتە كاپەۋە.

كاتىك ئىنگىلىزەكان گەشتەنە كەفرى ۋە تۈزخۇرماتوۋ لەمانگى نىسانى ۱۹۱۸ داۋ لەرىكەۋتى ۷ مائىسى ۱۹۱۸ ھىزەكانى جەنرال مارشال كەركۈكىشىيان داگىر كەرد، ئەۋ كاتە شىخ مەحمۇد نامەيەكى نوسى ۋە بەدىزىۋە ناردى بۇ كەركۈك بۇ (ۋىلسن) ى حاكىمى گشتى عىراق ۋە خۇشخالى خۇي قىيادا نەزىر بىۋ سەبارەت بەسەر كەۋتەكانى سۈپاي بەرىتانىا، ۋە داۋاي لىكردىۋو بەرەم سەلىمانى بىن ۋە كۆمەتەك بۇ كورد پىك بەپىن لەزىر چاۋدىرى خۇياندا، شىخ مەحمۇد لەم نامەيەدا خۇي ۋەك نوپنەرى نەك ھەر كوردستانى باشور، بەلكو ھى رۇژھەلاتىش تا دەگاتە شارى (سەنە) خۇي بە ئىنگىلىز ناساندو داۋاي ئەۋەي لىكردىۋون ۋەك نوپنەرى ئەۋان حوكمپرانى بگات،^{۲۱*} ئەۋ نامەيەي كەركۈكى بەدەستى عەبدوللا سافىدا رەۋانە كوردىۋو، نامەيەكى دىكەش بەدەستى عىزەت مەدفعەي لەرىگەي كۆيەۋە بەھۇي موحسەن ئاغاۋە ناردىۋو. سەبارەت بەناۋەرۈكى ئەم دوو نامەيە، ئەۋا ھەرىكە لە (رەفىق حىلمى، ئەحمەد خواجە، رەمىزى قەزاز) بەجىاۋان ناۋاخنى نامەكە لەخەنە رو، بەلام وپراي ئەۋ جىاۋازىيەش، سەر جەمىيان گوزارشت لەخۇشخالى كورد نەكەن بەگەشتەن ۋە سەر كەۋتە ئىنگىلىز. (ۋىلسن) خۇي نۆر بەرونى باس لەۋ پىشۋازىيە گەرمە دەكات كە دانىشتۋانى ئەم ۋلاتە لىيان كوردىۋە، بەلام كاتىك ئىنگىلىزەكان پاش چەند رۇژىك (كەركۈك) چۆل نەكەن،

* مۇكارى خۇناساندنى شىخ مەحمۇد ۋەك نوپنەرى كوردستانى ئىران تا شارى سەنە بۇ ئەۋە دەگەپتەۋە كە لە سەردەمى حوكمپرانى بابانەكاندا ئەم ناۋچانەش دەكەۋتە قەلەم رەۋى مەنشىنى بابانەۋە ھەر بۇيە ئەۋ لىك نەزىكى ۋە پەيۋەستىيە لە ئارادا بوۋ لە نۆۋاناندا.

^{۲۱} رەفىق حىلمى: يادداشت، ب، ۱، ۵۷-۵۸.

ئەوا دانیشتوانی نیوچە کوردیەکان دووچاری ناخۆشی و نەهامەتیەکی زۆر دین. بەتایبەتی کاتیکی دووبارە لەگەڵ توندوتیژی تورکەکاندا رووبەر و دەبنەو، تەنانت نامەکی شیخ مەحمود کە بە دەستی عەبدوللا سافیدا رەوانە کەردبوو ناگاتە دەست ئینگلیزو ناوبراو یە کسەر نامە کە دەداتە دەست خەلیل پاشای فەرماندەیی هیزی عوسمانیەکان لە عێراق، هەر بۆیە لە سەر بپاری خەلیل پاشا بە فەرت و قیل شیخ مەحمود لە سلیمانی دەستگیر دەکەن و رەوانە (کەرکوک) ی دەکەن، لەوێش شیخ دەدەنە دادگا و حوکمی لەسێدارەدانی بەسەردا دەدەن.^{۲۲} پاشەکشەیی هیزەکانی بەریتانیا لە شاری کەرکوک کاردانەوێکی خراپی هەبوو بۆ سەر ناو و بانگی هیزەکیان و لەپیش چاوی خەڵک شان و شکۆی جارانیان نەما، تەنانت هەمە و نەدەکان، کە پیشتر نامەیی پشتگیریان بۆ هیزەکانی ئینگلیز رەوانە کەردبوو و ئامادەیی هاوکارییان دەریبزوو، دواي ئەم پاشەکشەییە، لییان هەلگەرانەو و کەوتنە دژایەتی کردنیان.^{۲۳}

لەلایەکی دیکەو دواي ئەوێ شیخ مەحمود حوکمی لەسێدارەدانی بەسەردا دراو رەوانە (موسڵ) کرا، بەهۆی هاتنی (عەلی ئیحسان پاشا) و ئەم حوکمەیی لەسەر لا براو جێبەجێ نەکرا، کە عەلی ئیحسان پاشا خۆی لەم بارەییەو باسی لەو کەردوو، کەوا زانیویەتی ئەوان هەر شەرەکیان دۆراندا و لەو بارودۆخەشدا خنکاندنی شیخ مەحمود هیچ سودیکی پێ نەگەیاندا و، بۆیە وای بە چاک زانیو بیکات بە فەرماندەیی دەستەییەکی چەکدار و بەهۆییەو دژایەتی هیزەکانی بەریتانیا بکات و هیچ نەبیئ ماویەکی تر پیشرەوی هیزەکانیان دوا بکات، هەر بۆیە بانگی کەردووە لای خۆی و ریزیکی زۆری لیئاو

^{۲۲} وەلید حمەدی: کوردو کوردستان لەبەلگەنامەکانی بەریتانیا، سلیمانی - ۱۹۹۹، ل ۳۵؛ پێ

رەش: العراق دولة بالعنف، مطبوعات کوردولوجیا، ۱۹۸۶، ل ۱۵، ۱۶.

^{۲۳} ویلسون: بلاد ما بین النهرین، ل ۱۵-۱۶.

بەناۋىيى ھۆكۈمەتى عوسمانىيەدە دووبارە رەۋانەيى كىردەۋە بۇ سىلىمانىيى ۋە كىردى بەفەرمان رەۋاى شارەكەۋ بېرى پېنچ ھەزار لېرەشى پېدا. ^{۲۴*}

ھىزەكانى بەرىتانىيا دووبارە لە ۱۹۱۸/۱۰/۲۵ شارى كەركوكيان كۆنترۆل كىردەۋە لە ۳۱ى ھەمان مانگدا ئاگر بەستى مۇدروس مۇركراۋ جەنگ راۋەستا، لەۋ كاتەدا غەلى ئىحسان پاشا بەتەلگراف فەرمانى دا بە (غەلى رەزا بەگ)ى مۇتەسەرىفى لىۋاى سىلىمانىيى كە ئىدارەيى شارەكە بىداتە دەست شىخ مەحمۇد، جگە لەۋەش نازناۋى (نەقىب)ىش بەشىخ مەحمۇد بەخشاۋ، لە سىلىمانىدا تەنھا ئەۋ فەۋجە سەربازە توركىيە مايەۋە كە (سالىخ بەگى تابور ئاغاسى) فەرماندەيى بوۋ. ^{۲۵}

بەم شىۋەيە شىخ مەحمۇد بوۋ بەمۇتەسەرىفى سىلىمانىيى ۋە بەناۋىيى ھۆكۈمەتى عوسمانىيەدە ئىدارەيى گىرتە دەست، بەلام پىياۋانى توركو غەلى رەزا بەگى مۇتەسەرىفى عوسمانىيى شارى سىلىمانىيان جىھىشت ۋە روىان كىردە موسىل. شىخ مەحمۇد دووبارە ئەم بارودۇخە تازەيەيى سىلىمانىيى بەھەل زانى ۋە لەرىڭايى (غىزەت تۇپچى ۋە فايەقى تاپۇ)ۋە، نامەيەكى دىكەيى بۇ ئىنگلىزەكان رەۋانە كىردەۋە دووبارە داۋاى لىكردن كەبەرەۋ سىلىمانىيى بىن بەرامبەر بەھەندىك پەيمان ۋە بەلىن كە ۋەك مەرج بۇ ئىنگلىزەكانى دانا بوۋ.

تا گەيشتىنى ئەم نامەيە ھىزەكانى ئىنگلىز لەخۇيان رانەدەيىنى ھىندە بەئاسانى بچنە نىۋ سىلىمانىيەۋە، بۇيە ئەۋ نامەيە زۇر دلخۇشى كىردن ۋە

* شىخ رەئوفى كوپى شىخ مەحمۇد لە ياداشتەكانىدا باس لەۋە دەكات كە ھۆكۈمەتى عوسمانىيى ھىچ پارەۋ پولىتىكىيان بە شىخ مەحمۇد نەداۋە، بەلكو ئەۋ كاتەيى لە موسىل بوۋە بارى دارايى زۇر خراب بوۋە كاتى گەرانەۋەشى بۇ سىلىمانىيى بە قەرز پارەيى لەۋ ئەفسەرە كوردانەيى موسىل ۋە رىگرتوۋە بۇ خەرجى رىگا (رەسول ھاۋار: شىخ مەحمۇدى قارەمان، ل. ۲۵۵).

^{۲۴} ئەجمەد خواجە: چىم دى، ۱، ل. ۱۹.

^{۲۵} رەفىق حىلمى: يادداشت، ۱، ل. ۵۷؛ ۋەلىد ھمدى: كوردو كوردستان لەبەلگەنامەكانى بەرىتانىيادا، سىلىمانىيى، ۱۹۹۹-، ل. ۲۵.

به‌لێنێیان به‌شیخ مه‌حمود دا که به‌ره‌و سلیمانی بچن.^{۳۶} له‌سه‌ر راسپاردەى (ولسن)ى حاکمى گشتى، میجر (نۆئیل) کرا به‌حاکمى سیاسى لی‌واى که‌رکوک و له‌ریکه‌وتى ۱ى تشرینی یه‌که‌مى ۱۹۱۸، میجر نۆئیل خۆى و گروپیکی بچوک که له‌دکتۆریک و ئەندازیاریک و میجر (دانلیس) و چیشته لێنه‌ریک و چه‌ند خزمه‌تکاریکی له‌گه‌ڵ دا بوو، ئەمانه به‌ریگای چیاکانى نیوان کفرى و چه‌مه‌ماندا هاتنه‌ داریکه‌لى، شیخ مه‌حمودیش لای خۆیه‌وه ده‌سته‌یه‌ک له‌پیاو ماقولانی نارد بۆ پیشوازى‌یان و به‌پیریانه‌وه چوون، کاتیکی ده‌سته‌که‌ى میجر نۆئیل ئەم پیشوازییه‌یان بینى بۆ ترس و سه‌له‌مینه‌وه به‌ره‌و سلیمانی چوون.^{۳۷}

نۆئیل خۆى باس له‌وه ده‌کات که چۆن پیشوازییه‌کی شاهانه‌ى لی‌کراوه‌و ئەم به‌ره‌و ئه‌وبه‌رى ریگا خه‌لکی لادیگان بۆ پیشوازی وه‌ستان و به‌و هاتنه‌ى خوشحال بوو،^{۳۸} له‌نیۆ شاریشدا شیخ مه‌حمود خۆى به‌دواى پیاو ماقولانی سلیمانى و سه‌رانى تیره‌و خێله‌کانى دانارد که‌هه‌موویان له‌سلیمانىدا کۆبینه‌وه‌و له‌پیشوازی (نۆئیل) دابن،^{۳۹} به‌م شیوه‌یه‌ نۆئیل له‌ریکه‌وتى ۱۹۱۸/۱۱/۱۶ گه‌یشته سلیمانى.^{۴۰}

کاتیکی نۆئیل گه‌یشته سلیمانى هیشتا بارودۆخى شار یه‌کجار په‌ریشان بوو، لاشه‌ى مردوو له‌سه‌ر شه‌قامه‌کانى که‌وتبوو، ته‌نها سێیه‌کی دانیشتوانى شاره‌که مابوونه‌وه‌و ئه‌وانیش له‌وپه‌رى برسیه‌تتى و نه‌هامه‌تیدا بوون، چاوه‌پوانى ئه‌وه‌بوون به‌هر شیوه‌یه‌ک بێت که‌مێک مه‌ینه‌تیه‌کانى سه‌رشانیان

^{۳۶} عبد المنعم الغلامى: ثورتنا في شمال العراق، ج ۱، بغداد، ۱۹۶۶، ل ۹۳: ره‌فیق حیلیمى: یادداشت، ب ۱، ل ۵۸، ۵۷، ۵۶.

^{۳۷} ره‌فیق حیلیمى: یادداشت، ب ۱، ل ۵۸-۵۹.

^{۳۸} عبد المنعم الغلامى: هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۹۳؛ احمد عثمان ابو بکر: کردستان في عهد اسلام، مجلة الثقافة، ق ۱۲، ع (۱۱-۱۲)، ۱۹۸۰، ل ۷۳.

^{۳۹} چاوپێکه‌وتن له‌گه‌ڵ مه‌لا جه‌میل رۆژه‌ییانى ۲۰۰۱/۲/۱۷، به‌غداد.

^{۴۰} د. احمد عثمان ابو بکر: مقترحات لادارة المناطق كردية بعد الحرب العالمية الاولى، مجلة کاروان، عدد، ۴۸، ۱۹۸۶، ۱۳۹.

سوك بىت. خەلكى ھىندە پەرىشان بوون تەنەت بىنەتۈيىشان نەمابو كە كەمىك دەغل و دان تۆۋ بىكەن،^{۴۱} بۇيە نۆئىل لەيەكەم ھەنگاودا دەبوايە ھەۋلى چاككردى ئەو بارە بدات، لەم پىناۋەشدا بەپەلە كەۋتە ھىنانى خۇراك و ئازوخە و دابەشكردى بەسەر خەلكىدا و دووبارە ۋەگەر خىستەنەۋى بازارەكانى سىلمانى. تەنەت بېرىكى زۆر پارەشيان خىستە بازارەۋە، چونكە ۋەك ئەدمۇندز باسى لىۋە دەكات لەدوۋ سالى كۆتايى جەنگدا بازارو بازىرگانى سىلمانى تەۋاۋ نابوت بىۋون،^{۴۲} بەم شىۋەيە نۆئىل، بېرىكى باش خۇراك و ئازوخە بەسەر دانىشتۋاندا دابەش كىرد، ھەرچەندە (ئەحمەد خواجه) باس لەۋە دەكات كە ئەو ئازوخە بەخۇپايى نەبوۋە بە پارە فروشارە بەخەلەك خەلكە ھەزارەكە ھەر لەپەرىشانىدا بوون، بەلام بەھەر حال ئىنگلىزەكان بەھۋى ئەم بېرە خۇراكەۋە. توانيان تا ئەندازەيەكى باش دانىشتۋانى شارەكە بىناسن و سودىكى باش لەبىرىيەتى خەلكەكە ۋەربىگرن.^{۴۳}

ۋىپراي ناھەموارى بارودۇخى سىلمانى لەو رۇڭگارەدا، بەلام ھىشتا دەستەيەكى ھەلبىزاردەو رۇشنىر لەشارەكەدا ھەبوون بە بەرچاۋ رۈنەۋە كارىيان دەكرد، لەمەشدا بەپەلەي يەكەم كارىگەرى ئەو شەپۇلى بەئاگاھاتنەۋەيەيان لەسەر بوو كەسەرچەم گەلە ناتۈركەكانى دەۋلەتى عوسمانى گرتىۋە.^{۴۴}

بەتايىبەتى ئەو ئەفسەرە كوردانەي خەلكى سىلمانى بوون لە ئەستەمبۇل گەرابوۋنەۋە بەشدارىي جەنگى يەكەمى جىھانىيان كىردىۋو، دەستيان كىردىۋو بەجمۇجۇل و لەنىۋ خۇياندا دەستە دەستە و گروپ گروپ كۆيۈنەۋەۋە زىاتىر نىمچە رىكخراۋى سىياسى سادەۋ ساكارىيان پىك ھىنابوۋ كە لەگەل ئەو

^{۴۱} ولسن: بلاد ما بين النهرين، ج ۳، ۱۶ ل؛ رسول ھاۋار: شىخ مەحمۇدى قارەمان، ب ۱، ۳۵۹-۳۶۰ ل؛ دىموندز: ھەمان سەرچاۋە، ل ۷۹.

^{۴۲} كىرد و ترك و عرب، ل ۷۹.

^{۴۳} ئەحمەد خواجه: چىم دى، ب ۱، ل ۴۲؛ مىس بىل: فصول من تاريخ العراق القريب، ل ۳۹.

^{۴۴} صلاح الخرسان: التيارات السياسية في كردستان العراق، قراة في ملفات الحركات والاحزاب الكوردية في العراق ۱۹۴۶-۲۰۰۰. ط، بيروت، ۲۰۰۱، ل ۱۵-۱۶.

سەردەمە مېژوويىيەدا دەگونجا.^{۴۵} ئەمانە كەسانى دۇسۆزۈ نىشتىمان پەرۋەر بوون و لەو رۇزگارە ناسكەدا ھەر ئەمانە بەدەۋرى شېخ مەحمودەۋە بوون كە شتىكىيان لە باسى نىشتىمانپەرۋەرى و مافى مىللەتى كوردو سىياسەتيان زانىۋە، بەلام بەرامبەر بەم تويژە نىشتىمانپەرۋەرو رۇشنىبەر، ھىشتا دەستەو تاقمىكى زۆر لەپياۋى ئاينى و مەلاكان لەسلىمانىدا دەست رۇشتوۋ بوون ، بەھىچ شىۋەيەك ئامادەنەبوون جگە لە تىراۋىنى تەسكى خۇيان ھىچ بىروبوچونىكى دىكە قەبۇل بكن، ھەتا لەنيۇ خۇياندا لىستىكىيان ئامادە كەردبوۋ بەناۋى كۆمەللىك لەو رۇشنىبىرو مەۋەرانەى كە بە (فەرەسۇن)و (بۆينباغ لەمل) ناويان دەبردن بەمەبەستى كوشتىيان، بەپاساۋى ئەۋەى كە بىروباۋەرى كوفرو خوانە ناسى بلاۋ دەكەنەۋە .^{۴۶*}

تەنانت ئەو ساتەش كە شېخ مەحمود و پياۋ ماقولانى سلېمانى پىريارى بانگھىشت كەردنى ئىنگىلىزيان دابوۋ ئەم دەستەو تاقمەنە تا دوا ئەندازە نىگەرەن بوون، بەبىانۋى ئەۋەى كە ئىنگىلىز كافەرەو چۆن دەبىت شوينى خەلىفەۋ دەۋلەتى عوسمانى مۇسلمان بگىتەۋەۋ بەپىرەۋەچوۋنى ئىنگىلىزيان پى خوش نەبوۋ.^{۴۷} بەلام روناكبيرانى كورد بەشىۋەيەكى گشتى پىيان وابوۋ رزگارى كوردستان پەيۋەندى بەنيازاكى بەرىتانىاۋە ھەيە.^{۴۸} ھەرچەندە ژمارەيەكىشىيان ھىشتا رارابوون لەۋەى كە ئاخۇ ئىنگىلىز خاۋەنى بەلئەكانى

^{۴۵} نۇرى شاۋەيس: من مذكراتى، ۱، ۱۹۸۵، ل ۸.

* تۇفيق ۋەھبى باس لەۋە دەكات كە لە نىۋ شارى سلېمانىدا مەلا رەسولى دىليژە پەلامارى داۋەو بۆينباغەكى لە مىلى توند كەردوۋەۋ بە كافەر لە قەلەمى داۋەو خەرىك بوۋە بىخنىكىنى ، بەلام شېخ مستەفاى كوردى كە مامۇستاي تۇفيق ۋەھبى بوۋە بە فرىاي گەيشتوۋەۋ رزگارى كەردوۋە . (رەسول ھاۋار: شېخ مەحمۇى قارەمان، ل ۲۳۹-۲۴۰).

^{۴۶} رەسول ھاۋار: شېخ مەحمۇى قارەمان، ل ۲۳۹-۲۴۰.

^{۴۷} سەرچاۋى پىشۋو، ل ۳۸۱.

^{۴۸} جلال الطالبانى: ھەمان سەرچاۋە، ل ۹۸ ؛ دكتور سادقى شەرەفكەندى: ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۴.

خۇي دەپىتە ويا ئەوانىش بەھەمان شىۋەي عوسمانىيەكان مامەلە لەگەل كورد دا دەكەن.

بەھەر حال ئەو رۆژگارە شارى سەلىمانى پايتەختى روھى و نىشتماپەرەرى كوردستان بوو،^{۹۹} ھەر بۆيە ئەو سەردەمە رەوتىكى كوردايەتى تەواو لەم شارەدا بالا دەست بوو، ئەدمۇندز لەم بارەيەو دەلىت "ماوەي نىۋان داگىرکردنى سەلىمانى لەلایەن بەرىتانياو و نەمانى مىرنشینی بابان، كە لەحەفتا ساڵ زیاتر نییە، بى گومان بەشىكى زۆرى پیاوانى ئەم شارە يەكەم مەسەلەو باسو و خواسىك لە باوكیانەو بەرگوڤيان كەوتبى مەسەلەي خوۆش و سەرنج راکىشى سەردەمى ئازادى و سەربەخۇي كوردستان بوو لەسەردەمى بابانەكاندا،^{۱۰۰*} ھەر بۆيە ئەو كاتە سەلىمانى بەمەلەندى بزوتنەو نەتەوھىي كورد دەژمىردا،^{۱۰۱} تەنانەت دانىشتوانى ئەم شارە بەشىۋەيەك بەسەرچەم چىن و توڤژەكانيانەو، پىروايەكى پتەو لەمىژووياندا رەگى داكو تاو و پىيان وايە سەلىمانى مەكۆي بوژاندەوھى بىرى نەتەوھىيەو يەكەم كۆرپەلەي دەولەتتىكى كوردى بەرفراوانە كە دەپىت ئەم شارە پايتەختى بىت، تەنانەت پیاوانى ئىنگلىز ھەستيان بەو كەردبوو كە

^{۹۹} دانا ادمز شمدت: رحلة الى رجال الشجعان في كوردستان، ترجمة: جرجيس فتح الله، ط۲، اربيل ۱۹۹۹-، ل ۱۴۷.

^{۱۰۰} (عارف صائب) ي سكرتيرى تايبەتى شىخ مەحمود كە خۇي شاعىرىكى بە توانا بوو چەندىن شىعەرى جوانى ھەيە بە تايبەتى ئەو كاتانەي كە لە سوپاي عوسمانى دا بوو و لە شارى سەلىمانى دوور بوو لە كۆپلە شەرىكىدا دەلىت :-

"دلم نايە دوعاي مەحوى بەكم چونكە سەلىمانى

بەنسىبەت يادگارى خالصى ئەولادى بابانە "

(جەمىل صائب: لە خەوما، پىشكەش كردن و ليكۆلنەوھى جەمال بابان، بەغداد،

۱۹۷۵، ل ۸).

^{۱۰۱} ادموندز: ھەمان سەرچاوە: ل ۵۸.

^{۱۰۲} منتشاشفیلی: العراق في سنوات الانتداب، ل ۳۰۹.

کەش و هەوای سلیمانی لیوان لیۆه بەوەی کە شارەکیان بەردی بناغە
سەرەخۆیی کوردستان.^{۵۲}

هەر بۆیە لیۆه دا ئەو راستیە ئاشکرا دەبێت کە کاتیکی هیزەکانی بەریتانیا
بێ تەقە و بەرھەڵستی گەیشتنە ناو شاری سلیمانی خەلکی ئەم شارە
چاوەڕوانی سەرەخۆیی و ئازادی بوون و لەگەڵ ئینگلیزدا هەر دووایە
ئامانجیان هەبوو لەدەرکردن و دور خستنه‌وه‌ی تورک لەم ولاتەدا خۆی
دەبینیەوه، ئەو سەردەمە خەلک تەواو گۆرانکاری بەسەردا هاتبوو چونکە
جەنگی یەکەمی جیهانی بەزۆر مەسەلە ئاشنای کردبوون و رووبەرووی
سەردەمیکی یەكجار دەگمەن و کەم وێنەی کردبوونەوه، تەنانەت رەوشی
رۆژگاری دواى جەنگ وای لەهەندیک میژوونووس و لیکۆلەر کردوو کە پێیان
وابێت میژووی سیاسی و نیشتمانپەرەری کوردی راستەقینە دواى جەنگی
یەکەمی جیهانی دەست پێدەکات،^{۵۳} بەتایبەتی لەشاری سلیمانی، تادەهات
زیاتر بیروباوەری سیاسیش پێ دەگەیششت. دواى کۆتایی هاتنی جەنگ
ژمارەیهک لەئەفسەرەکانی سلیمانی گەپابوونەوه، لەنیۆ خەلکیدا بە
(بۆلشەویک) ناسرابوون، خەریکی بلاوکردنەوه‌ی بیروباوەری شوێشی
ئۆکتۆبەر بوون، بێ ئەوەی هیچ لەمارکسیزم - لینینیزم و بیری کۆمونیستی
گەیشتب، بەلکو دەستەیهک بوون کە زۆربەیان لەو دیلانە بوون کە
بۆلشەویکەکان ئازادیان کردبوون.^{۵۴} راستی ئەم مەسەلەیەش لەو گەرنگی
پێدانەى رۆژنامەى (پیشکەوتن) بەدەردەکەویت کە لەچەندین ژمارەدا تانەو
تەشەر دەگریتە سۆقیەت و بەلشەویک و هەولێ ناوێراندنیان دەدات لەپیش
چاوی خەلکی.^{۵۵}

بەلام وێرایی لاوازی فیکری و سیاسی جولانەوه‌ی رزگاری کورد
لەسەردەمی جەنگی جیهانی و دواى ئەو جەنگەش، رۆشنیرانی سلیمانی

^{۵۲} آدموندز: هەمان سەرچاوه، ل ۶۰؛ منتشاشفیلى: العراق فى سنوات: ۲۰۹-۲۰۸.

^{۵۳} د. احمد عثمان ابو بكر: كردستان فى عهد السلام، مجلة الثقافة، عدد، ۱۱-۱۲، ۱۹۷۹، ل ۲۵.

^{۵۴} جلال الطالباني: هەمان سەرچاوه، ل ۱۰۵.

^{۵۵} پیشکەوتن: رۆژنامە، ژمارە ۲، ۱، نیسانی ۱۹۲۰.

تەۋاۋ لەباردۇۋخى سالانى پېشۋو گەيشتىبۇون، بېرواى تەۋاۋيان لادىرۇست بېۋو كورد لەئەنجامى سىياسەتى عوسمانى دا چەند نەھامەتى و ناخۇشيان توش ھاتوۋە سالانى جەنگى جىھانى كوردى توشى چ رۇڭگارىك كىردوۋە. دواتر ئەم راستىيانىان بەئاشكرا دەرپرېۋەو لەسەر روۋپەرى رۇڭنامەكانى ئەۋسەردەمە لىۋى دواۋن. بۇ نمونە غەزىز قەزان، لەژمارە چۈاردەى (رۇڭى كوردستان) دا، وتارىكىى بىلۈكردۇتەۋەو تىايدا باس لەنەھامەتتەكانى كورد دىھكات كە لە سەرھەتاي جەنگى جىھانىيەۋە توشى چەندىن نەھامەتى و گىرو گرفت ھاتوۋە، كە بەشىكى زۇرى كېشەى دوزمنان بوۋە و بەرۋكى كوردى گرتوۋە و ھىچ سودىكى خۇى تىدا نەبوۋە جگە لە ژىر دەستەيى. ھەر لەژمارە پانزەى ھەمان رۇڭنامەدا (خواجه ئەفەندى زادە) كەھەر دەبى (ئەحمەد خواجه) بى، وتارىكىى بەناۋىشانى (غېرت) بىلۈكردۇتەۋەو تىايدا دەلىت:—

"لەمازىدا چ نەۋە جەياتىكىمان رابۋاردوۋە، ئەلبەتتە ھەموو ئەيزانىن، ئىقناى جەيات، تەركى سەعادەت و مەنافىعى خۇمانمان كىرد بۇ موحافەزەو مەنەى تەغەروزی ئەجانبى لەحدودو خاكى خەلق بەناۋى دىانەتەۋە چەند كەسانمان لەجەربى عومىدا شەھىدو فەوت بوون، حالى حازرىش ھىشتا زۇرمان لەبەر تەغزىيە تەبدىلى قىافەتمان نەكردوۋە"^{۶۶}.

وردبونەۋەو تىپرامان لەناۋەرۋكى ئەم بابەت و وتارانه، ئەۋەمان بۇ روون دىھكاتەۋە كە بۇچى رۇشنىرانى سىلمانى و خەلكە رەشۋكىكەش ھىندەيان مەبەست بوۋە، رۇڭىك زووتر ئىنگلىز بگاتە سىلمانى و لەژىر دەستى تورك رىڭارىيان بىت، بە ئەندازەيەك كە شىخ مەحمود داۋاى لە ئىنگلىزەكان كىردوۋە نەھىلن جارىكى دىكە تورك بگەرىتەۋە بۇ ئەم ناۋچانە."^{۶۷}

كاتىكىش ئىنگلىزەكان ھاتنە سىلمانى زۇر بەوردى ئەم ھەل و مەرجهى ئەۋسەى سىلمانىان لىكداۋوۋە، بۇيە لەسەرەتادا ھەولى دەدا بەھەر شىۋەيەك بىت، دلى شىخ مەحمود دانىشتۋانى ئەم شارە رابگرىت، ولسن، مىجەر

^{۶۶} رۇڭى كوردستان، ژمارە (۱۴، ۱۵) ۲۴/شوبات/۱۹۲۲، ۲/مارت، ۱۹۲۲.

^{۶۷} بى رەش: ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴.

نۆئیلی راسپاردبوو که چی به پیویست زانی له سلیمانیدا ئه نجامی بدات و چه ندیش پاره ی پیویست بوو خه رجی بکات بو پیداو یستی هکانی جی به جی کردنی سیاسه تی به ریتانیا، ئه وه بوو له ریکه وتی ۱۷/۱۱/۱۹۱۸ دا واته دوا ی تیپه ربوونی ته نها یه ک روژ به سه ر گه یشتنیدا نۆئیل له سه ر راسپارده ی (ولسن) جاری دامه زاندنی یه که مین حکومداریه تی شیخ مه حمودی دا.^{۵۸}

باسی دووهم:

سلیمانی له سه رده می یه که مین حکومداریه تی شیخ مه حمودا

پاش ئه وه ی نۆئیل له ریکه وتی ۱۶ ی تشرینی دووهمی ۱۹۱۸ دا گه یشته سلیمانی وه ک نیردرایکی حکومه تی به ریتانیا، به خو یی و کو مه لیک بریارو راسپارده ی حکومه ته که یه وه هاتبوو، ئه وه بوو بو روژی دوا یی له به رده رکی سه را، به رامبه ر به ئاپوره یه ک خه لکی سلیمانی و کوردستانی ئیران و تاریکی به زمانی فارسی پیشکesh کردو، تییدا شیخ مه حمودی وه ک حکومدار به خه لک ناساند که له لایه ن حکومه تی به ریتانیا وه کراوه به حکومدار ی ئه م ناوچه یه و^{۵۹} خودی (میجهر نۆئیل) ش کرا به راویژکاری سیاس ی شیخ مه حمودو (میجهر دانلیس) یش وه ک راویژکاری سه ربازی دانرا^{۶۰} ئینگلیزه کان هه ولیان دا، لایه نگیری خه لکی سلیمانی و ده ور به ری بو شیخ مه حمود و حکومه ته که ی به ده ست به یئن. بو ئه م مه به سه ته ش بریاراندا (به یعه ت) بو شیخ مه حمود بکه ن، ره فیق حیلمی که خو ی له و ریو ره سمه دا به شدار بووه، له و باره یه وه ده لیت (هه ر ئه و روژه بو ئیواری) له مالی شیخ مه حمود ئه هالی و پیاوه گه و ره و ناو داره کانی سلیمانی کو کرانه وه و (به یعه ت) به حکومدار درا، خو م له گه ل ئه حمه د ئا غای که رکوکی زاده له م به یعه ته دا حازر بوم، جگه له مه ش بریار درا نۆئیل له شاره کانی تری کوردستانا ده ست بکات به ته شکيلات بو ریکخستن و

^{۵۸} ولسن: بلاد ما بین النهرین. ل ۱۵.

^{۵۹} ره فیق حیلمی: یاداشت، ب ۱، ل ۶۲.

^{۶۰} مه لانه دینی سجادی: شو رشه کانی کوردو کوردو کۆماری عیراق، به غداد، ۱۹۵۹ ل ۸۱-۸۲.

يەكخستنى ئەو شارانە چى پىۋىست بوو بىكات، مانگى (۱۵) ھەزار روپپە مەۋاجب بۇ ھوكمدار بىرايەۋە^{۶۱}.

ئەو رۇژانە سىلىمانى ۋەك مەلبەندىكى چالاكى كوردستان بەدەر كەۋتېو بەھوكمى ئەو جموجۇل ۋە ھەلۋىستانەي لەكۇتايى سالانى دەسەلاتى عوسمانىيەكانەۋە ئەم شارە بەخۇيەۋە بىنى بوون، بۇيە ۋەك لە سەرەتادا ئامازەمان بۇ كرد، كۆمەلىك سەرەك ھۆزو پىاۋانى ناۋدارى كوردستانى ئىران روويان كردبوۋە سىلىمانى ۋە بىنيازى ئەۋەبوون كە نىۋچەكانى ئەۋانېش بچىتە ژىرقەلەمپرەۋى ھوكومەتەكەي شىخ مەحمودەۋە^{۶۲}. بەلام لەسالانى جەنگى يەكەمى جىھانىۋە ھەردوۋ ھوكومەتى ئىرانى ۋە بەرىتانى زۆر لىك نىزىك بوو بوونەۋە پەيۋەندىيەكى بەتىنيان ھەبوو، بەئەندازەيەك لەكۇتايدا پەيمانىكى دۇستايەتيان بەست، بەمەبەستى ھاۋكارى كردنى يەكتر لەسالى ۱۹۱۹ ى^{۶۳}.

كاتىك ئىگىلىزەكان (نۇئىل) يان رەۋانەكرد بۇ سىلىمانى، خاۋەنى سىياسەتىكى دىيارو ئاشكرا نەبوون لەئاست كوردستاندا، ھەروەك بەروونى لەنوسىنەكانى وىلسن و مس بىل دەردەكەۋىت كە چۇن ئەۋان بە (نۇئىل) يان راگەياندوۋە كە ئەو راستىيە لەخەلكى سىلىمانى بگەيەنىت كەۋا ھەرچى بىريارو ھەنگاۋىك دەنرىت لەم رۇژگارەدا بىريارى كۇتايى نىيەۋ بەلكو مەسەلەيەكى كاتىيەۋ لەھەموۋ كاتىكدا دەشىت چاۋى پىدا بگىرپدرىتەۋە، ھەروەھا وىلسن لەھەمان كاتدا ئەۋەى بە نۇئىل راگەياندوۋە تاكو بەسەرەك ھۆزە كوردەكان رابگەيەنىت ھوكومەتى بەرىتانىا بەنياز نىيە ھىچ دەسەلاتىكى نامۇيان بەسەردا بەسەپىنىت^{۶۴}.

^{۶۱} يادداشت، ب، ۱، ل ۶۲.

^{۶۲} رەسول ھاۋار: شىخ مەحمودى قارەمان، ب، ۱، ل

^{۶۳} د. أحمد عثمان ابوبكر: كردستان في عهد السلام، مجلة الثقافة، عدد ۷، ل ۴۷.

^{۶۴} بلاد ما بين النهرين، ل ۱۵-۱۶.

بەم شیوهیە نوئیل لەژێر روشنایی ئەم راسپاردانەدا کاری دەکردو، هەر لەسەرەتاه ئینگلیزەکان نیازیان باش نەبوو، تەنانەت وەك عەلانی سجادى باسى دەكات، هەر لەروژی جاردانی حکومداریەتی شیخ مەحموددا دانلیس لەژێر لیووه ئامارەى بهوه کردوو، کە مەبەست لەم کارە دامەزراندنی حکومەتی کوردی نیە، بەلکو تەنها مەبەست حوکمداریە^{۶۵} لەکاتی کدا لەو رۆژانەدا بەشیکی هەرە زۆری خەلکی سلیمانی پرۆای تەواویان بە ئینگلیز هەبوو و پێیان وابوو ئەم دام و دەزگایەى شیخ مەحمود دەبێتە بنکەو بناغەى حکومەتی کوردی^{۶۶} ئەو کاتە بزوتنەوێى هەستی نەتەواوەتی لەسلیمانیادا زۆر بەهێز بوو، خەلکی لایان وابوو کە حکومەتی بەریتانیا لێپرسراویەتی ئەوێ گرتۆتە ئەستۆ کە ئاوپێک لەکوردیش بداتەو، تەنانەت خودی شیخ مەحمودیش لەسەرەتادا هەمان بیرو باوەڕی لا دروست ببوو کە ئینگلیز لەهەولێ ئەو دەایە سەرچەم هۆزەکانی کوردستانی باشور لەژێر سەرکردایەتی ئەودا یەکبخت. ^{۶۷} ئینگلیزەکانیش کە لەسەرەتادا هاتنە سلیمانی، لەو دنیابوون کە شیخ مەحمود بەهێزترین و بەرچاوترین کەسایەتی ئەم ناوچەییە بۆیە ناشیت بێ هاوکاری و هاریکاری ئەو ئاسایش و ئارامی لەم ناوچەیدا بەرقرار بێت، تەنانەت نوئیل لەو راپۆرتەیدا کە لە ریکەوتی ۸ کانونی یەكەمی ۱۹۱۸ دا پیشکەشی سەروى خۆی کردوو بەئاشکرا دان بەو راستیەدا دەنیت.

لێرەدا وێرای ئەوێ کە (نوئیل) ئەفسەریکی سیاسى حکومەتی بەریتانیا بوو و سیاسەتی حکومەتەکەى خوشی لەم ناوچانەدا سەپاندوو، بەلام لەهەمان کاتدا خاوەنی بیرو باوەڕو بۆچوونی تایبەتی خۆی بوو و تیروانینەکانی تا ئەندازەیکەى بەرچاوو جیاواز بوو لەتیروانینەکانی ویلسن و مس بیل، بۆیە هەر لەسەرەتاه بەرپۆرتیک چەند جارێک بۆچوون و

^{۶۵} عەلانی سجادى: هەمان سەرچاوه، ۸۲-۸۳.

^{۶۶} رەسول هاوار: شیخ مەحمودی قارەمان، ب، ۱، ل ۴۰۸.

^{۶۷} سەرچاوهی پیشوو، ل ۴۲۲.

تىرۋانىنە ئىجابىيەكانى خۇي لەمەر گىدارەي حىكۈمەتەكەي شىيخ مەحمۇدەوہ بۇ سەرۋو خۇي رەۋانە كىردوہ.^{٦٨}

لەبەر ئەوہ (نۇئىل) لاي خەلكى سىلىمانى ۋەك فرىشتە تەماشىا كراوہ ئەم ھەستە تەنھا لاي خەلگە رەشۈكىيەكە نەبوو كە لەئەنجامى ئەو يارمەتيدان ۋ بارىۋو كىردن ۋ ئازوخە بەخشىنەدا لايان دروست بوۋبوو، بەلكو رۇشنىبران ۋ مونەۋەرانى سىلىمانىش بەچاۋىكى زۆر بەريزەوہ تەماشىا (نۇئىل) يان دەكرد، لەم رووہوہ (رەفىق حىلمى) لەھەمان زياتر كەوتۇتە ژىر كاريگەرى نۇئىلەوہو پىيى وابوۋ، گەر بەاتايەو نۇئىل سىلىمانى جىئەھىشتايە چارەنوسى كورد بەلايەكى دىكەدا دەشكايەوہ.^{٦٩} بەم شىۋەيە نۇئىل تاخۇي لەسلىمانىدا بوو ھەوليدا ھىچ بەركەوتنىك ۋ بەگزاچوونەوہيەك لەنىۋان خۇي ۋ شىيخ مەحمۇدا روونەدات، شىيخ مەحمود ۋەك حوكمدار كەوتە كارو جۆرىك لە دامو دەزگاي سىياسى لەسەر شىۋازى دامو دەزگاي كۆنى عوسمانىيەكان لەسلىمانىدا دامەزراند.^{٧٠}

بەلام شىيخ مەحمود ۋەك پىۋىست لەئاست ئەم بارودۇخەدا مامەلەي نەكرد، ئەوہبوو سەرجمە پۇست ۋ كارگىرپەكانى ئەو حوكمدارىيەي بەخزم ۋ كەس ۋ كارى خۇي پىكردەوہ بى گۆيدانە لىۋەشاۋەيى ۋ پىسپۇرىيەك، ئەوہبوو لەسلىمانىدا تەشكىلاتىكى ۋەك تەشكىلاتى پىشۋوى لىۋا دامەزرا، (سەيد عومەر) مامى شىيخ مەحمود كرا بە مۇتەسەرىف ۋ (حاجى سەيد ھەسەن) مامى دوۋەمى بوو بە حاكم، (شىيخ قادىر) يىراشى بوو بەسوپا سالار (فەرماندەي ھىزى لىقى).^{*} بەم جۆرە زۆرىيەي خزم ۋ كەس ۋ كارى شىيخ

٦٨ د. احمد عثمان ابوبكر: مقترحات لادارة المناطق الكردية بعد الحرب العالمية الاولى، كۆتارى كاروان، ژ، ٤٨، ئىيلولى، ١٩٨٦، ل، ١٣٩.

٦٩ ياداشت، ب، ل، ٧٠.

٧٠ رەسول ھاور: شىيخ مەحمۇدى قارەمان، ل، ٤٠٨.

* ئىنگلىزەكان دواي ئەۋى عراقيان داگىركرد، لەخەلكى ئىۋچەكان ھىزىكى خۇجىيى يان پىكەيتا، كە لەسلىمانىدا ئەم ھىزە لەلايەن ئەفسەرانى خۇيانەوہ سەرىرەشتى دەكرا، بەلام ۋەك رۋالەت جەمال عىرفان فەرماندەي دەستەي سوارى ئەم ھىزە بوو، رەزا بەگىش فەرماندەي ھىزى پىيادە بوو، بەلام لە ناۋچەكانى دىكەي عراقدا ئەو ئاسورىيەلەي لە ئىۋچەكانى كوردستانى باكور رايان كىردبوو ھاتبوونە ئەم دىۋ بەرىتانيا گىرنگى پىندەدان ۋ كۆلەكەي ئەم ھىزەيان پىكەدەيتا.

مەحمود دەستەو دايەرەيەكەى ھەريەكەو بەجۆرىك دامەزراپوون.^{۷۱}

بىگومان ئەم مەسەلەيە ھەر لەسەرەتاوہ بووہ مايەى نىگەرانى خەلك و كەسانىكى زۆر لەم روانگەيەوہ گلەبىيان لەشىخ مەحمود دەكرد، تەنانەت وەك باس دەكرىت (موشىرى ھەمەى سليمان) لەم ھەلوئىستەوہ كەوتۆتە دژايەتى كردنى شىخ مەحمود، خوئى لەم بارەيەوہ دەلىت (ھەموو كەس و كارى شىخ مەحمود پلەو پايەى، ئەفسەرى و وەزىريان وەرگرت لەوانە شىخ قادىرى براى، خرمى وای ھەبوو، لولەى تەفەنگ و ماوزەرى باروت لەشى پىس نەكردبوو تەقەى نەكردبوو، بەلام بوو بە ئەفسەرو مىجەر و وەزىر منىش ھىچ! تورە نەبووم، و تەم قوربان شىخ مەحمود ئەمە ناھەقيە، ئەگەر واييت لەم رۆژەوہ لەگەلت نىم و لەپشتى تەفەنگەوہ نەبيت نامبينىت)^{۷۲} ئەم مەسەلەيە لەنيو خەلكى دىكەشدا رەنگى دابووہ، تەنانەت رەفيق حىلمى كە دلسۆزى شىخ مەحمود بووہو زۆر ليوہى نزىك بووہ گلەيى و گازاندەيەكى زۆر لەم حالە دەكات، بەتايبەت باسى لە (تايەر فەرخەى) مودىرى پۇليس دەكات كە ھىچ خویندەوارى يەكى نەبووہو لەو شوينە دانراوہ.^{۷۳}

وەك پىشتەر ئامارەمان بۆ كرد لەو رۆژانەدا دوای كۆتايى ھاتنى جەنگ شارى سليمانى بايەخيكي يەكجار زۆرى پەيداكرديبوو، وەك مەلبەنديكى راميارى تەماشادەكرا. تەنانەت دوای چاپدان و راگەياندىنى ئەو ھوكمداريەتەى شىخ مەحمود ژمارەيەكى زۆر لەخەلكى ديھاتى دەوروبەرى سليمانى ديھەكانى شىخ مەحمود، بەسواری و پىادە خويان دەكرد بەنيو شارداو سليمانى وروژابوو. ئەم مەسەلەيەش خوئى لەخويىدا باشترىن گەواھيە بۆ ھيوربوونەوہى خەلكى و باوہر دروستبوونەوہ لايان بەوہى كە بارودۆخى شارى سليمانى و كوردستان بەرەو باشى دەچيوت.

^{۷۱} عبد المنعم الغلامي: ثورتنا في شمال العراق، ل ۹۳: رەفيق حىلمى: ياداشت، ل ۶۲.

^{۷۲} ئازاد ھەمەوھەندى: بۆ جارى سىيەم موشىرى ھەمەى سليمان، گوڤارى رەنگين، ژ،

۱۰۹. ۱۹۹۷. سالى

^{۷۳} رەفيق حىلمى: ياداشت، ب، ل ۸۶.

لەسەرەتاي دامەزىراندنى ئەو دەسلەپتە سىياسىيەدا شىخ مەحمود پەيتا پەيتا پېشىۋازى لەسەرەك ھۆزۈ مېۋانەكانى دەكرىدو سىلىمانى جىموجۇلىكى بەرچاۋى پېۋە دىيار بوو، مالى شىخ مەحمود مالە دەۋلەمەندەكانى سىلىمانى پېر بوو لەم مېۋانانەو مەسرەفىكى زۆريان لىدەكرىد.

ئىنگىلىزەكان لەھەنگاۋى يەكەمدالاي خۇيانەۋە بۇ زىياتر ھېۋىر كىرەنەۋە بارىدۇخ، لەرىگاي سەرۋىكى شارەۋانىيەۋە پىرىكى زۆر ئازوخەۋە كەلۈپەلى خۇراكيان دابەش كىردو، پارەۋ پوليان خىستە بازارپەۋە خەلكانىكى زۆرىش ئەۋ بارىدۇخەيان قۇستەۋە بۇ خۇۋ دەۋلەمەند كىردىن سوۋد ۋەرگىرتىن لەۋ ھالەتە بەتايىبەتتى دەست و پېۋەندى پىياۋانى بىنەمالەۋى شىخان.^{۷۴}

شىخ مەحمود لەم ھۆكۈمەتەيدا ھېچ رۇژنامەۋ ئۆرگانىكى نەبوو، بەلام وپراي ئەۋەش ھەندىك كارى كىردەۋەۋى جىن بايەخى ئەنجامدا كە گوزارشتيان لە ۋىست و داخۋازىيە راستەقىنەكانى شىخ مەحمود دەكرىد، بەتايىبەت ھەر لەسەرەتاۋە ئەۋ راستىيە ئاشكرابوۋ كە شىخ مەحمود كار بۇ فراۋانكرىدى قەلەمىرەۋى خۇۋى دەكات و دەيەۋىت ھەردوۋ شارى (كەركوك و كىرى) شىخ بىخاتە سەر دەسلەپتەكى خۇۋى^{۷۵} جىگە لەۋەش شىخ مەحمود لەيەكەم كارىدا زمانى كوردى كىردە زمانى رەسمى دام و دەزگاكانى ھۆكۈمەتەكەيى، و رۇژى ۱۹۱۸/۱۱/۹ دوايىن رۇژى بەكارھىنەنە زمانى توركى عوسمان بوۋە لەسلىمانىدا بەپىيى تۆمارىكى توركى دادگا، بەلام تا رۇژى ۱۹۱۸/۱۱/۲۸ كە دوانزەھەمىن رۇژى ھۆكۈمدارىتتى شىخ مەحمود بوۋە پىدەچىت زمانى فارسى بەكار ھاتىبىت، بەلام لەرىكەۋتتى ۱۹۱۸/۱۱/۲۸ ۋە زمانى كوردى بەرەسمى بۇتە زمانى بەكارھاتوۋ لە كاروبارى ھۆكۈمدارىيەتەكەۋى شىخ مەحمود داۋ بىريارى رەسمى ھۆكۈمدار بۇ ئەم مەبەستە گەيشتۇتە دادگا، تەنەنەت خۇدى شىخ مەحمود خۇۋى زۆر بەتەنگ ئەۋ مەسەلەيەۋە بوۋەۋ پابەندى بەكارھىنەنە

^{۷۴} سەرچاۋەۋى پېشۋو، ۱۹۶۷.

^{۷۵} سىدىق سالىخ: يەكەم ھۆكۈمەتتى كوردستانى جىنۇبى كوردستانى نوۋى، ژمارە، ۲۳۵۶، ۲۰۰۰.

زمانى كوردى بووه لەنوسراوه تايبەتەكانى خوشيدا ^{۷۶*} سەبارەت بەكاروبارى ئىدارى ناوچەكەش ئەوا شىخ مەحمود بەتەنھا خۇي لەم ناوچەيدا قەرزمانى دەرئەمكرد، چونكە ئىنگلىزەكان سەرپەرشتى كارەكانيان دەمكرد، تەننەت كاتىك نۆئىل ھاتە سلىمانى ولسن ئەو رىنمايىە پىي راگەياندىبوو، وا پىيويستى دەمكرد كە نۆئىل لەخەلكى بگەيەنەت، پىيويستە بەردەوام بن لەسەر بەخشىنى ئەو باجە ياسايبانەى لەرۇزگارى دەسەلاتى عوسمانىەكاندا دەياندا، بەلام بەمەرجىك ھەولنى گونجاندنيان بدريت لەگەل بارودۆخە نوپكەدا. ^{۷۸} دواتر وىلسن لەرىكەوتى ۱۹۱۸/۱۲/۱ دا بەفرۇكە گەيشتە سلىمانى و لەنزىكەو چاوى بەشىخ مەحمود و سەرەك ھۆزە كوردەكان كەوت و گفتوگويان كرد، وەك خۇي باسى ليۋە دەكات لەگەل شىخ مەحموددا بەدوروو درىژى گفتوگويان كردووو خەلكى دەوروپەرى سلىمانى (وىلسن) يان تەواو دلتيا كردووو كە بەزەبرى ھىز دژى ھاتنەوہى تورك دەوہستى، لەھەمان كاتيشدا ئامارەيان بەو كردووو كە پىيويستيان بەجۆرىك لەپارىزگارىي و چاودىرىي بەرىتانىا ھەيە، ھەرچەندە رىكەوتنىك لەنيوانياندا نەبوو سەبارەت بەو شىوازەى بەمەبەستى پارىزگاي دەگىرتتە بەر، وىلسن لەم بارەيەو لەدرىژەى قسەكانيدا دەلەت (ھەندىك لەسەر كوردەكان حەزيان بە ئىدارەيەكى بەرىتانى تەواو دەمكرد لەكوردستان، بەلام ھەندىكى دىكە دژى ئەم مەسەلەيە بوون، لەكاتىكدا كەسانىك ھەبوون حەزيان بەو بوو كوردستان

^{۷۶} عبدالرقيب يوسف: شىخ مەحمود لە دوانزەھەمىن پۇژى حوكمدارى خۇيدا . زمانى كوردى لە دادگاكان دا كرده پەرمى ، كوردستانى نوئى ، ژمارە (۲۵۰۸) ، سالى ۲۰۰۰ .

* بۇ نموونە جارىك شىخ مەحمود داوا لە (عەلى كەمالى باپىر ئاغا)ى شاعىرو كاتىبى تايبەتى خۇي دەكات نامەيەكى بۇ بنوسىت ، ئەيش بەفارسى نامەكەى بۇ دەنوسىت ، كاتىك شىخ مەحمود پىرسىارى ئەوہى لىدەمكات ئاخۇ بۇ بەفارسى نوسىويەتى، عەلى كەمالى باپىر ئاغا لەوہلامدا پىي دەلەت (جا قورىان فەرقى چىيە) شىخ لەم وەلامە زۆر نىگەرەن دەبىت و فەرمان دەنات داركارى بكن . (عەبدول رەقىب يوسف : كوردستانى نوئى ، ژمارە (۲۵۰۸) ، سالى ۲۰۰۰)

^{۷۸} وىلسن: ھەمان سەرچاوە، ل ۱۵.

لەئزىر ئەسەلاتى (لەندىن) دايىت ئەك (بەغداد)، ۋەك باسى لىۋە ئەمكەت
 ژمارەمەكەش لەسەرەك ھۆزە كوردەكان لەپەناۋە ئەمەيان بۆ ئىركانئىۋە كە
 ھەز بەسەر كەردايەتى شىخ مەحمود ئاكەن. شىخ مەحمود ئىۋاى گەقتوگۆ و
 لىكەنئەمەمەكى ۋەرد نوسراۋونكى دابوۋە ئەستە وىلسەن كە لەلايەن چەل گەورە
 پىساۋى كوردەمە مۆركەراۋو، تىيىدا خۆشخالى خۇيان دەپرىپىۋو بەرامبەر
 بەمەھى كە بەرىتانيا لەئزىر جەۋرو سەتمە تۈرك رەگارى كەردوون و داۋاى
 ئەمەيان كەردوون كە لەئزىر چاۋدىرى بەرىتانيا دا بن و پەشتەگىرى سەربەخۇيى و
 پەشتەكەوتەيان بەكات. بەپىنى قەسەكانى (ۋىلسەن)، بەرىتانياش بەلئىنى ئەمەي
 پەشتەكەوتەيان كە رەگەر ئەمەيت لەپەش ھىچ ھۆزە خىلەك كە لەنئىۋان زى گەورە
 سەراۋاندا نەشتەجى بىت و بىھەيت بچىتە ژىر سايەى ھەمەتەكەى شىخ
 مەحمودەمە، تەنەت ۋەك ۋىلسەن ئامازەى بۆ ئەمكەت گوايە شىخ مەحمود
 ئىۋاى لىكەردوون كە ئەفسەرى ئىنگىلىزى بۆ سەرجەم دەرەكان رەوان بەكەن و
 ئەفسەر بۆ سوپاى (لىقى) كوردەش بىئىر ۋەك چاۋدىر.^{۷۹}

بەم شىۋە ئەمەمان بۆ دەرمەكەيت كە لەسەرەتاۋە لىك گەشتەنئىكى
 باش ھەمەۋە لەنئىۋان شىخ مەحمود ئەسەلاتى بەرىتانيا دا، ئەو كاتەش
 ئىنگىلىزەكان لە ئەسەلاتى خۇيان دىنئەنەمەۋون لەكوردەستان بۆيە زۆرىان
 لەمەست بوو سوود لەتولناۋ ئەسەلاتى شىخ مەحمود ۋەرىگەن لەئاۋچەكەدا،
 ئۆتەل لەو راپۆرتەيدا كە لە ۱۹۱۸/۱۲/۸ دەرەمانى كەردوون بەناشكرا باس
 لەمە ئەمكەت كە پىۋىستە بە چاۋىكى سوگەۋە نەرواننە ئەسەلاتى شىخ
 مەحمود لەئاۋچەكەدا چۈنكە گەر بەچاكى ئەو سىياسەتە لىك بەدەنەمە كە
 ھەمەمانئەكان لەم ۋەلاتەدا پەمەمەيان كەردوون ئەۋكاتە پاساۋى ئەمەمان ئەمەيت
 كە تەخۋانئىنىكى شىۋامان ئەمەيت بۆ ھەلسە ۋەتەكانى شىخ مەحمود
 بەمەنئەى كە كارەكانى ئەو گوزارشتىكى سەۋىتە لە ناپەزىنى و راپەرىن نۆ
 بە جەۋرو سەتم لەلايەن زۆر لىكەراۋانەمە.^{۸۰}

^{۷۹} - سەرجاۋە پەشۋو، ۱۶-۱۷

^{۸۰} - د. أحمد عوسمان ابوبكر: مقترحات لإدارة المناطق الكردية بعد حرب العالمية الأولى،
 گۆنەرى كارۋان، ژ. ۴۸

ئەم تېررانىنانەنى نۆئىل بۇ خۇى فاكتىرىكى باش بوو كە لەسەردەمى خۇيدا جۇرىك لەتەبايى و لىك گەيشتن لەنىوان ئىنگلىزەكان و شىخ مەحموددا مەيىت، تەننەت كاتىك دەنگو چالاكى و مەولە دىلۇماتىەكانى (شەرىف پاشاى خەندەن) * لەئارادا بوو وەك نوینەرى كورد لە كۆنفرانسى ئاشتیدا بەشدارى كرىبوو شىخ مەحمود وەك رەفىق حىلمى باسى لۆمەكەت و لەمالەكەى خۇیدا بە ئامانەبوونى نۆئىل و كارىدەستىكى دىكەى ئىنگلىز كەوتىبوو مەولى پىشتىگىرى كرىنى شەرىف پاشا و بۇ ئەم مەبەستەش مەزىتەتەك رىكخراو بە ئىمزاى ژمارەيك لەسەركەكانى كورد كە رەفىق حىلمى خۇى دەقەكەى نووسىوومو مەرىك لەسەيد ئەحمەدى بەرزنجى (مەرخەس) و (رەشىد كابان) ئەركى ئەمەيان گرتۆتە ئەستۆ كە ئەم نووسراوى پىشتىگىرە بگەينە شەرىف پاشا لەپارىس و رىستوىيانە لەرىكاى (بەىروت) موە ئەم كارە بگەن بەمەستى شەرىف پاشاى كارەكانى شەرىف پاشا بەلام ئىنگلىزەكان بە ھاوکارى فەرنەسىەكان ئەم مەولەیان پوچەل كرىتەومو مەردو نىزىرلاو مەكان دەستىگىرى كرىوومو مەولەیان كرىوونەتەو.^{۸۱}

ئەو سەردەمە خەلگى زۆر دلخۆش بوون بە چەسپاندىنى ئاشتى و ئارامى و سەركە ھۆزەكان پىشوازیان لەم بارونۇخە كرى، ھىندەى پىنەچو

* محمد شەرىف پاشا : كوپە گەورەى (سەید پاشاى خەندەن) ۵ و لە سالى ۱۸۶۵ لە ئەستەنبول لە دىكە بوو ، سالى ۱۸۹۸ پۆستى وەزىرى پىشوازى عوسمانى لە ستۆكھۆلم وەرگرتوو ، سالى ۱۹۱۲ بە غىبابى حوكمى لە سىندارە دلى بۇ دەرمچىت لە توركىا بە تۆمەتى بەشدارى كرىن لە كوشتنى (شەركەت پاشا) ى سەرى ئەزمەى عوسمانى ، سالى ۱۹۱۹ كاتىك كۆنگرەى ئاشتى بەسترا لە پارىس چەند ياداشتىكى پىشكەش كرى سەبارەت بە مافەكانى كورد و نەگەپەيوە بۇ توركىا تا سالى ۱۹۴۴ لە تارلوگە كۆچى لوىاى كرى . (مېر بصرى : اعلام لكرد / ط ۱ ، لندن ، ۱۹۹۱ ، ل ۲۳) .

^{۸۱} - محمد عەبىللا كاكە سوور: رۆلى سىياسى و كىلتورى ئەفسەرانى كورد لەبزاى كوردلەيتى كوردستانى باشووردا، ۱۹۲۱-۱۹۴۵. چاپى يەكەم، ھەولەر، ل ۲۶؛ ئەحمەد خواجە: چىم دى، ب، ل ۲۲؛ رەفىق حىلمى: يادداشت، ل ۶۵؛ سىدىق سالىخ: رەشىد كابان نوینەرىكى كوردستانى باشوور (سالى ۱۹۱۹)، گۆقارى پەيلىن، ژمارە (۴)، سالى ۱۹۹۸.

بیروکەیی (کوردستان بۆ کورد) لەژێر چاودێری بەریتانیادا بەنیۆ خەڵکیدا
 بلۆبۆووەو هیچ گومانی تێدانهبوو کە بزاقی جودا خوازی لەسلیمانیدا زۆر
 بەهێزبوو، ھەر بۆیە ویلسن دەلیت "ئەرکی سەر شانمان بوو سنووریکی بۆ
 دابنێن"^{۸۲}. بەلام ھەر ئەو کاتەش ئینگلیزەکان بەلێنی ئەوھیان بەکورد دەدا
 کە ھێندە لەتوانادابیت ھەڵدەدەن فەرمانبەرائی نیوچەیی ھوكمداريەتی
 شیخ مەحمود کورد بن و^{۸۳} بودجەیی تایبەت بۆ نیوچەکە تەرخان بکریت
 بەمەبەستی بەرپۆوەبردن و پیشخستنی ناوچەکە.^{۸۴}

بەلام بەرپۆوەبردن و ھوكمداري کردنی سلیمانی لەو رۆژانەدا ھێندە
 کاریکی ئاسان نەبوو، چونکە گەلەک بیرو باوەری جیاوازی پەیدا بوو بوو.^{۸۵}
 تەنانەت ھەندیک لەئاغاو خاوەن مولکەکان لەبەرژۆوەندیی خۆیان دەترسان و
 کەوتبوونە دڵە راوکی، ھۆکاری ئەم ترسەشیان دەسەلاتی بەریتانیا بوو،
 ئەوان لەو دەترسان بەشیکی زۆری زەویەکانیان ئی بسەندریتەو، چونکە
 تاپۆیان نەبوو بەزۆر دەستیان بەسەردا گرتبوون. بەلام وەک (مس بیل) دەلیت
 ئەو رۆژگارە هیچ کاریکیان دژ بەو توێژەیی خەلکی سلیمانی ئەنجام نەداو
 ھەرچەندە کەمێنە بوون لە شاری سلیمانی و دەورو بەریدا بەرامبەر خەلکی
 رەشوکی، بەلام دەسەلاتدارانی بەریتانیا تەنانەت تۆماری (تاپۆ)شیان
 رەوانەیی بەغدا نەکردوو نەبادا پێیدا بچنەو، بۆیە ھەر لەسلیمانی
 ھێشتووینانەتەو.^{۸۶}

ئەم ھالەتەش باشترین گەواھییە بۆ نەبوونی سیاسەتێکی روون و
 بەرجەستەیی ئینگلزل لە کوردستاندا، بەلکو وەک (واسیلی نیکتین) باسی
 لێو دەکات سیاسەتی ئەو کاتەیی بەریتانیا لە کوردستان سیاسەتی دەست

^{۸۲} بلاد ما بین النهرین، ل ۲۳، ۱۶.

^{۸۳} مس بیل: ھەمان سەرچاوە، ل ۹۸-۹۹، ویلسون: ھەمان سەرچاوە ل ۲۳.

^{۸۴} د. احمد عوسمان ابوبکر: مقترحات لادارة المناطق الكردية، کاروان ۴۸-۱۹۸۶.

^{۸۵} علائەدین سجادی: ھەمان سەرچاوە، ل ۹۷.

^{۸۶} فصول من تاريخ العراق، ل ۹۷.

بەگۆجان و کوتەر کوتەر بووه. ^{۸۷} جگە لەمەش خودی حوکمدار خووی کەسیکی کەم نەزموون و نووی بووه لەبەواری سیاسەت و حوکمرانیدا بۆیە کە وتبووه باریکی زۆر ناسکە وە وکەسانیکی شایستە و لیوێ شادەشتی لە چوار دەور (بەبوو) زیاتر ئەوانە خوێان ئی نزیك کردەو کە بەدەوای دەسکەوت و مۆچەو پلەو پایەدا دەگەرەن، هەر ئەمانەش ببوونە هۆی ئەوێ کە کەسانی نیشتمانی پەرەو خوێندەوار دوورە پەرێز بوەستن. ^{۸۸} لەلایەکی دیکەشەو، کەسیکی وەک نوێیل زۆر لەهەولدا بوو بۆ کەم کردنەو و نەهێشتنی ئاکۆکیەکانی نیوان حکومەتەکە و خووی و شیخ مەحمود، لەسەرەتاو رینوینی دەسەڵاتدارانی سەر و خووی دەکرد کە دلی شیخ مەحمود رابگرن و کەسانیک بەپارێژگاری دەسەڵاتدار و نوێیلەر دابنێن کە شیخ مەحمود رەزامەندی لەسەریان بێت و بەو نوێیلەرەش رازی بن کە شیخ مەحمود دەست نیشانیاں دەکات و تا دوا ئەندازە هەولبدرێت سوود لە تواناو دەسەلاتی شیخ مەحمود وەرگیرێت و سیاسەتی پاراستن و پارێزگاری کردن لەپەرووی دەرەوێ حوکمداریەتیەکە بگرێتە بەر ^{۸۹} ئیدی وەک پیشتر ئاماژەمان پیکرد نوێیل توانی لەو ماوەیەدا کە لەسلیمانی بوە هێندە لەتوانایدا بێت پارێزگاری رەوشەکە بکات و ئارامی بیاریزێت، بەلام دواتر لە کۆتایی مانگی کانوونی یەکەدا نوێیل سلیمانی جێ هیشت بەمەبەستی ریکخستەوێ باری ناوچەکانی رۆژئاوا و باکوور تا رەواندن چوو. دواي چەند هەفتەییەک گەراییەو، ^{۹۰} سلیمانی و شیخ مەحمودی لەباریکی دیکەدا بینی و بەدلی نەبوو. ^{۹۱} بەلام ئەو کاتە ئینگلیزەکان لەمیزبوو بریاریاں داو و سنوریک بۆ دەسەلات و فراوانخوازی شیخ مەحمود دابنێن، هەر بۆیە ئەفسەرەکانیاں

^{۸۷} کوردو کوردستان، وەرگیر، هیدی، هەولێر، ۱۹۹۸، ل ۵۸۱.

^{۸۸} رەفیق حەلمی: یادداشت، ب ۱، ل ۶۷-۶۸.

^{۸۹} د. احمد عوسمان ابوبکر: مقترحات لادارة المناطق الكردية، کاروان ۱۹۸۶-۴۸.

^{۹۰} ویلسون، هەمان سەرچاو، ل ۲۱.

^{۹۱} رەفیق حەلمی: یادداشت، ب ۱، ل ۶۹.

بەھەموو شىۋەيەك دەستيان لەكاروبارى حكومەتەكەى شىخ مەحمود وەردەدا، ئەۋىش ھىندە بە ئاسانى ئەم ھەلس و كەوتانەى بۆ قووت نەدەچوو، بۆيە لاي خۆيەۋە بېرىرى دابوو ئاستىك بۆ ئەم دەست درىژيانەيان دابنىت، ھەروەك مس بىل دەلىت "شىخ مەحمود ھەرگىز ئەۋەى لەئىمەى قەبۇل نەدەكرد كە دەست بخەينە رىگاي و دەسەلاتەكەى سنوردار بكەين".^{۹۲}

بەم شىۋەيە ئىنگلىزەكان بەھەموو شىۋەيەك لەھەولئى ئەۋەدا بوون چارەسەرىكى بۆ بدۆزنەۋە چونكە شىخ مەحمود گەۋرەترىن كىشەبوو لە پىشيان.^{۹۳}

بىگومان گەۋرەترىن كىشەى شىخ مەحمود لەگەل ئىنگلىزەكاندا برىتى بوو لە ديارىكردنى سنورى جوگرافى كوردستان و نا رۆشنى چەمكى وشەى حوكمدار،^{۹۴} رەسول ھاوار لەزارى شىخ رەئوفى كوپى شىخ مەحمود دەگىرپىتەۋە دەلىت "ئەو رۆژانەى باوكم كرا بە حوكمدار وشەى حوكمدار لاي ئىمە نەبىستراپوو، ھەندى جار بەماناى (مەلىك) لىك ئەدرايەۋەو خەلك ھەموو لايان وابوو ئەو دەزگايەى لە سلىمانىدا پىك ھىنراپوو برىتىە لەۋەزارەتىكى كورد لەناو دەۋلەتىكى كوردى گەۋرەدا كە لەدايدا دەزگاكانى تەۋاۋ ئەكرىن"، ھەروەھا شىخ باس لەۋە دەكات كە سەيد حەسەنى مامى شىخ مەحمود ھەر لەسەرەتاۋە رەخنەى لە شىخ مەحمود گرتبوو كە وشەى (حوكمدار) وشەيەكى ئالۆزەو بەگەلەك شىۋە لىك ئەدريتەۋەو شتىكى روون نى، بۆيە پىۋىستە قەبۇلى نەكات و داۋا بكات بۆى روون بكنەۋە.^{۹۵}

لىزەدا ئەۋەمان بۆ روون دەبىتەۋە كە ئەم بەدحالى بوون و لىك نەگەيشتنەى نىۋان شىخ مەحمود دەسەلاتدارانى ئىنگلىز لە رۆژگارى يەكەم حوكمدارىەتى شىخ مەحموددا بۆ دوو ھۆكار دەگەپىتەۋە يەكەمىيان: سىل

^{۹۲} مس بىل: ھەمان سەرچاۋە، ل ۹۹-۱۰۰

^{۹۳} وىلسون: ھەمان سەرچاۋە ل ۲۲.

^{۹۴} نەۋشىروان مستەفا ئەمىن: چاۋپىكەۋتن كوردستانى نوئى، ژمارە ۲۱۲۰، سالى ۲۰۰۰.

^{۹۵} شىخ مەحمودى قارەمان، ب ۱ ل ۴۰۸-۴۰۹

کردنه وهی گه وه پیاوانی سلیمانی بووه له وهی که نه یان ویراوه وهک پیویست بچنه بنج و هه موو قسه گوفتاره کانی کار به دهسته کانی ئینگلیز له وه ترساون نه بادا، به دواو اچوونی زوری ئه وه مهسه لانه بیته هوئی دل زویر بوونی هه ندیک له سه رهک هۆزه کانی کورد که نه و روژانه له سلیمانیدا بوون.^{۹۶} دووه مییش بو ئه وه نیهاد پاکیهی خه لکی سلیمانی ده گه پرته وه به رامبه ر به ئینگلیزه که چه ند هیوایان پیی هه بووه، به لام ئه وان دواي ئه وهی شوینی خویان قایم کرد بریاری ئه وه یان دابوو که ده سه لاتی شیخ مه حمود سنووردار بکه ن، هه ربویه که وتنه بنکوڵ کردنی ده سه لاته که ی و هه ولیان ده دا کاریکی وابکه ن شیخ مه حمود پاشگه ز بکه نه وه. بو ئه م مه به سه شه به ریوه به ری گومرگی سلیمانی که ئینگلیزیکی فارسی زان بوو به ناشکرا به شیخ مه حمودی وتبوو که به ناوی به ریتانیا وه داوای لیده کات واز له هوکمداریتی بهینیت، به رامبه ر به وهی که هه رچی زه وی و زاری میرییه بخریته ژیر ده سستی یه وه تا ئینگلیزه کانیش له عیراقد ده سه لاتدار بن وهک جاران موچه که ی خوئی پیبدن.^{۹۷} جگه له وه که وتنه برویانوو دۆزینه وه تانه و ته شه ر دان له شیخ مه حمود، به وهی که که سیکی که له ره ق و هه رزه کاره وه له نه رک و فه رمانی هوکمداری سل ده کاته وه پیی به ریوه ناچیت، ویلسن و مس بیل له م بوچوونه دا هاویر بوون.^{۹۸} له کاتی که ده تانه ت له نیو ناوه ند ه سیاسیه کانی به ریتانیا شه دا به چاوی گومانه وه له نوئیل یان ده روانی و به لایه نگیری کوردیان ده زانی. (هوه له ر)ی سکرتری نیردراوی به ریتانیا له (ئه سه ته مبول) له برو سه که یه کیدا بو وه زاره تی ده ره وهی ولاته که ی له (لندن) راشکاوانه باس له وه ده کات که نوئیل لایه نگیری کورده و په یامبه ر یانه و پیی وایه کورد له وینه ی نیه و خه لکیکی باش و خانه دانن، هه ر بویه نوئیل به (لوپانسی کورد) ناو ده بات^{۹۹} هه ر بویه نوئیل له لایه ن (ویلسن) وه بانگ کراوه به کاریک ره وانه ی کوردستانی باکور کراو

^{۹۶} سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۰۹

^{۹۷} سه رچاوه ی پیشوو، ل ۴۳۶

^{۹۸} ویلسن: هه مان سه رچاوه، ل ۲۱-۲۳.

^{۹۹} د. احمد عوسمان: ابوبکر: کوردستان فی عهد السلام، مجلة الثقافة، عدد ۱، کانون الثاني ۱۹۸۰.

(مىچەر سۆن) خرايە شويىنەكەي، رەفلىق حىلمى پىيى وايە كە نۇئىل بەويست و رەزامەندى خۇي سىلىمانى جىيەشتوۋە.^{۱۰۰} بەلام رەسول ھاوار بەپىشت بەستەن بەدەقى راپۇرتىك كە (نۇئىل) رەوانەي كىردوۋە ئەم مەسەلەيە رەت دەكاتەۋە دەلىت: "بەپىيوستىم زانى كە شتىكى زۆر گرنگ ھەيە دەربارەي ئەو رۇژانە روونى بىكەمەۋە، ئەۋىش ئەۋەيە مىچەر نۇئىل لاپرا، دواي ئەۋەي سىياسەتى بەرىتانيا بەرامبەر بەكوردستان گۇپاۋ مىچەر سۆن نىردرا بۇ سىلىمانى و كرا بە حاكىمى سىياسى بۇ ئەۋەي ئەو سىياسەتە نۇيىەي كە كاربەدەستانى بەرىتانيا بېرىارىيان لەسەر دابوۋ لەخواروۋى كوردستاندا جىيەجى بىرىت.^{۱۰۱}"

كاتىك نۇئىل خۇشى لەراپۇرتىكدا ۋەلامى رەخنەۋ سەرزەنشەكانى سۆن دەداتەۋە دان بەو راستىيەدا دەنىت كە لاپراۋە لەناۋاخنى راپۇرتەكەيدا راشكاۋانە ئەۋە دەردەخات كە تا خۇي لەسلىمانى بو ھىچ پىشيوئەك لەئارادانەبوۋ بەلام تەنھا دوو مانگ دواي ھاىتى سۆن شۇرپش ھەلايساۋ ھىز بەكارھىنرا، ھۇيەكەشى دەگىرپىتەۋە بۇ كارو كىردەۋە پىچەۋانەكانى سۆن، نۇئىل لەدەرىژەي قەسەكانىدا دەلىت: "ھەتا كاتى لاپىردىم، شىخ مەحمود بەپىي ئەو نەخشەۋ دەستورە دەجولايەۋە كە بۇي دانرابوۋ، دەمان زانى حوكمرانى شىخ مەحمود لەكاروباردا ھەندى ھەلەۋ ئارەزوكارى تىدابوۋ، بەلام بەلەي مەۋە مافى خود موختارى ئەۋە ئەگەيەنىت كە پىياۋ بتوانىت بەراستى يا بەچەۋتى كاروبارى خۇي بىات بەرىۋە، من ھىۋاي ئەۋەم ھەبوۋ كە ئامۇرگارى دۇستانەۋ كار رىگخەرى كاربەدەستى سىياسى جىنشىنم بىكەم، تا لە چەۋتو چەۋىلى حوكمەكەي كەم بىكاتەۋە، بەلام بېرىارى گۇپانى سىياسەت بەرامبەر بەكوردستان دەرچوۋ بەبى ئەۋەي ئەو پىرسىارانەي كە لە ناۋچەكەدا ھەبوۋ بىخىتە بەرچاۋو لىك بىرىتەۋە.^{۱۰۲}"

^{۱۰۰} رەفلىق حىلمى: ياداشت، ب، ۱، ل ۷۱.

^{۱۰۱} شىخ مەحمودى قارەمان، ب، ۱، ل ۴۵۸.

^{۱۰۲} سەرچاۋەي پىشوو، ل ۴۶۱.

بەم شیوێه (ویلسن) لای خۆیەوه بریاریدا سۆن بخڕیتە شوینەکهی نوئیل، ناوبراو لەگەڵ هاتنیدا لەریگای کفری یەوه کهوتە تاقي کردنەوهی دەمو دووی سەرەك هۆزەكان و دنە دانیاں دژ بە شیخ مەحمود و سیاسەتیکی بۆ خۆی دارشت كە پێڕەوی بكات.^{۱۰۳} كاتێك هەوالی گەیشتنی سۆن چەند رۆژێك پێشتر گەیشته سلیمانی، گرینهاوس بەمەبەستی رێكخستنی رێوه رەسمی پێشوازی کردنی حاکمی سیاسی نوێ، شیخ مەحمودی ئاگادار کردەوه، هەر بۆیە ژمارەیهکی زۆر سوارو پیاده بەریز لەپێشوازییدا وەستان و چادریکی زۆر لەدهشتی (موشیر ئاوا) هەلدرا. بەلام کاتێک (سۆن) گەیشته جێ هیچ بایەخیکی وەهای بەشیخ مەحمود نەداو پشت گوێی خست ئەم حالەش خۆی لەخۆیدا دەسپێکی تێکچونی پەيوەندیەکانی نیاوانیان بوو هەر بۆیە شیخ مەحمود خۆی و سوارەکانی گەڕانەوه بۆ سلیمانی.^{۱۰۴}

ویلسن خۆی ئاماژەي پێدەكات كە (سۆن) كەسیکی زۆر شارەزا بوو لە ناوچەكەدا، ئیدی لەگەڵ گەیشتنیدا، ئینگلیزەكان شاری سلیمانیان پڕ کرد لەدارو دەستەو کاربەدەستی خۆیان لەعەرەب و عەجەم و هندی و ئەفغانی و ئەرمەنی و سیک و هندۆس، ئەمانە لەگەڵ دەستەو دایەرەي ئەو رۆژگاری شیخ مەحمود، بەهەر دوولا خەلکی سلیمانیان سەغڵەت کردبوو، تەنانەت هەندی کەس لەمانە ببوون بە (پۆلیس) و نوکەری ئینگلیزو سیخو.^{۱۰۵}

جگە لەمەش، لەئەنجامی کارو کردەوهی دەست و پێوەندەکانی شیخ مەحموددا، ئەو ئەفسەرە کوردانەي کە گەڕابوونەوه بۆ سلیمانی، بەشی زۆریان دلایان لەشیخ مەحمود زیز بوو لێی رەنجابوون. ئەمانە لەو کاتەدا بەشی هەرە زۆریان چوونە نیو ریزی سوپای (لیفی) کە بەروالەت لەژێر فەرماندەيی (شیخ قادر) دا بوو، بەلام لەراستیدا (دانلیس) سەرپەرشتی و چاودێری دەکردن، ئەمە جگە لەوهی کە (گرینهاوس) ی یاریدەرەي سۆن

^{۱۰۳} مس بیل : هەمان سەرچاوه، ل ۲۰۰.

^{۱۰۴} ئەحمەد تەقی: بیرمەوری یەكانی ئەحمەد تەقی دەربارەي شوێرشەکانی شیخ مەحمود و سەمکو، چاپی دووم، سلیمانی، ۱۹۹۸، ل ۱۶؛ ئەحمەد خواجە: چیم دی، ب، ل ۳۰.

^{۱۰۵} لازاریف: المسألة الكردية، ۱۹۱۷-۱۹۲۳، ل ۴۴، رەفیع حیلمی: یاداشت، ل ۷۷-۷۸.

ھېندەي لەتوانىدا بوو دەستى لەگارى خراپ و نەشیاو نەدەپاراست^{۱۰۶}
 دەسەلاتدارانى بەرىتانيا تەواو كەوتنە خو بۇ ھەلۋە شاندىنەۋەي دامو
 دەزگاكەي شىيخ مەحمود، ۋەك (سندرسن پاشا) باسى لىۋە دەكات، شىيخ
 مەحمود ئەو سەردەمە ۋەك دېكىك وابوو لە لا كەلەكەي ئىدارەي
 عىراقدا.^{۱۰۷} ھەرچەندە شىيخ مەحمود زۆرى لامەبەست بوو كە تا دوائەندازە لە
 گەل ئىنگلىزدا ھەل بكات و نىۋانىان تىك نەچىت، تەنانت (ئەحمەد
 تەقى) باس لەۋە دەكات كە كاتىك گەراۋەتەۋە سلىمانى لە (ئەستەنبول) ۋە
 نامەيەكى (شىيخ غەبدولقادىرى شەمزىنى) پى بوۋە بۇ شىيخ كە تىيدا داۋاي
 لىدەكات لە گەل ئىنگلىزدا ئىدارە بكات، دەلىت "كە گەرامەۋە بۇ سلىمانى
 تەماشام كرد ۋەزى سلىمانى باش نىە، چووم بۇ مزگەۋتى گەۋرە بۇ
 خزمەت (مەلا محەمدەئەمىن) ۋە ئەحوالى شىيخ مەحمودم لى پرسى، فەرموۋى
 ئىستا كە گرېنھاۋس موستەشارى سىياسى، فېكرو حەرەكەتى باش نىە لە
 گەل شىيخ مەحمود، بۇ بەيانى چوومە خزمەتى شىيخ مەحمود نامەكەي شىيخ
 قادىم داىە و پاسپاردەكانم پى ۋوت "جەنابى شىيخ مەحمود فەرموۋى "من
 تەرەقدارى ئىدارەكردنم لە گەل ئىنگلىزەكان، ۋەلا كىن ئەوان بەھانەم پىئەگرن
 و بە ھەموو نەۋەيك ھەول ئەدەن بۇ دەست كورت كىرنەۋەم"^{۱۰۸} مەبەستەكانى
 ئىنگلىزىش لە ھەئس و كەۋتى كارىە دەستەكانىانەۋە بەدەردەكەۋىت بە
 تايبەت لەۋ گەشتەدا كە كابتن (بىل) ى يارىدەدەرى حاكىمى سىياسى بە
 ياۋەرى رەفىق حىلمى بە نىۋە شاپىرەكانى سلىمانى ۋە ھەلىۋە كەركوكدا
 كىرەۋىيەتى و تىيدا زۆر بەۋردى نەخشەي ھەرىمەكانى كىشاۋە ۋە ۋوتە
 ژماردىنى سوارەو پىادەيان ۋە پەيوەندىي ۋە ناكۆكىيان لە گەل شىيخ مەحمود
 چەكەكانىانى تاقى كىرەۋتەۋەو پىشكىنىۋىيەتى، لە ھىزى دەسەلاتى ئەو ھۆزە
 كوردانە وردبۆتەۋە، رەفىق حىلمى كە لەۋ گەشتەدا تەرجمەي بۇ كىرەۋە

^{۱۰۶} ئەحمەد خواجه: چىم دى، ب، ۱، ل ۲۴: رەفىق حىلمى، ياداشت، ب، ۱، ل ۸۵.

^{۱۰۷} سندرسن پاشا: مذكرات سندرسن پاشا، ل ۱۳۹

^{۱۰۸} بىرەۋەرىيەكانى ئەحمەد تەقى، ل ۱۴

دهلیت "له راپرسیه کی مندا لانه دا ئهوانه ی که بۆنی ناحهزی شیخ مهحمودیان
لی دههات دهوون به ئاغاو کوڤخاو رهئیس" ۱۰۹

بهه شیوهیه لهگهڵ هاتنی (سوڤ) دا شیخ مهحمود زیاتر رهشبین بوو له
بارودوخه کهو هر ئه کاته له فکری ئهوه دا بوو که نوینهری خۆی بنیریت بۆ
تاران تاوه کو لای بالوێزخانه ی دهوله تان سکالا له ههلس و کهوتی حکومه تی
به ریتانیا بکه ن. ۱۱۰

چونکه شیخ مهحمود که سێک نه بوو هینده به ئاسانی جله و بکریت به
ئنگلیز به لکو شیخ مهحمود ته مای ئه وه ی هه بوو سنوری دهسه لاته که ی فراوان
بکات و له ژیر سایه ی به ریتانیا دا دهسه لاتیک ی سه ره بخۆ پیکه وه بنیت. ۱۱۱

له بهرام به ریشدا ئینگلیزه کان هه ولیان ده دا دهسه لات ی شیخ مهحمود
ته نها له نیو شاری سلیمانی و ده ور به ریدا قه تیس بکه ن، ۱۱۲ بۆ ئه م مه به سه ته ش
یه که م هه نگاویان شکاندن دهسه لات ی شیخ مهحمود و که م کرد نه وه ی
مانگانه که ی بوو، که کردیان به (۱۰) هه زار روپی ه. دواتریش، له رانی ه، که و تنه
هه ولدان بۆ ده رپه راندنی (شیخ ئه مینی سندۆلان)، له م باره یه و زۆر خۆیان
له گه ل گه وه رپیاوو ئاغاکانی ناوچه که دا ماندوو کرد که بیان که ن به گژ (شیخ
ئه مین) دا. کاتیکی ش له م کاره یاندا سه رکه و تنیان به ده ست نه هی نا، له سلیمانی
شیخ مهحمودیان ناچار کرد به برو سکه له سه ر کار لایبات. ۱۱۳ دواتریش
ئه فسه ریک ی سیاسیان ره وان ه ی هه له بجه کرد که ناوی (لین بوو)، له و
ناوچه یه دا عادیله خانمی خیزانی وه سمان پاشای جافیان له شیخ مهحمود

۱۰۹ یاداشت، ب، ل، ۸۲-۸۳.

۱۱۰ ئه حمه د ته قی: یاداشته کانی ئه حمه د ته قی، ل، ۱۶-۱۵.

۱۱۱ لوسیان وامبد: الكرد والحق، ترجمه، عزیز عبدالاحد نباتی، اربیل، ۱۹۸۸، ل، ۷۴-۷۵.

لزاریف: المسألة الكردية، ۱۹۱۷-۱۹۲۳، ل، ۴۳.

۱۱۲ داننا دم شمسدت: رحلة الى الرجال الشجعان، ل، ۸۳: حسن

ئه رفه ع: کورده کان، و/سه ردار محمد، سلیمانی، ۲۰۰۱، ل، ۱۶۴.

۱۱۳ ره فیک حیلمی: یاداشت، ب، ل، ۱۰۰.

راست کرده و هه که ناوبراو خوی له گهه شیخ مه حمودا هینده تهبا نه بوو، بهه شیوهیه دهسه لاتی شیخ مه حمودیان لهه له بهه و دهو به ریدای کز کرد.^{۱۱۴}

له ناو سلیمانیدا تا دههات ناکوکیه کانی نیوان شیخ مه حمودو سۆن زیاتر په ره ی دهسه ند، سۆنیش وهك ئەدمۆندز باسی دهکات که سیکی توندو تیژ بووه له بیروراکانیداو له هه لاس و کهوتیشدا توند رهو بووه.^{۱۱۵}

ههه بۆیه شیخ مه حمود لای خۆیه وه گهیشته ئەو باوه په ی کهوا پیویست دهکات دهستی ئینگلیز له نیو دامو دهزگای حکومه ته کهیدا بپریت، وهك شیخ له تیف له یاداشته کانییدا باسی لیوه دهکات ئنگلیز خویان له هه موو مهسه له یهه هه لقور تاندوه و له هه موو شوینیک ژه هریان رشتوو.^{۱۱۶} خه لکی سلیمانیش به شیوهیه کی گشتی ئەو رۆژانه له بارودوخیکی باشدا نه بوون. (مس بیل) ئاماره بهراپورتیکی ئیداری سۆن دهکات که له سالی ۱۹۱۹ دا رهوانه ی کردووه، تییدا باسی له وه کردووه که خه لکی سلیمانی هیشتا له باری قاتو قریدان و ئاماده ی مۆرکردنی هه موو شتیکن تهنا له پیناوی وه دهست هیانی خوراک و بهر قه را بوونی ئاسایشدا^{۱۱۷} که پیده چیست سۆن له م راپورته دا زۆر راستگو نه بویت، چونکه ههروهك (ویلسن و نوئیل) یش باسی لیوه دهکات هیشتا ئەو رۆژگاره خه لکی بهو شیوهیه خویان نه دۆراندووه و پشتیان له شیخ مه حمود نه کردووه، به لکو له نیو ههه پینچ که سدا چواریان لایهنگری شیخ مه حمود بوون.^{۱۱۸}

کاتیك مههه کانی ئینگلیز به تهواوی ئاشکرا بوون خه لکی له نیو سلیمانیدا کهوتنه نارهزایی دهبرین، به تایبته دواي ئەوه ی سۆن کهوته

^{۱۱۴} یاداشته کانی شیخ له تیف هه فید، ل ۵۱.

^{۱۱۵} ئەدمۆندز: هه مان سههراوه، ل ۳۷.

^{۱۱۶} عه لاهه دین سجادی: هه مان سههراوه، ل ۸۵.

^{۱۱۷} فصول من تاریخ العراق، ل ۹۵.

^{۱۱۸} ویلسون: هه مان سههراوه، ل ۲۳.

ئازاردانى خەلكى و گرتن و زىندانى كردنيان و قەدەغە كردنى ھات و چۆى شەوانەيان لەنيو شارددا.^{۱۱۹}

رەفيق حىلمى، لەبارەى ئەو سىياسەتەى (سۆن) ھە دەلييت "خەلق گومانى تيا نى، لەروودا دەنگيان نەدەكردو (ليو) يان بەر ليو ئەئەنا، بەلام لەتاقمى دوو روو موناقيقەكان بەو لاوھ كەس نەمايوو لەم ھالەتە وەرپس نەبووبى، شارى سلیمانى ھەك (مەنجەل) ى سەرئاگر قوڵپى ئەدا^{۱۲۰} بەتايبەتى پاش ئەوھى كردەوھەكانى سۆن لەنيو سلیمانیدا گەيشتە ئەندازەيەك لەتوانادا نەمايوو بى دەنگى ليېكرىت، كار گەيشتبوو ئەندازەيەك، دەبوايە كاتيك سۆن بە بازاردا تىپەر دەبييت خەلكى لەبەرى ھەلسن، يا گەر جاسوسىك نەخۆش بكەوتايە دەبوو گەرەو بچوك بچن بۆ سەردانى.^{۱۲۱}*

ھەر ئەم ھەلس و كەوتانەش ئەو باوەرەى لاى شىخ مەحمود دروست كرد كە پيوستە دەست پيشكەرى خۆى بكات، ئەوھبوو لەژێرەو كەوتە ناردنى نوینەر بۆ شارەكانى خواروى عىراق، بۆ ئەوھى دەميان تاقى بكاتەوھو بزانييت ئنگليز لە شوینەكانى ديكە لەچ بارىكدايە. دواتر بەنھيتى نامەيەكى ناردبو (مەحمود خانى دزلى)^{*} و داواى ليكرد كە بەخۆيى و ھیزەكەيەوھ بگاتە سلیمانى، كاتيك مەحمود خان گەيشتە ناوچەى شارباژێر، (سۆن) بەم

^{۱۱۹} ياداشتەكانى شىخ لەتيفى ھەفید: ل ۵۲-۵۳.

^{۱۲۰} يادداشت، ب، ۱، ل ۱۰۹.

* رەفيق حىلمى لە ياداشتەكانیدا باس لەوھ دەكات كاتيك (ھەييوم ئەفەندى) ناويكى جۆلەكە كە پياوى ميچەرسۆن بووھ ئەو پۆزگارە كەميك ناساغ بووھ، بە چاوى خۆى بينيوويەتى چۆن دەستە دەستە پياو ماقول بەرەو گەرەكى جۆلەكان شۆر بوونەتەوھ و چوونەتە سەردانى (ھەييوم ئەفەندى) نەبادا دلى سۇنيان لى پرەنجيت. (يادداشت، ب، ۱، ل ۱۰۸-۱۰۹).

^{۱۲۱} سەرچاوى پيشوو، ل ۱۰۸.

** مەحمود خانى دزلى كوپى (عەزىز خان) ھە كوپى (بارام بەگ) ھە سالى ۱۸۷۰ ز لە ئاوايى (دزلى) ناوچەى ھەورامانى تەخت لە دايك بووھ. (عومەر مەعروف بەرزنجى: مەحمود خانى دزلى شۆرشگيرى پۆزەھەلاتى كوردستان / چاپى دووم، سلیمانى ۲۰۰۰، ل ۳۱).

ھەۋالە زۆر نىگەرەن بوو بۆيە نامەيەكى بۆ شىخ رەۋانە كىردو داۋاى لىكىرد
رىگا نەدات مەحمود خان بە چەكدارەكانىيەۋە يىتە ناۋ شارەۋە، گەر ھەر
بەنيازىشە يىت ئەۋا دەيىت تەنھا خۇى و دەكەس بەبى چەك يىن، گەر
چەكدارىش بن ئەۋا دەيىت لەرىگاۋە چەكەكانيان لەپۇلىسخانە دابنىن، بەلام
شىخ لەۋەلامدا بە (سۇن)ى راگەياند، كە ھەرگىز روۋى نەداۋە رىگە لەكەس
بگىرىت كە بىيەۋىت سەردانى گلكۇى (كاك ئەحمەدى شىخ) بكات، ھەرۋەھا
ھەۋلىدا سۇن لەۋ بىريارەى پاشگەز يىتەۋە، بەلام سۇن سوور بوولەسەر
پايەكەى خۇى، بەلام مەحمود خانى دىزلى رۆژى ۲۰ مایسى ۱۹۱۹ گەيشتە
سەر كەلى گۆڭرە.

لەم بارودۇخەى سەلىمانىدا سۇن بەبىيانوى پىشۋازى كىردنى
خىزانەكەى سەلىمانى جىيەششت و فەرمانى بەرەنگاربوونەۋەى دا بە مىجەر
دانلىس، ناۋبراۋىش، رۆژى ۲۱ مایسى ۱۹۱۹ فەرمانى دا بەسۋپاى لىقى كە
بچن بۆ بەرەنگارى مەحمود خانى دىزلى، ھەر بۆيە ھىزى لىقى بەرەۋ بىنارى
گۆڭرە بەرىكەۋتن، سۋارەى لىقى لەڭڭر فەرمانى (جەمال عىرفان) دا بوون،
بەلام ھىزى پىادە (رەزا بەگ) پىشەۋايەتى دەكردن، ئەۋ رۆژە تا دەمەۋ ئىۋارە
بەرگىيان كىرد بەلام دواتر ھەموۋيان كىشانەۋەۋە خۇيان گەياندەۋە شارو تىكەل
بە لايەنگرانى شىخ مەحمود بوون، بەتايىبەتى سۋارەكان بە فەرماندەى
(جەمال عىرفان) ھەر زوۋ كىشانەۋە، بەلام (رەزا بەگ) لەگەل ھىزەكەيدا تا
درەنگ بەرەنگارى كىرد.^{۱۲۲}

بەم شىۋەيە مەحمود خان و ھىزەكەى گەيشتە ناۋ شارو لەيەكەم
كىردارىاندا پەلامارى بارەگای (گرىنھاۋس)ى يارىدەدەرى حاكىمى سىياسىيان
داۋ سەرچەم فەرمانبەرۋە دەستەۋ دايەرەكەيان دەستگىر كىردن، بەلام دواتر
ھەموۋيان ئازادكردن، ئەفسەرە ئىنگلىزەكان نەيىت كە ژمارەيان شەش كەس
بوو، بىرىتى بوون لە (مىجەر گرىنھاۋس، كاپتن دۇگلاس، كاپتن ھۆلت، كاپتن
رايت، مىجەر دانلىس، شكوفىل).

^{۱۲۲} ئەحمەد خۋاجە: چىم دى، ب، ۱، ل، ۳۷، ۳۸، ۳۹.

ئەم ئەفسەرە ئىنگلىزانەش بەبىيانووى پاراستىنيان لە دەست درىژى
چەكدارانى كورد لەبىناى (دەبوکە) زىندانى کران، بەلام شىخ مەحمود رىژىكى
زۆرى لىنان و هېچ كردهويهكى خراپى بەرامبەر نەواندن.

كاتىك ئەم رووداوه قەوماوه، رىگای كەركوك - سلیمانی براو، هێلى
تەلەگرافىش لەلایەن كوردهكانەوه برا، بەم شىوێهە شارى سلیمانی لەلایەن
شىخ مەحمودەوه كۆنترۆل كراو،^{۱۲۳} عىزەت نەجىب بە فەرمانى شىخ مەحمود
چووه سەربانى دائىرەى سياسى بەرىتانيا و ئالاکەى داگرتن و ئالای
كوردستانى لەشوێنەكەى هەلکرد،^{۱۲۴} كە قوماشىكى سەوزىوو مانگىكى
سورى تىدابوو، پاشانىش لەماوێهەكى كورتدا دەستگىرا بەسەر خەزىنەى
بارەگای هێزى سەربازىدا، بەلام بەهۆى پچرانی هێلى تەلگرافەوه ئىنگلىزهكان
دواى سێ پوژ هەوالى ئەم راپەرپەنەى سلیمانیان پىگەيشت.^{۱۲۵}

ويلسن لەم بارەيهوه دەلييت: "كاتىك ئەم هەوالانەم پىگەيشت، يەكسەر
بەفرۆكە بەرهو سلیمانی چووم، هەر شەش، ئەفسەرە ئىنگلىزهكەم لەسەربانى
زىندانەكەيان بىنى لە سلیمانی^{۱۲۶}

شىخ مەحموديش لە سلیمانى دا بەپێى فرمانىكى حوكمدارى لە
۲۲ى مايسى ۱۹۱۹ دەستەى بەرىوێهەرى كاروبارى حكومەتى كوردستانى
دىارى كرد كە لەم كەسايەتياى پىك هاتبوو؛

۱- سەيد عومەر - سەرۆك

۲- ئەحمەد بەگى فەتاح بەگ - ئەندام

۳- سەيد كەرىم سەيد ئەحمەد - ئەندام

۴- شىخ عەلى سەركار - ئەندام

^{۱۲۳} رهفیق حیلمی: یادداشت، ب، ۱، ل ۱۱۵؛ عبدالرزاق الحسني: تاريخ الوزارات العراقية، ج ۱،
ل ۲۷۰-۲۷۱.

^{۱۲۴} ئەحمەد خواجە: چیم دی، ب، ۱، ل ۵۴-۵۵؛ جلال الطالباني: هەمان سەرچاوه،
ل ۱۲۲، ۱۲۱.

^{۱۲۵} وهلید حەمدی: هەمان سەرچاوه، ل ۵۸، ۵۹.

^{۱۲۶} بلاد ما بین النهرین، ل ۲۶.

۵- ھەمە ئاغاى ئەورھمان ئاغا - ئەندام

۶- صالح پاشا - ئەندام

۷- ھەمەبەگى قادىر پاشا - ئەندام

ئەحمەد ئەفەندى خواجه ئەفەندى - نووسەر ۱۲۷

شىخ مەحمود دىۋانى ئەم ھەنگاۋە، ۋا پىۋىستى دەکرد كە خۇي بۆ
بەرەنگارى بوۋنەۋەي ئىنگلىزەكان ۋە بەرگىرى كىردن ئامادە بىكات، ھەر بۆيە لە
سەرەتادا ھىزەكەي پىشەرەۋيان كىرد بەرەۋ تاسلۇجە ۋە لەۋى خۇيان قايم كىرد،
ھىزەكانى بەرىتانىاش، لەسەرەتادا تواناى سەبازى شىخ مەحمودىان بەھەند
نەگرتبۇ، لە ئەنجامى ئەم لىكەندەۋە ھەلەيەيەندا فەرمانىان بە ھىزىكى
سوكەلەي خۇياندا لە كەركوكەۋە پىشەرەۋى بىكات بەرەۋ چەمچەمال، بەلام
ۋەك وىلسن باسى لىۋە دەكات فەرماندەي ئەۋ ھىزە لە خۇيەۋە لە ئاستى
پىۋىست زىاتىر چۈۋبۈۋە پىشەۋە ۋە مىلى نابوۋ تا گەيشتبۈۋە تاسلۇجە ۋە لەۋى
كەۋتەۋە ناۋ بۆسەي ھىزەكانى شىخ مەحمود زىيانىكى زۆرى لىكەۋتەۋە بە
پىرتاۋ بەرەۋ چەمچەمال گەپابوۋنەۋە ۋە ژمارەيەك كۆژراۋ ۋە بىرىندارى لە پاش
خۇي جىھىشتبۈۋ، ۋىپراي دەست بەسەرگرتنى چۈۋار زەرەيلى ۋە چەند
ئۆتۈمبىلىك. ۱۲۸

بەم شىۋەيە لە سەرەتادا ئەركى بەرگرتن بەھىزەكانى شىخ مەحمود
ھىندە ئاسان نەبۈۋە، دۈجار بەپەلە، فرمان درا بە جىنەرال فرىزەر كە
فەرماندەي فىرقەي (۱۸) بۈۋە لە موسل كەبەرەۋ كەركوك بىۋلىت ئەۋ ھىزە
ناۋنراۋە (ھىزى كوردستانى جىۋوبى) ۋە سەرچەم ھىزەكەش لە ناۋەرەستى
مانگى حوزەيرانى سالى ۱۹۱۹ لە چەمچەمال كۆبۆتەۋە لە حالەتى
ئامادەباشىدا بۈۋە، لەۋ كاتەشدا ھىزەكانى شىخ مەحمود كە ژمارەيان (۳۰۰)
چەكدار بۈۋە لە دەرەبەندى بازىان خۇيان قايم كىردىۋ، بەۋ پىيەي دەرەبەندى
بازىان شۈيىنىكى زۆر سەخت ۋە قايمە.

۱۲۷ ئەحمەد خواجه: جىم دى، ب، ۱، ل، ۴۴

۱۲۸ عبدالزاق الحسنى: تارىخ الوزارات العراقىيە، ج، ۱، ل، ۲۷۱؛ وىلسون: ھەمان سەرچاۋە،

۲۷۷

فرايزهر خوځي و هيڙه كهي له ريځه وتي ۱۷ي حوزه يراني ۱۹۱۹ بهر و
 دهره ندي بازيان دهستي كرد به پيشړه وي كردن و بهر به ياني روژي دواتر،
 هيڙ شيان كړو په لاماري هيڙه كهي شيخ مه حموديان دا، هيڼده ي پينه چو
 سوپاي ټينگليز كه له سيكو وگورگه وهيندي پيك هاتبون به سر بهرزيه كاندا
 هه لگه پان و هيڙه كهي شيخ موحمود له گهل هم شيوازه هيڙش و
 بهر نكار بوونه ويدا پانه هاتبون، بويه نه يان تواني بهرگري بكن و زيانكي
 زوري يان ليكه وت كبه (۴۸) كوژاو زياتر له (۱۰۰) ديل و بريندار مه زنده
 ده كړيت. كه خودي شيخ موحمود به برينداري له گهل (شيخ حمه غريب) دا له
 نيو ديله كاندا بوون و په وانه ي به غذا كران. فرايزهر له و كاته دا زور په روښي
 چاره نووسي ديله كان بوو له سلیمانی، بويه زور به په له يه كه يه كي سهر بازي
 بچووكي په وانه ي سلیمانی كرد، كه تا نه و كاته هيچ هوالكي نه و شه پريان
 پينه گه يشتبوو، هيڙه بچووكه كهي ټينگليز تواني خو ي بگه يه نيته نيو شار و
 پاسه وانه كان دهر په پړنيټ و ديله كان نازاد بكات كه له ۲۱ي مایسي ۱۹۱۹ و به
 ديل گيرابوون. ^{۱۲۹} بهم شيوه يه كوټايي به يه كه مين حوكمداريه تي شيخ موحمود
 هات له سلیمانی، كه حوت مانگ و يه ك روژي خياند.

* شيخ له تيف له ياداشته كانيدا ژماره ي قوربان يه كان ي سوپاكي شيخ موحمود به (۵۰۰)
 كوژاو مه زنده دهكات له گهل (۳۰۰) ديلا، به لام هم ژمارانه تنها شيخ له تيف باسيان
 دهكات و هيچ سهر چاوه يه كي ديكه پشتگيري هم بچوونه ي نه و ناكات، بويه به هه ند
 نه گرتوه. (يادداشته كان ي شيخ له تيف، ل ۵۸).

^{۱۲۹} زيار سلوي: في سبيل كردستان، ترجمه. ر، ع، بيروت، ۱۹۸۷، ل ۷۵؛ عبدالزاق
 الحسنی: تاريخ الوزارات العراقية، ج ۱، ل ۲۷۱؛ ويلسون: هه مان سهر چاوه، ل ۲۷؛ عبدالمنعم
 الغلامي: هه مان سهر چاوه، ل ۹۹-۱۰۰.

باسىسى يەم

سەردەمى ھۆكۈمى راستەن ھۆي ئىنگىلىز لەسلىمانىدا

۱- سىياسەتى ئىنگىلىزەكان .

دوای ئەۋەي ھىزەكانى ئىنگىلىز لەدەرىبەندى بازىيان ھىزەكەي شىخ مەحمۇدىيان شىكاندو ھۆشيان بەدىل گەرت و رەۋانەي بەغدايان كەرد، بەرەبەيانى ۱۹ ى ھوزەيرانى ۱۹۱۹ ھىزەكانى بەرىتانىا بەتەۋاۋى لەسلىمانى نىزىك كەۋتەنەۋە ھىچ جۆرە بەرگىرەكەيان توش نەھات، ھەرۋەك ئەدەمۇنۇز ئامارەي پىدەكات ھەمان رۇژ سوپاكەيان لەقلىسان جىدەھىلن و ھۆي و پۇلىك سوارەي ئىنگىلىز بەرەو سلىمانى دەچن و پىش نىۋەرۇ دەگەنە ناو شار، دوای تىپەربوۋنى چوار رۇژ سەرچەم ھىزەكانى بەرىتانىا دەگەنە سلىمانى ۱۳۰ .

لەگەل گەشىتتىاندا سوارەي ئىنگىلىز ھندى بەرامبەر بەمالى شىخ مەحمۇدو چىاي گۆيزە بەرىز تۇپپان دامەزاندو سەرگەردى قشلىەيان كەرد بەبارەگاۋ بارودۇخى شار شەلقا، ۱۳۱ مالا گەۋرەكەي شىخ مەحمۇد و شىخ قادرى براى كران بە شۋىنى ھەۋانەۋەي سەربازەكان ۱۳۲ كەۋتەنە ترساندىنى خەلكەكەۋ لەيەكەم كارياندا رۇژى ۲۳ ى ھوزەيران مانۇرىكى سەربازيان رىكخست و ئەشرافەكانى سلىمانيان بەدىرىژايى شەقامەكانى رىزكەردبوو ۱۳۳ .

فرايزەر بە ئاشكرا بە دەست و پىۋەندەكانى ھۆيانى رادەگەياند ، گەر بىت و بىانەۋىت زىاتەر لە ئىنگىلىز نىزىك بىنەۋە ئەۋا دەبىت لە پىناۋى ئەۋاندا ھۆيان بىخەنە ژىر ئۆتۆمبىلەۋە ۱۳۴ .

۱۳۰ كەرد و ترك و عرب ، ل ۵۱-۵۲ .

۱۳۱ ئەھمەد ھۋاجە : چىم دى ، ب ۱ ، ل ۴۹-۵۰ .

۱۳۲ رەسول ھۋار : شىخ مەحمۇدى قارەمان ، ب ۲ ، ل ۱۲۴ .

۱۳۳ سەرچاۋە ي پىشۋو ، ب ۱ ، ل ۵۱۸ .

۱۳۴ ۱ . م منتشاشقىلى : العراق فى سنوات ، ل ۲۱۲ .

له گهل گه یشتنه وه یاندا كه و تنه توله سهندنه وه له خهلكی و هیندهی
بۆیان كرا سهرقالی راوانان و گرتنی ئهوانه بوون كه هاوکاری شیخ مهحمودیان
كردبوو.^{۱۳۵}

گرینههاوس به سهر ئه و مالانه دا ده گه را كه له شۆرشه كه دا به شدار بوون
و یه كه به یه كه ده یاسین و ده ستگیری ده كردن و دهسته سه ربازی هیندی له
شاردا جیگیر ده كرد.^{۱۳۶}

خانوادهی شیخ مهحمود به یارمهتی چه ند پیاویکی خۆیان توانییان شار
جیبهیلن و له گهل خۆشیاندا ژمارهیهکی زۆر له و خیزانانهی به شداریان
كردبوو له و شۆرشه دا هاوشانی ئهوان له شار ده رچوون.^{۱۳۷}

ئینگلیزهكانیش زۆریان لامه بهست بوو به هه موو شیوهیهك كۆنترۆلی
بارودۆخی سلیمانی بکه نه وه، چونكه سلیمانی شاریک نه بوو هه روا به ئاسانی
بتوانن رامی بکه ن. سلیمانی میراتی بابانه كان بوو، له و راستیه گه یشتبوون
به وه لانانی دام و ده زگای حوكمرا نه كه ی شیخ مهحمود بۆشاییهکی تهواو
ههست پیده كرا، ده یان زانی كاره كهیان هه روا بۆ ناروا كه و تنه خۆ چۆن ئه و
بۆشاییه پر بکه نه وه.^{۱۳۸}

له سه ره تا دا كه و تنه تالان كردنی مالان و زیاتر له (۱۰۰) مال له
سلیمانیدا بهر ئه و شالاره كه وت و ژمارهیهکی زۆر له و مالانه كه ل و په له كانیان
له لایه ن سواره ی ئینگلیزه وه له مال ده ره ینرا و له بهردهم مزگه وتی گه وره دا
سو تیندرا.^{۱۳۹}

به لام تالان و ده ست به سه را گرتن ته نها مالی به شدارانی شۆرشه كه ی
شیخ مهحمودی نه گرتنه وه، به لكو شالاره كه هینده گه وره بوو ئه و كتیبخانه

^{۱۳۵} ره فیق حیلمی: یاداشت، بهرگی دووم، ب ۱، ل ۱۷۱

^{۱۳۶} نه حمه د خواجه: چیم دی، ب ۱، ل ۵۰-۵۱

^{۱۳۷} شیخ له تیف: هه مان سه رچاوه، ل ۵۹.

^{۱۳۸} حوسینی مه ده نی: هه مان سه رچاوه، ب ۱، ل ۳۳۲.

^{۱۳۹} شیخ له تیف: یاداشت، ل ۵۹؛ مارف ناسراو: میژوی کتیبخانه کانی سلیمانی، ۱۹۰۰-

۱۹۷۰، سلیمانی، ل ۸.

گەورەییەشی گرتەووە کە لە مزگەوتی گەورەدا بوو و زیاتر لە (٦) هەزار کتێب و دەستنۆوسی تێدا بوو، سەرچەمیان لە حەوشەی مزگەوتی گەورەدا کۆکردەووە سوتاندیان هەندیکیان یادگاری میرەکانی بابان بوو مۆری ئەوانی پێوەبوو، بەشیکی زۆری ئەو کتێبانە لە مائێ شێخەکاندا بوو بەلام دەستیان پێگەیشتم و سوتاندیان تەنھا نزیکەی (٤٠٠) کتێب نەبێت رزگاری بوو لەم شالاو. ^{١٤٠*}

ولسن خۆی باس لەو دەکات کە شەش هەفتەی یەکەم دوای گەڕانەوێیان، سەرقالێ سزادانی شوێنەکانیان بوون و تەنھا بە ناوسلیمانی یەوێ نەوێستان، بەلکو کەوتووێتە کۆماری پانتاییەکی فراوانی هەریەمی سلیمانی. ^{١٤١} ژمارەیهک لە هیژەکانیان بەرەو هەڵبجە چوون، هەندیکیش بەدریژایی مانگی تەمموزی ئەو سالە سەرقالێ کۆماری ناوچەی سورداش و شارباژێڕو بەرزنجو پێنجوێن بوون. ^{١٤٢}

لەنیو شاریشدا میجرسۆن لەپێکەوتی ١٩١٩/٧/١ دا گەیشتمەووە سلیمانی و دوای گەڕانەوێ لە ناوهراستی ئەو مانگەدا بەنیو خەلکیدا جاریدا، هەر کەسیک چەکی هەیە لە مالددا وەک تەنگو دەمانچەو خەنجەر و... هتد. لە ماوێ (٢٤) سەعاتدا دەبێت بیداته دەست پۆلیسخانه، بەپێچەوانەشەو ئەوێ سەرپێچی بکات و بگێرێت (٥٠٠) روپیە سزا دەدرێت یا شەش مانگ زیندانی ئەکرێت. ئەم ترسە وای لە خەلکی کرد، لە ماوێهەکی کەمدا ژمارەیهەکی زۆر چەک تەسلیم بە ئینگلیز بکەنەو، وەک ئەحمەد خواجە

^{١٤٠} مارف ناسراو: هەمان سەرچاو، ل ٩؛ رەسول ھاوار: شیخ مەحمودی قارەمان، ب ١، ل ٥١٨.

^{١٤١} عەبدولرەقیب یوسف ئەنجام دانی ئەم کارە دەداتە پال ئەفسەرێکی کوردی نیو سوپای لیقی ناوی (رەشە بەکر ئەفەندی) بوو بە فەرمانی ئینگلیزەکان لە حەوشەی مزگەوتی گەورەدا ناگری بەرداوەتە ئەو خەرمەنە کتێبە. (عەبدولرەقیب یوسف: بانگەوازیك بو پوناکبیرانی کورد لە پێناوی کۆکردنەموو زیندوو کردنەوێ کەلهپوری کوردیدا، سلیمانی، ١٩٨٥، ل ١٤).

^{١٤١} بلاد ما بین النهرین، ج ٣، ل ٢٩.

^{١٤٢} (١) م. منتشا شیفلی: العراق فی سنوات، ل ٣١٣.

ليى دوواوه "له پاش جاره كهو دواى چهند رۆژيک له ناو شارو دهوروبهري سليمانيه وه ئه وهنده چهكى كوڻ هينرايه پوليستانه گردىكى گه وري دروست كرد، له جياتى سوتاندن و له ناوبردن، سوڻ پيرارى دا فرمانگه يهكى شاره واني دروست بكات و ئهم چهكه زوره بخاته بناغه كه يه وه^{۱۴۳}.

قه دهغه كردنى چهك هه لگرتن بووه هوى ئه وهى پيشه سازى چه خماخسازيش له شاردا به رهو كزيوون بچيت و له كووى زياتر له (۱۵۰) دوكان ته نها چهند دوكانيك مائه وه.^{۱۴۴}

ئينگليزه كان دواى گه پانه و هيان، دوو ههفته ي يه كه م به رده وام خه ريكي ليكوئينه وه بوون له گه ل خه لكيدا سه بارهت به هوكاره كانى هه لايسانى ئه و شوپشه.^{۱۴۵} ته نانهت له نيو شارى، سليمانيدا (۸) مه خفه ري پوليس هه بوو، هه ريه كيكيان چاوشيك و چوار نه فه ري له گه ل دانرا بوو.^{۱۴۶}

ئهم ره وشه نااساييه ماوه يه كى زور له سليمانيدا به رقه رار بوو تاوه كو ئينگليزه كان خويان به رپه سمى له ۱۳ى ئابى ۱۹۱۹ رايانگه ياند كه بارودوخى كوردستان ئارام بوته وه، بيگومان به شيكى زورى ئهم بيده ننگى و خه فكه رده خه لكى بو ئه و توندوتيزيه ي سوڻ ده گه پيته وه، كه واى كرد ماوه يه كى زورى بويت تاوه كو خه لكى دينه وه سه رخويان.^{۱۴۷} به تايبه تى دواى ئه وهى خه لكى بويان ئاشكرا بوو كه شيخ مه حمود دواى به ديل گيرانى، دراوته دادگاي سه ربازى، له سه ره تا دا حوكمى له سي داره دانيان بو ده ركردوه، به لام دواتر حوكمه كه يان بو گوپسوه به ده سال زيندانى و دورخستنه وه بو دورگه ي (ئهندامان) له هندستان له گه ل (شيخ حه مه غه ريب) ي زاويدا،^{۱۴۸} خانواده كه شى ماوه يه كى زور به ئاواره يى له ئيران بوون، هه ر ئه و كاته په نايان برد بو لاي

^{۱۴۳} چيم دى، ب، ۱، ل ۵۸.

^{۱۴۴} ادمونز: هه مان سه رچاوه، ل ۷۸.

^{۱۴۵} سه رچاوه ي پيشوو، ل ۸۰.

^{۱۴۶} ره سول هاوار: شيخ مه حمودى قاره مان، ب ۲، ل ۱۳۵.

^{۱۴۷} ۱. م. منتشا شيفلى: العراق فى سنوات، ل ۳۱۵، ۳۱۶.

^{۱۴۸} ويلسون: هه مان سه رچاوه، ل ۳۰.

(سىمكۆى شىكاك) و ماۋەيەكى زۆر لاي مانەۋە ئەۋىش رىزىكى زۆرى لىگرتن،
ماۋەيەكىش پەراگەندەي كوردستانى باكوور بوون، شىخ قادىرى براشى ھەر
لەئاۋ ئىراندا دەستگىر كراۋ درايەۋە دەست ئىنگلىزەكان و رەۋانەي بەغدايان
كرد.^{۱۴۹} ئەمە لەكاتىكدا سۆن لەمىژ بوو لەنىۋ شارددا فەرمانى دەست
بەسەرگرتنى مۆلك و مالى شىخ مەحمۇدى دەرگىر دىۋو* لەژىر چاۋدىرى
خۇياندا بەرپۇەيان دەرگىر، خىزانى ئەۋ پىۋانەش كە لەگەل خانوادەي شىخ
مەحمۇددا رۆيشتىۋون خرابوونە ژىر چاۋدىرى پۇلىسەۋە.^{۱۵۰}

دواي ئەم ھەنگاۋانە ئىنگلىزەكان يەكەم كارىيان پىكەۋەنانى ئىدارە بوو
لەسلىمانىداۋ يەكەم ھەنگاۋىشىيان لەم بۋارەدا ۋەك ئەدمۆنز دەلىت دووبارە
دروست كىرنەۋەي ھىزەكانى لىقى و رىكخستىنەۋەي پۇلىس بوو. ئەۋ كاتە
بارەگاي ھىزى سەربازى لەنىۋ دائىرەي ئەفسەرى سىياسىدا بوۋە لەنىۋ
مەكتەبى ئامادەيى زەمانى عوسمانى، بەلام لەسەر داۋاي خەلكى ئەۋ
بىنايەيان چۆل كىردوۋە چۈنەتە نىۋ بىناي دەۋكە، ئەدمۆنز لەدرىژەي
قسەكانىدا باس لەۋە دەكات كە سۆيىندى دىسۆزى تايبەت بۆ ئەۋ دوو ھىزە
رىكخرا بوو، كە دەۋايە ئەۋ سۆيىندەيان بخۋاردايە، ھەرچەندە باۋەرىشىيان
پىيان ھەبوۋە چۈنكە ۋەك خۇيان ۋەسفىيان دەكەن ھىندە بەگەرم و گورى
بەشدارى شۆرپشەكەي شىخ مەحمۇدىيان نەكردوۋە.^{۱۵۱} جگە لەۋەش فرايزەر

^{۱۴۹} شىخ لەتىف: ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۶.

* كە شىخ مەحمۇد دەسلەتلى لە سلىمانىدا نەما عەبدوللا ئاغاي حاجى خەمە سەئىد
سەرپەرشتىكەرى مۆلكەكانى شىخ مەحمۇد بوو، ئىنگلىزەكان ھەلىيان دەدا ھەندىك زەۋى
و زارى شىخ بەسەر ئەۋ ھەمەۋەندەندا دابەش بىكەن كە سەر بەخۇيان بوون، عەبدوللا ئاغا
ناپەزايى دەرگەبرىت و بە ئىنگلىزەكان دەلىت، كە ئەمە بۆ چۈنۋى ئىۋەيە ئەۋ بۆ لە
بۆلشەۋىيەكان دەترسەن كە دەلىن با زەۋى لە خاۋەن مۆلك بىسەنرەتەۋە بەسەر خەلكدا
دابەش بىكرىت، ھەر بۆيە لەسەر ئەم قەسەيە دەرى دەكەن. (رەسول ھاۋار: شىخ مەحمۇدى
قارەمان، ب ۲، ل ۱۳۶ - ۱۳۷).

^{۱۵۰} ئەحمەد خواجە: جىم دى، ب ۱، ل ۵۹.

^{۱۵۱} كرد و ترك و عرب، ل ۸۰ - ۸۱.

بېرىرى دابوو كە ھىزى سەربازى لە سلىمانىدا نەمىنىت و تەنھا ھىزى لىقى ئەركى پاراستنى شار بگىتە ئەستۆ، ئەم ھىزەش پىكەينىرايەو كە (۱۵۰) كەس بوون و جلى شىنيان بۆ ئامادەكرا.^{۱۵۲} سلىمانى بەرە بەرە كۆنترۆل دەكراو پەيتا پەيتا پياوانى عەشايەرى كورد لەدەرووبەرى سلىمانىيەو دەھاتنە ناو شارو گويۇپرايەلى خويان بۆ ئىنگىلىز نىشان دەدا.^{۱۵۳}

يىگومان سۆن دواى ئەم رووداوانە زياتر شوينى خۆى قايمكرد، ئىنگىلىزەكانىش زۆريان لامەبەست بوو كە سۆن بەردەوام بىت لەسەر كارەكانى و بۆ ئەوھى چاوترسىنيان بكات. لەھەمان كاتىشدا زىرەكانە دليان بەلای خوياندا بەكىش بكەن، سۆن بۆ ئەم كارە لەھەموو ئىنگىلىزەكانى ئەو سەردەمە زياتر دەستى دەدا، كوردىيەكى باشى دەزانى و چاك شارەزاي ئەم بەشەى كوردستان بوو، بۆ بەرپۆەبردنى ئەم ھەرىمەش، وەك د. كەمال مەزھەر دەليت: - "وەك ھەر ئىستعمارىكى دىكە ژەھرو شەكرى تىكەل دەكرد"^{۱۵۴}.

سۆن خۆى لەسەرەتادا لەخانوى (ئەمىن ئەفەندى مەلا قادىر) دابوو، قوتابخانەى فەيسەلىش كە ئەمرو بازارى (عەسرىيە) دايەردى سياسى و شوينى دانىشتن و ئىش و كار بەرپۆەبردن بوو، (سەراى) ئىستاش ئەو رۆژگارە دادگا و تاپۆو پۇلىسخانەو بەندىخانە بوو.^{۱۵۵}

ئەو كاتە (برادفۆرد) رەئىسى پۇلىسى سلىمانى بوو، كاپتن (ھۆلت) ىش يارىدەدەرى حاكمى سياسى بوو، بەلام دواى كاپتن (رايت) لەشوينى بوو بەحاكمى سياسى و پشكەنەرى دارايى، (ئەحمەد موختار) قازى بوو، (صديق مەزھەر) ىش حاكمى شار بوو.^{۱۵۶}

^{۱۵۲} رەسول ھاوار: شىخ مەحمودى قارەمان، ب ۲، ل ۱۳۳.

^{۱۵۳} شىخ مەحمودى قارەمان، ب ۲، ل ۸۴، رەفيق حىلمى: ياداشت، ب ۲، ل ۱۷۲.

^{۱۵۴} چەند لا پەرەيەك لەمىژوى گەلى كورد، ب ۱، ل ۱۵۳، ۱۵۴.

^{۱۵۵} جەمال بابان: سلىمانى شارە گەشاوگەم، ب ۲، ل ۷۷.

^{۱۵۶} سەرچاوەى پيشوو، ل ۸۶-۸۷.

ئىنگىلىزەكان باس لەو دەكەن كە ماوئەيەك دواى گرتەوئەى سەلىمانى،
 ھەوللى ئەوئەيان داوھ كاروبارى شارەكە بئەنئەو دەست كوردەكان.^{۱۰۷} لىئەدا
 مەبەستىيان ئەو كوردانئەيە كە دەست و پىوئەندى خۆيان بوون و لەقسەيان
 دەرئەدەچوون، ھەر ئەوانەشيان لەپۆست و پلەو پاىەى ئىدارىدا دادەمەزئەند،
 بۆ نموونە (غەفور ئاغە)يان كوردبوو گەورەى شارو ئەركى دابىن كوردنى
 ئازوقەى سەلىمانى و چاودىرى كوردنى ئرخى ناو بازارپان پىسپاردبوو.^{۱۰۸} ھەر
 بۆيە وىرەى پىروپاگەندە سەر زارەكەكانيان بىرواى تەواويان پەيدا كوردبوو كە
 پىوئەستە خۆيان راستەوخۆ لەپىگەى ئەفسەرە سىياسىيەكانىانئەو ھوكمەرانى
 كوردستان بكەن، (ھەى) كە ئەو كاتە ئەفسەرى سىياسى بوو لە شارى
 ھەولير، لەم بارەيەو دەلىت: " لە كوردستاندا ئەستەمە بى بەكارھىنانى ھىز
 ھەلس و كەوت بىرىت، ھەر بۆيە ھوكمەرانى راستەوخۆ تاكە رىگاچارەى بۆ
 ھوكمەرانىكوردنى كوردستان "، (سۆن)ىش لەم بارەيەو دەلىت: " ھەرچەندە
 تەماشەى كوردەكان دەكەم ئەو باوئەرم لادروست دەبىت كە نەشەستەى
 ئۆتۆنۆمى بوون نەخۆشيان ئەوئەيان دەويست، كوردەكان لەرەواندز پىيان
 وئەم: ئەگەر دەسەلاتى ھوكمەتەك لەئارادا نەبىت وەك مەپى بى شوانمان
 لىدەيت ئەم بۆچوونەش تەنھا شارەكان ناگىتەو، بەلكو لادى نەشەكانىش
 ھەمان بىروبوچوونيان ھەيە، چونكە بازىرگان و جوتيارەكان لەئاغەكان
 دەرئەسەن، ئاغەكانىش لەنىوخواياندا سەل لەيەكتەر دەكەنئەو، ھەر بۆيە
 پىوئەستە ھىزىكى دەرەكى ھەبىت بۆ راگرتنى لەنگەرى كۆمەل، چونكە كورد
 بەئەقلىتەى خويندكار بىر دەكەتەو، پىوئەستى بەو ھەيە كە لەھەندىك كاتدا
 توندوتىژ بىت لەگەلداو ھەندىك كاتى دىكەش كۆشەكرىكى نىشان بەدەى،
 چونكە توندوتىژى لەئەندازە بەدەر و نەرمونىيانى بى ئەندازەش بەھەمان شىو

^{۱۰۷} ادمۆندز: ھەمان سەرچاو، ل ۸۱.

^{۱۰۸} ۱. م. منتشاشقىلى: العراق فى سنوات، ل ۳۱۳؛ ادمۆندز، ھەمان سەرچاو، ل ۸۳.

له‌نگه‌ری خویندکاره‌که تیک د‌ده‌دات و هه‌لس و‌که‌وتی ئاسایی نابیت، به‌لام کاتیک داری ده‌ست گه‌وره‌که‌ی ده‌بینیت، ده‌چینه‌وه باری ئاسایی خوی " ۱۵۹ هه‌ر بویه ده‌سه‌لات‌دارانی به‌ریتانیا‌ش به‌م ئه‌قله‌وه خ‌وا‌زی‌ار‌بوون هوکمرانی کوردستان بکه‌ن، هه‌ر ئه‌م بۆ‌چ‌و‌ونه‌ی (سو‌ن)یش وای کرد‌و‌وه که به‌و په‌ری د‌ن‌یا‌یی‌یه‌وه بلین " له‌سایه‌ی هوکمرانی سو‌نه‌وه، ئارامی و هیمنی له‌سلیمانیدا به‌رقه‌راه " ۱۶۰.

بیگومان سو‌ن له‌م باره‌یه‌وه له‌سلیمانیدا هیچ دریغیه‌کی نه‌کرد و چی له‌توانادا بوو بۆ جیگیرکردنی ئیداره‌ی راسته‌وخوی ئینگلیز له‌سلیمانیدا ئه‌نجامی دا، هه‌رچه‌نده ئینگلیزه‌کان له‌باره‌ی هه‌یکه‌لی ئیداریه‌وه گۆرانکاریه‌کی به‌رچاویان نه‌کرد به‌ه‌راورد له‌گه‌ڵ سیستمی پیش‌ووی عوسمانیدا، به‌لکو هه‌مان سیستمان ه‌یشته‌وه‌و ئه‌فسه‌ره سیاسیه‌کانی به‌ریتانیا له‌هه‌موو شاریکدا ده‌سه‌لاته‌کانی موته‌سه‌ریفی پیش‌ووی عوسمانیان هه‌بوو، له‌هه‌مان کاتدا ئه‌رکی داد‌و‌ه‌ریشیان له‌ئه‌ستۆ ده‌گرت، به‌لام وێ‌پ‌رای ئه‌وه‌ش هه‌ردوو پۆستی موته‌سه‌ریف و داد‌و‌ه‌ریشیان ه‌یشتبو‌وه، به‌م شیوه‌یه کوردستانی باشوور، ببوو به‌چه‌ند هه‌ریمیک و له‌لایه‌ن حاکمیکێ سیاسیه‌وه به‌پێ‌وه‌ده‌برا، هه‌ریمه‌کانیش به‌سه‌ر چه‌ند قه‌زاو ناحیه‌و گوندیکدا دابه‌ش کرابوون. ته‌نانه‌ت له‌پ‌رۆ‌گاری هوکمرانی راسته‌وخوی به‌ریتانیدا، هه‌مان یاسای باجگری سه‌رده‌می عوسمانی په‌ی‌ره‌و ده‌کرا که ئه‌ویش سیستمی (ئیل‌تزام) * بوو.

له‌ سه‌ره‌تادا ئینگلیزه‌کان زۆر به‌توندی یاسای باج کۆکردنه‌وه‌یان به‌سه‌ر کورددا پ‌راکتیزه‌ ده‌کرد، به‌لام دواتر، که بارودۆخی کوردستان ه‌ی‌و‌ر

^{۱۵۹} له د. عوسمان عه‌لی وهرگیراوه: فتره‌ الحکم المباشر ۱۹۹۹ - ۱۹۲۰، اداره‌ المیجرسون فی جنوب کردستان، مجله، ئالای ئیسلام، السنه ۱۲، العدد، ۲، ۲، ایلول ۱۹۹۹.

^{۱۶۰} لوسیان رامبۆ: الک‌رد وال‌حق، ترجمه، عزیز عبدال‌احد نباتی، اربیل، ۱۹۹۸، ۷۹.

* نیزامی ئیل‌تیزام بریتی‌یه له‌ فروشتنی پۆستی باجگری (باج کۆکردنه‌وه) به‌و که‌سه‌ی به‌لین به‌ حکومت د‌ه‌دات که سالانه زۆرت‌رین ب‌ری باج کۆبکاته‌وه، ئه‌م پ‌رۆ‌سه‌یه‌ش له‌ زیاد کردنیکی ئاشک‌رادا ئه‌نجام ده‌دریت. (د. عوسمان عه‌لی: هه‌مان سه‌رچاوه).

بۆۋە، سىستېمىكى تەۋاۋ و وردو تىرۋوپر لەلايەن بەرىتانياۋە بۆ باج كركۆدئەۋە، داندرا بەتايىبەتى لە رۆژگارى حوكمپرانى مېجەر سۆن دا، خەلكى سلىمانى پازدە ھىندەى سەردەمى دەسەللاتى عوسمانى باجى (توتن)يان دەدا بەئىنگلىزەكان، خەلكەكەش ئەم بارەيان لاپەسەند نەبوو ئىنگلىزەكانىش ئەۋەيان لەبەرچاۋ نەدەگرت كە دوو سى سال پىشتەر ئەم ولاتە دووچارى قات و قېرى و گرانيەكى ترسناك ھاتبوو ولاتەكە وئىران ببوو، دواى نەمانى دەسەللاتى شىخ مەحمودىش ئىنگلىزەكان تەۋاۋ توند ببوون و بەھۋى فەرمانبەرە كرى گرتەكانيانەۋە باجيان كۆدەكردەۋە، حاكمە سىياسىيەكانى بەرىتانيا پەيۋەندى راستەوخۇيان لەگەل لادى نشىنە كوردەكاندا بەستبوو، لىنەدەگەرپان ئاغاۋ سەرۆك ھۆزە كوردەكان باج كۆبكەنەۋە، بەم شىۋە بەرىتانيا بۆى دەرگەوت ھەولەكانى بۆ حوكمپرانى راستەوخۇى كوردستان تا ئەندازەيەكى باش سەرگەوتتوۋە، بەتايىبەتى لەماۋەى نىۋان مانگى ئايارى سالى ۱۹۱۹ تا تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۰، كە سۆن لە سلىمانىدا حاكم بوو، ھەر ئەمەش واى لە (ولسن)ى نۆينەرى بالاي بەرىتانيا كرد كە لەمانگى نىسانى ۱۹۲۰ دا لە راپۇرتىكىدا بۆ ۋەزارەتى دەرەۋە بەۋ پەرى دلىنایىيەۋە بلىت "لەھەموۋ عىراقدا نىۋچەيەك نىيە ھىندەى سلىمانى مل كەچ و گوپرايەلى حوكمى بەرىتانيا بىت، تەنانتە پانتايى ئەۋ زەۋيانەى بەگەنم و جۆ چىندراۋن دوۋچەندا بوۋەۋ سى ھىندەى ئەۋ پانتايىيە كە دەرگىت بەتوتن"^{۱۶۱}.

(سۆن)ىش بۆ جەخت كردن لەسەر راستى قسەكانى (ويلسن)، توانى تەنھا لە سالى (۱۹۲۰)دا بېرى بىست ھەزار جونەيھى ئىستېرلىنى باج كۆيكاتەۋە لەسلىمانى وبيخاتە سەر بودجەى سالانەى شارى سلىمانى، لەراپۇرتىكىشدا بۆ ۋەزارەتى موستەعمەرات ئەۋە دەركىنئىت كە مان گرتن و راپەرپىنە گشتىيەكانى عىراق، ھىچ كارىگەرەيەكيان بۆ سەربارو دۆخى سلىمانى نىيە، شارى سلىمانى ئارام ترين شوينە لەعىراقدا، (ويلسن)ش لاي خۇيەۋە

^{۱۶۱} د. عوسمان على: ھەمان سەرچاۋە؛ ا.م. منتشا شفىلى: العراق فى سنوات، ل ۳۱۶.

بۆچۈنەكانى سۆنى دووپات دەكرده وه كه ۹۹٪ خەلكى كوردستان لەگەڵ ئەوەدانین كه حوكمی راستەوخۆی ئینگلیز لەكوردستاندا لا بیریت.^{۱۶۲}

سۆن ئەو ماوهیەى لەسلیمانیدا حوكمرانى دەكرد تا لەتوانایدا بوو هەولێ ئەوەى دا دەست و پێوەند بۆخۆی پەیدا بكات، لەم پێناوەشدا هەولێ كړینی خەلكى دەدا.^{۱۶۳}

تا دوا ئەندازە رقی لەو دەستەیه بوو كه لەسلیمانیدا بەلایەنگری تورك دەناسران،^{۱۶۴} زۆریشی لامەبەست بوو بەشیوازیكى تایبەت حوكمرانى سلیمانی بكات، بەلام ئەو سەردەمە خەلكى بە نەنگییان دەزانى خۆیانى لى نزیك بكەنەوه یا بەرەو پیری بچن.^{۱۶۵}

ئەم تیروانین و بیركردنەوهیەى خەلكى بەرامبەر بەئینگلیزهكان دواى پاشگەزبوونەوه لەبەلێنەكانیان و دورخستنەوهى شیخ مەحمود بۆ هەندستان زیاتر سەرى هەلدا، لەكاتێكدا پێشتر خەلكى پێى وابوو بەریتانیا كوردستانی ئازاد دروست دەكات، بەلام دواى ئەو روداوانە ئیدى لەپێش چاوى خەلك كەوتن و كەم كەس هەبوو روى بێت هاموشۆیان بكات، رەفیق حیلمی لەم بارەیهوه دەلێت: "لەو رۆژانەدا خەلكى نەفسیەتى بەرزبوو، لەپرووى نەدەهات بچیتە ناو دام و دەزگای حكومەتەوه، شەرمیان ئەكرد بچنە سەرای حكومەت روویان نەدەهات بچنە ریزی پیاوێكانى میریەوه، بەدەگمەن رێدەكەوت كه یەكێك هەول بۆ كاریكى میرى بدات، بۆ وەزىفە لەم و لەو بیارپێتەوه".^{۱۶۶}

ئەو كاتە سۆن هەولێ ئەدا ئەو رۆشەنبیرانە لەخۆى نزیك بختەوه كه لەنیو خەلكیدا بە(منەوەر) ناسرابوون، بۆ ئەم مەبەستەش دامەزراندنى چاپخانهیهكى بەكاریكى گەرنگ دەزانى، ئەو سەردەمەش ئینگلیزهكان چەند

^{۱۶۲} سەرچاوهى پێشوو.

^{۱۶۳} د. كەمال مەزەهر: چەند لاپەرەیهك له، ۱، ل ۱۵۳-۱۵۴.

^{۱۶۴} رەفیق حیلمی،: یاداشت، ب، ۳، ل ۱۹.

^{۱۶۵} سەرچاوهى پێشوو، ل ۲۸-۲۹.

^{۱۶۶} سەرچاوهى پێشوو، ل ۲۸.

ئاميرىكى كۆنى چاپيان هېنابووه شارەكانى به سەر و به غداو كەركوك ، به مەبەستى راپەراندنى كارە ئىدارىەكانيان . لەسەر خواستى سۆن يەككە لەو ئاميرانە بەر سەلیمانى كەوت و گەرەترین كارى ئەم چاپخانە يە دەرکردنى يەكەم رۆژنامەى كوردى بوو لە كوردستانى عێراق باشوور .^{۱۶۷}

ئەم رۆژنامەيە ناوي (پيشكەوتن) بوو، يەكەم ژمارەي لەپوڤي ۲۹ ي
نيسانى ۱۹۲۰ دەرجوو. ۱۶۸

سۆن بەھۇي ئەم رۇژنامەيەوہ توانی دەستەيەك روناكبیری ناوداری
وہك (جہمال عیرفان، شیخ نوری شیخ صالح، جہمیل صائب و زہکی صائب)ی
لەخۇی نزیک بختەوہو وەھایان لیبكات لەو رۇژنامەيەدا بنوسن و
بەرھەمەکانیان بلأویكەنەوہ.^{۱۶۹} تەنانت سۆن خۆشی بەشدارى لەنوسین و
بلأوکردنەوہدا دەرک.^{۱۷۰}

بەھۆی ئەم رۆژنامە یەشەو هەولێ بۆ وێستە و پەرەپێدانی زمانی کوردی دەداو خۆی سەرپەرشتی ئەو مەسەلە یە دەکردو سوور بوو لە سەر ئەوێ زمانی خۆیندن لە خۆیندنگاکانی سلێمانیدا بە کوردی بێت، بۆ ئەم مەبەستەش بە پەلە ئەلف و بیی کوردی دانا بە یارمەتی مامۆستایان (محەمەد رەشید و زەکی کابان) بە نێوی (ئەووە ئەمێن کیتابی قیرائەتی کوردی) و بەرنامە ی خۆیندنی سەردەمی عوسمانی گۆرانی بەر سەرداهات و ناوی خۆیندنگای (تەشویقیە) گۆرێرا بە (نموونە ی سەعادەت)، هەر لەو سەردەمە شدا خۆیندنگای (نموونە ی عێرفان) یش کرا بەو.

^{۱۶۷} د. که مال مه زهەر: چهند لایه ریه ک، ب، ل ۱۵۴.

١٦٨ عەلى ناجى كاكە ھەمە ئەمىن عەتار، سىروان بەكر سامى: پيشكەوتن، يەكەمىن رۆژنامەى
سەلمانى، ١٩٢٠-١٩٢٢، ھەولەر، ١٩٩٨، ل.ع.

١٦٩ د. که مال مه زهەر: چهند لایه رهیه ک، ب، ل ١٥٥.

۱۷۰ د. عوسمان علی: هه مان سه رچاوه.

^{۱۷۱} رسول ھاوار: شیخ مہمودی قارہمان، ب ۱، ل ۷۶، ۷۷، کہ مال رہنوف محمہد: یہ کہم

حکومه‌تی کوردستان، رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ ژماره: ۱۱۶۶، ۱۹۹۵/۲/۱۵.

سۆن لەژمارە (۱۲) ى پيشكهوتن دا، ناوى شارى لەنوسراوه
 رهسميه كاندا گوڤى به (سليمانى) كه تا ئهو كاته هه به (سليمانيه)
 ۱۷۲. دهنوسرا.

سۆن وهك چۆن لهخويندنگادا ههولئى پيشخستنى زمانى كوردى دهدا،
 بههه مان شيوه، لهپيشكهوتن دا رايگه ياند كه هه كه سيك به كورديهكى پهتى و
 پاراو بنوسيت و نوسينهكه ى رهوانه ى رۆژنامهكه بكات، برپك پارهى وهك
 ياداشت پيڤه دريت، بۆ ئهم مه بهسته پيشپرکينه كيشى ريخست. ئهو رۆژگار
 له نيو خهلكى شاردا قسه وباسى زۆر دهكرا سه بارهت به كارو كرده وهكانى
 سۆن له سليمانيدا، خهلكانىكى زۆر نهيارى بوون و درژى ئهو كه سانهش بوون
 كه لهپيشكهوتن دا وتاريان دهنوسى و هاوكاريان دهكرد، چونكه پيشكهوتن
 له سه رده ستى سۆن دهرده چوو، كه بيگومان به پله ى يه كه له خزمهتى ئينگليزو
 سياسه ته كانياندا بوو له كوردستاندا، بۆ نموونه له ژماره (۱۲) ى پيشكهوتن دا
 نوسهريك به نازناوى (م.س.ع) وتاريكى بلاو كردۆته وه، به ئاشكرا باس
 له چاكه ى به ريتانياو پيشكهوتن يان دهكات كه چۆن سليمانيش له سايه ى
 دهسه لاتى ئه واند ا بوژاوه ته وه و دهليت : "ته ماشاى پارو ئه مسالى خو مان
 بكهين، پاروپيژار هه موومان له برسان ئه مردين وا ئه مسال هه موو
 دهوله مندوبوين، ولاتمان خوش بووه، ريگامان بۆ كراوه، شه مه نده فەر نزيك
 بوته وه، جه رده و درۆزن كه م كراوه رهگ و ريشه و سه رچاوه يان به جارى
 ۱۷۲" پراوه

ئهم نوسينهش ئه وه دهرده خات كه سۆن ويپراى خراپه كار به كانى
 كه سانيك هه بوون ليى رازيبوون، ئه ويش له ههولئى ئه وه دابوو كه ژماره ى ئه
 جوړه كه سانه زياد بكات، له م پينا وه شدا ههولئى ئه وه يان دهدا و له خهلكى
 بگهيه ن ئه وان له ههولئى چاره سه ركردى كيشه ى كورد دان به شيويهك كه

۱۷۲ پيشكهوتن: ژماره (۱۲)، ۱۵/ ى ته مووز/ ۱۹۲۰.

۱۷۳ سه رچاوه ى پيشوو، ۱.

لەگەل ھەست و سۆزى كورددا بگونجىت^{۱۷۴} ئەمەش وای كردووه كه نوسەران و كەسايەتیه دیارەكانى ئەو سەردەمە ھەریەكەو بەشیوہیەك باس لەكارەكانى سۆن و ئینگلیزەكان بکەن، بەتایبەتى لەبوارى خزمەتگوزارى و بەتەنگەوہ ھاتنى خەلکدا.

(ئەحمەد خواجە) لەم بارەییەوہ دەلیت : "لەسایەى میجر سۆندا، دائیرەى ئەشغال دامەزرا، لەماوہى چوار سالدا ییجگە لەپردى تانجەپوۆ پیچەكانى ژاژیلە بەولاوہ کاریكى تریان لینەبینرا بەناوێ كوردستانەوہ بەلێشاو روپیە لەناو ئەبراو نەكوردو نەكوردستان سودى لینەدەبینى^{۱۷۵}.

(ئەحمەد تەقى)یش سەبارەت بەكارەكانى سۆن دەلیت : "پاش تیكچوونى ئیدارەى شیخ مەحمود لەمیجر سۆن ھیچ شتیكى وانەبینرا عەلامەتى باشى بى دەرھەق بەكوردو كوردستانی جنوبى و ئیجرائاتى شەدیدى كرد دەرھەق بەو كەسانەى موقابیل ئیدارەى پیشوو سادىق و موخلیس بوون^{۱۷۶}. تەنانت ئەحمەد تەقى باس لەوہ دەكات كە چۆن سۆن خەلكى ئازار داوہو سوکایەتى پیکردوون و ناچارى كردوون كە لەكاتى تیپەپوونیدا لەبەرى ھەلسن.^{*۱۷۷}

^{۱۷۴} د. عوسمان علی: ھەمان سەرچاوە.

^{۱۷۵} ئەحمەد خواجە، چیم دى، ۱، ل ۶۰.

^{۱۷۶} بیرەوہرى بەكانى ئەحمەد تەقى، ل ۱۵.

^{۱۷۷} سەرچاوەى پیشوو، ل ۱۶.

* جارىکیان وا ریدەکویت سۆن بە ناو بازاردا تیدەپەریت ' بەلام (مەلا عەلى مۆرەلکەن) ناویك لەبەرى ھەلناسیت ئەویش بانگی دەكات و لى توورە دەبیٹ، مەلا عەلى دەلیت : من موسلمانم و تۆ غەیرە دینی جائیز نییە لەبەرت ھەلسم ، سۆن لەمەوہ رقى لیئەلدەگریت ، پۆژیک دەنیرى بە دوایدا پلى دەلیت بپارم داوہ مانگی (۴۵) پوپیت بۆ بپرمەوہ ، بەلام مەلا عەلى وەرى ناگریت و پییدەلێت من كە دینەكەم رینگەم پیئەدات لەبەرت ھەلسم ، كەواتە رینگەشم پیئادات پارەت ئى وەرگرم ، سۆن لە وەلامدا پییدەلێت خوا بە قوربانى عەقلى خۆت بكات ئەگەر وەرگرتایە ئەم زانى چیم لیدەکردى . (پەسول ھاوار : شیخ مەحمودى قارەمان ، ۱، ل ۴۷۵ - ۴۷۶) .

رەسول ھاوارىش بەھەمان شىۋە، پىي وايە كارەكانى سۆن شىۋانىك بووہ بۇ چاۋبەستەكى كىردن لەخەلكى و فریودانىان بەتایبەتى گىرنگى دانى بەزمانى كوردى.^{۱۷۸}

د. كەمال مەزھەرىش سەبارەت بەسۆن دەلىت "مىجەرسۆن نە بەرۇژنامەى پىشكەوتن و نەبەھىچ كاریكى تر نەیتوانى گەلى كورد فریودات".^{۱۷۹}

لىرەدا دەبى ئەو راستىيە لەبەرچاۋبىگرىن كە دەربىرىنى ئەم بۇچونانە زىاتر لەپوانگەيەكى سىياسىيەۋە بووہ، ئەو رۇژانە نىشتىمانپەرۋەران و رۇشنىبران رقى زۆريان لەسۆن و دەست و پىۋەندەكانى بووہ، ھاوشانى ئەم دەستەيەش، كەسانىكى زۆر ھەبوون لایەنگى تورك بوون، ئەمانە سەرچەمیان دژى سۆن بوون، لەبەرامبەرىشدا سۆن تا دوائەندازە قىنى لەدەستەى توركخاكان بوو، بەلام بەھىچ شىۋەيەك رىگای بەنىشتىمانپەرۋەرانىش نەدەدا كە جموجۇل بكەن، بەلكو دەستەيەك لەسىخوپو بەكرىگراوى لەدەۋرۋەرى خۆى كۆكردبوۋە ۋەك چاۋدىرىكەر (خەفەيە) بەسەر نىشتىمان پەرۋەرانەۋە داىنابوون، ئەمانە خەلكانىكى بىزراۋ بوون و ئەھلى سلىمانى سلاۋىشىيان ئى نەكردوون و روويان پىنەداون.

ھەر بۇيە سۆن پىشكەوتنى كىردبووہ مىنبەرىك بەمەبەستى بانگەشە كىردن بۇ بەرىتانياۋ تانەۋتەشەر دان لەتوركخاكان و ناخەزانى ئىنگلىز، رەفىق حىلمى لەم بارەيەۋە دەلىت : "ھەندى لەوانەى كە لەپىشكەوتن دا ئەيان نووسى لەوانە نەبوون بەھەناۋىكى نىشتىمانىيەۋە ھاتبەنە كايەۋە لەنوسىن مەبەستىيان گىيانى ۋلات پەرسىتى و كوردايەتى بلاۋكردنەۋە بىت، بەلكو زىاتر چاۋيان لەخۆبىردنە پىشەۋە لە(سۆن) و گەيشتن بوو بەۋ پاداشتە سوك و بى

۱۷۸ رەسول ھاوار: شىخ مەحمۇدى قارەمان، ب، ۱، ۴۷۵-۴۷۶.

۱۷۹ چەند لاپەرەمەك، ب، ۱، ۱۵۵-۱۵۶.

نرخه، ئەمانه ئەیانویست که (سۆن) لەخەلک بکەن بەخوا یا هیچ نەبێ (بەت) یکی ئی دروست بکەن " ۱۸۰

بەلام وێرای ئەم رایانه، (جەمال بابان) باس لەوه دەکات که سۆن، جگە لە هەلۆیستە خراپەکانی بەرامبەر بەشیخ مەحمود، هەندیک کاری کردووه بۆ ئەو سەردەمه بەههنگاوی باش دادەنرێت، جابهەر مەبەستیک کردبیتی، لەم بارهیه‌شه‌وه نموونه بەپاکیشانی پردو ریگاو‌بان و کەم کردنەوه‌ی باج دینیتەوه بۆ ئەو بازرگانانە‌ی کەل‌وپەل و شمه‌کیان هیناوه، هه‌روه‌ها باس لەپاراستنی ئارامی و ئاسایشی ناو شارو کردنەوه‌ی خۆی‌دنگاو چاپکردنی رۆژنامو قەرزو دەستگیرویی کردنی جوتیاران و پاراستنی پاک و خاوی‌نی ناو شار دەکات. ۱۸۱

(میرزا ئەمین مەنگورێ)یش، زۆر بەئاشکرای لایەنگیری سۆن دەکات و دەلێت: "لەپاش گیرانی شیخ مەحمود، میجرسۆن کرا بەحاکمی سلیمانی و ئیداره هەرچی و پەرچیه‌کی شیخ مەحمودی تیکداو نەیه‌یشت واریداتی سلیمانی لەلایەن پیاوه دزه‌کانی شیخ مەحموده‌وه لەناو‌بیرێ، واریداتی سلیمانی گەیانده پینج ملیۆن روپیە ۱۸۲

لیژەدا دەتوانین بڵێین (سۆن) بەدەر لەکارو کردەوه سیاسیه‌کانی، هەندیک هه‌نگاوی هەلناوه شایسته‌ی باسکردن بێت. پینشکه‌وتن لەپیزی پینشه‌وه‌ی ئەو کارانه‌یه‌تی، بەئەندازه‌یه‌ک ره‌فیق حیلمی وێپرای ره‌خنه‌و سەرنجه‌کانی سەبارەت به‌و رۆژنامه‌یه، دەلێت: "لە پینشکه‌وتن دا هەندێ باسی جوان و وتار یا وێژە‌ی به‌نرخیش م‌لاوکرایه‌وه ۱۸۲

ئەم هه‌نگاوانه‌ی (سۆن) زیاتر په‌یوه‌ست بوون به‌وه‌وه که نیۆپراو به‌رنامه‌یه‌کی هه‌بوو کاری بۆ ده‌کرد، ئەویش راهینانی کورده‌کانی سلیمانی

۱۸۰ یادداشت، ب، ۱، ل ۱۹.

۱۸۱ شارە گەشاوه‌کەم، ب، ۲، ل ۷۶-۷۷.

۱۸۲ حەقانی بەسەرهای شیخ مەحمود لەپه‌نای ئیستقلال کورددا، یادداشت،

(دەست‌نوس)، ل ۳-۴.

۱۸۳ یادداشت، ب، ۱، ل ۱۹.

بوو بهوهی که بتوانن له نیو (عیراق) دا هه ل بکه ن وهولیشی دهدا له م کارهیدا
ههستی نه ته وایه تی کوردیش له سلیمانیدا له بهرچاو بگیریت، بو ئه م
مه سه له یه ش ده یویست کاریکی وها بکات ده سه لاتدارانی سه یوو خو ی
بارودوخی تایبه تی کوردستانی باشوور له بهرچاو بگرن.

له راستیشدا یه کی که له شوینه واره هه ره دیارو بهرچاوه کانی هوکمپانی
راسته و خو ی ئینگلیز له سلیمانیدا، بلاو یوونه وه و په ره سه ندنی بیر
کوردایه تی بوو له نیو خه لکیدا، له کاتی که دا بهر له جهنگی جیهانی یه که م ئه م
بیره ته نها له نیو هه لیزاردو تو یژی روشنی رانی کورددا ههستی پی ده کرا.

روشنی رانی سلیمانی له و سه رده مه دا، پییان وابوو زۆرینه ی خه لک
دژی هوکمپانی راسته و خو ی ئینگلیز و ئه و هوکمه ی (سو ن) له پ یگای
به کاره یانی هیزه وه به پ یوه ده چی ت، چونکه سو ن خه لکیکی زۆری
دور خستبو وه دهستی به سه ر ما ل و مو لکیاندا گرتبو و، له راستیشدا (سو ن)
هه موو دژی به تی و نا ره زاییه کی خه لکی سه رکوت ده کرد، ته نانه ت (لیز-

Lees) ی هاو پ یی، پ یی وابوو سو ن وه ک زۆرداریکی سه ده کانی نا وه راست
هوکمپانی ده کات، ته نانه ت (سو ن) خو شی له م بو چوونه دا له گه ل (لیس)
دابوو، به کاره یانی توندو تیژی به مه سه له یه کی پیویست ده زانی.

به لام له راستیدا سیاسه ته کانی سو ن خو ی له خویدا سه رچاوه ی
سه ره کی نا ره زاییه کانی خه لک بوو له ده سه لات ی ئینگلیزه کان.

سو ن خه لکی ناچار ده کرد باج یکی زۆر بده ن، ته نانه ت له و سالانه شدا
که بیبارانی بوایه، بری باج به شیوه یه ک زیادی کردبو و که ته نها له سالی
۱۹۱۹ د ۲۵۰) هه زار جونه یه ی ئیسترلینی له نیوچه ی سلیمانیدا کو کرابوو،
به لام ته نها (۶۳) هه زاری خه رج کردبو و بو خو یندن و خو ینده واری. بیگومان
به م شیوه یه ش ه یچ گو رانکاریه کی بهرچاو له و بواره دا وه دینه ها تبو و، به لکو
ژماره ی خو یندن گاکان و خو یند کاران له چاو سالانی پی ش جهنگی جیهانی
یه که م دا ه یچ جیاوازیه کی وه های نه بو و. له کاتی که دا (سو ن) ته نها له سالی که دا

بەری (٢٠) هەزار جۆنەیهی رهوانه‌ی به‌غدا کردبۆوه، و له‌کاتی‌کدا شاری سلیمانی پیوستیه‌کی زۆری پێ هه‌بوو.^{١٨٤}

سۆن به‌تەنگ داواکاریه‌کانی خه‌لیکه‌وه نه‌بوو، به‌ده‌نگیانه‌وه نه‌ده‌چوو. ئەحمەد خواجە باس له‌وه ده‌کات، که چۆن دوا‌ی هه‌ول و ته‌قه‌للایه‌کی زۆرو نوسینی مه‌زبه‌ته، داواکاریه‌کیان خستۆته پێش چاوی سۆن بۆ کردنه‌وه‌ی خویندنگایه‌کی سه‌ره‌تایی و یه‌کیکی ناوه‌ندی به‌لام ته‌نها ره‌زامه‌ندی بۆ کردنه‌وه‌ی سه‌رتاییه‌که نیشان داوه‌و کردنه‌وه‌ی خویندنگای ناوه‌ندی ره‌تکردۆته‌وه.^{١٨٥}

به‌م شیوه‌یه ئەو کارانه‌ی ئینگلیز له‌سلیمانیاندا ئەنجامیان ده‌دا، ته‌نها به‌مه‌به‌ستی کپ کردنی ده‌نگی نا‌ره‌زایی خه‌لکی و خزمه‌ت کردنی سیاسه‌تی داگیرکه‌رانه‌ی خۆیان بوو. ب-کاردا نه‌وه‌ی جه‌ماوه‌ر.

له‌رۆژگاری ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی ئینگلیزدا، وێرایی ئاوابوونی ئەسته‌یره‌ی شیخ مه‌حمود و ده‌سه‌لاته‌که‌ی، به‌لام ئینگلیز نه‌یتوانیوو ئامانجه‌کانی له‌سلیمانیاندا وه‌ک پیوست بپیکێت، وه‌ک سۆن به‌رنامه‌ریژی بۆ ده‌کرد، بریتی بوو له‌ ئاماده‌کردنی خه‌لکی سلیمانی بۆ ژيان له‌نیو‌قه‌واره‌ی (عیراق) دا. به‌لام ئەم کاره‌ هی‌نده ئاسان نه‌بوو، چونکه‌ رۆشن‌بیران و نیشتمانپه‌روه‌رانی سلیمانی هه‌رگیز ئاماده‌ نه‌بوون خۆیان به‌ به‌شیک له‌عیراق بزانن و گۆییان به‌ گۆرانکاریه‌کانی عیراق نه‌ده‌دا، بۆ نمونه‌ کاتی‌ک له‌سه‌ر داوا‌ی (پیرسی کۆکس) عبدالرحمن النقیب، یه‌که‌م وه‌زاره‌تی عیراقی له‌ ١٩٢٠/١٠/٢٥ دا پیکه‌ینا،^{١٨٦} له‌ژماره (٢٩) ی رۆژنامه‌ی پێشکه‌وتن دا هه‌والی پیکه‌ینانی ئەو وه‌زاره‌ته‌و یه‌که‌ به‌یه‌که‌ی وه‌زیره‌کانی بلا‌وکراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌کۆتایی هه‌واله‌که‌دا ئەم ده‌سته‌واژه‌یه‌ نوسراوه‌ که ده‌لیت: "ئەم ده‌زگا‌و به‌رو

^{١٨٤} د. عثمان علی: هه‌مان سه‌رچاوه‌.

^{١٨٥} جیم دی، ب، ١، ل، ٧٢، ٧١.

^{١٨٦} د. رجاء حسین حسنی الخطاب: عبدالرحمن النقیب حیاته الخاصة واره‌وه‌ السیاسیه‌ وعلاقته‌ بمعاصریه‌، ط، ١، بغداد، ١٩٨٤، ل، ٢١.

حکومه ته ده خلی به سهر کوردستانه وه نیه ^{۱۸۷} بلاو کور دنه وهی هه واله که ش بهم شیوهیه گوزار شتیکی جوانه له ههستی نه ته وهیی روشنییرانی سلیمانی .
 ئینگلیزه کانیش به چاکی له ویستی کوردهکانی سلیمانی گه یشتبوون بویه پرسى کوکس ئه وهی له وهزاره ته که ی نه قیب گه یاند که خو ی راسته وخو سهرپهرشتی کاروباری سلیمانی دهکات ^{۱۸۸} هه ر بویه کوکس له ۲۵ / ۱۱ / ۱۹۲۰ به دواوه راسته وخو خو ی سهرپهرشتی کارو باری کوردستانی دهکرد و نه یبه سنبونه وه به دام و دهزگاکانی شارهکانی ویلایه تهکانی به غداو به سهر ۱۸۹

دواى ئاواره کردنى شیخ مه حمود، نیشتمان په روه ران له سلیمانیدا هیئده به ئاسانی جله و نه کران، به لکو که وتنه خو بو بهرگرتن له سیاسه تی بهریتانیا، هه رچه نده به حوکمی فشاری زوری (سۆن) وه، پیکه وه نان و دروست کردنى ریکخراوى سیاسى ئاشکرا کاریکی ئه سته م بوو، به لام ویترای ئه و هه موو فشارو توندو تیژییه، چه ندین دهسته و گروپی جیاواز له سلیمانی له سهر دهستی لاوانی نیشتمان په روه ر پیکهات. ^{۱۹۰}

ئه حمده خواجه ئه م ریکخراوه نه ینیانه به پینچ دهسته داده نیئت که به پرۆگرامه وه که تونه ته کار بو به ره له سستی ئینگلیزه کان و جه مال عیرقان سه روکایه تی کردوون، بریتى بوون له ریکخراوهکانی (به رزی ولات، کوردستان، گزنگ، فیداکارانی کورد، وه ته ن په روه ران). ^{۱۹۱}

(نه وشیروان مسته فا) ش به هه مان شیوه باس له وه دهکات که دواى گیرانی شیخ مه حمود، جولانه وهی کورد ته واو نه بووه له شارى سلیمانیدا روشنبیره کان چه ند ریکخراویکی بچوک بچوکیان پیکه یئاوه. ^{۱۹۲} ته نانه ت

^{۱۸۷} پيشكهوتن: ژماره (۲۹)، ۱۱/۱۱/۱۹۲۰.

^{۱۸۸} علاءالدین السجادی: هه مان سه رچاوه، ل ۹۴.

^{۱۸۹} ره سول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب ۲، ل ۹۴.

^{۱۹۰} ره فیق حیلمی: یاداشت، ب ۱، ل ۳۲.

^{۱۹۱} چیم دی، ب ۱، ل ۶۱.

^{۱۹۲} کوردستانی عیراق و دیاردهی فره حزبی، کوردستانی نوئ، ژ (۲۱۶۱). ۶/۱/۲۰۰۰.

چالاكىيەكانى ئەم دەستەۋ گروپپانە تەنھا لەنىۋ سىلېمانىدا قەتئىس نەبوۋە،
جەمال غىرغان لەو سەرۋەندەدا بىرپارى دا پەيوەندى لەگەل (سىمكۆى شىكاك)
دا بىكات، كە ئەو كاتە شۆرپىشە لەكوردستانى رۆژمەلەتدا بەرپاكرىدبوو، ھەر
بۆيە (رەشىد جودت و عارف صائب)ى بە نەينى رەۋانە كىرد بۆ لای سىمكۆ،
بەلام بە ھۆى ئەو شىكستە كاتىيەۋە كە بەسەر سىمكۆدا ھاتىبوو ھەر دوو
نېردراۋەكە لەسەر قىسەى (سەيد تەھا) گەپرانەۋە سىلېمانى. ^{۱۹۲}

ئەۋەى زىياتر خەلكى دەبىزۋاند ئەو سىياسەتە چەۋتە بوو كە ئەفسەرە
سىياسىيەكانى ئىنگىلىز لەسەرى دەروېشتىن، بەتايىبەت كاتىك گاورو جۈلەكەيان
دەھىناۋ دەيانكردنە كاربەدەست و راۋىژكار، ئەۋەندەى ترخەلكيان بىزار
دەكرىد. ^{۱۹۴}

لەو رۆژانەدا ئەو دەستەۋ كۆمەلانە رۆلى بەرچاۋيان ھەبوو لە
بەريەرەكانى ئىنگىلىزداۋ تىنىكى گەۋرەيان ھەبوو و ايان كىردبوو ژمارەيەكى زۆر
لەلاۋە خويندەۋارەكان و خەلكى شارو لادىكان بىكەۋنە خۇبۇ بەر بەرەكانى
ئىنگىلىز، ھەرچەندە ئەو كۆمەلانە لەسەر بىناغەيەكى باش و بەھىزىش
دانەمەزىرەبوون، بەلام شويىن دەستيان دىاربوو لەخەباتى سىياسىدا. ^{۱۹۵}

ھەر لەو سەردەمەدا لەنىۋ سىلېمانىدا باۋى دەروېشى داھاتىبوو،
ژمارەيەكى زۆر لەدەروېشەكان لەناۋ كۆلان و مزگەۋتەكانى سىلېمانىدا
بلاۋىبونەۋە بىكەيەكىيان لەگەرەكى سەرشەقام دامەزىرەندىبوو، ئەم
مەسەلەيەش لەلايەكى دىكەۋە ئىنگىلىزەكانى خىستىبوۋە ئەندىشەۋە. ^{۱۹۶}

چۈنكە ئەفسەرە سىياسىيەكانىيان جگە لە توندو تىژى، لەھەمان كاتدا رەچاۋى
ھەندىك لايەنى كۆمەلايەتى و ئاينى خەلكىشىيان نەدەكرىد. ئەۋەبوو
لەسەردەمى سۆن دا لەسىلېمانى شويىنك كرابۇۋە بۆ (لەش فروشى) و كارى
ناشايسىتە، كە سۆن خۆى ناۋى نابوو شويىنى (ئافرەتەبى رۈۋەكان) * و ۴۰ تا

^{۱۹۲} ئەحمەد خواجه: چىم دى، ۱، ل ۶۴.

^{۱۹۴} د. عثمان على: ھەمان سەرچاۋە.

^{۱۹۵} رەفىق حىلمى: ياداشت، بە ۲، ۱، ل ۸۲.

^{۱۹۶} ئەحمەد خواجه: چىم دى، ۱، ل ۷۴.

خۇي ناوي نابوو شويىنى (ئافرىدەبىي رووهكان) * و ۴۰ تا ۵۰ ئافرىدەبىي تىدابوو.

۱۹۷

ھەر لەسەردەمى حوكمى راستەوخۇي ئىنگلىزىشداپوو كە بۇ يەكەم
جار رىگادرا لەسلىمانىدا بەئاشكرا مەي بفرۇشرىت و لەژمارە (۷۴) ي
پىشكەوتن دا ئاگادارى بلاوكراو تەوہ كە پىيويستە ھەر كەسك شەراب
دروست بكات (موفەتیشى گومرگ) ئاگادار بكات، بە پىچەوانە شەوہ سزا
دەدرىت. ۱۹۸

بەم شىوہىە سۆن دواي ئەوہى زياتر لەدوو سال حوكمپرانى كرد
لەشارى سلىمانىدا، لە ۵۰ ئازارى ۱۹۲۱، بەپىي ھەوالىك كە لەژمارە (۴۶)
پىشكەوتن دا بلاوبۆتەوہ، دەستى لەكار كىشاىەوہ بەپىي ناوہركى ئەو ھەوالە
سۆن بۇ ماوہى شەش مانگ بەمولەت گەراوہ تەوہ بۇ لەندەن و (مىجەر گۆلد
سميث) ھاتۆتە شويىنەكەي. ۱۹۹

* رەسول ھاوار لەم بارەيەوہ دەللىت " سۆن شويىنى بۇ ژنە خراپ و داوین پيسەكانى ئەو
سەردەمە كەردبۆوہ و پولىسى پارىزگارى شويىنەكەيان دەكرد، كە ئەو پۆژانە بوونى
شويىنى وا كوفرو ناشايشتە بوو ھەرچى بەلاي ئەوہدا بچوايە خۆل و دوى دەكرا بەسەرداو
بەرەو پشت سوارى گوى درىژيان دەكرد، وەكو ئەگىرنەوہ (جەلالى فاتە بچكۆل) ناو يەكك
بووہ لەوانەي كە سەرپەرشتى ئەو شويىنەي كەردووہ دواي پويشتنى سۆن شار بەدەر كراوہ
، ئەحمەد خواجەش لەم بارەيەوہ دەللىت : "ئىنگلىزەكان لە كوردستاندا چاكەيەكيان بەجئ
نەھيشت كە شايسەتەي ياد كەردنەوہ بىت، ئەوہ نەبىت كە (ئەرو سىپخانە) يەكيان ناو
جەرگەي شارى سلىمانىدا دامەزراند "، شىخ لەتيفيش لە ياداشتەكانىدا بە ھەمان شىوہ
باس لەوہ دەكات كە سۆن لە سلىمانىدا (تيا ترۆخانە) يەكى كەردۆتەوہ بۇ ئەوہى پەوشتى
خەلكى پى بىنيتە خوارەوہ . (رەسول ھاوار : شىخ مەحمودى قارەمان ، ب ۱ ، ل ۴۷۶)؛
ئەحمەد خواجە : بىرەوہرى ، گۆقارى پۆشەنبىرى نوئى ، ژمارە (۱۱۱) ، ل ۸۵ ؛ (شىخ
لەتيف : ياداشت ، ل ۶۰).

۱۹۷ جەمال بابان : شارە گەشاوكمەم ، ب ۲ ، ل ۸۵.

۱۹۸ سەرچاوەي پيشوو ، ل ۸۵ : پيشكەوتن : (۷۴) ، ۱۹۲۱/۹/۲۲.

۱۹۹ پيشكەوتن : ژمارە (۴۶) ، ۱۹۲۱/۲/۱۰.

داۋاي رۇيىشتىنى سۇن رۇژنامەي پىشكەوتىن بەردەوام بوو لەدەرچوون،
 ھەرچەندە خىزمەتى سىياسەتى بىرىتانيانى دىگەرد، بەلام لەھەمان كاتدا
 دەلاقىيەك بوو بۇ خەلكى سىلىمانى كە لىۋەي دەيانروانىيە رووداۋەكانى
 دەروپەر لەجىھان، بەتايىبەت ئەو ھەۋالانى كە پەيوەست بوون بە داۋاي رۇژى
 سىياسى قەۋارەي تازە دامەزراۋى غىراقسەۋە، بۇ نەمۇنە لەژمارە (۴۷)ى
 رۇژنامەي نىۋېراۋدا ھەۋالى سەفەرى (سىز پىرسى كۆكس)و (ئايىمەر ھالدىن)
 بەمەبەستى بەشدارىكرىن لەكۆنگرەي قاھىرە * بىلوكراۋەتەۋە. ۲۰۰

ئەم شىۋە ھەۋالانى ئەو گۇرانكارىيانەي ھاتىبوونە پىش رەۋشىكى
 ئاناسايى لەسلىمانىدا ھىنايوۋە ئاراۋە، جىم و جۇلى سىياسى خەلكى
 بەشىۋەيەكى سەرەكى بەمەبەستى ھىنانەۋەي شىخ مەحمود ئاراستە
 كرلىۋو. ۲۰۱

رۇشنىبران و نىشتىمان پەرۋەرانى سىلىمانى پەيوەندى بەتىنيان لەگەل
 ھۆزە كوردەكانى دەروپەرىشدا ھەبوو، ئەوانىشيان ھاندەدا كە داۋاي
 گىرانەۋەي شىخ مەحمود بىكەن، (ئەخمەدى ھەمە ئاغاي پىشەرى) ۋەك
 شاىيەتىكى ھالى سەردەمەكەي باسى كىردۈۋە كە چۇن ئەو كاتە غەشاىەر
 مەزىتەۋ داۋايان داۋەتە ئىنگىلىز تاۋەكو شىخ مەحمود بگىرنەۋە، دان بەو
 راستىيەشدا دەنىت كە لەسلىمانىيەۋە (سەيد ھەۋلاي ھاجى سەيد ھەسەن)و
 (تايەرى ئەمىن ئەفەندى) كاغەزىيان بۇ ئاردوۋون و داۋايان لىكرىدون نامە بنوسن

داۋاي كۆتايى ھاتنى جەنگى جىھانىي يەكەم كار بەدەستانى ئىنگىلىز پاش تىپەي بوۋنى
 دو سى سالىك ھاتنە سەر ئەو باۋمەي كە پىۋىستە كۆنگرىيەك بۇ لىپىسراۋانى بىرىتاني
 دەريارەي گىرو كىرغەكانى پۇژەلاتى ئاۋمپاست بىيەستىت بۇ ئەم مەبەستەش شارى
 قاھىرەي پايتەختى مىسەر دەست نىشان كرا لەسەر پىشنىياريى مستەر (نستۇن چەرچىل)
 ى ۋەزىرى مۇستەمەراتى بىرىتاني، كۆنگرەكە لە ئىۋان پۇژانى ۱۲ - ۲۰ / مارت / ۱۹۲۱
 بەسترا . (د. ئەخمەد عوسمان ئەبۇبەكر : كۆنگرەي قاھىرە كارو بارى ئاۋچەكانى كورد ،
 گۇڧارى نوسەرى كورد ، ژمارە ۲ ، خۇلى سى ھەم ، ئايى ۱۹۸۵).

۲۰۰ پىشكەوتىن: ژمارە (۴۷) ۱۹۲۱/۳/۱۷.

۲۰۱ د. كەمال مەزمەر: چەند لاپەرمىيەك، ب، ۱، ل، ۱۵۶.

بۇ كۆكس لە بەغدا تاۋەكو شەيخ مەحمود بىئىرىتەۋە بۇ بەريۋە بىردىنى كوردستان تەنەنەت ئامازە بەۋە دەكات كە شەيۋە نوسىنى داۋاكارى و مەزبەتەكانىشيان بۇ ناردوون و پووليشيان بۇ رەۋانە كردوون.^{۲۰۲} ئەمەش بۇخۇي بەلگەيەكى روون ئاشكرايە كە رۇشنىيرانى سەيپمانى لە جم و جۇلى سياسياندا لەدەۋرۋەر دانەپروان و بەردەۋام پەيۋەندىان پىكەۋە ھەبۋە.

بەلام دەسەلاتدارانى بەرىتانيا ئەۋ كاتە ھىشتا تىنيان بۇ نەھاتبۋو بۇيە ئەم مەسەلەيەيان ھىندە لاگىرنگ نەبۋو، ھەربۇيە بۇ ۋەلام دانەۋەى ئەۋ واتە واتەى كە لەسەيپمانىدا بلاۋ بېۋو، پىشكەۋتن لەژمارە (۵۸)ى دا، باس لەۋە دەكات كە حاكىمى سەيپمانى لەبەغدا لەگەل مەندوبى سامى كۇبۇتەۋە سەبارەت بەمەسەلەى ھىنانەۋەى شەيخ مەحمود گىفتوگۇيان كردوۋە، بەلام مەندوبى سامى قەبۇلى نەكردوۋە بھىئىرىتەۋە.^{۲۰۳}

ئەم بارودۇخەى سەيپمانى تادەھات زياتر ئالۇز دەبۋو، ئىنگلىزى خىستبۋە مەترىسيەۋە، بەتايىبەت ئەۋ كاتە لەسەيپمانىدا بىرۋاپى جىاۋاز ھەبۋو، بەئاشكراش ھەست بەم مەسەلەيە دەكرا، رەسول ھاۋار لە پۋوى بىرو بۇچۈنەۋە دانىشتۋانى سەيپمانى بەسەر سى تاقدما دابەش دەكات، دەستەى يەكەميان برىتى بوون لەۋانەى لەرۇژگارى دەسەلاتى عوسمانىدا كاربەدەست و موچەخۇر بوون، ئەمانە لەلەيەن ئىنگلىزەۋە بىزراۋبوون، دەستەى دوۋەم زۇرىنەى خەلگە رەشۋكىيەكەبۋو كە تا ئەندازەيەكى بەرچاۋو كاريگەرىي ئاينىان بەسەرۋە بوو، وىراى تاقمى سىھەم كە ھىچ باۋەرپىكيان بەئىنگلىز نەمابوو، چونكە ھىچيان بۇ كورد نەكردبوو، ئەمانە نەسەر بەئىنگلىزو نەتۈركخۋا بوون،^{۲۰۴} بەلام وىراى ئەم سى دەستەيەى ھاۋار پاسيان لىۋە دەكات، دەستەيەكى دىكەى تازە پيا كەۋتۈش ھەبۋو، كە لە دامو دەزگاكانى

^{۲۰۲} بىرۋەرىيەكانى ئەحمەدى حمە ئاغاي پىشەرى، ل ۵۴-۵۵.

^{۲۰۳} پىشكەۋتن: ژمارە (۵۸)، ۱۹۲۱/۶/۲.

^{۲۰۴} شەيخ مەحمۇدى قارەمان، ب ۲، ل ۱۴۴.

میریدا دامه زرابوون و سهر به ئینگلیز بوون، به لام زۆرجار سه ره جم ئهم دهستانه، دژ به لاوه نیشتمانی په ره و رو شنبیره کان ده وهستان. ^{۲۰۵}

ویرای ئهم جیاوازی بیرو بوچوونه، زۆر به زهقی ههست به وه ده کریت که خه لکی سلیمانی له گه ل ئه وه دانه بوون که به شیک بن له ده ولته تی تازه دامه زراوی عیراق، ته نها، ژماره یه کی که م نه بیته له بازرگان و خاوهن مولکه کان، ئه مانه ش زیاتر له ژیر کاریگه ری هوکاره نابوریه کاندای بوون. ^{۲۰۶}

له به لگه نامه یه کی به ریتانیدا یاداشتنامه یه کی میچه ر (یۆنگ) ی تیدایه ده رباره ی کورد که تیدا ده لی: " بو چوونی من ئه وه بوو که هیچ کوردیک له ناوچه کوردیه کاندای به وه پازی نیه بخریته ژیر ده سه لاتی فه یسه ل، ئه گه ر چی رهنگه بتوانری جگه له سلیمانی ئه وانی تر به یئیرینه ژیربار ئه گه ر دلیا بکرین له وه ی به ریتانیا سه ره په رشتی فه یسه ل ده کاو به پیی پاویری به ریتانیا ده روا به ریوه "، لی ره دای زۆر به پوونی ههست به وه ده که ین که (یۆنگ) سلیمانی له شاره کانی دیکه جیا کردو ته وه و دلیایه له وه ی سلیمانی به هیچ شیوه یه که نه به حوکمی فه یسه ل پازی وه نه ئاماده شه بلیکندریت به ده ولته تی تازه دامه زراوی عیراقه وه، ته نانه ت (یۆنگ) له هه مان پاپورتدا راشکاوانه ئهم ده سه ته واژه یه به کار ده یئیت و ده لیته: " سلیمانی زۆر که لله ره ق و دپن. " هه ره ئه وه سه رده مه پی ده چیته حوکمه تی به ریتانیا به نیاز بوو بیته فه یسه ل هان بدات که گه شتی که به ناوچه کوردیه کاندای بکات و بو ئه مه ش داوای له ئه فسه ره سیاسیه کانی خوی کردو وه که کارو باری به پیره وه چوونی بو پیک بخریته، بویه (یۆنگ) به ئاشکرا بیرو پای خوی ده رده بریته و ده لیته: " له شوینیکی وه کو سلیمانی دا کاتی که ده توانری ئه و پیشوازیه له

^{۲۰۵} ۱. ب، هه ری: سوله یمانی له سالی ۱۹۲۵ و ۱۹۲۶ دا، گو قاری به یان ژماره (۲۸)، ئاب، ۱۹۷۵، ۲۹ ل.

^{۲۰۶} ۲. د عبد الستار طاهر شریف: الجمعیات والمنظمات والاحزاب الكردیه فی نصف قرن ۱۹۰۸-۱۹۵۸، بغداد، ۱۹۸۹، ۹۱ ل.

فەیسەل بکری ، مەگەر پێیان بگوتری : فەیسەل دۆستی ئینگلیزەو مەلیا
عیراقە ئەک مەلیکی کوردەکان " ۲۰۷

هەر بۆیە ، حکومەتی بەریتانیا شەرچاوی ئەم هەستەیی سلیمانی
دەکرد . ئەوەتا لەژمارە (۵۹) ی پێشکەوتن دا هەوایی ئەوە بۆ وکراوەتەو ک
جەنابی حاکمی سیاسی سەردانی بەغدا ی کردووە بەمەبەستی گفتوگۆ کرد
سەبارەت بەدواڕۆژی سلیمانی و راشکاوانە دەلیت : "لەبەر نوێی بیری هەموو
سلیمانی ، کە هەتا سێ ساڵ ئیدارە ی حکومەتی سلیمانی لەهێ عێراق جیاوا
بیت ، لەپاش رابووردنی ئەم سێ ساڵە دیسانەووە فرسەتێکی تر بەئەهالی ئە
لیوایە ئەدریت کە بە تەحریکی قەتعی بیری خۆیان بنوێنن ، کە ئایا یەکیتری
لەگەڵ حکومەتی میلی بەغدا بەباش ئەزانن یان " ۲۰۸ بەریتانیا تەواو
دانیا بوو لەم بۆچوونە جودا خوازی سلیمانی ، تەنانت کاتیک میر (فەیسەلی
کۆری شەریف حوسین) * لەلایەن بەریتانیاوە دەست نیشان کرا بۆ تەختی
عێراق و لە ۲۹ ی حوزەیرانی ۱۹۲۱ گەیشتە بەغدا تاوەکو ببیتە شای ئەو قەوارە
نوی ، بەریتانیا بریاریدا کە راپرسیەک ئەنجام بدریت بەمەبەستی پیشاندانی
رەزامەندی بەرامبەر فەیسەل " ۲۰۹ بەلام لەم هەنگاوەشدا هیچ گوشاریک
نەنراوەتە سەر دانیشتوانی شاری سلیمانی ، هەر بۆیە لەژمارە (۶۵) ی
پێشکەوتن دا هەوایی ئەوە بۆ وکراوەتەو ، کە حاکمی سیاسی سلیمانی ،
دانیشتوانی شارەکە ی سەر پشک کردووە ، لەبەشداری کردن لەو راپرسیەدا ،

۲۰۷ رەسول هاوار : شیخ محمودی قارەمان ، ب ۲ ، ل ۱۰۵ ، ۱۰۷ .
۲۰۸ پێشکەوتن : ژمارە (۵۹) ، ۱۹۲۱/۶/۹ .

* فەیسەلی کۆری حوسین لە سالی ۱۸۸۲ لە شاری مەککە لە دایک بوو و خۆبندی لەسەر
دەستی مامۆستای تاییبەت لە کۆشکەکی باوکیدا خۆبندوو ، ماوەیەک لە ئەستەنبول ژیاوە
لەگەڵ بنەمالەکید و سالی ۱۹۰۸ گەراوەتەو بۆ مەککە و تیکەلی کارو باری سیاسەت
بوو و پەیمەندی لەگەڵ عەرەبە ناسیۆنالیستەکان بەستوو بە تاییبەتی پاش ئەو ی لە سالی
۱۹۱۲ سەردانی دیمەشقی کردوو و لەسەر بەندی جەنگی یەکەمی جیەهانی دا پشتیوانی
تەواوی لە بەریتانیا و هاوپیەمانەکان کرد و تا مردیش پشتی بە ئینگلیز دەبەست .
(عبدالغنی الملاح : تاریخ الحركة الديمقراطية في العراق / ط ۲ ، بیروت ، ۱۹۸۰ ، ل ۲۷-۲۸) .
۲۰۹ السید عبدالرزاق الحسینی : تاریخ العراق السياسي الحديث ، ط ۱ ، ج ۲ ، بغداد ، ۱۹۸۹ ، ل ۱۰ .

شارەكەى سەر پىشك كىردوۋە، لەبەشدارى كىردن لەو راپرسىيەدا، لەو شى
ئاگادارى كىردونەتەوۋە كە بەشدارى كىردن يا بەشدارى نە كىردنىيان ھىچ
كارىگەرەكەى نىيە بۆسەر كاروبارى دوا رۆژى لىۋاى سلىمانى.^{۲۱۰}

ھەر بۆيە ۋەك سەرچەم سەرچاۋەكان ئامازەى بۆ دەكەن، شارى
سلىمانى بەھىچ شىۋەيەك بەشدارى لەراپرسىيەكەى (فەيسەل) دا نە كىردوۋە
بەپىرىيە ۋە نەچوون،^{۲۱۱} ھەرچەندە ھەوليان دا لەنىو شاردا زمانى خەلك تاقى
بەكەنەوۋە رايان ۋە بگىرن بۆ پىشتىگىرىكىردنى فەيسەل، ئەحمەد خواجه بەم
جۆرە باس لەو كارەى ئىنگىلىزەكان دەكات ۋە دەلىت: "لەگەل ھىنانى
فەيسەلى يەكەمدا، لەلەيەن پىاۋە درۆزن ۋە دەس برەكانى بەرىتانىاۋە
لەسلىمانى كە ئەو ۋەختە ناۋچەى ھەرە بەھىزى داۋاى سەربەستى ۋە ئازادى
كورد بوو لەكوردستاندا، كەوتنە تەلەكەبازى ۋە ئەم پرسىيارانەيان دروست
كرد:-

۱- پرسىيارى يەكەم: (لام باش نىيە)

۲- تىكەل بوون بەعەرەبى عىراق.

ب- باۋەركىردن بەفەيسەلى يەكەم.

۲- پرسىيارى دوۋەم: (لام باشە)

بەپىچەوانەى پرسىيارى يەكەم.

لەدواى ئەم پرسىيارو بەخت بى نىيە، لەھەموو لىۋاى سلىمانىدا تەنيا
دوۋ لام باشە دەرچوو، كەچى لەجىياتى بەلەينە نامەردانەكەيان ناۋى
كوردستانيان كىردبەشمال^{۲۱۲}، بىگومان ئەمەش جەخت كىردنىكى ئاشكرائى

^{۲۱۰} پىشكەوتن، ژمارە (۶۵) ى ۲۱/تەمموزى ۱۹۲۱.

^{۲۱۱} حسين جميل: العراق شهادة سياسية - ۱۹۰۸-۱۹۳۰، لندن، ۱۹۸۷، ل ۷۱، دىريك

كىنان: كوردو كوردستان، ۋەرگىزائى، ئەبۇبەكر خۇشناۋ سلىمانى، ۱۹۹۹، ل ۴۴؛ د.

ابراهيم خليل احمد، د. جعفر عباس الحميدى: تاريخ العراق المعاصر، موصل، ۱۹۸۱،

ل ۳۲؛ پىشكەوتن: ژمارە (۶۶) ى ۲۸/تەمموزى ۱۹۲۱.

^{۲۱۲} ئەحمەد خواجه: مېژوۋى لام باش نىيە سلىمانى، گۆقارى ھىوا، ژمارە (۶-۷)، كانونى

دوۋەم، ۱۹۵۹، ل ۵۰.

خه لکی سلیمانی بوو بۆ ده برپینی ویستی خۆیان له دامه زاندنی قهواره یه کی سه ره خوو جودا له عیراق^{۲۱۲}.

له سلیمانییدا تا ده هات جموجۆلی سیاسی کۆمه له و گروپه بچوکه کان زیاتر په ره ی ده ستاندو داواکاری هیئانه وه ی شیخ مه حمود زیاتر ده بوو، ده سه لاتدارانی ئینگلیزش له سه ر لاپه ره کانی پیشکه وتن پر وپاگه نده کانی گیرانه وه ی شیخ مه حمودیان به درۆ ده خسته وه.^{۲۱۴} به لام کاتیک به روونی له ویست و داخوازیه کانی خه لکی سلیمانی دنیا بوون و زانییان سوورن له سه ر هیئانه وه ی شیخ مه حمود و ئاماده نین وه ک به شیک له عیراق مامه له یان له گه لدا بکریت، کاربه ده ستانی به ریتانیا بۆ چاوبه سته کێ بریاریاندا وه ک ههنگاوێک ئه نجومه نیک له سلیمانییدا پیکهینن به نیوی (مه جلیسی ئیداره ی) سلیمانی بۆ به ریوه بردنی کاروباری شاره که و یارمه تیدانی حاکی سیاسی، که لیژده مبه ستیان چاره سه رکردنی ئاژاوه و پیشویه کانی سلیمانی بوو.^{۲۱۵}

ئه وه بوو یه که م ئه نجومه نی شار له سالی ۱۹۲۰ هه لبژێردرا که له م ناوانه پیکهاتبوو: (میرزا فه رج، برایم ئاغای خه فاف، توفیق وه هبی، غه فور ئاغای حاجی ئه ولا)^{۲۱۶}.

دووه م ئه نجومه نی شاریش له مانگی ئۆکتۆبه ری سالی ۱۹۲۱ هه لبژێردرا، بۆ ئه م مه به سته ش له ژماره (۷۶) ی پیشکه وتن دا راگه یاندنیکیان بلاوکرده وه و تیایدا ئه وه روون کراوه ته وه که ژماره ی ئه ندامانی مه جلیسی ئیداره ی سلیمانی له (۱۲) ئه ندام پیک دیت، که چواریان له لایه ن دانیشتوانه وه هه لده بژێردریت و چواریشیان مه ئموری حکومه تن، چواره که ی دیکه ش نوینه رایه تی قهزاکانی ده ور به ری سلیمانی ده که ن.^{۲۱۷}

^{۲۱۲} عبدالرحمن الجراز: العراق من الاحتلال حتى الاستقلال، ط ۳، بغداد، ۱۹۷۶، ل ۹۰؛ هارقی موريس، جون بلوخ: لا اصدقاء سوى الجبال، ترجمه: راج ال محمد، دمشق، ۱۹۹۶، ل ۸۴.

^{۲۱۴} پیشکه وتن، ژماره (۶۵) ی ۲۱/ ته موزی/ ۱۹۲۱.

^{۲۱۵} ره فیق حیلمی: یادداشت، ب ۲، ل ۲۱، ۲۲.

^{۲۱۶} پیشکه وتن: ژماره (۳۸)، ۱۲/ کانونی دووه می ۱۹۲۱.

^{۲۱۷} پیشکه وتن: ژماره (۷۶) ی ۶/ تشیرنی یه که م/ ۱۹۲۱.

ئەم ئەنجومەنە ھەرچەندە لەپوئەتدا واپىشان دەدرا كە لەلايەن خەلكىيە ۋە بەئازادى ھەلەدەبىژدەرىت بەلام لەپاستىدا لەژىر چاودىرى، ھاكىمى سىياسى دا بوو، ئەو كەسانە شيان بۆ ئەم پۈستە دەپالوت كە لايەنگرى خۇيان بوون و خاۋەن بەرژەۋەندى بوون * ۲۱۸

لەپىكەۋتى ۱۶ى تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۱ دا ئەنجومەن ھەلبىژدەراو ئەم ئاۋانە بوون بەئەندامانى يەكەم ئەنجومەنى ئىدارەى سلىمانى كە پىھاتبوون لە (ھەمەى ئەورەھمان ئاغا، ەبىدول فەتاح چەلەبى، جەمال عىرفان، ھاجى برايم ئاغا) لەشارى سلىمانى جگە لەم چوارەش:-(سدىق مەزھەرى) سەرۋكى دادگاۋ سالىچ پاشاۋ (كاپتن ھۆلت)ى يارىدەدەرى ھاكىمى سىياسى و ئەحمەد موختار قازى، ئەندامانى ئاسايى ئەنجومەنەكە بوون، لەخەلكى قەزاۋ ناحىەكانىش چوار كەسى دىكە دەست نىشان كران، بەم شىۋەيە لەژىر سەرۋكايەتى ھاكىمى سىياسى شاردا، ئەنجومەن دەست بەكاربوون. ^{۲۱۹} بەلام ئەم ھەنگاۋەش نەيتۋانى نىشتەمانپەرۋەرانى سلىمانى بىدەنگ بىكات و داخۋازىيە راستەقىنەكەيان پى فرامۇش بىكات كە برىتى بوو لەھىنانەۋەى شىخ مەحمۇدى بەرزنجى، بەلام ئىنگلىزەكان ئامادەنەبوون بەھىچ شىۋەيەكە مل كەچ بىكەن بۆ ئەو داۋاكارىيەى دانىشتۋانى سلىمانى، ھەر بۆيە بىريان لەشىۋازىكى دىكە كەردەۋە، ئەۋەش بەدانانى كەسىكى دىكە لەشۋىنى شىخ

۲۱۸ . م . متشاشىقىلى: العراق فى سنوات، ل ۳۱۶.

* رەفىق ھىلمى لە ياداشتەكانىدا باس لەۋە دەكات كە چۆن لە لايەن خەلكىيە ۋە ناۋى ئەۋىش بە مەزىتە پىشكەش بە كاپتن ھۆلت كراۋە، بەلام ئىنگلىزەكان پازى نەبوون بىت بە ئەندامى ئەو مەجلىسە بۆيە (جەمال عىرفان) يان ئاردۇتە لاى تاۋەكۈپەشىمانى بىكاتەۋە بەلام ئەو ھەر پەشىمان نەبۇتەۋە، ئاچار لە كۇتايدا بە نووسراۋى رەسمى مەزىتەكەى ئەۋيان رەت كەردۇتەۋە بە بىيانۋى ئەۋەى رەفىق ھىلمى لە پىگىاى دەرس ووتنەۋەۋە باشتر خزمەت دەكات. (ياداشت، ب، ۱، ل ۲۲).

۲۱۹ رەفىق ھىلمى: يادداشت، ب، ۲، ل ۲۱-۲۲.

مهحمود، بهتایبهتی کاتیک (عهلی شهفیق)ی میرنالای تورک که به (ئۆزدهمیر) *
ناسرابوو بهخوی و چهند سهربازیکی تورکوهه له ۱۹۲۲/۶/۲۳ دا. ۲۲۰

گهیشته کوردستانی خواروو له (رهواندن) جیگیر بوو، کهوته هاندانی
خه لکی دژ به ئینگلیزهکان، ههر کهسیک ناخهزی بهریتانیاو حاکمه
سیاسیهکانیان بوايه خوی دهگه یانده رواندوزو دهچوو پال ئۆزدهمیر. ۲۲۱

ههر بویه ئینگلیزهکان بهدوای کهسیکدا دهگهپان که بهدیلی شیخ
مهحمود بیئتو له ئاست تورکهکاندا خوراکرییت، مهرج نهبوو ئهوه کهسه
کوردیکی نیشتمان پهروهه بیئت. ۲۲۲

ههر ئهه بۆچوونهش وای له بهریتانیا کرد که له نیو کهسایهتیه
کوردهکانی ئهوه سهردهمهدا، بیریان بۆ کهسیکی وهک (حهمدی بهگی بابان) *
بجیئت، بۆ ئهوهی له شوین شیخ مهحمود بییکن بهگهورهه دهم راستی کورد

** ئۆزدهمیر کۆلونیلیکی سوپای کهمالیهکان بوو که بهرپهگهز له چهرکهسهکانی مسر بوو ،
نیو براو خوی و دهستهیهک سهربازی تورک بهمه بهستی ئاژاوه نانهوه دژایهتی کردنی
بهریتانیا هاتنه کوردستانی باشورو له پهواندوز جیگیر بوون ، ئیدی بهم شیویه توانیان
ژمارهیهکی زۆر له کوردهکانی ناخهزی ئینگلیز له خویان کۆ بکه نهوه وهه ریمیکی فراوانیش
کۆنترۆل بکه ، ئهههش وای کرد که ئینگلیزهکان مهترسیان ئی بنیشیتوو به ناچاری له
کۆتایدا شیخ مهحمودیان هینایهوه بۆ کوردستان بهمهستی دههپه پاندنی ئهه دهستهیه .
(رهفیق حیلمی ، یادداشت ، بهرگی دوهم ، ب ۱ ، ل ۲۵-۲۶) .

۲۲۰ ادموندز: ههمان سهرچاوه، ل ۲۲۲: رهفیق حیلمی: یادداشت، ب ۱، ل ۲۴.

۲۲۱ رهفیق حیلمی: یادداشت، ب ۱، ل ۲۶-۲۷.

۲۲۲ حوسینی مهدهنی: ههمان سهرچاوه، ب ۱، ل ۳۳۳.

* حهمدی بهگ کوپی محمه پاشای خدیو و برای نهحمه پاشای سلیمان پاشای دوا
میری بابانه، سالی ۱۸۷۰ له دایک بووه، له مهکتهبی شاهانهی ئهسته مبول خویندویهتی، و
سهر به گروویسی ئیتیحاد و تههرقی بوو، نهوانیش وهک نوینهری خویان ناردیانه
بهغدا، روشنبیرییهکی بهرز و کتیبخانهیهکی یهکجار دوهله مهندی هه بووه، که له عیراق
دانشکاو بوو و مهلیک فهیسهل دهستی به سهر مولکهکانی داگرت، و له سالی ۱۹۲۶ چوووه
له نهند و له ۱۹۶۰/۱۱/۱۸ لهوی کۆچی دواایی کرد. (پروانه : میر بصري : اعلام الکرد ،
ط ۱، لندن، ۱۹۹۱، ل ۱۵۹)

لەسلىمانى، ھەرچەندە ئاوبىراو كوردىشى نەزانىوھو زىياتر ژيانىكى شاھانە ژىاۋە، بەلەم ۋەك رەفىق حىلمى دەلىت، بەفېتى ئىنگلىز كەۋتبوۋە سەرسەۋداي ھۆكمدارى ۋ دەيوست لە كوردە نىشتىمانىپەرۋەرەكان نىزىك بېتەۋە، كە تا ئۇ ۋۆزە سلىمانى نەبىنىبو، ھەر بۇيە ويستويەتى خەلەك لەخۇى كۆپكەتەۋە كۆمەلەۋ پارتىك پىكەۋە بىت، لەم مەسەلەيەشدا داۋاي لە رەفىق حىلمى كوردوۋە كە ئۇ ئەرەكى بۇ لەئەستۇ بگىت، ئەۋىش لەسلىمانىدا كەۋتۆتە جم ۋجۇل ۋ كۆمەلەيەكى بۇ پىكەنىابو بەنىۋى (كۆمەلەي سەربەخۇي كوردستان). ھەرچەندە كۆمەلەيەكى سىياسىش نەبوۋە، بەلەم تۈانىۋىيەتى لەماۋەيەكى كەمدا ژمارەيەكى باش خەلەك لەدەرەۋەي خۇى كۆپكەتەۋە كار بۇ يەكخستنى كورد بكات. ھەرچەندە رەفىق حىلمى تۈانىۋىيەتى ئەندامانى ئۇ كۆمەلەيە بە سەركايەتى (ھەمدى بەگ) رازى بكات، بەلەم دواتر ئىنگلىزەكان (ھەمدى بەگ) ىشيان پەسەند نەكردوۋە دوورىان خستۆتەۋە. ۲۲۳

ھەر ئۇ سەردەمە تا دەھات (ئۆزدەمىر) زىياتر لەنىۋ ھۆزە كوردەكاندا دەسەلاتى پەيدا دەكردو كىشەي بۇ ئىنگلىز دەنايەۋە شەپو پىكدادان لەنىۋانىاندا دەستى پىكرد، بەرىتانىەكان ھىزى (لىقى) سلىمانىان ناردە سەريان، بەلەم نەھىزى لىقى ۋ نە لەشكرى سىك ۋ ھندۇس، نەيانتۈانى بەر بەچەكدارى عەشايەرى كورد بگرن، ئەۋەبوۋ لە ۲۳ى ئابى ۱۹۲۲ دا ھىزەكانى ئىنگلىز خراپ شكان. ھەر ئەم شىكستەش ۋاي لىكردن ۋەك (مس بىل) دەلىت چاۋىك بەبارودۇخى خۇياندا بخشىننەۋە. ۲۲۴

د. كەمال مەزھەر لەم بارەيەۋە دەلىت: "ئىنگلىزەكان ناچار بوون سەر بۇ ويستى گەل شۆپىكەن ۋ پىلانى لەناۋبردنى شىخ لەبىر خۇيان بەرنەۋە

۲۲۳ يادداشت، ب، ۲، ۱۱۳-۱۱۴.

۲۲۴ سەرچاۋەي پىشۋو، ۱۲۶/۱۲۱.

ريگه بدن بگه پيټه وه، بهو هيوايه ي دهرسى له دهر دو نازارى دهر به دهر ي چهنـد
سالي وه رگر تبتي^{۲۲۵}.

به لام له راستيشدا جگه له شيخ مه حمود كهس نه يده تواني له گهل
خه لكي وه شاره دا مامه له بكات و بتوانيټ هيوريان بكا ته وه، زه مانيش
به زيانى ئينگليزو به قازانجي تورك وهرده چهرخا زوريه ي خه لكي كوردستان
برويان به ئينگليز نه مابوو كاريكيان بو بكا، بهو جوړه به لاي تور كدا بايان
د ابو وه.^{۲۲۶}

^{۲۲۵} چهنـد لاپه ريهك، ب، ل ۱۵۵-۱۵۶.

^{۲۲۶} حوسيني مه دهنى: هه مان سه رچا وه، ب، ل ۳۳۳.

بەشىسى ئىسىم

سلىمانى لە سەردەمى ھۆكمدارىيەتى شىخ مەھمۇد دا

باسى يەكەم: بارودۇخى سلىمانى بەر لە ھىنانەۋەى شىخ مەھمۇد

۱-ھاتنەۋەى شىخ مەھمۇد

۲-گەرەنەۋەى ئىنگىلىز بۇ سلىمانى

۳-سېھەمىن ھۆكمدارىيەتى شىخ مەھمۇد

باسى دوۋەم: ھاتنى سەكۈى شەكە بۇ سلىمانى

باسى سىيەم: بىرۋاۋەرى سىياسى لە شارى سلىمانىدا

باسى يەكەم

بارودۇخى سلیمانى بەر لە ھىتانهۋەى شىخ مەحمود

دوای ئەوھى ئىنگلىزەكان كۆمەللىك شكستى يەك لە دوای يەكيان لە ھەريرو رانيە و كۆيە توش ھات، بارودۇخەكە تادەھات زياتر بەرھو ئالۆزبون دەچوو، بەريتانىا لای خۆيەو ھەولێ زۆرى دەدا بۆدووبارە كۆنترۆل كەردنەوھى ناوچەكە بەلام لەو پوژگارە دا ھەرگيز خۆيان بە خاوەن دەسەلاتى تەواو نەدەزانی. چونكە تا دەھات فشارى تورك زياتر دەبوو، زياتریش لەلایەن خەلكەو دژايەتى دەكران، بە تايبەتى لە ناو شارى سلیمانیدا، دوای ئەوھى (ئۆزدە مير) لە پەواندوز خۆى قايم كرد، ھىندەشى پینەچوو كەمالییەكان (فەوزى بەگ) ناويكيان پەوانەى پەواندز كرد و كرديان بە (قائمقام) ^۱.

سیاسەتى دەست تێوەردانى تورك، ئىنگلىزەكانى پەريشان كەردبوو، پیاوھەكانيان بە ئاشكرا لە ناوچەكەدا ھاتوچۆيان دەكرد، لەم بارەيەشەو شارى سلیمانى ئامانجیكى بەر چاوى توركيای كەمالى بوو، ھەولێ دەدا ناپەزايى شارەكە بقبۆزیتەو ھەو خزمەتى سیاسەتى خۆى بەتايبەتى دوای دوور خستنەوھى شىخ مەحمود و بىبەلینى ئىنگلىزەكان، بەشییكى زۆرى خەلكى كوردستان بەلای توركدا دایان دەشكاندەو ^۲.

ئىنگلىزەكانیش لەسەرەتادا بۆ ئەوھى سنورىك بۆ ئەم دۆخە دابنێن، بیریان لە دۆزینەوھى ئلتەرناتیفكە كەردەو بۆ شىخ مەحمود، بەلام سەرکەوتوو نەبوون ^۳.

لە كۆتايیدا ناچار بوون بێر لە شیوازىكى دیکە بكەنەو ھەو جێھەكردنى ناپەزايیەكانى گەلى كورد، بە تايبەتى لەشارى سلیمانیدا، كە بووبوو ھەكۆى

^۱ لازاریف : المسألة الكردية ، ل ۲۲۰

^۲ سەرچاوەى پيشوو ، ل ۱۰۶

^۳ حوسینی مەدەنى : ھەمان سەر چاوە ، ل ۳۳۳

نارەزايى دژ بە ئىنگىلىز ، پىاۋەكانى (ئۆز دەمىر) لە سلىمانى دا پروپاگەندەى ئەۋەدىان بۆلۈدە كىردەۋە كە گۈايە بەم زۈۋانە ھىزى تۈرك دەگە پىتەۋە بۆ ويلايەتى موسل و داگىرى دەكاتەۋە^۴ .

بۆ ۋەلام دانەۋەى ئەم پروپاگەندانە ، ئىنگىلىزەكان لە سەرەتادا ويستيان سوود لەبىرى نەتەۋەى كورد پەرۋەرانى سلىمانى ۋەرىگىرن ، بۆ ئەم مەبەستەش پىگايان دا بە (مستەفا پاشاى يامولىكى)* كە جەمەيەتتىك پىكەيىنىت ، كە بە (جەمەيەتى كوردستان) ناۋ نراۋ يەكەم كۆمەلەى ئاشكرا بوۋ لە كوردستانى باشوردا دامەزراۋ ئىمتىيازى پۇژنامەيە كىشىيان پىدا بە نىۋى (بانگى كوردستان)^۵ .

بەلام دامەزىنەرانى رىكخراۋەكە ئەۋ راستىيەيان نەدەشاردەۋە كە (جەمەيەتى كوردستان) بەيارمەتى و پىگە پىدانى بەرىتانيا لە سلىمانى پىكەيىنراۋە .

پۇژى ھەينى پىكەۋتى ۱۹۲۲/۷/۲۱ لە مزكەۋتى (سەيد ھەسەنى موقتى) پىاۋماقۇلان و پوناك بىران و بازىرگەنەكان كۆبۈنەۋەۋەلە ھەلبىزاردىكى نەينى (۱۳) كەس بە دەستەى بەپىۋە بەرى (جەمەيەتى كوردستان) ھەلبىزىردىران ، لەناۋ ئەۋانەشدا رەفىق ھلى ، زۆرتىن دەنگى بەدەست ھىنا بوۋ^۶ .

مستەفا پاشاى يامولىكى لە پىگاي (جەمەيەتى كوردستان) ۋە ، زۆر پەرۋشى ئەۋە بوۋ ، كە بەر بە پروپاگەندەى تۈركخۋاكان بگىرىت ، بە تايىبەتى دۋاى ئەۋەى كەمالىەكان ، بەھىز بوۋن و ، كىشە ناۋ خۇيىەكانى خۇيان چارەسەر كىرد ، زىاتر بەلاى ويلايەتى موسلدا بايان دابۋۋە ، ئەۋ مەسەلەيەيان

^۴ يادداشت : ب ۲ ، ل ۶۸ .

^۵ د . كەمال مەزھەر ئەھمەد : صفحات من تاريخ العراق المعاصر ، بغداد ، ۱۹۸۷ ، ل ۱۲۹ ؛ پۇژنامەى (پىشكەۋتن) ژمارە (۱۱۸) ، ۲۷/تموز ۱۹۲۲ .

^۶ بانگ كوردستان ، ژمارە (۱) ، ۱۹۲۲/۸/۲ .

دهورژاند^۷. ئینگلیزه کانیښ بۆ هیور کردنه وهی شاره که ، (یاسین الهاشمی)
یان هاندا که و سهردانی سلیمانی بکات. به لام ئالۆزی کیشه کان هیئده
په ریان سهندبوو، ئاوهابه ئاسانی چاره سهر نه ده کران ، ته نانه ت
ئینگلیزه کان بیریان له وه ده کرده که سلیمانی چۆل بکه و پاشه کسه بکه
، ئهم راستیهش له واپورته دا ئاشکرا ده بیئت که ئینگلیز دابووی به
(عصبه الامم) و دانی به ودا نابوو که ئاژاوه له ناوچه کانی سلیمانیدا زۆر
بووه و کورده کان به هیچ ریکخراویک پازی نین و هه میشه خه ریکی ئاژاوه ن^۸.
ئه دمۆندزیش لای خۆیه وه دان به و راستیه دا ده نیئت ، که به هوی
خه رچی زۆری سوپاوه ، سهر کردایه تی هیزه کانی به ریتانیا خه زیان نه ده کرد
سوپا له شوینه دووره کان به کار به یئرنیئت^۹.

هه ر بۆیه کاتی ئینگلیزه کان سلیمانیان چۆل کرد به نیازی ئه وه بوون
شیخ مه حمود بگێر نه وه و به هوی ئه وه وه تورکه کان له په واندوز ده رپه رپنن ،
له م پیناوه شدا له هه نگاوی یه که مدا (شیخ مه حمود) یان هینایه وه کویت^{۱۰}.
له و سهر و به نده شدا بارو دۆخی سلیمانی ، هیشتا لیوان لیو بوو له
هه ستی سه ره خۆیی و جودا خوازی ، ته نانه ت کاتی که پر و پاگه نده ی ئه وه
هه بوو که له به غداوه ده سته یه ک دیئت به ناوی (هه یئه ی ناصحه) وه ، تا وه کو
له گه ل خه لکیدا قسه بکات . بانگی کوردستان له ژماره (۲) ی دا پاشکاوانه
به رپه رچی ئه م هاتنه ی داوه ته وه و ده لیئت " نازانین ئه مانه که دین نه سیحه تی
چیمان ده که ن ، ئه گه ر مه قسه دیان ، ئه وه بی نه سیحه تمان بکه ن تابع به عیراق
بین ، وه ختی خۆی لام باش نیه ، بیژراوه و فیکری کوردایه تی هه تا بیئت ره گ
دا ده کوتی^{۱۱}.

^۷ د. عبد الستار طاهر شریف : هه مان سه رچاوه ، ل ۹۰.

^۸ ره سول هاوار : شیخ مه حمودی قاره مان ، ب ۲ ، ل ۲۶۲.

^۹ کردو ترک و عه ره ب ، ل ۱۱۴.

^{۱۰} محمد احسان : کوردستان ودوامه الحرب ، ط ۲ ، اربیل ، ۲۰۰۱ ، ل ۲۷.

^{۱۱} ژماره (۲) ، ۱۹۲۲/۸/۱۴.

بۆيە ئىنگلىز قەنەغەتى تەۋاۋى لادروست بوو ، كە جگە لە شىخ مەحمود كەسىكى دىكە ناتوانى ئەم بارە شلەژاۋەى سىلېمانىيان بۇ ئاسايى بىكەتەۋە ، ۋ جەۋى كارو بارى سىلېمانى بىگىرئەۋە دەست ^{۱۲} ، ھەر چەندە زور چاكىش شىخ مەحمودىيان دەناسى ۋ دەيان زانى بە ويستى ئەوان ھەئناسورى ^{۱۳} ، بەلام ، لە دوا ئاكامدا ، بەفەرمانى نوينەرى بالاي بەرىتانيا لەعىراق ، (مىجەر گۆلد سمىث) بېرياريدا كەۋا سەرچەم كاربەدست ۋ مەئمورانى خۇيان لە سىلېمانى بىگوزنەۋە ۋ شارەكە چۆل بىكەن ، بۇئەم مەبەستەش لەرىكەۋتى ۵ ئەيلولى ۱۹۲۲ ، گۆلدسمت ، شىخ قادىرى ھەفید ۋ ژمارەيەك لەپىياۋ ماقولانى سىلېمانى بانگەيشت كرد بۇ دەشتى (ۋەيس) لەۋىدا پىيانى راگەياند كە فەرمانىيان پىداروۋە . سىلېمانى چۆل بىكەن ۋ بىدەنە دەست خۇيان ، پۇژى پىشتىرىش شەش فېرۇكە ھاتبۇنە سىلېمانى بەمەبەستى گواستەۋەى بارو بارگەى ئىنگلىز . گۆلد سمث ، ئەۋەشى پى ۋوتون ، كە سەرچەم سەربازو چەك ۋ جىبە خانە ۋ ئازوخە ۋ پارەى سىلېمانى بۇ ئەوان جى دەھيئەن ۋ داۋاشى لىكردن كە خۇيان بېريار بىدەن كىلىلى گەنجىنەكە بىدەنە دەست كى ^{۱۴} .

ھەر ئەۋكاتە ئامادە بوان لە نىۋو خۇياندا بېريارىيان دا (شىخ قادىرى ھەفید) ھەلبىژىرن ۋ ئەركى بەرپۇۋە بردنى شارەكەى پى بسپىرن ، بەلام لە ھەمان كاتدا داۋاى ئەۋەشىيان كرد ، كە شىخ مەحمود بىگىرپىرئەۋە بۇ سىلېمانى ۋەك ھوكمدار ^{۱۵} .

بەم شىۋەيە سىلېمانى بى ھكومت مايەۋە ۋ ھىچ دام ۋ دەزگايەكى كارگىپى لە شارەكەدا نەما . ھەر بۆيە ، (مەجلىسى مىللى سىلېمانى) بە سەرۋكايەتى شىخ قادر دامەزرا ، بەمەبەستى پاراستنى ئاسايش ۋ ئارامى

^{۱۲} كرىس كۆچىزا : كورد لە سەدەى نۆزدە ۋ بىستدا ، ۋ : محمد رىانى ، چ ، ۲ ، تھران ، ۱۳۶۹ ، ل ۱۱۶ .

^{۱۳} ئەدمۇنز : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۱۱۴ .

^{۱۴} بانگ كوردستان : ژمارە (۶) ، ۱۹۲۲/۹/۱۸ .

^{۱۵} ياداشتەكانى شىخ لەتفى ھەفید ، ل ۸۳ .

ژيانى خەلكى ^{۱۶} دواى پۇيشتنى ئىنگلىزەكان ، سەيمانى زياتر ئالۋى تىكەوت ، ئەۋىش لە ئەنجامى زىاد بوون و پەرەسەندى پىروپاگەندە تۈركخاۋكان بوو ، تەننەت لە كاتىكدا ئەنجومەن سەرقالى تاتوتۇي كوردنى مەسەلەكان بوو ، پەيتا پەيتا كۆبۈنەۋە دەكرا لەم بارىەۋە ، ئاخۇ ، چى بىرئىت و چىيان دەۋىت ، بۇ ئەمەش سى پىرسىار ئاراستەى ئەندامانى (مەجلىسى مىللى) و پىاوماقۇلان كراو داۋايان لىكرا پىروپايان دەرپىن كەبرىتى بوو لە :-

۱- پىكەينانى حكومت بۇ كوردستان ؟

۲- پىشۋازى كردن لە تۈركەكان ؟

۳- ھەركەسىك ئارەزوۋى حوكم و ددەسەلاتى ئىنگلىز دەكات ،

بەپاشكاۋانە پايخۇى بلىت .

بەلام ھىچ يەكك لە ئامادە بوان بە ئاشكرا بىرو پاي خۇى دەرئەبرى ، مستەفا پاشاى يامولكى داۋاي ئەۋەى كرد كە دەفتەرىك بەئىرئىت و ھەركەسە بىرو پاي خۇى بنوسىت و ئىمزاى بكات ، تاۋەكو بزانرئىت گەۋرەپىاۋان و پوناكبيرانى شارەكە چيان دەۋىت و بىرو پاي سىياسىيان لەگەل چىدايە . بەلام ئەمجارەش كەس ئامادە نەبوو ناۋى خۇى لە دەفتەركەدا بنوسى . (پەزىبەگ) كە حاكىمى قەزىبوو ، بە لايەنگىرى تۈرك لە قەلەم درا ، وتى : كىخۇى بەلايەنگىرى ئىنگلىز دەزانى بادەست ھەلپى ، بەلام كەس دەستى ھەلنەبرى ، جارىكى دىكە پىرسىارى كرد كى كوردى دەۋىت ؟ ئەمجارەش لە چەند كەسىك بىترانئىت ، كەسى دىكە دەستى ھەلنەبرى ، دواتر ھەموو بەجارىك ئەم دەستەۋازىيەيان دەگوت : "لەگەل خەلافەت و ئىسلامىيەت مەعلومە ھەربىزى كوردستان و حكومتى كوردستان" ^{۱۷}.

بىگومان ئەم ھەلۋىستەى داۋايان پەيوەست بوو بەو پىرو پاگەندە گەۋرەيەى دەكراو دەۋترا ، گوايە ھەشت ھەزار سەربازى تۈرك بەرپۈەن بۇ

^{۱۶} ياداشت ب ۲ ، ل ۸۹ .

^{۱۷} بانگ كردستان : ژمارە (۶) ۱۹۲۲/۹/۱۸ .

سلیمانی، ھەر لە سەرھتای پۆیشتنی ئینگلیزەو (کەریمی فەتاح بەگی ھەمەوھەند) یش خۆی و پیاوھکانی خۆیان کرد بە ناو سلیمانیداو پۆلیکی بەرچاویان بینی لە تورکچیتتی و پروپاگەندە کردندا . تەنانت کەریم بەگ و پیاوھکانی (مستەفا پاشای یامولکی) یان دەستگیر کرد و بردیان بۆ بەندیخانە . بەلام (شیخ قادری ھەفید) ی سەرۆکی ئەنجومەن ئەم کارە بەپەسەند نەزانی و لەگەڵ گەورە پیاوانی دیکەو پوناکیراندا کەوتنە بەینەو و ئیوارە ی ھەمان پوژ مستەفاپاشا ئازاد کرا ^{۱۸} . ھەرچەندە بەم شیوہیە بارودۆخە کەمیک ئاسایی بوو، بەلام تورکخواکان تەواو خۆیان بردبوو پێشەو و پێگایان نەدەدا لاو نیشتمانپەرورەکان و پوناکیران پۆلی خۆیان بینن ، جگە لەوہی شیخ قادریش خۆی چارە ی خویندەوارەکانی نەدەویست ، لەگەڵ مستەفا پاشا سەرقالی ئەو بوون ، کە تاکوتایی ئەم مەسەلە ی ھەر لەسەر بەرنامەو پرۆگرامی ئینگلیز سەرگیریت ، ھەریوہ کەوتبۆنە دوورخستنەوہی ئەوانە ی لەگەڵ بیرو بۆچوونیاندا نەدەگونجان ^{۱۹} .

ھەر لەو رۆژانەدا (مەجلیسی میلی) بپاری لەسەر ئەو دابوو کە (شیخ مەحمودی بەرزنجی) بکریتەو بە ھۆکمدار و لە ریکەوتی ۱۵ ی ئەیلولی ۱۹۲۲ دا ئالای یەکەم ھۆکمداریەتیەکیان ھەڵکردەو کەوتنە ریکخستنی وەفدیک بۆ بە پیرەوچوونی شیخ مەحمود کە دەبوایە بگەراییەتەو سلیمانی ^{۲۰} .

وێرای ھەموو کەم و کورتیە کە ئەو مەجلیسە توانی پارێزگاری ئارامی و ئاسایشی سلیمانی بکات ، لەو بارودۆخە دژوارەدا نەھێلێت ھیچ کاریکی دزیو پووبادات ^{۲۱} .

^{۱۸} بانگ کردستان : ژمارە (۶) ؛ رەفیق حلمی : ھەمان سەرچاوە ، ب ، ۲ ، ۲۸ ل .

^{۱۹} رەفیق حلمی : ھەمان سەرچاوە ، ب ، ۲ ، ۲۸ ل .

^{۲۰} بانگ کردستان : ژمارە (۷) ۱۹۲۲/۷/۲۲ .

^{۲۱} رەفیق حلمی : ھەمان سەرچاوە ، ب ، ۲ ، ۹۷ ل .

۱- هاتنه وهی شیخ مه حمود بو سلیمانی

شیخ مه حمود به بریاری بهریتانیا له (کویت) هوه به رهو به غدا هیتر او پوژی ۱۳ ی ئهیلوی ۱۹۲۲ گه یشته به غدا^{۲۲}. له سلیمانیشتدا خه لکی کهم و زور ناگاداری هه والی شیخ مه حمود هاتنه وهی بوون. (بانگی کوردستان) یش، لای خو به وه هه والی هاتنه وهی شیخ مه حمودی بلاو کردبووه و له زاری (گوڵد سمیث) یشه وه، رایگه یاندبوو که بهم نزیکانه پیگا به کورد ده دریت حکومه تیک پیکه وه بنیت بو خوی^{۲۳}.

شیخ مه حمود له نیوان ۱۳ ی ئهیلول تا ۲۰ ی ئهیلوی ۱۹۲۲ د له به غدا مایه وه و له م ماوه یه شدا چه ند جارێک چاوی کهوت به هه ریه ک له (فه یسه ل) و (کوکس) و به دورو درێژی له گه لیان دوا سه بارهت به هاتنه وهی و چو نیتی به رپوه بردنی دام و ده زگا کانی هوکمرانی له سلیمانی. بیگو مان ئینگلیزه کان له م باره یه وه، مه به ستی یه که میان له هی نانه وهی شیخ مه حمود نه وه بوو، وه ک دار ده ستی خو یان هه لی سو پینن و بی که ن به گژ تور کدا و له په وان دوز ده ریان بکات^{۲۴}. شیخ مه حمود یش خوی زور باش له مه به ستیان گه یشتبوو، ته نانه ت خوی له به غدا بهر له گه رانه وهی به (حه مه ئه مین عه تاری) ژن برای و ت بوو "ده زانی چیان له من ده وی؟ ده یانه وی کارو فرمانی کی پو لیسیم پی بسپینن که گه رانه وه بو سلیمانی خه لک له خو م کو بکه مه وه و بچم تور که کانیان له په وان دز بو ده ریکه م، من یش بیرم کر ده وه و تر سام ئه گه ر له کاتی گف تو گو دا بم و تایه شتی وانا که م دو ور نه بوو پی گه ی چو ونه وهی سلیمانی م لی گرن، بو یه چاره م نه بوو به لینی ئه وه م دان ی تور که کان ده ریکه م، به لام تو خوت ده مناسیت چو ن به ئیشی پو لیس ی وا هه لده ستم^{۲۵}."

^{۲۲} ای. ام هاملتون: طریق فی کردستان، و: جرجیس فتح الله، ط ۲، اربیل، ۱۹۹۹، ل ۱۵۵؛ رسول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب ۲، ل ۲۷۰.

^{۲۳} ژماره (۵)، ۱۹۲۲/ ۹/ ۴.

^{۲۴} رسول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب ۲، ل ۲۸۲، ئه ده مۆندز: هه مان سه رچاوه، ل ۲۷۴.

^{۲۵} رسول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ب ۲، ل ۲۸۲-۲۸۳.

ئاشكراشه شیخ مهحمود زۆری لامه بهست بوو به ههر شیوهیهك بێت بگهڕێتهوه بۆ سلیمانی، تهنا ته له سه ره تا دا به نازناوی (سه رۆکی مه جلیسی میلی) پازی بوو بوو، به لام دواتر بپاریه كه گۆراو شیخ مهحمود کرایه وه به حوکمداری کوردستان.^{٢٦}

ئه ده مۆندن، پێی وایه، شیخ مهحمود له به غذا پاستگۆ بووه، به لام کاتیك گه یشتوته، ویستگهی شه مه نده فهری (کنگر بان) و ئه و پیشوازیه گهرمه ی بینیه وه هه وای کوردستانی هه لمژیه وه سه ره مه ست بوه وه به لێن و په یمانه کانی له یاد کردوه.^{٢٧}

به ره وه ی شیخ مهحمود بگاته وه سلیمانی له سه ر بپاری حوکمه تی عێراق ژماره یهك له ئه فسه ره کورده کان گه رابوونه وه سلیمانی تا وه کو هاوکاری شیخ مهحمود بکه ن، وهك (توفیق وه هبی، عه زیز قه زان، ئه مین ره وان دوزی، عه زیز کوردی، فائق کاکه مین)، که ئه مانه له ٢٥ ی ئه یلولی ١٩٢٢ دا گه رانه وه سلیمانی و جۆش و خرۆشیکێ زۆریان خسته ناو خه لکه که وه، ئه وه ش به هاندان و ورژاندنی هه سستی نه ته وه ییان، به تایبه ت له ناو لاوان و خوێندکارانی سلیمانی.^{٢٨}

شیخ مهحمود له پێکه وتی ٢٠ ی ئه یلول دا له به غذا وه به یا وه ری میجر نو ئیل به ره وه سلیمانی که وته پێ و له (کنگر بان) وه به سواری به رپێگای کفریدا به نیو عه شیره ته کانی گه رمیاندان گه راپیه وه ما وه یه کیش له رپێگا لای دهدا، له نیو هۆزه کاندان ده مایه وه. تا له رپێکه وتی ٣٠ ی ئه یلولی ١٩٢٢ دا گه یشته وه نیو شاری سلیمانی و سه رجه م چین و توێژه کانی خه لکی شار له م پۆژهدا به جواترین و پارا وه ترین شیوه له پیشوازی شیخ مهحمود دا وه ستا

^{٢٦} ره فیق حیلمی: یاداشت: ب: ٣، ل: ٢٩، لازاریف: المسالة الكردية، ل: ٢٢١.

^{٢٧} کرد و ترک و عرب، ل: ٢٧٢.

^{٢٨} بانگ کوردستان: ژماره (٤)، ١٩٢٢/٨/٢٩، ره فیق حیلمی: یاداشت: ب: ٣، ل: ٣٠.

بوون^{۲۹}. ئەو پۆژە جگە لە خەلکی سلیمانی ژمارەیهکی زۆر لە خەلکی دێهات و لادیکانی دەرووبەری شاریش، بۆ پیشوازی شیخ مەحمود ھاتبوون^{۳۰}. تەنانەت لە کوردستانی رۆژھەڵاتی شەو وەفد گەیشتبوونە سلیمانی بۆ بەخێر ھاتنەوێ شیخ مەحمود^{۳۱}.

میجر نوئیل ئەمجارەش وەك یارەرو تاکە پراویژکاری ئینگلیز لەگەڵ شیخ مەحموددا ھاتبوو سلیمانی، لە یەكەم پۆژی گەیشتیدا، تا ئیوارە ھاوشانی شیخ مەحمود لە پیشوازی خەلکدا وەستا بوو، پاشانیش خانوویەکی تایبەتی بۆ ریکخراو لەویدا نیشتهجێکرا. پوناکبیران و نیشتمانپەرەوانی سلیمانی ئەمجارەیان وەك بەلیۆزیکێ بیگانی (نوئیل) یان پوانیو و پییان وابوو ھیچ پەیوەندیەکی بە ھەلسۆپاندنی کاروباری حوکمداریەتی شیخ مەحمودەو نە^{۳۲}.

کەلێردا پیمان وایە ئەم بۆچوونە خەلکی سلیمانی بۆ ئەو دەگەراییو، کە ئینگلیزەکان خۆیان شیخ مەحمودیان گێرا بۆو و بە ویستی خوشیان سلیمانییان جێھێشت ھەرچەندە فشاریکێ زۆریشیان لەسەر بوو، بەلام ئەو قسانە (گۆلد سمیت) بە پیاوماقولا ئی سلیمانی راگەیاندا و پیاوانیکێ ئاشکرای ئینگلیز بوو بە مافەکانی کورد، بۆیە لە سلیمانی دا بە چاویکی دیکە لە (نوئیل)یان دەروانی.

شیخ مەحمود دواي گەرانیو وێ ماوێەک لە مائەو پشوو داو ھیچ ئەرك و فەرمانیکێ بەرچاوی رانەپەراند، تا پۆژی ۱۰/۸/۱۹۲۲ بە رەسمی کاروباری گرتەو دەست و سەرقالی چاوپێکەوتن و بینینی ئەوانە بوو کە ھاتبوونە سەردانی و پۆژی دواتر بەتەواوی کاروباری حوکمداریتی بەرپۆو

^{۲۹} رەفیق حیلمی: یاداشت: ۲، ل ۹۵: بانگ کردستان: ژمارە (۹)، ۱۰/۸/۱۹۲۲.

^{۳۰} رەفیق حیلمی: یاداشت: ۲، ل ۹۱-۹۲.

^{۳۱} یاداشتەکانی شیخ لەتیف، ل ۸۸-۸۹.

^{۳۲} بانگ کردستان: ژمارە (۹)، ۱۰/۸/۱۹۲۲.

برد . بەلام تا ئەوساتە بەنازناوی (حضرت حکمدار) خۆی ناساندبوو^{۳۲} . دواى ئەوەش لەپێکەوتى ۱۰ى تشرینی یەكەمى ۱۹۲۲ دا بەپێى فەرمانیكى حوکمدارى ، پێکەوهنانى کابینهى حکومهتى کوردستانى راگه یاند و ئەم ناوانه ی لای خواروه هەلبژێردران بۆ ئەندامیى کابینه ی حکومهتى کوردستان :-

- ۱- شیخ قادری حەفید - سوپا سالار
- ۲- شیخ محەمەد غەریب - پەنئیسى داخلیه
- ۳- عەبدولکەریم عەلەکە - پەنئیسى مالیه
- ۴- میر لیوا مستەفا پاشا - پەنئیسى مەعاریف
- ۵- ئەحمەد فەتاح بەگ - پەنئیسى گومرک
- ۶- حەمەى ئەورەحمان ئاغا - پەنئیسى نافعه
- ۷- سەید ئەحمەدى بەرزنجى - پەنئیسى ئەمنیهتى عمومى
- ۸- پەنئیسى شەرع و عەدل - .....^{۳۴}

لێره دا هەك تیبینى دەكهین شوینی وهزیری داد بهچۆلى جیهیلراوه ، بەلام دواتر شیخ عەلى قەرەداغى بۆ ئەو پۆسته دەستنیشان کرا^{۳۵} . شیخ مەحمود ، پاش ئەوه ی هاتهوه سلیمانى و شوینی خۆی قایم کرد ، لەکۆتایى مانگی تشرینی یەكەمى ۱۹۲۲ دا نازناوی مهلیكى کوردستانى بۆخۆی هەلبژارد و ئەم نازناوهش لە ژماره (۱۳) ی بانگی کوردستاندا به پەرسى بلأو کرایهوه ، دوا بهدواى ئەم ههنگاوهش له نیو سلیمانیدا سوپاکه ی شیخ مەحمود که به (عەسکەرى کوردستان) ناسرا بوو نومایشیکى سوپایى گهره ی پێکخست و دەسته دەسته چهکداره کان به بەردهم شیخ مەحموددا تیپه پ دەبوون ، که ئەم مهسه لهیهش خۆی له خۆیدا مایه ی نیگه رانى ئینگلیز

^{۳۲} بانگ کردستان : ژماره (۱۰) ، ۱۵ / ۱۰ / ۱۹۲۲ .

^{۳۴} سەرچاوه ی پێشوو .

^{۳۵} بانگ کردستان : ژماره (۱۲) ، ۳ / ۱۱ / ۱۹۲۲ .

بوو زۆریش سه غله تی کردن^{۳۶}، چونکه پییان وابوو شیخ مه حمود به یارمه تی و هاوکاری تورکه کانی ره واندوز ئەم ههنگاوانه هه لده نیت چونکه شیخ مه حمود هه ره له ریگای گه رانه وهیدا هیلی په یوه ندی له گهل تورکدا به سته وهو ئۆزده میریش له گهل گه یشتنه وهی شیخ مه حمود بو سلیمانی، نامه ی بو ره وانه کرد وهك دهر پیرینی نیاز پاکی له چه ند شوینیک پاشه کشه ی کرد^{۳۷}.

ئینگلیزه کانی ش له بهرام بهر ئەم کارانه ی شیخ مه حمود، به هاندانی (سۆن) له به غدا له ریگای پۆژنامه کانی ئەویوه که وتنه گالته کردن به شیخ مه حمود و حکومه ته که ی^{۳۸}.

له بهرام به یشتدا، پۆژنامه ی (پۆژی کوردستان)* که زمانحالی دوو هه مین حکومه تی شیخ مه حمود بوو له ژماره (یهك) ی دا، وه لامی ئەو وتاره ی دایه وه که له پۆژنامه ی (العراق) دا بلاوکرا بووه وه و سلیمانی به لیوایه کی عیراق له قه له م دابوو، وه لامه که ش له ناوه پۆکه کهیدا ئاستیکی به رزی بیرى کوردانه ی پونا کبیرانی سلیمانی دهر ده خست^{**}.

شیخ مه حمود و پرای به لینه کانی، نهیده توانی بیرۆکه ی سه ربه خویی و بزگار بوون له میشکی خوی دهر بکات، هینده ی پینه چوو که وته هه ولدان بو

^{۳۶} ئەحمەد خواجە: چیم دی، ۱، ل ۱۲۸.

^{۳۷} بیرمۆریه کانی ئەحمەد تهقی دهر یاره ی شوپشه کانی شیخ مه حمود و سمکو، ل ۵۳.

^{۳۸} ئەحمەد خواجە: چیم دی، ۱، ل ۱۳۰-۱۳۱: رهسول هاوار: شیخ مه حمودی قاره مان، ۲، ل ۳۳۳.

* رۆژی کوردستان، رۆژنامه یه کی ههفتانه بوو هه ریه که له (م.نوری) و (عه لی که مال) دهر یان ده کرد، یه که م ژماره ی له ۱۹۲۲/۱۱/۱۵ بلاو بووه، ژماره (۱۵) که دوا ژماره ی بوو له ۱۹۲۳/۳/۳ دا بلاو بووه. (فاروق علی عمر: هه مان سه رچاوه، ل ۷۹)

** عارف صائب له وه لامدا ده لیت: "تاریخی عاله م و جوغرافیای ته بیعی شاهیدیکی عادیله که میلله تی کورد له رووی زه میندا هه وو وه ختی نام و ناو نیشانی بووه هه میشه ماده ده ته ن ئسپاتی موجودیه تی خوی کردووه. هه یج وه ختی له مه عاریف، صه نایع، تیجاره ت... هتد. له ئەمسالی خوی زیاتر نه بووبی که متر نه بووه. (پۆژی کوردستان: ژماره (۱)، ۱۵/ ۱۱/ ۱۹۲۲)

فراوان كردنى قەلەم رەوى دەسلەتەكەي ، كە سەرچەم نىۋچە كوردىيەكانى ويلايەتى موسلى دەگرتەوۋە تا (جبل حميرين) ^{۳۹} . لەوپوانگەيەوۋە شىيخ مەحمود بە قەتيس كردنى دەسلەتەكەي لە چوارچىۋەي سلىمانى دا رازى نەدەبوو ، لە قەزاكانى (رانىيە ، ھەلەبجە ، چەمچەمال) ئالاي حكومەتەكەي ھەلكرىدو موچە خورى خوى رەوان كرڧ بۇ ئەو شويئانە ^{۴۰} .

لەم سەرو بەندەدا چەندجاريك نۇئيل لە نىوان سلىمانى و كەركوك و بەغدادا ھات و چوى كرڧ بەنيازي رېڭخستنى پەيوەندىيەكانى شىيخ مەحمودو ئىنگليز ، بەلام ھىچى وای بۇ نەكرا ، بۇيە لە ئاكامدا بە بەيەكجاري گەراپەوۋە بەغداو (چاپمەن) ى لەشويئى خوى دانا ^{۴۱} . ئىنگليزەكانىش ئەو پوژگارە بارودۇخيان لە پوى سياسىيەوۋە بەرەو باشتەر دەچوو نەياندەويست بەھىچ شىۋەيەك دان بە حكومەتەكەي شىيخ مەحموددا بنين ، بەتايبەتى كاتيك توانيان لە مانگى تشرىنى يەكەمى ۱۹۲۲ دا پەيمانى ۱۹۲۲ بەسەر عىراقدا بسەپيئن . لە ھەمان كاتيشدا لەگەل توركەكان گەيشتنە ئەوۋى كە (كەمال ئەتاتورك) ، رەزامەندى ئەوۋى نيشان دا ، كيشەي ويلايەتى موسل بخريئە بەردەست (كۆمەلەي گەلان) ، بەمەش ، حكومەتى ئىنگليز دلىيا بوو ، لەوۋى كەدەتوانى بەرژەوۋەندىيەكانى لە كوردستانى باشوردا بپاريئى و شويئى خوى باشتەر قايم بكات ^{۴۲} . ھەر ئەم ھۆكارانەش وایكرڧبوو ھيئەدە بەتەنگ داواكارىيەكانى كوردەوۋە نەبن ، گەر ھەنگاويكيشيان لەم بوارەدا نابيئت ئەوا

^{۳۹} بانگ كردستان : ژمارە (۱۲) ، ۲ / ۱۱ / ۱۹۲۲ .

^{۴۰} رەفيق صالح : سى رۇژنامەي رۇژگارى شىيخى نەمر ، سلىمانى ، ۲۰۰۱ ، ل ۲۶ .

* ئەدمۇندز دەليئت : "نۇئيل لە سەرەتاوۋە ھىچ ھىوايەكى بە شىيخ مەحمود نەبوو ، و پىنى وابوو بپياري دووبارە ھيئانەوۋە پياويكى وەكو شىيخ مەحمود ھىچ مانايەكى نىيە ، چونكە ئەزمونەكانى رابردوو باشتري بەلگەن بۇ ئەوۋى كە ئەستەمە شىيخ مەحمود كۆنترۆل بكريئت . (كرد و ترك و عرب ، ل ۱۱۵) .

^{۴۱} رەفيق حىلمى : ياداشت ، ب ۲ ، ل ۴۰ .

^{۴۲} حامد محمود عيسى : ھەمان سەرچاوۋە ، ل ۱۴۰ .

زیاتر بۆ چاوبه سته کی و بردنه وهی (ویلایه تی موسل) بوو بۆ خویان. به تایبه تی کاتیك به وهیان زانی که شیخ مه حمود تادیت په یوه ندی له گهل تورکه کاندای به هیژ ده بیئت و هام و شو یه کتری ده کهن^{۴۲}. ئینگلیزه کانیش ناهه قیان نه بوو چونکه ئۆزده میر په یتا په یتا (فه تاحی ئەمین عه تارو په مرزی تۆپال) ی په وانهی سلیمانی ده کرد وهک وه قدی تورک و پرپاگه ندی ئە وهیان بلاو ده کرد وه، که له ئاکامدا ویلایه تی موصل هه ربو تورکیا ده بیئت^{۴۳}.

ئهمه جگه له وهی که ، شیخ مه حمود ده ورانی دووه مین حکومه تیدا چواره دوری به پیاوانی ئۆزده میرو تورکخوا ته نرا بوو ، ته نانه ت (تایه ری ئەمین مه سرف) که سه ر کاتبی ملوکانه بوو، زۆر له نوئیل زیاتر ده سستی ده پۆیشیت له سلیمانیداو کاروباری هه لده سوپاند^{۴۴}. لیژده ده توانین ئاماره به وه بکه ین ، که به شیکی زۆری ئەو لایه نگریه ی تورک بۆ ئەو پشت گوی خستنه ی داواکاریه کانی کورد ده گه پێته وه له لایه ن به ریتانیا وه وپرای مه سه له ی سۆزه ئاینیه که ، که فاکته ریکی دیکه ی ئەم حاله ته بوو ، وای کرد بوو که کورد هیچ باوه رپکیان به ئینگلیز نه مینی، ژماره یه کی که م نه بیئت وهک مسته فا پاشای یامولکی و منه وه ره کان . ئەمانه ش به ئاشکرا له نیو سلیمانیدا دژایه تی ده کران و دوورخرا بوونه وه ، ته نانه ت ئەو ئەفسه رانه ش که له به غدا گه رابوونه وه رپگیان پینه درا له دام و ده زگا کانی حکومه تدا وهک پپو یست پۆلی خویان ببینن ، ئەم ساردیه ش زیاتر، تورکخواکان هیئابوو یانه کایه وه^{۴۵}. ته نانه ت ئەوکاته که وا پپو یستی ده کرد (جه معیه تی کوردستان) پۆلی خو ی ببینیت ، به لام هیچ جم و جۆلیکی وه های نه بوو ، مایه ی دلخۆشی بیئت، ئەوپۆژانه ش تا ده هات ئینگلیز زیاتر له شیخ مه حمود خانه گومان ده بوون، ئەم مه سه له یه ش ته نها په یوه ست نه بوو به په یوه ندی له گهل تورکدا ، به لکو

^{۴۲} ممنتشاشفیلی : العراق في سنوات ، ل ۲۲۱ .

^{۴۴} ره فیق حیلمی : یاداشت ، ب ۲، ل ۸۴ .

^{۴۵} سه رچاوه ی پپشوو ، ل ۳۱ .

^{۴۶} سه رچاوه ی پپشوو ، ل ۹۱-۹۲-۹۵ ،

هه ندىك دياردهو كارو كرده وهى دىكه يان له سلیمانیدا ده بىنى كه نه ده كرا پشت گوئى بخه ، چونكه ئەوان چاوه پوانى ئەوه بوون شیخ مه حمود په ندى له دهردو ئازاره كانى ده ربه ده رى چه ند ساله وه رگرتبیت .^{٤٧} به لام شیخ مه حمود له گهل گه پانه وهیدا وپرای جاردانى حكومت و به كار هینانى نازناوى (مه لىك)، كه وته بره و دان به بواری خویندن و خوینده واریش ، مسته فا پاشای كرده په ئیسی مه عاریف، ناوبرا ویش هینده ی له توانایدا بوو ، په رى به په وتى خویندن و خوینده واری دا ، خویندنگا كانى سلیمانى فراوان كرد ، ئەو سه رده مه چوار خویندنگا له سلیمانى كرا بوونه وه ، كه بریتى بوون له (ئه عدادیه ی مه حمودى و له گهل روشدییه ی قادری و له تیفیه ی سه رته تایی) ^{٤٨} ، جگه له م سیانه ش سه رته تاییه كى دىكه كرابووه وه به نیوى (په ئوفیه) ^{٤٩} . بیگومان ئەم چوار خویندنگایه و مامۆستاكانى پۆلىكى به رچاویان هه بوو له هاندانى لاوان و بره و پیدانى گیانى نیشتمان په روه رى ، به تاییه تى كاتىك ئەفسه ره كورده كان له و خویندنگایه دا ده رسیان ئەوته وه و خویندكارانیان فیرى (مه شقى سه ربازى) ده كرد ، ته نانه ت خویندنگای (ئه عدادى مه حمودى) یان وهك ئاماده ییه كى سه ربازى لیكردبوو ، هه زیان ده كرد به سیسته میكى نیوه سه ربازى به پریوه بچیت ، هه رئه مه ش وایكردبوو خه لكى سلیمانى له گهل بینینى ئەم خوینكارانه دا هه ماسه ت بیانگریت ، كه ئەو پۆژانه ژماره یان (٨٠٠) خویندكار ده بوو له كاتى چوونیان بۆ مه شق خه لكى ناوبازار به گه و ره و بچوكه وه شوین ئەم خویندكارانه ده كه وتن و چه پله یان بۆ لیده دان ، چونكه سلیمانى ئەو پۆژگاره هیشتا بچوك بوو ، ئەم مه سه له یه ش بزوتنه وه یه كى گه و ره بوو له شاره كه دا تا ئەو پۆژه سلیمانى بزوتنه وه ی وهما ی به خووه نه دیبوو .^{٥٠}

^{٤٧} د كمال مه زه ر : چه ند لاپه رمیه كه له میژووى گهل كورد ، ب ١ ، ل ١٥٦ .

^{٤٨} بانگ كردستان : ژماره (٣) ، ٣ / ١١ / ١٩٢٢ .

^{٤٩} بانگ كردستان : ژماره (١٢) ، ٣ / ١١ / ١٩٢٢ .

^{٥٠} په فیه قیلى : یاداشت ، ب ٢ ، ل ٩-١٠ .

بېگومان ئەم پەرور دەکردنە کاریگەر یەکی گەورەى بۆ سەر خودى خۆیند کارەکانیش ھەبوو کە بەشدارى خۆپیشاندان و ناپەزایى دەربەرىن بکەن دژ بە سیاسەتەکانى بەرىتانیا. مامۆستا ئىبراھیم ئەحمەد لەم بارەى ھەو ھەر ھەر یەکانى خۆى دەگىریتە ھەو دەلیت : "لەبەر ئەو ھى لەشارى سلیمانىدا بووین ، کە لە شۆرشەکانى شیخ مەحموددا بزوتنە ھەیکى گەرم و گورى تیکەوتبوو ، ھەستىکی کوردایەتى بەرز ھەبوو ، بۆ نمونە ئیمە مندال بووین ، لە دیواری مەکتەبە ھەو سەیرمان دەکرد قوتابى مەکتەبى مەحمودى گۆرانىیان دەووت : وانابى ئینگلیز وانابى ئەم خاکە ھەر بۆ تۆ نابى ، یان دەیان ووت : بەیداخى کوردستان دیسان لەری ھەو ھەستە بابروین بچینە پیشە ھە" ^{۱۱} .

ئەم دیاردە ھەو دەیانى دیکە ئینگلیزى ھەا لیکردبوو ھەردوای تێپەر بوونى مانگیك بەسەر ھاتنە ھەى شیخ مەحموددا ، ھیچ باوەرپکیان پێى نەمابوو ^{۱۲} ، لە ھەلیك دەگەرپان بۆ پوخاندنى دەسلەتەكەى و بن کۆل کردنى و دەیانویست بەشیو ھەیکى یەکلایى کەرە ھەو کار بکەن بۆ لکاندى کوردستان بە عێراق ھەو . لەم ھالەتەشدا دەباوایە حکومەتەكەى شیخ مەحمود نەمینی . ھەر ئەم بۆچونەش بوو وای لە نوینەرى بالای ئینگلیز (پىرسى کوکس) کرد کە داوا لە فەیسەل بکات بۆ دۆزینە ھەى شیوازىکی ئیدارى چاک و گونجاو کە لە سلیمانىدا جى بە جى بکرىت و ئەو ھى تیدا رەچاو بکرىت کە پێویستە ئەم نێوچە ھە بەیەكجارەکی بخرىتە نێو سنورى عێراق ھەو ، لە پووی ئابوورى و سیاسى ھەو پەيوەست بکرىت لەگەلیدا ^{۱۳} . ھەرچەندە ئینگلیزەکان لای خۆیانە ھە تا ماو ھەیک ھەولیان دەدا بۆ پزگار کردنى بارو دۆخەكە ، لەم بوارەشدا پیلان و چاو بەستەكێى زۆریان بەکار دەھێنا ، کە بەرچاو ترینیان بەیاننامە دوکوئىەكەى خۆیان و حکومەتى عێراق ، کە (کۆکس) لە

^{۱۱} چەند ویستگە ھەیکى ژيانى مامۆستا ئىبراھیم ئەحمەد لە زمانى خۆی ھەو : گۆڤارى خاک ، ژمارە (۴۶) ، ۲۰۰۱ ، ل ۳۱ .

^{۱۲} م. فەنشا شفیلى : العراق فى سنوات ، ل ۳۲۱ .

^{۱۳} حامد محمود عیسی : ھەمان سەرچاو ، ل ۱۴۰-۱۴۱ .

بروسکه یه کیدا بۆ وهزیری موسته عمه رات به ئاشکرا دان به وهدا ده نیت که ههستی نیشتمان پهروه ری چون ته شه نه ی سه ندوه و کهس باوه ری به ئینگلیز نه ماوه . به تایبه تی پونا کبیران، بۆیه به پیویستی دهرانی که پښای پیبده ن، به یاننامه یه کی دوو قۆلی دهریکات له گه ل (فه یسه ل) دا و دان پیدانانی هه ردوو حکومه ت به مافی کورد دا جاریدات ، بۆ ئه وه ی هه لویسته که له سلیمانیدا بگوڤن و وه ها بکه ن که کۆمه لێک خه لک له خۆیان کۆبکه نه وه و به هه ندیک مه سه له ی سه رزاره کی رازیان بکه ن و به لای ئینگلیزدا بابده نه وه ^{۵۴} ، ئه وه بوو ئه م به یاننامه یه له ۲۲ ی کانوونی یه که می ۱۹۲۲ دا بلاوکرایه وه و دانیان به مافی کوردا نا له نیو چوارچیوه ی عیراقد له وه دا که حکومه تیێک بۆخۆیان پیکه وه بنین له ناو چوارچیوه ی ئه و سنوره دا ، هیواشیان خواست کورد له نیو خۆیدا به زوترین کات ، سه باره ت به شیوه ی ئه م حکومه ته و سنوره که ی رێک بکه ون و نوینه ری ده سه لاتداری خۆیان په وانه ی به غدا بکه ن به مه به ستی گفتو گو کردن له مه ر په یوه ندی ئابووری و سیاسیان له گه ل حکومه تی به ریتانیا و عیراق ^{۵۵} . له سه ره تا دا خه لکی سلیمانی ئه م هه واله که میێک دلخۆشی کردن و پینان وابوو ، له وانه یه ئینگلیز باوه ری به رامبه ر به مه سه له ی کورد گوڤراییت، ته نانته خودی شیخ مه حمودیش ، دلخۆشی خوی به رامبه ر ئه م هه واله بلاو کردبووه له پۆژی کوردستاندا و سوپاسیکی زۆری ئه و نه وازشه ی به ریتانیای کردبوو دهره ق به کورد ^{۵۶} .

بۆ ئه م مه به سته ش وه فدیێک له سلیمانیه وه پیکه راو ، به ره و به غدا په وانه کرا بۆ بینینی . (کۆکس) ، به لام نیوبراو ئاماده نه بوو بیان بینیت وبه وه فده که ش راگه یه ندرا که ئه و به یانه ، ته نها بۆ شیخ مه حمود دهرنه چوووه بۆ هه موو کورد دهرچیوم ، ئیوه ته نها نوینه ری ئه ون ، با نوینه رانی هه موو کورد

^{۵۴} وه لید هه مدی : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۳۲ .

^{۵۵} السید عبدالرزاق الحسنی: تاریخ الوزارات العراقیة ، ج ۱، ط ۷، بغداد، ۱۹۸۸، ل ۲۸۲؛ محمد احسان: هه مان سه رچاوه ، ل ۲۸ .

^{۵۶} په سول هارار : شیخ مه حمودی قاره مان ، ب ۲، ل ۴۷۵، پۆژی کوردستان : ژماره (۷) ۱/۲ / ۱۹۲۳ .

کۆببىنەو ھە لەسەر دانانى ۋەفدىڭ پىگەون ، ئەوسا ئەو ۋەفدە بىت بۆ ئەو ھى باسى ئەو بەيانە بىرى^{۵۷} . ھەر ئەم ھەلۋىستانەى ئىنگىلىزىش بوو ، كە زىاتر بارودۇخەكەى ئالۆز دەکرد ، بەتايىبەتى دواى ئەو ھى بە ھاندانى ئىنگىلىزەكان ، سىمكۆى شىكە ھاتە سىلمانى بۆ ئەو ھى شىخ مەحمود والىبىكات لە تورك دابرىت ، بەلام بەپىچەوانە ھەلس و كەوتى كرد . بەم شىۋەىە كاتىك (چەپمەن) ئەم بارودۇخەى بىنى لە سىلمانىدا ، زانى مانەو ھى ھىچ سودىكى نىە گەراپەو ھە بۆ كەركوك^{۵۸} . ھەر لەم كاتانەشدا بوو ، شىخ مەحمود نامەى بۆ (شىخ مەھدى الخالى) گەورەى شىعەكان رەوانە كرىدبوو بە مەبەستى ھاو ئاھەنگى دژى ئىنگىلىز^{۵۹} . جگە لەمەش نامەىەكى ترى بۆ كونسۆلى سۆڧىەتى لە شارى (تەوریز) رەوانە كرىدوو ، وپراى پىاھەلدانىكى زۆر داواى يارمەتى و كۆمەك و ىشتىگىرى لە سۆڧىەتبىش كرىد^{۶۰} .

هه‌رنه‌م پو‌ودا‌و پێش‌هاتانه‌ش وا‌ی کرد که (کۆکس) شێخ مه‌حمود بانگه‌یشت بکات بو‌ به‌غدا، به‌مه‌به‌ستی وت و وێژکردن سه‌باره‌ت به‌ومه‌سه‌لانه‌ی په‌یوه‌ندی‌یان به‌ سلێمانیه‌وه‌ هه‌یه‌، به‌لێنی ئه‌وه‌شی پێدا‌بو‌و که زۆر به‌ریزه‌وه‌ مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا بکات، به‌لام شێخ مه‌حمود ئه‌و داوه‌تنامه‌یه‌ی په‌تکردبو‌وه‌، له‌ به‌رامبه‌ریشدا ئینگلیزه‌کان پو‌ژانی ٢٤ و ٢٥ ی شوباتی ١٩٢٣ به‌یاننامه‌ی هه‌ره‌شه‌ ئامیژیان به‌فه‌رۆکه‌ بو‌ خه‌لکی سلێمانی فریدا^{١١}. پو‌ژی ١ ی مارتی ١٩٢٣ فه‌رۆکه‌کانی ئینگلیز شێخ مه‌حمودیان ئاگادار کرد که ده‌بی به‌بی دواکه‌وتن خو‌ی و هیزه‌کانی له‌ سلێمانی بچنه‌ده‌ره‌وه‌ به‌لام کاتی که شێخ مه‌حمود ملی نه‌دا، پو‌ژی ٣ ی مارتی ١٩٢٣، فه‌رۆکه‌کانی ئینگلیز

^{۵۷} وه لییدی جه مدی : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۳۲-۱۳۵ .

^{۵۸} رفیق حیلمی : یادداشت ، ب ۳ ، ل ۴۵ .

٥٩ ولید حمیدی : همان سهرچاوه ، ل ١٣٥ .

۶۰. د. عزیز شہ مزینی : ہمان سرچاوه ، ۱۶۲-۱۶۶ .

⁷¹ وهلید حمەدی : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ١٣٧ .

كەۋتەنە بۆردومانى شارو ژمارەيەك خەلكى بى تاۋان كوژران و برىندارىپون*
ئەوسا شىخ مەحمود ناچارپو بەرەبەيەنى ۴۱ مارت بەخۇي و ھىزەكانىيەۋە
بەكشىتەۋە ناۋچەي سورداش و ئەشكەۋتى (جاسەنە) ى كىردە بىكەي
سەرگىدايەتى خۇي^{۶۲}. ھەرئەو پۇژانەي ئىنگىلىز بۆردومانى سىلىمانىيان
دەكرىد ، دووبارە ۋەفدىكى دىكەي سىلىمانى بە سەرۋكايەتى شىخ قادىرى
خەفەيدو ئەندامىتى مستەفا پاشاي يامولكى و ئەخمەدى فەتاح بەگ و
كەرىمى عەلەكە گەيشتەنە كەركوك^{۶۳}. پۇژى ۲۱ ى مارت گەيشتەنە بەغداد
چاۋيان بە (ھىرىدۇبىس) ى مەندوبى سامى كەوت ، بەلام نەيانتۋانى ھىچ
دەقىك يا پىشنىيازىك دەربارەي ئايندەي سىلىمانى داپرېژن ، ھەر ئەۋە نەبىت
داۋاي دووبارە گەرەنەۋەي پايۋىژكارى ئىنگىلىزىيان كىردو پۇژى ۲۳ ى مارت
چاۋيان بە (فەيسەل) كەوت ، بەلام ھىچ شىك سەبارەت بە پاشەپۇژى
سىلىمانى گەلەلە نەكرا^{۶۴}.

كاتىك ۋەفەدەكە گەرەپەۋە ، شىخ مەحمود لە سىلىمانى نەمابوو ، لە
ئەشكەۋتى (جاسەنە) گىرساۋوۋە ھەر لەۋىش پۇژنامەي (بانگى ھەق)* ى
چاپكرىد^{۶۵}.

داۋاي جى ھىشتىنى سىلىمانى لە لايەن شىخ مەحمودەۋە ، شارەكە بۇ
ماۋەيەكى دىكە لە لايەن (شىخ مەمەد غەرىب) ى زاۋاي شىخ مەحمودو پەزا

* ئەخمەد خواجه لەم بارەيەۋە دەلىت: "قۇرۇكەكانى ئىنگىلىز دوو بۇمبايان بەرداۋەتەۋە،
يەكەمىيان لە دەشتى (شىخ جافى) كەۋتوۋە، بەلام دوۋەمىيان لە ناۋمراستى سىلىمانىدا بەر
مالى (كەرىم بەگى خانزادە جوانى) كەۋتوۋە نىزىك سەرا، دوو ژن و سى مندالى ئەۋمالەي
كۈشتوۋە. (چىم دى: ب، ۱، ۴۷).

^{۶۲} د. كەمال مەزھەر: چەند لاپەرىيەك لە مىژۋى گەلى كورد ، ب، ۲، ھەلپىز ، ۲۰۰۱ ، ل ۳۸.

^{۶۳} ۱۶۱-۱۶۰ : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۱۶۰-۱۶۱ .

^{۶۴} ئەخمەد خواجه: چىم دى ، ب، ۱، ل ۱۶۸ .

* ئەۋرۇژنامەيە تەنھا سى ژمارەي لىدەركرار لە ژمارە يەكيدا ، باس لە بۆردومانەكەي
سىلىمانى دەكات ، بەلام ژمارە دوۋى تا ئىستاق وئە. (فاروق على عومەر: للصحافة الكردية في العراق، ل ۸۲).

^{۶۵} بانگى ھەق: ژمارە (۱) ، ۲۸ / ۳ / ۱۹۲۳ .

بهگ و ئەرپەحمان ئاغاوہ به هاوکارى و پالېشتى کەرىم بهگى فەتاح بهگى
 ھەمەوھەند بەرپۆۋە برا^{۶۶}. ھەرچەندە ھېشتا ئىنگلىزەکان نەگەرپاۋونەوہ ، بەلام
 ژمارەيەكى بەرچاۋى خەلک سليمانيان جېھېشت و بەرەو دېھاتەکان
 پۇيشتن^{۶۷}. ھېزەکانى ئىنگلىز ، کەوتنە جموجۇل بۆکۈنترۇل کردنەوہى
 ناۋچەکانى ژېردەسەلاتى شېخ مەحمود ، ئەوہ بوو سەرەتا لە رېکەوتى ۵ ى
 نىسانى ۱۹۲۳ دا (کۆيە) يان گرتەوہ ، دواتر لە ۲۲ ى نىسان پەوانەن بەبى
 بەرگرى دەستى بە سەردا گىرايەوہ و سەيد تەھاي شەمزينى کرا بە قائمقامى
 شارەکە^{۶۸}.

ئىنگلىزەکان کەوتنە خو بۆ دووبارە داگىر کردنەوہى سليمانى ، دواى
 ئەوہى لە رېگاي بەياننامەوہ ھەرپەشەيان لەخەلکى دەکرد کە نايىت کەس
 ھەولى بەرگرى بدات ، رېکەوتى ۱۶ ى مایسى ۱۹۲۳ ھېزەکانيان گەيشتە
 سەر چنار و پياو ماقولانى سليمانيان بانگ کرد بۆ ئەوئى ، بەلام ھېزەکانيان
 بەرەو سليمانى نەجولان ، بەلکو پوۋوہ نيوچەکانى سورداش و مەرگە چوون
 و ئەو ناوہيان کىو مالکرد ، بەلام شېخ مەحمود لە ۱۵ ى مایسى ۱۹۲۳ ھوہ
 جاسەنەى جىھېشتبوو ، و بەرەو (ماوہت) چووبوو ، لەويشەوہ خوئى گەياندە
 گوندى (برنجە) ى ھەورامان^{۶۹}.

^{۶۶} وەليد ھەمدى : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۱۴۲ .

^{۶۷} ئەحمەد خواجە : چىم دى ، ب ۱ ، ل ۱۵۰ .

^{۶۸} ئەدمۇندز : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۲۹۶-۲۹۷ .

^{۶۹} سەرچاۋەى پىشوو ، ل ۲۹۶-۲۹۷ .

۲_ گەرەنەۋى ئىنگىلىز بۆلىمى

دوۋى ئەۋەى ھىزەكانى بەرىتانىا لەرىكەتى ۱۶ى مایسى ۱۹۲۳ دا گەشتىنە سەرچار ، ھەر ھەمان پوژ ئەدمۇندزىبە يەۋەرى سەرانى شارەكە خۇى گەيانە ۋە سەلىمانى ۋە ۋەتەۋە پىكسىتەۋەى كاروبار ۋە دامەزاندەۋەى دامو دەزگاكانى خۇيان لەشارەكە دا ، ئەۋە بو(ئەحمەد بەگى توفىق بەگ) كرا بە سەرپەرشتىار بەسەر دام ۋە دەزگاۋ فەرمانگەكانى سەلىمانى ۋە (شىخ قادرى ھەفید) یش بەرپرسىارىتى پاراستنى ئاسايش ۋە ئارامى پى سپىردا ، ئەدمۇندزىش خۇى لە بىناى (مەكتەبى ئەعدادى) ەكەدا ، كاروبارى بەرپوۋە دەبرد ۋە پىشۋازى لەۋانە دەكرد كە دەھاتن بۆ ئەۋەى گوپرايەلى ۋە دلسۆزى خۇيان نىشانى ئىنگىلىز بەدن ، دواجار ھىزەكانى بەرىتانىا لە رىكەۋتى ۲۸ى مایسى ۱۹۲۳ گەشتىنەۋە سەلىمانى ۋە كۆنترۇلىان كەدەۋە .^{۷۰}

لە يەكەم ھەنگاۋياندا پەنجا چەكدارى ھىزى (لىقى) يان تەرخان كەرد بۆ پاراستنى ئاسايشى ئاۋشار^{۷۱} .

پوژىك دوۋى گەشتىنەۋەى ھىزەكانى ئىنگىلىز ، سەرەك ۋەزىرانى عىراق (عبد المحسن السعدون) بە يەۋەرى ۋەزىرى ئاۋ خۇۋ مۇتەسەرپىى بفا ۋە پاپوژكارى بەرىتانىا بۆ كارو بارى ئاۋخۇ گەشتىنە سەلىمانى ، بە مەبەستى ئەۋەى سەلىمانى بىخەنەۋە سەر ئىدارەى عىراق ، بۆئەم مەبەستەش لەگەل ، پىياۋ ماقولان ۋە كەسايەتتە ناسراۋەكانى شارەكەدا كۆپونەۋە ، بەلام لە ئاكامى كۆپونەۋەكەدا ، سەرەك ۋەزىران ئەۋ باۋەرەى لا دروست بوو كە كوردەكانى سەلىمانى بە ھىچ شىۋەيەك ئامادە نىن بىخىنە سەر عىراق ، بەلام گوپرايەلى ۋە ھاۋپشتى خۇيان بۆ نوپىنەرى ئىنگىلىز دەرخت ، ئىنگىلىزەكان پىشنىيازى ئەۋەيان كەرد كەۋا ئەنجومەنىكى ئىدارى كوردى لە سەلىمانىدا پىكپىت ۋە سەرۋكەكەشى لەلايەن نوپىنەرى بالاۋ (فەيسەل) ۋەۋە بىرپارى لىبىرىت ، وپراى

^{۷۰} سەرچاۋەى پىشۋو ، ل ۳۹۷-۳۰۱ .

^{۷۱} ۋەلىد ھەمدى : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۱۴۳ .

بەرپەسى ناسىنى زمانى كوردى لە سليمانىدا ، ھەرۈھە سليمانى ۋەك
ليوايەكى عىراق مامەلەى لەگەندا بكريت ، بەلام ، بىرو بۆچوونى تايىبەتى
خوى ھەيىت و نوينەرى تايىبەتى خوى ھەلبزيريت بۆ پەرلەمانى عىراق ، بەلام
، لە پەرلەماندا ھىچ ئەندامىكى سليمانى ناچار ناكريت سويندى دلسۆزى
بۆ(قەيسەل) بخوات.

دواى تاوتوئى كردنى ئەم پيشنيارانە ، ھەردوولا پەزنامەنديان نيشان دا
، بەلام بەمەرجىك ھىزى بەرىتانيا لە سليمانىدا بەئيريتەۋە بەمەبەستى
پاراستنى ئاسايش و ئارامى شارەكە ، بەلام (ھەنرى دۇيس) ئەم ئەرەكى
نەخستە ئەستۆى خوى ، جگە لەمە ھەريەك لە قەزاكانى (پانىيە ، چەمچەمال)
لە سليمانى جيا كرانەۋەو خرانە سەر ليواى ھەوليرو كەركوك بەمەبەستى
دەست بەسەرا گرتنى تەواۋى سليمانى ، ئەم پشت گوى خستى و گرنگى
پينەدانە بوو ھۆى ئەۋەى ئەندامانى ئەنجومەنەكە لە ۱۵ى حوزەيرانى ۱۹۲۳
دا دەست لە كار بكيشنەۋە^{۷۲} و ھىزەكەى ئىنگليزىش لە پىكەۋتى ۱۷ى
حوزەيران دا سليمانيان چۆل كرد ، چونكە دواى ئەۋەى لە ۱۲ى حوزەيران
(ھەنرى دۇيس) ھاتە سليمانى و ھەندى پاسپاردەى بۆ كوردەكان دانا ، بەلام
ھىچ نەكرا ، كەئەمەش ھەريۆ ھىور كەرنەۋەى خەلكى سليمانى بوو^{۷۳}.

ھەموويان تاپىكەۋتى ۱۴ى حوزەيران لە سليمانى مانەۋە ، بەلام ،
شتىكى ئەۋتويان پينەكرا بۆ ئاسايش كەرنەۋەى بارو دۆخى ناۋچەكە و
كەسىكى ۋەھاىيان بۆنەدۆزرايەۋە بتوانى جىگەى شىخ مەحمود بگريتەۋە بۆيە
ناچار بوون بكيشنەۋە^{۷۴}.

مەلا جەمىل پۆزبەيانى لەبارەى ئەم ھاتنەى مەندوبى ساميەۋە دەلييت :
" ھەنرى دۇيس ، ھاتە سليمانى ، لەگەل شىخ عەبدولكەرىمى قادركەرەم دا ، لە
مەزگەۋتى گەۋرە سەرانى نەييارى شىخ مەحموديان كۆكردەۋە ، پاش قسەكانى

^{۷۲} سەرچاۋەى پيشو ، ۱۴۵-۱۴۶ .

^{۷۳} رەسول ھاۋار : شىخ مەحمودى قارەمان ، ب ۲ ، ۵۰۵ .

^{۷۴} د . كەمال مەزھەر : چەند لاپەرەيەك ، ب ۲ ، ۳۹ .

وەفدەکە، (شیخ محەمەد گولانی) و تارێکی توندو تیژی دەربارەی شیخ
مەحمود خوێندەووە، زیوێرو مەلایەحمەدی حاجی مەلارەسول کە هەردووکیان
مامۆستای قوتابخانەی (مەحمودیە) بوون منداڵە قوتابیەکانیان هینا، ئەم
(شەرقی) یەیان خوێندەووە، کە جاران پێیان ئەووت (نەشیدی مەدرەسە):

قودومی خێربێ مەندوبی سامی

والی عومومی زاتی کیرامی

فەخرە بۆ ئیمە ئەم زیارەتە

باعشی نەجاتە لەم ئەسارەتە ^{۷۵}.

شیخ رەوفی شیخ مەحمود، باس لەو دەکات دواي گەڕانەووەی
ئینگلیزەکان، نوکەرو بەکرێ گراوەکانی ئینگلیز لە سلێمانیدا دەستیان
کردوو بەبلاو کردنەووەی پرۆپاگەندە دژی شیخ مەحمود ^{۷۶}.

دواي ئینگلیزەکانیش، مستەفا پاشای یامولکی کە لە سلێمانیدا
مابوو لە رێکەوتی ۸ ی حوزەیراندا، ژمارە (۱۴) ی بانگی کوردستانی بلاو
کردهووە چەند هەوائیکی گرنگی ئەوماوەیە دەسەلاتی ئینگلیزی لە
سلێمانیدا خستە پوو، بۆ نمونە دواي گەڕانەووەیان بریارێ ئەوێان داووە کە
ئەو کەسانە لە زەمانی شیخ مەحمود دا دامەزراون و پۆست و پلەوپایەیان
وەرگرتوو بەگشتی کارەکیان هەڵوەشاونەووە، جگە لەو هەوائی، سەردانی
(هەنری دۆیس) بۆ سلێمانی بلاوکرانەووە لەگەڵ پێ و پەسمی پیشوازی
کردن و کوێبوونەووە لەگەڵ پیاوماقولاتی شارەکەدا ^{۷۷}.

وەک ئاماژەمان پێکرد هێزەکانی ئینگلیز لە ۱۷ ی حوزەیرانی ۱۹۲۳
سلێمانیان چۆل کرد، بەم شیوێە مەسەلەی دوبارە گەڕانەووەی شیخ مەحمود
بوو بە شتیکی حەتمی و بەلگە نەویست ^{۷۸}.

^{۷۵} چاوپێگەوتن لەگەڵ مەلایەحمیل پۆرئەبیانی: ۲/ ۱۷/ ۲۰۰۱، بەغدا.

^{۷۶} رەسول ھاوار: شیخ مەحمودی قارەمان، ب ۲، ل ۵۰۶.

^{۷۷} بانگ کوردستان: ژمارە (۱۴)، ۸/ ۶/ ۱۹۲۳.

^{۷۸} د. کەمال مەزھەر: چەند لایەریەک، ب ۲، ل ۳۹.

۳- سايىمانى ھۆكۈمدارىيەتى شايىخ مەھمۇد

دواى چۆلكردن سايىمانى ، ژماريەك لى كوردەكانى نەياري شايىخ مەھمۇد شارەكەيان جى ھيشت و شان بەشاني ھيزەكانى ئىنگليز بەرەو كەركوك رەويان كورد ، كە ئەو پۇژانە لەنيو خەلكيدا بە (پۇيشتنە عموميەكە) ناسرابوو^{۷۹}.

ئەمانە كاتىك چوونە كەركوك ، لەلايەن توركانەكانى ئەويو ھەسوكايەتيان پيدەكراو ژماريەكيشيان لەپيگا پروت كرانەو^{۸۰}. كەبيگومان بەشى زۆرى ئەمانە ، لەوانە بوون كەلە شايىخ مەھمۇد زوير بووبوون و لەگەلدا نەدەگونجان ، دواى نەمانى دام و دەزگاي شايىخ مەھمۇد گەپانەو ھەزەمتيكي زۆريشيان كورد.

د.كەمال مەزھەر لەبارەى ئەمانەو دەلييت : " لەو سەدان و سەدان بەلگەنامە نەينيانەى ئىنگليز دا كەمن ديومن ناوى كەسيكيان بەخراپى نەھاتوو^{۸۱}. بەشيكي زۆر لەوانەى سايىمانيان جى ھيشت ، ئەو ئەفسەرە دلسۇزانە بوون كە لە ريزى سوپاكەى شايىخ مەھمۇد دا بوون ، بەلام لەلايەن (جلخوار)* ەكانەو ، بە ھەموو شيوہيەك دژايەتى دەكران و پيلانى لەناو بردنيان بۇ دادەنان^{۸۲}.

^{۷۹} ژيان : ژمارە (۱۸) ، ۲۷ / ۵ / ۱۹۲۶ ، ئەدمۇندز : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۲۰۲ .

^{۸۰} رەشيد شەقى : ھەمان سەرچاۋە . ل ۳۳ .

^{۸۱} د. كەمال مەزھەر : لەو پيشەكە ۋەرگىراۋە ، كە بۇ (ژيانەو) و شويني لەپۇژنامە نوسى كورديدا ، ۱۹۲۴-۱۹۲۶ نوسراۋە ، عەبدوللا زەنگەنە ، ھەولير ، ۲۰۰۰ ، ل ۱۵ .

* سەبارەت بەم نازناۋە دوو بۇچوون ھيە : يەكەميان پىي وايە بۇ ئەو دەگەرپيتەو كە پياويك زۆرجار چۆتە لاي شايىخ مەھمۇد ، كەلايەنگريكي سەرسەختى توركەكان بوو، و بەردەوام چاكەتەكەى خوار بوو، بۇيە سەرجەم توركخواكان ئەو نازناۋەيان بەسەردا داپراۋە ، بۇچوونى دووم ئەم نازناۋە بۇ كۇپيانى گوئى دىيژ دەگىرپنەو، پيدەچييت ئەمەى دووهميان راستتر بيت ، چونكە وشەى (جل) لە زمانى عەرەبىدا بەماناي كۇپيان ديت . (رەفيق سالىح : سىرۇژنامەى رۇزگارى شايىخى نەمر، ل ۱۵ ؛ رەشيد شەوقى : ھەمان سەرچاۋە ، دەستنوس).

شىيخ مەحمود خۇي يەك پاست نەگەرپايەۋە سىلىمانى ، بەئكو كەرىم بەگى فەتاح بەگى ھەمەۋەند و پياۋەكانى ، گەيشتەۋە ناۋ شارو دەستيان بەسەردا گرتەۋە و بانگەۋازيان بۇ خەلگەكە دەر كىرد ، ئاسايش و ئارامى بپارىزن و كەۋتنە ھەرپەشە كىردن لەۋانەي پالپىشتى و ھاۋكارى ئىنگىلىزىيان كىردۈۋە ^{۸۲} . دواتر شىيخ مەحمود لە رېگەۋتى ۲۶ ى حوزەيرانى ۱۹۲۳ گەيشتەۋە سىلىمانى ^{۸۴} .

لەگەل گەيشتەۋەيدا ، (ھىرى دۇبس) بۇ پوۋونكىرنەۋەي ھەلۋىستى ئىنگىلىز بەرامبەر بە شىيخ مەحمود ، ئەم بپارىانەي لاي خوارەۋەي دەر كىرد .

۱- دۋاي شىكستى ھەۋلەكان بۇ لكاندى سىلىمانى بە عىراقەۋە ، سىلىمانى دەگەرپتەۋە بۇ بارو دۇخى پىش ھەلمەتەكانى بەرىتانىاۋ ھىچ پەيۋەندىكە و بەيەك گەيشتىنك ناكىرى لەنىۋان حكومەتى عىراق و ئەۋاندا .

۲- ئەم بپارىەي پىشۋو تەنھا بەشيك لە لىۋاكە دەگىتەۋە كە رېگا نادەن بخىرنە سەر عىراق و كۆنترۆلى حكومەتەۋە ، بەلام ئەۋ ناحىەۋ قەزايانەي جياكرۋنەتەۋە ھەموو كاريكىيان لە رېگەي حكومەتەۋە دەكەين .

۳- شىيخ مەحمود ئاگادار بكرىتەۋە كە ئىستا حاكەم لە سىلىمانىدا ، ۋەخۇي و كاروبارەكانى ۋازلىھىنراۋن ئەگەر دەست درىژى نەكاتە سەر دەرەۋەي سنورى مەركەزى سىلىمانى .

(ھىرى دۇبس) بەنامەيەكى تايبەتپش ئەم بپارىانەي گەياندا شىيخ مەحمود ، ھەموو ھەنگاۋىكى پىۋىستىشيان نا بۇ دابرىنى (پانىيە ، قەلادىزى ، سەنگاۋ ، چەمچەمال ، ھەلەبجە ، قەرەداغ ، ماۋەت) و بەتۈندى ئاگادارىيان كىردەۋە كە نابى دەست بخاتە كاروبارى ئەم ناۋچانە . كە ئەم ھەرپەشەيە خۇي

^{۸۲} رەشىد شەۋقى : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۲۹ .

^{۸۳} ۋەلىد ھەمدى : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۱۴۷ .

^{۸۴} ئەھمەد خۋاجە : چىم دى ، ب ۲ ، ل ۴۴-۴۵ .

لە خۇيدا ، دەكرا لە ھەموو ئان و ساتىكىدا بىرىتە بىيانوو بۆ لىدانى شىخ مەحمود^{۸۵}.

شىخ مەحمود ، كەوتەو كاركردن ، بۆ دامەزاندنەو ھى ھكومەتتىكى نوئى لە سايىمانىدا ، جگەلەو دووبارە يىرى لەو كىردەو كە پۇژنامەيەك چاپ بىكاتەو . ئەو بوو دووبارە پۇژنامەيى (ئومىد ئىستىقلال)^{۸۶} لە سايىمانىدا چاپ كرايەو . لە يەكەم ژمارەشيدا كەلە ۵ ى ئەيلولى ۱۹۲۳ دا دەرچوو ، ناوى ئەندامانى سىيەمىن كابىنەيى ھكومەتى شىخ مەحمود تىدا بۆلۈ كرايەو كە بىرىتى بوون لە :-

- ۱- شىخ مەحمود غەرىب _ رەئىسى داخلىيە .
  - ۲- سەيد ئەحمەد ئەفەندى _ رەئىسى مالىيە و گومرك .
  - ۳- معروف ئەفەندى _ رەئىسى مەھكەمە .
  - ۴- حاجى مەلا سەئىد ئەفەندى _ رەئىسى تىجارەت و مەعارىف .
  - ۵- پەزا بەگ _ قوماندانى عەسكەرى .
- ھەر لە ھەمان ژمارەدا لە ژيىر ناوى (ئەشرف و مونەتەخەبەي ئەھالى) ناوى ژمارەيەك كەسايەتتى دىكەي سايىمانى نوسرابوو^{۸۷} . بەلام سىنورى دەسلەتتى ئەمجارەي شىخ مەحمود بەرتەسك بوو ئىنگلىزەكانىش لەسەر

۸۵ د . كەمال مەزھەر : چەند لاپەريەك ، ب ۲ ، ل ۴۰ .

* بەلام ئەمجارەيان چاپخانەكەيان ەك يەكەمجار جى ئەمىشتىبوو ، ھەرچەندە لە ئەشكەوتى (جاسەنە) ە ھىنا بوويانەو بۆ سايىمانى ، دواي ئەو ى شىخ مەحمود لەو ئەشكەوتەدا جىيەشت ، بەلام ئەمجارەيان ئىنگلىزەكان لەكاتى پۇشتىنيان و چۆلكردى سايىمانىدا يەمەبەستى . يەكخستنى مىلىكىيان ئى دەرھىناو لە گەل خۇيان بىردىيان ، بەلام چاپخانەكە چاك كرايەو . لىزەنەيەك پىكەيتىرا بۆ جىبەجى كىردى كارى دەركردى پۇژنامەيەك ئەندامانى لىزەنەك پىكەيتىبوون لە (ئەحمەد خواجە ، ماجىد مستەفا ، عادلى شىخ سەلام ، سەيد ئەحمەد بەرزنجى ، سەبرى كاكە رەش) دواي كۆپوونەو گەتوگۆ چەند ناويىكيان دەستىنيشان كىرد ، بەلام لەكۆتايىدا بە تىرو پىشك ناويان نا (ئومىدى ئىستىقلال) ، (د . كەمال مەزھەر : چەند لاپەريەك ، ب ۱ ، ل ۱۵۸)

۸۶ ئومىدى ئىستىقلال : ژمارە (۱) ، ۲۰ / ۹ / ۱۹۲۳ .

داوای عیراق سلیمانیان له دهووییه ته که ی دایر یوو به مه بهستی کۆنترۆلکردنی ، به لام هینده ی پینه چوو شیخ مه حمود له کۆتایی ته مووزی سالی ۱۹۲۳ دا که وته هه ولدان بۆ دوباره کۆنترۆلکردنه وه ی ئه و ناوچانه ی له سلیمانی جیا کرابوونه وه ^{۸۷} . ئینگلیزه کانیش داوای مۆرکردنی (پهیمانی لۆزان) له ریکه وتی ۲۴ ی ته مووزی ۱۹۲۳ ، پیمان وابوو هیچ ئیلتیزامیکیان بهرامبه ر کوردی کوردستانی باشور نه ماوه ، ته نانه ت له و راپۆرته تایبه ته ی به ریتانیا ناردویه تی بۆ (کۆمه له ی گه لان) هۆکاره کانی پاشگه ز بوونه وه ی خویان پوون کردۆته وه و ده لێن : " له کاتی گفغوگۆی لۆزاندا به ناشرکا به هیچ جوړیک باسی ئه وه نه کرا که ناوی دروست بوونی حکومه تیکی کوردی بری و ئیتر له وساووه ، وادانرا که ده بیته کوردستان به شیک بیته له عیراق ^{۱۱۸۸} .

هه ربویه کاتی که زانیان شیخ مه حمود دوباره خه ریکی ته قه للاحان و په ل هاویشتنه ، که وتنه خو بۆ لیدانی حکومه ته که ی و له ناو بردنی ده سه لاته که ی ، ئه وه بوو له ریکه وتی ۱۶ ی ئابی ۱۹۲۳ دا بۆردومانی شاری سلیمانیان کرد ، به بۆمبای (۲۲۰) پاوه ندی که یه که م جار بوو له میژوودا ئه م بۆمبایه به کاریته ، ته نانه ت (جوون سالمۆند) ی فه رمانده ی هیزی ئاسمانی له عیراق خو ی سواری فرۆکه بووه به مه بهستی بۆردومانی سلیمانی ، به تایبه ت بۆ لیدانی مالی شیخ مه حمود ها تووه ^{۸۹} . پیده چیته شیخ مه حمود ئه و کاتانه زۆری لامه به ست بوو بیته له گه ل ئینگلیزه کاندا ریکه ویت ، چونکه له ئومیدی

^{۸۷} وه لید هه مدی : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۶۶ .

^{۸۸} له سه ر داوای ولاتانی سه رکه وتووی جهنگی یه که می جیهانی ، له ۱۹۲۳/۱۱/۲۰ کۆنگره ی لۆزان دهستی به کاره کانی کرد ، نوینه ری به ریتانیا له م کۆنگره یه دا (لۆرد کیرزن) بوو ، (عصمت ئینۆنۆ) ش نوینه ری تورکیا بوو ، که له ئاکامدا بریاره کانی ئه م کۆنگره یه کۆتایی پیهینانی خه نه کانی کورد بوو له پهیمانی سیقه ردا . (فاضل حسین : هه مان سه رچاوه ، ل ۴۴-۴۵)

^{۸۹} د. فؤاد حه خورشید مصطفی : القضية الكردية في المؤتمرات الدولية ، اربیل ، ۲۰۰۱ ، ل ۱۱۱ ؛ ره سول هاوار : شیخ مه حمودی قاره مان ، ب ۲ ، ل ۴۷۸ .

^{۹۰} ئه دمۆندز : هه مان سه رچاوه ، ل ۳۱۲ .

نیستقلال دا به شیوه یه کی سهرنج پراکیش ههست بهم مهسه له یه دهکریت و چه ند بابه تیک لهو ژماره یه دا سهبارت به پیکه و تن له گهل ئینگلیزدا بلاو بوتهوه.^{۱۰}

تهنانهت نهو پوژانه شیخ مهحمود پهیتا پهیتا نامه ی رهوانه دهکرد بو نوینهری بالای ئینگلیز له بهغدا داوای لیده کردن ، نوینهری خویمان بنیرن بو سلیمانی . به لام ئینگلیزه کان پازی نه ده بوون و به پیچه وانوه نهوان به شیخ مهحمودیان راهه گیاند که بجیت بو بهغدا تا چاره نویسی سلیمانی له گهلدا باس بکریت.^{۱۱}

شیخ مهحمود له بیرى نهوه دا بوو که چاپخانه ی نوی بو سلیمانی بهینیت له نه لمانیاوه و گه شه به چاپ و بلاو کردنه وه بدات ، سهرقالی سکه لیدان و پاره ی کاغز چاپ کردن بوو ، به لام بارود و خى ناهه مواری شاره که پیکای نه دا ، هیچ ههنگاو یکی بهرچاو بنریت هینده نه بیت پولی پوخته لهم سهرده مه دا چاپ کرا .^{۱۲} به لام له پیکه و تی ۲۰ ی مایسی ۱۹۲۴ دا به یان نامه یه کی زور به سه سر سلیمانی و دهووبه ریدا بهردرایه وهو ناگاداری خه لکیان کردبوو که ناوچه که بو ردومان دهکریت ، پوژی ۲۲ ی مایسی ۱۹۲۴ شیخ مهحمودیان ناگادار کرده وه گه ربیتو ناوچه که جی نه هیلت نهوا شاره که بو ردومان دهکریت.^{۱۳}

لهو سهرده مه دا ، ترس و دلله پاوکیی خه لکی به شیوه یه که بوو که سه نهیده ویرا به پوژ له نیو شاردا بمینیت هوه پیش پوژ هه لاتن گه وره و بچوک شاریان جی ده هیشت و خویمان ده گه یانده دهشتایی و سهرقهبران و دهووبه بهری شار ، تا خورئاوا خویمان دهشارده وه ئینجا ده گه پانه وه ، نهه حاله ته وای کردبوو جگه له دام و دهزگای حکومت ، بازارو دوکانیش نه مینیت ، تهنانهت

^{۱۰} ژماره (۲) ، ۲۷ / ۹ / ۱۹۲۳ .

^{۱۱} نه دموندن : هه مان سهرچاوه ، ل ۳۲۶ .

^{۱۲} د. که مال مهزهر : چه ند لاپه ره یه که ، ب ۱ ، ل ۱۵۹ .

^{۱۳} د. که مال مهزهر نهحمه د : چه ند لاپه ره یه که ، ب ۲ ، ل ۴۲ .

شىخ مه حمود خوشى وهك ئەو خەلكە لە نىو شار نەدەماو بە زۆرى دەچوو
تەكپەى (شىخ مەرف) لە سەر قەبران^{۹۴}.

جاریكى دیکە هیژە ئاسمانیەکانى ئینگلیز، لە ۲۵ ی مایسى ۱۹۲۴
سلیمانیان بۆردومان کردو خەلكى شارەكە بە شیوهیهكى گشتى پەویان کرد،
بەرەو لادیكان چوون، لە كۆی (۱۹۳۰) كەس سلیمانى تەنها (۷۰۰) كەسى
تیدا مایەوه. ئەم بارە ماوهی چوار مانگی خایاند تا هەموویان گەڕانەوه
شوینی خوێان و بۆردومانەكەش بووه هۆی كاول كردنى زۆرى شارەكە^{۹۵}.

بەم شیوهیه ئەم جازەش دەسەلاتى شىخ مه حمود لە سلیمانیدا لەژێر
فشارى بۆردوماندا كۆتایى پێهات و لە رێكەوتى ۱۶ ی تەمموزى ۱۹۲۴ دا
شىخ مه حمود ناچار كرا سلیمانى چۆل بكات و پووبكاتە شارباژێرو لە گوندی
(سیتەك) بارگەى خۆى بجات^{۹۶}.

هیژەكانى بەرىتانيا لە رێكەوتى ۱۹ / ۷ / ۱۹۲۴ دا سلیمانیان گرتەوه
، كە هیژىكى تێكەل بوو لە (لیقى) و هیژى حكومەتى عێراقى^{۹۷}. بۆیه كەم
جار یەكەم فەوجى حكومەتى عێراق توانى بگاتە سلیمانى، ئەم فەوجەش
ناوى (موسى الكاظم) بوو^{۹۸}. ئینگلیزهكانیش لەگەڵ گەڕانەوه یاندا (چەپمەن)
یان كردەوه لێپرسراوى كارگیرى شارى سلیمانى و دەسەلاتى مۆتەسەپفیان
پیدا.

^{۹۴} ئەكرەمى صالحى رەشه : هەمان سەرچاوه ، ب ۲ ، ل ۳۵۱ - ۳۵۲ .

^{۹۵} د. كەمال مەزھەر : چەند لاپەرەیهك ، ب ۲ ، ل ۴۲ : چیم دى ، ب ۲ ، ل ۶۱ .

^{۹۶} ئەحمەد خواجە : چیم دى ، ب ۲ ، ل ۶۴ .

^{۹۷} كشف القناع عن بعض الوقائع العراقية : مذكرات عبدالعزيز ياملى ، بغداد ، ۱۹۵۷ ،

ل ۱۲ ، ئەدموندز : هەمان سەرچاوه ، ل ۳۴۸ ، عبدالرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات

العراقية ، ج ۱ ، ل ۲۸۰ .

^{۹۸} چاوپێكەوتن لەگەڵ مامۆستا (ئىبراهیم ئەحمەد) : Med TV .

باسی دووهم هاتنی سمکۆی شکاک بو سلیمانی

۱- بهراییه کانی په یوه نندی نیوان سمکۆ و خه لکی سلیمانی :

سه ره تا کانی ئاشنا بون و یه کتر ناسینی شیخ مه حمود و خه لکی سلیمانی له گه ل سمکۆدا بو ئه و پوژانه ده گه ریته وه ، که شیخ مه حمود به دیل گیرا و خانواده ی شیخ مه حمود ئاواره و په راگه نده بوون پووینان کرده کوردستانی پوژمه لات ، ماوه یه که له لایه ن مه حمود خانی دزلی و مه حمود خانی کانی سانان میوان بوون دواتر روویان کرده هه ریمه کانی ژیر ده سه لاتی سمکۆ ، که ئه و کاته ده سه لاتیکۆ زۆری هه بوو پانتاییه کی فراوانی خاکی کوردستان و نازه ربایجانی ئیرانی له ژیر ده ستدا بوو ، کاتیکیش ئه م خیزانانه په نایان بو برد هه رچی له توانایدا بوو دریغی نه کرد به رامبهریان^{۹۹}.

ته نانه ت ئه و په ری نه وازشی به رامبه ر ئه و بنه ماله یه نواند بوو، فه رمانیکۆی ده رکرد بوو، که پنیویسته پارێزگاریی له ژیان و سهروه ریی ئه م بنه ماله یه بکریت و چییان پنیویست بۆ له سه ر حسابی ئه و بۆیان بکریت ، دژی ئه و که سانه ش ده وه ستاوه که داوایان ده کاته وه^{۱۰۰}.

ده توانین بلیین ئه م ئاشنا بوونه لیروه ده ستی پیکرد، چونکه له پوژگاری ده سه لاتداریتی حکومه تی کوردستاندا ئه و هه له نه ره خساوه ، که ئه م دوو سه رکرده یه یه کتر بناسن^{*}.

جگه له وه ی که م سه رکرده ی کورد هه یه خوشیی به چاره ی سه ر کرده یه کی دیکه هاتبیت ، په فیه ق حله ی له م باره یه وه ده لیت "له کوردستان

^{۹۹} د. عبد الرحمن قاسملو: کوردستان و الاکرد ، ل ۹۸ .

^{۱۰۰} یادداشته کانی شیخ له تیف ، ل ۶۹-۷۰ .

* به هۆی لیک دابرا نی کوردستان به رده وام میژووی کورد وه که کۆمه له پوداویکی لیکدابرا و نه که پیکه وه گری دراو دیته پیش چا و هیچ کامیکیان ته واکه ری ئه و دیکه نه بوون .
په فیه ق سا بیر : به ره و میژوو ، ستۆکهۆلم ، ۱۹۹۱ ، ل ۱۲۷

زوعه ما زۆر ڕه قابهت ده نوێن له گهڵ يه کتري وحه سوودی به يهك ده بن، ئه مه مه نشه ئيکي گه وري بي هيزيانه ، سمکۆ نهی ده ويست چاره ی شينخ مه حمود ببي نيّت ، شينخ مه حمود يش نه فره تي له سمکۆ ده کرد ^{١٠١}.

وي پراي ئه م گري کوي ره يه ی ده ووني سه رکرده کاني کورد ، پۆلي دا گير که رانه ی ئينگليز يش زۆر به زه قي به ده ر ده که ويّت ، له وه دا که به هه موو شي وه يه ک دژ به سمکۆ و شوړ شه که ی بوون و پيگای هيج په لها و يشتن يکيان نه ده دا و لينه ده گه ران هيج هه وليکي ديپلوماتي سه رکه وتوي هه بيّت، ته نانه ت دواي په يمان نامه ی ئه نگلۆ- ئيراني سالي ١٩١٩ سمکۆ هيج هيوايه کي به پشتيواني ئينگليز نه ما بو پشتگيري کردن له ته قه لاکاني کورد بو پيکه يناني يه کيتيه کي نه ته وايه تي کورده کاني هه رسي پارچه که ی پوژ هه لات و باشوور و باکور، بويه سمکۆ هه رگيز نه يتواني هيج کاريکي چه کداری ها و به ش له گه ل بزوتنه وه ی کورد له پارچه کاني عيراق و تورکيا نه نجام بدا ^{١٠٢}.

به م شي وه يه ده رفه تي ليک نزيکبوونه وه ی ئه م دوو سه رکرده يه ئه سته م بوو، هه ر چه نده (کريس کۆچيرا) ئا مازه بو ئه وه ده کات گوايه ، نو ئيل به رنامه ی ئه وه ی هه بووه که شينخ مه حمود و سمکۆ شاک و سه يد ته ها دژي تورکه کان بکات به يه ک و هانيان بدا ^{١٠٣}.

بلام له راستيدا پينا چيّت ئينگليز هيج پلانيکي هه بوو بيّت بو يار مه تي داني سمکۆ، چونکه به ر ده وام له پوژ نامه کاني به ريتانيادا سمکۆ به

^{١٠١} خلاصه ی مه سئله ی کورد ، موصل ، ١٩٣٤ ، ٧ ل.

^{١٠٢} صالح محمد امين : کورد و عه جه م ، چاپي يه که م ، ١٩٩٢ ، ل ٣٣٣ - ٣٤٤ .

^{١٠٣} ميژروي کورد له سه ده ی نوژده و بيستدا ، وه رگي پراي ، محمد ريانی ، چ ٢ ، ته ران ، ١٣٦٩ ،

د زوجه رده و (پۆبن هود) ی پوژ هه لآت نیو ده براو زور خوشحال بوون به ژیر که وتنی ^{۱۰۴}.

بۆیه دوا ی گیرانی شیخ مه حمود و گه رانه وه ی حوکمی راسته و خۆی ئینگلیز بۆ سلیمانی هیچ سه ر چاوه یه ک باس له وه ناکات که په یوه ندی له نیواندا هه بوو بیت ، به لām دواتر ، ره وته نیشتمانیه کان هه ولی کردنه وه ی ئه و ده رگایه یان داوه ، مسته فا پاشای یامولکی دوا ی گه رانه وه ی بۆ سلیمانی له سه رده می ده سه لات ی ئینگلیزدا ، هه ر چه نده له به غدا مه رجی ئه وه یان به سه ردا سه پاند بوو که بۆی نییه له سلیمانی ده رچیت بی رهمانه ندی ئینگلیز ، به لām ئه و له مانگی تشرینی یه که می سالی ۱۹۲۱ دا به ره و کوردستانی پوژ هه لآت به ری که وتوو و له وی له گوندی (چاری) چاوی به سمکۆ که وتوو چاوپیکه وتنی له گه لدا ساز کردوو ، ئامانجیشی له م سه ر دانده ئه وه بوو سمکۆ هانبدات شو ر شه که ی بگواز یته وه نیو خاکی کوردستانی باکور دژی که مال ئه تا تورک شو ریش بکات ^{۱۰۵}.

دوا ی ئه مه ش ، وه ک ره فیق حلمی باسی لیوه ده کات ، ناو بانگی سمکۆ له سلیمانی دا بۆ ئه وانه ده گه ریته وه که له (سه رده شت و سابلاغ) وه پایان کردوو و هه ندیکیان ده هاتنه سلیمانی ، باسی دل ره قی و زه برو زه نگی سمکۆیان ده کرد و ده لیّت ئیعه له وانه مان ده بیسته وه ^{۱۰۶}، جگه له مانه ش فوئاد مهستی له بیر وه ره که انیدا ، باس له وه ده کات که سمکۆی شکاک داوا ی له پو شنیرانی سلیمانی کردوو که بچه پال شو پ شه که ی ، کارو باری له گه لدا پیکه خه ن، له به رامبه ریشدا ژماره یه کی زور له پو شنیران رهمانه ندیان نیشان

^{۱۰۴} د. کمال مظهر : دراسات فی تاریخ ایران الحديث والمعاصر ، بغداد ، ۱۹۸۵ ، ج ۲ ، ۲۵۲ ؛ یاسین خالد حسن : کردستان الشرقية ، دراسة فی الحركة التحررية القومية فیما بین ۱۹۱۸-۱۹۳۹ ، کلیة الاداب ، جامعة صلاح الدین ، رساله ماجستير غیر منشورة ، ۱۹۹۵ ، ج ۱ ، ۱۱۲ .

^{۱۰۵} هاوار : حاجی مسته فای یامولکی و سمایل خانی شوکا ک (سمکۆ) ، گوشاری ماموستای کورد ، ژماره (۸) ، سوید ، ۱۹۸۹-۱۹۹۰ ، ج ۲ ، ۲۶ .

^{۱۰۶} یادداشت : ب ۲ ، ج ۷۷ .

داوه و یه‌که‌م ده‌سته (سدیق شاوه‌یس ، ره‌شید جه‌وده‌ت ، عارف سائیب ، فایه‌ق ئیس‌ماعیل به‌گ ، ماجد مسته‌فا و خو‌م) به‌ده‌نگ داواکه‌یه‌وه چووین، به‌لام هه‌ر که‌ گه‌یش‌تینه‌ بو‌کان ، بیستمان جو‌لانه‌وه‌که‌ی سمکو له‌ نیو براوه ، ئیمه‌ش گه‌راینه‌وه ^{۱۰۷}.

تا سه‌رده‌می دووه‌مین هوکمداریه‌تی شیخ مه‌حمود ، په‌یوه‌ندی نیوان سمکو و خه‌لکی سلیمانی هه‌ر هی‌نده‌ بوو که‌ ئاماژه‌مان پیکرد ، به‌لام له‌ سه‌رده‌می دووه‌مین هوکمداریه‌تی شیخ مه‌حمود دا ، له‌ هه‌ردوو پو‌ژنامه‌ی (بانگی کوردستان) و (پو‌ژی کوردستان) دا، په‌یتا په‌یتا هه‌والی سه‌رکه‌وته‌کانی سمکو بلاو ده‌کرایه‌وه و زیاتر خه‌لکی شاره‌که‌ پینی ئاشنا ده‌بوون ^{۱۰۸}.

ئه‌و کاته له‌ سلیمانیدا به‌ (سمایل خانی سمکو) ده‌ناسراو خه‌لکی هه‌ر به‌و ناوه‌ نیو بانگیان بیستبوو ^{۱۰۹}. ته‌نانه‌ت مسته‌فا پاشای یامولکی داوا له‌ کورده‌کانی ئه‌ودیه‌و ده‌کات ، هاوکاری و کو‌مه‌کی ئه‌وپو‌ژنامه‌یه‌ بکه‌ن به‌ ناردنی هه‌وال و ده‌نگ و باس ، ^{۱۱۰} له‌ هه‌مان پو‌ژنامه‌دا دوا‌ی بلاو کردنه‌وه‌ی هه‌والی دووباره‌ داگیر کردنه‌وه‌ی شاری (ورمی) له‌ لایه‌ن سمکووه ، تی‌بینیه‌که‌ نوسراوه‌ که‌ مه‌غزایه‌کی جوانی هه‌یه‌ ئه‌وه‌ش که‌ ده‌لیت : "مه‌علوم ده‌بی که‌ خه‌به‌ری خیری ته‌شه‌کولی حکومه‌تی موسته‌قیله‌ی کوردستان له‌ سلیمانیدا ده‌ماری حه‌میه‌ت و غیره‌تی کوردانی هی‌ناوه‌ته‌ حه‌ره‌که‌ت ^{۱۱۱}.

ئه‌م هه‌والانه‌ سه‌رچاوه‌ی زیاتر ئاشنا بوون و لی‌ک نزیک بوونه‌وه‌ی کورده‌کانی سلیمانی و (سمایل خانی سمکو) بوون ، به‌لام کاتی‌ک هی‌زه‌کانی

^{۱۰۷} د. کمال مظهر احمد : صفحات من الماضی یرربها الاستاذ فؤاد مستی ، جریده‌ التآخی ، ژماره (۱۵۸۲) ، ۲۱ / ۱۰ / ۱۹۷۴.

^{۱۰۸} بانگ کردستان : ژماره (۲) ، ۱۴ / ۸ / ۱۹۲۲.

^{۱۰۹} چاوپیکه‌وتن له‌گه‌ل مامو‌ستا (ئیراهیم نه‌حمد) : med TV ، سازی کردووه .

^{۱۱۰} بانگ کردستان : ژماره (۱) ، ۲ / ۸ / ۱۹۲۲، له‌ به‌شی فارسییه‌که‌یدا.

^{۱۱۱} بانگ کوردستان : ژماره (۱۰) ، ۱۵ / ۱۰ / ۱۹۲۲.

ئىران فەشارىكى زۆريان بۇ سىمكۆ ھېناو لە ناوچەكانى ژىردەسەلاتىدا ھەلەكەندرا ، بە ناچارى پەوى كرده توركىا ، لەوئىش ھىزىكى سوكةلەى تورك دای بە سەرياو ، زىيانىكى زۆريان لىداو ژنىكى كوژرا و خەسرەوى كوپى بە دىل گىرا ، وىپراى دەست بە سەرا گرتنى پارە و پولىكى زۆر ، ئىنجا سىمكۆ خۆى و ژمارەيك لە پىاوەكانى بەناخوشىەكى زۆر دەرباز بوون^{۱۱۲} و خۆيان گەيانە كوردستانى باشوور و دواتر لە سەر ئامۇژگارى و پىنمايى سەيد تەها پەوى كرده ناوچەى (بەحرە) لە لىواى ھەولير بە مەبەستى دىدەنى و پىكەوتن لەگەل ئىنگلىزەكان ، راستى ئەم قەسەش لەو دا ئاشكرا دەبىت كە سىمكۆ خۆى ھىچ باوەرپكى بە ئىنگلىز نەبوو و زانىوئەتى فريوى دەدن^{۱۱۳} . ھەر بۆيە لە سە رەسەى (سەيد تەها) پەوى كرده ئەو ناوچەيەو لە بەحرە چاوى بە نوئەرانى ئىنگلىز كەوت كە لەگەل سەيد تەھادا ھاتبوون بۇ بىننى ، ھەر چەندە ئىنگلىزەكان حەزىان نە دەكرد ھىچ پەيوەندىەك لەگەل سىمكۆدا بىەستق ، بەلام ئەو كاتە بە حوكمى ئەو سىمكۆبە دەستى توركەكان ئەو گورزەى لىدراوو ، ئىنگلىز دەويست سوود لەم ھەلە ھەربىگرىت و سىمكۆ و شىخ مەحمود لىك نزيك بكاتەو و ، پىكەوە بيانكات بە گز ئۆزدەمىر و دەستە چەكدارە توركەكەى رەواندوزدا ، واتە دەيانويست لە پىگای (سىمكۆ) ھەو پەيوەندىەكانى نىوان شىخ مەحمود و ئۆزدەمىر تىكبدەن^{۱۱۴} . ئىدى سىمكۆ لە (بەحرە) ھەو بەھوى (عىزەت تۆپچىيەو) ، كەوتە ئال وگۆر كردنى تەلەگراف لەگەل شىخ مەحمود ، كە ئەوكاتە پۆژنامەى (پۆژى كوردستان) دەقى ئەو بروسكانەى بلاو كردۆتەو كە لە نىوانياندا ئالوگۆر كراو و تا ئەندازەيەكى بەرچاو ستايش و پىاھەلدانى ئىنگلىزى تىادا بەرچاو

^{۱۱۲} كرىس كۆچىرا : ھەمان سەرچاوە ، ل ۱۰۲-۱۰۳ : صاح محمد امين : ھەمان سەرچاوە ، ل ۳۷۱ .

^{۱۱۳} بىرەوئەكانى ئەحمەد تەقى دەربارەى شۆرشەكانى شىخ مەحمود و سىمكۆ ، ل ۵۹-۶۰ .

^{۱۱۴} محمد پرسول ھاوار : سىمكۆ (ئىسماعىل ئاغای شوكان) و بزوئەوئە ئەتەوايەتى كورد ، ستوكهۆلم ، ۱۹۹۵ ، ل ۵۷۶ : رەفىق حەلى : يادداشت ، ب ۳ ، ل ۳۴۶ : ھوسىنى مەدەنى : ھەمان سەرچاوە ، ب ۲ ، ل ۳۴۶ .

دەكەۋىت ، پىدەچىت ئەۋ تەلە گرافانى سىمكو ، بەچاۋدىرى و ئاگادارى ئىنگىلىز رەۋانە كرابت بۇ شىخ مەحمود ، چونكە سىمكو بەئاشكرا بە شىخ مەحمود دەلىت "ئەۋەى ئىنگىلىز نەيكا بۇ كورد سەرنىگرىت" ، جگە لەۋەش ، سىمكو لەۋ بروسكانەدا ، بەنازناۋى (ھوكمدار) شىخ مەحمود دەۋىنىت ، كە بىگومان دەيزانى ، شىخ مەحمود ۋەك (مەلىكى كوردستان) خۇى ناساندوۋە ، بەلام لىرەدا دەستى ئىنگىلىز بەئاشكرا خۇى دەرەخات كە چۈن سىمكويان ھاندوۋە بۇ نىزىك بوۋنەۋە لە شىخ مەحمود ^{۱۱۵} .

ھەرئەم بروسكانەش بوۋ ھىۋاى لاي ئىنگىلىز پەيدا كىردبوۋ ، لەبەرئەۋە رىگايان بە سىمكوۋا بچىت بۇ سىلىمانى بۇ دىدەنى شىخ مەحمود ^{۱۱۶} . سىمكوۋش ئەۋ پۇژگارە ھىۋاى زۆرى بەۋە بوۋ كە ئىنگىلىزەكان ھاۋكارى بكنەن و پىشتىگرى لە شۇرپشەكەى بكنەن ، گەر ئەۋەشى بۇ نەكەن ، ھىچ نەيىت يارمەتى بدەن بۇئەۋەى كەبگەرپىتەۋە سەرشوین و رىگاي خۇى لەگەل ئىراندا ئاشتى بكنەۋە ، ^{۱۱۷} ئىدى بەم شىۋەى مەسەلەكان بەرەۋ پىش دەچوون تاۋەكو شىخ مەحمود بە رەسمى داۋاى لە سىمكوۋ كىرد پوۋبكاتە سىلىمانى بۇ گفتوگوۋ زىاتر لىك ھالى بوۋن ^{۱۱۸} .

ئەۋپۇژگارەش پەيۋەندى نىۋان شىخ مەحمود ئىنگىلىزەكان تەۋاۋ تىك چوۋبوۋ ، بارودۇخى سىلىمانى تەۋاۋ شلەژا بوۋ ، پىرپوۋبوۋ لەسۋارەى عەشايەرو چەكدارىكى زۆر لە كۆلان و شەقامەكاندا دەھاتن و دەچوون ، ژمارەيەكى زۆر لەسەرۈك ھۆزە كوردەكان لە ديۋانى شىخ مەحمود كۆدەبوۋنەۋە چالاكىەكى سىياسى نەيىنى و ئاشكرا لە ئارادا بوۋ ، رەۋشى

^{۱۱۵} پۇژى كوردستان : ژمارە (۷) ، ۳ / ۱ / ۱۹۲۳ ، محمد رسول ھاۋار : سىمكو ئىسماعىل

ئاغاي شوكان ، ل ۵۸۳ - ۵۸۴

^{۱۱۶} محمد رسول ھاۋار : سىمكو (ئىسماعىل ئاغاي شوكان) ، ل ۵۸۴ ، رەمىزى قەزاز :

ھەمان سەرچاۋە ، ل ۳۷۳ .

^{۱۱۷} صالح محمد امين : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۳۷۳ .

^{۱۱۸} ئەھمەد خواجە : چىم دى ، ب ۱ ، ل ۱۳۸ .

سلیمانی تادههات به‌رهو خراپتر ده‌چوو ، به‌لام به‌شی زۆری خه‌لکه‌که‌ی ناگایان له هیج نه‌بوو ، به‌هۆی نه‌بوونی هیج ئامرازێکی په‌یوه‌ندی له جیهان دابرابوون. وه‌ک ره‌فیق حیلمی ده‌لێت : "ئه‌وانه‌ی له‌و پۆژانه‌دا له‌ سلیمانی بوون ، له‌ عاله‌میکی ترا ئه‌ژیان و ناگایان له‌ هیج نه‌بوو" ^{۱۱۹}. بیگومان له‌ حاله‌تیکی وه‌هاشدا له‌ توانادا نابێت داوا له‌ خه‌لکی بکری‌ت خوێندنه‌وه‌یه‌کی واقعیانه‌ی بۆ پووداوو پیشهاته سیاسیه‌کان هه‌بێت، هه‌ر ئه‌مه‌ش وایکرد که‌وا خه‌لکی سلیمانی به‌گشتی تی‌پروانیی‌کی زۆر سه‌یرو هه‌له‌یان لادروست ببێت ، سه‌باره‌ت به‌هاتنی سمکۆو میوانداری کردنی له‌لایه‌ن شیخ مه‌حمودو حکومه‌ته‌که‌یه‌وه ، ده‌نگ بلاو بووه‌ له‌ سلیمانی‌دا، شاره‌که‌ خو‌شاو جم و جو‌لیکی زۆری تی‌که‌وتبوو ، خه‌لکی وه‌ک قاره‌مانێک له‌ سمکۆیان ده‌پوانی و پی‌یان وابوو له‌ پیناوی مه‌سه‌له‌ی کورددا هاتووه‌ بۆ سلیمانی و ده‌یه‌وێت شو‌پشه‌که‌ی خو‌ی له‌گه‌ڵ شیخ مه‌حموددا یه‌کبخات و پیکه‌وه هه‌ولی دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی کوردی بده‌ن ^{۱۲۰}. ته‌نانه‌ت د. (قاسملۆ) ش لای خو‌یه‌وه هه‌مان بیروپای دووباره‌ کردۆته‌وه و نو‌سیویه‌تی "سمکۆ له‌ پیناوی یه‌کخستنی نه‌ته‌وه‌ی کوردو یه‌کخستنی ئامانجه‌کانیان سالی ۱۹۲۳ به‌ره‌و سلیمانی هاتوو ^{۱۲۱}. به‌م شیویه‌یه‌ سمکۆ به‌ره‌و سلیمانی هات ، ته‌نانه‌ت له‌ سه‌ره‌تا‌دا چووبوو نێو پشه‌ریه‌کان و له‌وێه‌ له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌که‌ له‌ پیاوانی ئه‌واندا به‌ره‌و سلیمانی هات ، هه‌ر ئه‌وکاته‌ش له‌ ری‌گاوه‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ ئۆزده‌میر به‌ست ، ئه‌وه‌ش کاتی‌ک پشه‌رییه‌کان ئه‌حمه‌دی حه‌مه‌ ئاغا‌یان نارده‌ لای ئۆزده‌میر تاوه‌کو له‌ مه‌به‌سته‌کانی سمکۆ دانیای بکه‌نه‌وه ، کاتی‌کیش سمکۆ گه‌یشته سلیمانی ، ئه‌حمه‌دی حه‌مه‌ ئاغا هه‌والی سه‌لامه‌تی خه‌سره‌وی کو‌پی بۆ هی‌ناو

^{۱۱۹} یاداشت : ۲ ، ل. ۹۳.

^{۱۲۰} ره‌فیق حیلمی : ۲ ، ل. ۴۹ ، علاء الدین سجادی : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل. ۲۶۰-۲۶۱.

^{۱۲۱} اربعون عاما من الكفاح من اجل الحرية ، موجز من تاريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني، ترجمة : د. عزالدین مصطفی رسول ، ج. ۱ ، آبیل ، ۱۹۹۱ ، ل. ۲۴.

كۆمەلىك گەفتو بەللىنىشى لەزارى ئۆزدەمىرەۋە پى راگەياندا^{۱۲۲} ، كەچى لە سىلېمانىش بەر لەۋەى سىمكۆ بگاتە جى ، خەلك سەرجهم لە چاۋەروانىدا بوون ، نىشتىمان پەرۋەران بەھىۋاى ئەۋە بوون بەم ھاتنەى سىمكۆ شىخ مەحمود لە تورك دور بگەۋىتەۋە لە ھەۋلى مەسەلەى سەرپەخۋى كورددايىت ، ھەندىكىش ويىستويانە شىخ مەحمود سىمكۆ ھاۋكارى بگەن بۇ دەرپەراندنى ئۆزدەمىر ئەمانەش بەپروگرامى ئىنگلىز ئەم ويىستەيان ھەبوۋە^{۱۲۳} . بەلام بەھەرھال كەس لەچاۋەروانى بىزار نەبوۋە شەۋىك پىش ھاتنى سىمكۆ بەۋ دەرنگە ھەلبەستىيان پىكخستەۋە ئاۋازيان بۇ دانائە تاۋەكو لە پىشۋازى سىمكۆدا خويندكارانى ئامادەى بەدەنگەۋە بىللىن ، پۇژى ھاتنەكەش بە فەرمانى شىخ مەحمود فەرمانگەۋە دام و دەرگا رەسمىەكان دەۋاميان نەبوۋە دوكان و بازار داخراۋەۋە مالى (شىخ مستەفاى نەقىد) بۇ سىمكۆ ئامادەكراۋە ، بەدرىزايى پىگاكان پاسەۋان و خويندكاران لە پىشۋازىدا ۋەستان ، ئەمە جگە لەۋەى شىخ قادرو ژمارەيەكى زۆر لە گەۋرە پىۋان ماۋەيەكى زۆر لەشار دەرچوون بۇ پىشۋازى سىمكۆ ، تەنانت شىخ مەحمودىش بە ئۆتۈمبىل بەرەۋ پىرى چۈۋە^{۱۲۴} .

لە سىلېمانى پىشۋازىيەكى شاھانە لە سىمكۆ كراۋە و لەگەل ھاتنىدا ھەۋت گوللە تۈپىش تەقىنراۋە ، خەلكى سىلېمانىش لە ئەندازە بەدەر لەم ھاتنەى ئاسودە بوون^{۱۲۵} .

سىمكۆ خۇشى زۆر خۇشحال بوۋە ، سوپاس و پىزانىنى خۇى پىشكەش بە ھوكمدارو خەلكى سىلېمانى كىردوۋە دواترىش پاش چەند سال لە زۆر كۆپ كۆبۈنەۋەدا باسى لەۋ خىزمەت و پىشۋازىيە كىردوۋە ، تەنانت

^{۱۲۲} عبد الرقيب يوسف ، سديق صالح : بىر مەۋەيەكانى ئەھمەدى ھەمە ئاغاي پىشدرى ، ۹۴-۹۳ل .

^{۱۲۳} رەفىق خىلمى : ياداشت ، ب ۳ ، ۴۹ل .

^{۱۲۴} ياداشتەكانى شىخ لەتىفى ھەفید : ۱۰۶-۱۰۵ل .

^{۱۲۵} رەفىق خىلمى : ياداشت ، ب ۳ ، ۵۱-۵۰ل .

ژنانی سلیمانی ش لهم پيشوازیه‌دا پۆلى به‌رچاویان هه‌بووه و پزوانه‌ته سه‌ر شه‌قامه‌كان^{۱۲۶}. لیڤه‌دا ده‌توانین بلیین ، ئه‌و هاتنه‌ی سمکۆ ئه‌گه‌ر بۆ مه‌به‌ستی کوردایه‌تی و یه‌کخستنی کوردیش نه‌بوویت ، گه‌وره‌ترین پۆلى بینیه‌ له زیاتر گه‌شاندنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی و وروژاندنی خه‌لكدا.

كاتیكیش گه‌یشتنه سلیمانی و باره‌كه ئاسایی بووه ، ئه‌وه‌نده‌ی پینه‌چوو بارودۆخی سیاسی شاره‌كه هینه‌دی دیکه جم و جوئی تیكه‌وت ، ئۆزده‌میر وه‌فدیکی په‌وانه‌کرد بۆ سلیمانی ، كه پیکهاتیبوو له (په‌مزی به‌گ و فه‌وزی به‌گ) ئه‌مانه لای شیخ مه‌حمود بوون به‌میوان و كه‌وتنه گفتوگۆ ، ئینگلیزیش زۆر به وردی ئاگاداری ئه‌وه بوو كه وه‌فدی تورک له سلیمانیه ، به‌لام هه‌چ کاردانه‌وه‌یه‌کی خیرایان نه‌واند^{۱۲۷}.

به‌م جوړه ئه‌وماوه‌یه‌ی سمکۆ له سلیمانی بوو پزیزکی زۆری لیگیرا ، هه‌رچه‌نده وه‌ک پيشتر ئاماره‌مان پیکرد خه‌لكی زۆر هه‌له له‌م هاتنه‌ی گه‌یشتبوون ، وه‌ک عه‌لانه‌دین سجادی باسی لیوه‌ده‌کات ، سمکۆ هه‌ندیک پێو شوینی حکومه‌ته‌که‌ی شیخ مه‌حمودی به‌دل نه‌بووه ، به‌تایبه‌تی هه‌لسوکه‌وتی شیخ قادری به‌باش نه‌زانیوه ، له‌م باره‌یه‌شه‌وه ، هه‌ندیک پینمایي شیخ مه‌حمودی کردووه ، كه‌نابیت له کاروباری حوکمداریتیدا ئاوڤ له خزم و كه‌س بداته‌وه ، هه‌رکه‌سیکیش زیانی به‌ده‌سه‌لاته‌که‌ی گه‌یاند واچا که له‌ناوی به‌ریت و چاو له هه‌له‌یان نه‌پوشیت^{۱۲۸}.

ئو کاته‌ی سمکۆ له سلیمانی بوو ، په‌یوه‌ندیه‌کانی شیخ مه‌حمود له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کاندا گه‌یشته بن به‌ست و هه‌چ هیوايه‌که له ئارادا نه‌ما که چاوه‌پوانی باشی لیبرکریت ، سمکۆش که‌له پێگاوه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ئۆزده‌میردا به‌ستبوو ، کاتیک له سلیمانی جم و جوئی به‌رچاوی تورکه‌کانی

^{۱۲۶} پۆزی کوردستان : ژماره (۸) ، ۱۰ / ۱ / ۱۹۲۳ ، دره‌خشان جه‌لال هه‌فید : هه‌مان سه‌رچاوه ، ۱۵۲ .

^{۱۲۷} ئه‌حمده‌خواجه : چیم دی ، ۱ ، ۱۴۷ ، ره‌فیق حیلمی : یاداشت ، ب ۳ ، ۵۱-۵۲ .

^{۱۲۸} شوڤشه‌کانی کورد و کورد و کۆماری عیراق ، ۲۶۰-۲۶۱ .

بينى هيندهى دىكه كهوتە سەر باوه‌رى دژايەتى ئىنگلىزو خۇنزىك خستنه‌وه له ئۆزده‌مىر ، به‌لام جەمال نه‌به‌ن ، پايەكى تايبه‌تى هه‌يه‌و له‌م باره‌يه‌وه باس له‌وه ده‌كات ، كه‌سمكو له‌ سلىمانى بى‌ هۆده هه‌ولئى ئەوه‌ى داوه ئىنگلىزو شىخ مه‌حمود پىكبخته‌وه و هه‌موو پىكرا به‌ر به‌زوتنه‌وه‌ى ئەتاتورك بگرن ^{١٢٩} . كه‌ ته‌نها خۆى ئەم پايەى هه‌يه‌و ، هه‌چ سه‌رچاوه‌يه‌كى دىكه پشتگىرى قسه‌كانى ناكات ، به‌لكو به‌پىچه‌وانه‌وه پۆلىشى بينيو له‌وه‌دا كه‌ شىخ مه‌حمود په‌له‌بكات له‌ هينانى وه‌فدى ئۆزده‌مىر بۆ سلىمانى به‌مه‌به‌ستى گفتوگو كردن ^{١٣٠} . ره‌فيق حيلمى وه‌ك كه‌سىكى به‌شدار له‌ رووداوه‌كان ، به‌ ووردى باسى ئەوه ده‌كات ، چۆن له‌ نيوه شه‌ودا پياوه‌كانى شىخ مه‌حمود له‌مال ده‌ريان كردوه‌و برديوانه‌ته‌ لای شىخ و له‌وى به‌ئاماده بوونى سمكو ، به‌درىژى باسى ئەوه كراوه ، وه‌قد پىكبخرىت و بچىت بۆ ئەنقهره بۆ بينىنى كه‌مال ئەتاتورك و پىكه‌وتن له‌گه‌ل توركد ^{١٣١} . بىگومان سمكو مه‌به‌ستى ئەوه بووه ، كه‌ماليه‌كان له‌گه‌لئى پىكه‌ون و كورپه‌كه‌ى ئازاد بكهن و پاره‌كانىشى بده‌نه‌وه ، وپراى ئەوه‌ى به‌لینيان پىدابوو كه‌ بچىته‌وه سەر سنوور يارمه‌تى ئەه‌دن بۆ دوباره هه‌لگىرسانه‌وه‌ى شو‌رش له‌ كوردستانى پۆشه‌لاتدا ، به‌لام درۆيان له‌گه‌لدا كردوو هه‌چ كو‌مه‌ك و يارمه‌تیه‌كیان نه‌داو كورپه‌كه‌شيان ئازاد نه‌كرد ^{١٣٢}

دواى ئەوه‌ى كه‌ بارودۆخى سلىمانى گه‌يشته ئەم حاله‌ته ، ئىنگلىز لای خۆيه‌وه برپيارى دابوو ئەم حكومه‌ته‌ش به‌ده‌ردى ئەوه‌ى پىشوو به‌رىت بۆيه هه‌چ كاردانه‌وه‌يه‌كى خىراى ده‌رنه‌برى ، له‌ سه‌ره‌تادا (چه‌پمه‌ن) برپارىدا سلىمانى جىبه‌يلىت و بگه‌رپته‌وه بۆ به‌غدا ^{١٣٣} ، ئەو پۆزگاره بى‌ به‌رنامه‌يه‌كه‌ى ئاشكرا له‌ ئارادا بوو چونكه‌ شىخ مه‌حمود نه‌يده‌توانى

^{١٢٩} كوردستان و شو‌رشه‌كه‌ى ، ل ١٥١ .

^{١٣٠} بىره‌ورىه‌كانى ئەحمده‌ ته‌قى : ل ٥٩ .

^{١٣١} ياداشت : ب ٣ ، ل ٥٧-٥٨ .

^{١٣٢} صالح محمد امين : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ٣٧١ .

^{١٣٣} ئەحمده‌ خواجه : چيم دى ، ب ١ ، ل ١٤٧ .

ئاشكرا له ئارادا بوو چونكه شېخ مه‌حمود نه‌يده‌توانى به‌ته‌واوى خوى يه‌كللايى بكا‌ته‌وه ، له‌لايه‌كه‌وه ، وه‌فدى پي‌كده‌خست بو‌ئنه‌نقهره ، له‌لايه‌كى ديكه‌شه‌وه وه‌فدى ده‌نارد بو‌به‌غداو داواي له (چه‌په‌من) ده‌كرد ، كاروبارى كورد له به‌غدا پي‌كبخن ، ئه‌م مه‌سه‌له‌يه خوى له‌خوي‌دا جوړي‌كه له كورتي‌بيني و بى به‌رنامه‌يى ^{۱۳۴}.

هر سه‌باره‌ت به‌م مه‌سه‌له‌يه ، پوژى كوردستان نوسيني‌كى تيا بلاو‌كراوه‌ته‌وه به‌ناونيشانى (ته‌خليه‌ي سلېمانى) كه ناوه‌پو‌كه‌كه‌ي جوان‌ترين گوزارشته له بى سه‌رو به‌ريى و نه‌زانى دام و ده‌زگاو سياسي‌ه‌كانى كورد ، (نوسر) ده‌پرسيت ئاخو ئينگليزه‌كان بو‌چى سلېمانيان چو‌لكرد ، خو‌كه‌س هه‌ره‌شه‌ي لينه‌كردون تا سلېمانى چو‌ل بكه‌ن ، ئاخو حكومه‌تى به‌ري‌تانيا به‌رامبه‌ر به‌خوى هيچ هي‌زيك شك نه‌با كه به‌رگريه‌ك بكانازانين چ نه‌يني‌ه‌ك له‌م چو‌لكردنه‌ي سلېماني‌دا هه‌يه ^{۱۳۵}. ئه‌م نوسينه له‌كاتي‌كدا بلاو بو‌ته‌وه ، وه‌فدى توركى هاتوو‌چوى بوو له سلېماني‌دا ، به‌گه‌رمى پ‌رو پاگه‌نده‌ي ئه‌وه ده‌كرا كه به‌م زووانه تورك ده‌گه‌ري‌ته‌وه ، ته‌نانه‌ت (چه‌په‌من) چاو‌دي‌رى خرابووه سر ، له ئاكامدا ئينگليزه‌كان له پوژى ۲۳ ي شوي‌اتى ۱۹۲۳ دا به‌فرو‌كه به‌ياننامه‌ي به‌سهر سلېماني‌دا به‌ردايه‌وه و ، داوايان له سمكو كرد ، سلېمانى جى به‌ي‌ليت چونكه ، ئه‌وان بو‌ردومانى ده‌كه‌ن ، بازيانى پينه‌گات ^{۱۳۶} ، هه‌ربويه سمكو له پي‌كه‌وتى ۲۸ ي شوي‌اتى ۱۹۲۳ دا سلېمانى جى هيشت ^{۱۳۷} ، پاش ئه‌وه‌ي ماوه‌ي مانگي‌ك و بيست پوژ له سلېماني‌دا مايه‌وه ^{۱۳۸}. كاتي‌كيش پويشت (په‌شيد جه‌وده‌ت) ي له‌گه‌ل خوي‌دا ي برد وه‌ك پاي‌وژكار ^{۱۳۹}.

^{۱۳۴} ياداشته‌كانى شېخ له‌تيف : ل ۱۰۹ .

^{۱۳۵} ژماره (۱۵) ، ۳ / ۳ ، ۱۹۲۳ .

^{۱۳۶} ئه‌دموندز : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۳۸۴ .

^{۱۳۷} محمد رسول هاوار : سمكو (ئيسماعيل ئاغاي شو‌كاك) ، ل ۵۹۲ .

^{۱۳۸} سه‌رچاوه‌ي پيشوو ، ل ۶۰۵ .

^{۱۳۹} ئه‌دموندز : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۳۸۴ .

بەم شیوەیە سمکۆ سلیمانی جی هیشت ، بی ئەوەی هیچ ناکامییکی باش لەم سەفەرە بکەوێتەو ، هێندە نەبێت ئاشنایەتیەکی زیاتر ، لە نیواندا دروست بوو ، جگە لە بەگورکردنەوێ هەستی ناسیونالستی خەلکی شارەکە ، وێرای ئەوەی کە لە بنە پەتدا لێک گەیشتن و نزیک بوونەو ، لە نیوان ئەو دوو سەرکردە دا کاریکی ئاسان نەبوو ، سمکۆ زیاتر سەرکردەییەکی خێڵەکی کۆچەر بوو ، چەکدارەکانیشی لە هۆزەکی خۆی بوون ، لەکاتی کدا شیخ مەحمود مەروڤیکی شارنشین و پەرورەدەیی شار بوو ، وێرای ئەوەی کە سیکی ئایینی و خاوەن زەوی و زارو دەرەبەگ بوو .^{١٤٠}

کاتیکیش پویشت و سلیمانی جی هیشت ، لە نیو پشدریەکاندا ، وتبووی "شیخ مەحمود بۆ سەرکردایەتی کورد دەست نادات ، لە سەر بیروپایەکی جیگیر نیو نازانیی چ بپاریک دەدات و چی دەکات"^{١٤١}.

لە کۆتایییدا پیمان وایە شیخ مەحمود لە ئاست گۆرانکاری و روداو سیاسییەکانی سەر دەمی خۆی نەبوو ، نەشی توانی تاسەر پەیرەو لە سیاسەتییکی جیگیر و دیاری کراو بکات ، هەرچەندە ئینگلیزەکانیش بە هیچ شیوەیەک لە گەلیدا راستگۆ نەبوون ، بەلام بەهەر حال شەر و ململانیکانی شیخ مەحمود لە بەرژێوەندی کورددا نەبوو . هەرچی (سمکۆی شکاک)یش بوو ئەو ئەوکاتەیی رۆی کردە سلیمانی زۆر جیاواز بوو لەو سمکۆییە لە سەرەتاوە گەورەترین شوێنیشی لە کوردستانی رۆژەلاتدا بەرپا کرد ، چونکە دواي دەریەپاندنی لە ئێران بە تەواوەتی روخاو هیچ باوەڕییکی نە بەخۆی و نە بە کورد نەمابوو ، بەلکو دواي ئەوەی سلیمانی جییهیشت و چۆو سەر سنوور ، چاوەڕوانی ئەوەبوو کە مالیەکان هاوکاری بکەن بۆ دەست پیکردنەوێ شوێنش .

^{١٤٠} مجتبی برزویی: اوضاع سیاسی کردستان ، (از سال ١٢٥٨ تا ١٣٣٥ ه . ش) چاپ اول ،

تهران ، ١٣٧٨ ، ل ١٨٦ .

^{١٤١} عەبدوللا ئەحمەد رەسول پشدری : یادداشتەکانم ، بەغداد ، ١٩٩٢ ، ل ٣١-٣٢ .

باسی سی یه م

بیرو باوهری سیاسی له شاري سلیمانيدا

سهارهت به بیرو باوهری سیاسی و هاتنه کایه ی رهوتی فیکری جیاواز له سلیماني دا، ده توانین سهره تاکانی ئەم دیاردهیه بگپړینه وه بۆ سهرده می هاتنه سهر کاری کۆمه له ی (ئیتحاد و تهره قی) و پیکه وه نانی لقیکی ئەم کۆمه له یه له سلیماني ، وهک له به شهکانی پيشتردا ئاماژه مان پيکړد ، نه یارانی بنه مالیه ی شیخان و خودی شیخ سه عیدی حه فید ، له بازرگانه کان و نه فسه رانی نیو سوپای عوسمانی و کهسانی دیکه ش له م لقهدا کۆبوونه وه^{۱۴۲} ، به مه ش یه که م دابه ش بوونی سیاسی له نیو سلیمانيدا پرویدا ، که دواتر به کاره ساتی کوژرانی شیخ سه عیدی حه فید له موسل دا زیاتر پهری سه ند . به لام له گه ل کۆتایی هاتنی جهنگی جیهانی یه که م دا ، سلیماني پیی نایه سهرده میکی نویوه و به هاتنی ئینگلیز بۆ شاره که ، زیاتر مه سه له سیاسیه کان بهر جهسته بوون ، هر چهنده خه لک له سهره تادا به شیوه یه کی ره مه کی خوازیاری هاتنی ئینگلیز بوون ، به شیکی زوریان مه به سستی سهره کیان رزگار بوون بوو له و برسیتی و قات و قریبه که ی سالانی جهنگی جیهانی^{۱۴۳} ، ئەمه ش وایکړد که تاساته وهختی تیچوونی یه که مین حوکمدارییه تی شیخ مه حمود و به دیل گرتنی خۆی مه سه له ی ئینگلیز خواپی ، له هه موو بۆ چونهکانی دیکه زالتربیت^{۱۴۴} ، به لام به مه به سستیکی نیشتمانیه وه چونکه دوا ی نه مانی حوکمرانی عوسمانیه کان له م ولاته ، خه لکی تا ماوه یه کی زۆر له ژیر ئالای شیخ مه حمودا کۆبوونه وه و بیریان له یه کلایي کردنه وه ی ململانیکانی پیش سالانی جهنگی جیهانی نه ده کردنه وه ، هه سه نیشتمانیه که ش که تازه سه ری هه لدا بوو وای کردبوو که س له وه نه پرسیت

^{۱۴۲} که مال ره شووف محمد : جه میه تی ئیتحاد و تهره قی عوسمانی لقی سلیماني ، کوردستانی نوی ، ژماره (۱۴۸۶) ، ۱۹۹۷/۱/۳۰ ، (۱۴۸۷) ، ۱۹۹۷/۱۱/۲ .

^{۱۴۳} چاو پیکه وتن له گه ل ماموستا ئیبراهیم ئەحمده ، Med TV سازي کردوه .

^{۱۴۴} ره سول هاوار : شیخ مه حمود قاره مان ، ب ۲ ، ل ۳۵۹-۳۶۰ .

ئاخۇ پېشمەۋاي ئەم راپەرېن و شۆرپاشانە كېن^{۱۴۵}. ھېندە نەبىت ، ژمارەيەكى كەم كۈنە موۋچە خۆر و خانە نشىنى سەر دەمى عوسمانىيەكان لەسلىمانى دا ھەبوون ، ئەمانە ئىنگىلىزىيان بە غەيرەدىن و كافر لە قەلەم دەدا كە نايىت شوۋىن دەسەلاتى دەولەتى عوسمانى موسلمان بگىرتەو^{۱۴۶}.

بەلام كاتىك مەبەستى راستەقىنەى ئىنگىلىز بە ديار كەوت دواى تىكدانى دەسەلاتەكەى شىخ مەحمود و دوور خستەنەۋەى خۇى ئىنجا خەلكەكە بەرمەبرە لەئىنگىلىز دەكشانەۋە ھېچ ھىۋايەكيان پىيان نەدەما^{۱۴۷} ، ئەم ھەستەش پۇژلە دواى پۇژزىاتر تەشەنەى دەكرد ، بە تايبەتى دواى ئەۋەى ئەفسەرە سىياسىيەكانى ئىنگىلىز بوون بەھوكمرانى رەھى كوردستان و كەوتنە ئازاردانى خەلكى ، ئەمەش واى كرد لايەنگىرى تورك بكن ، كاتىك ئۆزەمىرو دەستەكەى گەيشتەنە رەۋاندوز و كەوتنە پىروپاگەندە ، تەنەت رەفىق حلمى لە باسى ئەو سەردەمەدا دەلىت "خەلك بۇ پزگار بوون لە ھوكمى ئىنگىلىز و لە جەۋرى دەست و پىۋەندە سوك و بى شەرمەكانيان دەستيان ئەدايە ھەموو دوژمنىكى ئىنگىلىز ، پەنايان ئەبرە بەر شەيتان^{۱۴۸}

بەلام بە شىۋەيەكى گشتى ، خەلكە نىشتەمانپەرۋەرە كە بە قەناعەتەۋە ، نەدەچوونە پال تورك ، دەشيان زانى تورك سەر بەخۇبى بە كورد نادات ، بەلام تەنھا بۇ دوژمنايەتى ئىنگىلىز ئەم ھەنگاۋەيان دەنا ، وپراى سۆزە ئايىنەكە^{۱۴۹}.

لەم سەردەمەدا واتە دواى ئاۋارە كردنى شىخ مەحمود ، نەك تەنھا ئەو خەلكە رەشۋكى و كۈنە موۋچە خۇرانى عوسمانى بىوون بە توركخا ، بەلكو

^{۱۴۵} د. حسن جاف : ئەم قسانە بەم پىۋانە باۋيان نەماۋە ، بەغدا ۱۹۹۶ ، ج ۱۲ .

^{۱۴۶} رەسول ھاۋار : شىخ مەحمود قارەمان ، ب ۲ ، ج ۲۸۱ .

^{۱۴۷} رەفىق حلمى : يادداشت ، ب ۲ ، ج ۱۹ .

^{۱۴۸} يادداشت ، ب ۲ ، ج ۵۱ .

^{۱۴۹} بىرەرەيەكانى ئەحمد تەقى : بىررەيە شۆرشەكانى شىخ مەحمود و سەمكۆ ، ۱۹۹۸ ، ج ۵۷ .

هەندیک لە پوناکیڕانییش هەمان بۆ چوونیان لادروست ببوو، بە هەڵە بە شان و باهووی تورکیاندا هەڵدەدا، تەنانەت گەر کەسیک لە گەڵ ئەم پەوتەدا نەبواوە بە خاين لە قەلەم دەدرا^{۱۰۰}.

ئەمە جگە لەوێی کە پوناکیڕان و نیشتمان پەرورانی ئەوسەر دەمە لە سلیمانیدا، هیچ ئاگایەکیان لە کوردەکانی باکوور نە بوو نەیان دەزانی کە مەلیه‌کان چ کاریک بە کوردەکان دەکەن، پۆشنیڕانی باکووریش هیچ هەولێکیان نە دەدا بۆ پەییوەندی کردن لە گەڵ کوردەکانی باشوورد^{۱۰۱}.

لێرەدا ئەو هەمان بۆ پوون بوو هەو، کە پەوتی تورکخوایسی لە سەر دەمی دەسەلاتی راستەوخۆی ئینگلیزدا زیاتر تەشەنەیی سەندو تا دەهات زیاتر بەهێز دەبوون، کاتیکیش ئینگلیز لە ژێر فشاری پووداوە نیو خۆیی و دەرەکیه‌کاندا، ناچار بوو شیخ مەحمود لە مەنفاو بە گێڕیتەو و دووبارە پێگای پێیدات حکومەت پێکەو نیت، تورکخواکان هەر لە پێگاوە پەییوەندیان لە گەڵ دا بەست و لەم سەر دەمەدا هیندەیی دیکە باسکیان بەهێز بوو، بە شیوہیەک هەر پەشەیان لە نیشتمان پەرورەکان دەکرد، کەسیک باسی نیشتمان و حکومەتی کوردی بەکرایە ئەوان بە نیاری خۆیان دەزانی و بە هەمان چاوی پیاوی ئینگلیز لێیان دەپوانی کە تا ئەو کاتەش بەدەر لە وانەیی سیخوڕ و بەکرێگیراوی ئینگلیز بوون، هیشتا ژمارەییەکی کەم خەلکی پوناک بیر و نیشتمان پەرور مابوون باوهریان بە ئینگلیز بیئت، بە تاییبەتی دواي ئەوێ (مستەفا پاشای یامولکی) گەراییەو بۆ سلیمانی، پێبەرایەتی ئەم دەستەییە دەکرد، لەو پۆژانەشدا هەر ئەو مابوو بوێری بەناشکرا قسە بە تورکخواکان بلیت و لەسەر لاپەرەکانی (بانگی کوردستان) سوکایەتیان پێبکات^{۱۰۲}، ئینگلیزه‌کانیش بەر لە کشانەوہیان پێگایان پێدا (جەمعیەتی کوردستان)

^{۱۰۰} پەفیق حەلمی: یادداشت، ب ۲، ل ۱۴۶.

^{۱۰۱} سەرچاوەی پێشوو، ب ۲، ل ۱۵۰.

^{۱۰۲} سەرچاوەی پێشوو، ب ۲، ل ۶.

دروست بکات و پۆژنامەى (بانگى کوردستان) بلاو بکاتەو^{١٥٣} ، پێشتر دواى هاتنەو^{١٥٤}ى بۆ سلیمانى پێیان راگەیاندىبوو نابێت لە سلیمانى بچیتە دورەو^{١٥٤} بى پرس

بەلام وەك ئاماژەمان پێكرد بە هاتنەو^{١٥٥}ى شیخ مەحمود توركخواكان یەكجار بەهێز بوون، ئەمانە سودیان لەو پیاو^{١٥٥}ە ئاینی و خەلكە دواكەوتو^{١٥٥}ەش وەرگرتبوو بۆ زیاتر پالێشتی كردنى خۆیان و تا دەهات زیاتر تهنگیان بە ئینگلیزخواكان و ئەو پوناكی^{١٥٥}ر و نیشتمانپەرورەرانەش هەلەچنى كه برۆیان نە بە رتوك و نەبە ئینگلیز هەبوو^{١٥٥}.

مەملانی ئەو سەرەدەمە بە مەملانی ئیوان توركخواكان و مەوەرەكان لە قەلەم دراو^{١٥٥}، بى ئەو^{١٥٥}ە هیچ ئاماژەىك بۆ بوونی پارت و پێكخراوى تاییەت بەم دوو دەستەىە بكری^{١٥٥}ت، تەنها (شیخ لەتیف حەفید) نەبیت، لە یادداشتهكانیدا، باس لەو^{١٥٥} دەكات كه دوو پارت لە سلیمانی^{١٥٥}دا هەبوون لەو پۆژگارەدا، ئەوانیش بریتی بوون لە (پارتى نیشتمانی كوردی)، كه مەبەست لە دەستەى مەوەرەكانە و گوايه داواى دامەزراندنى حكومەتیكى كوردیان دەكرد كه پەيوەندى لەگەل ئینگلیزدا باش بێ^{١٥٥}ت، ئەمانە بە گوتهى شیخ لەتیف، لە بازرگان و ژمارەىەك ئەفسەر^{١٥٥}و مەوهرى سەرەدەمى تورك و ئینگلیز پێكها^{١٥٥}تبوون كه لە سیاسەتدا ئیشیان كردبوو.

دەستەى دوو^{١٥٥}ەمیش بریتی بوون لە (پارتى ئیسلامى كوردی)، لێرەدا مەبەستى توركخواكانە كه دژ بە ئینگلیز بوون و ویستویانە لەگەل توركد^{١٥٥}ا رێكەون بە مەرجیك دان بەسەر بە خۆی كورددا بنی^{١٥٥}ت، ئەندامانى ئەم پارتە لە

^{١٥٣} سەرچاوەى پێشوو، ب ٥، ل ٦٩-٧٠.

^{١٥٤} هاوار: حاجى مستەفا پاشای یامولكى و سەمایل حانى شوكان (سەمكۆ)، گۆڤارى

مامۆستای كورد، ژمارە (٨)، سوید، ١٩٨٩-١٩٩٠، ل ٢٦.

^{١٥٥} ١. ب. هەورى: هەمان سەرچاوە، ل ٢٩.

پیاوانی ئاینی و عه‌شایه‌رو دۆستانی شیخ مه‌حمود و ژماره‌یه‌ك ئه‌فسه‌ری كوردی نیو سوپای تورك پیکهاتبوون^{۱۰۶}.

پیمان وایه ، لیڤه‌دا شیخ له‌تیف راس‌تی نه‌پیکه‌وه ، کاتیك ، نوسیویه‌تی (پارتی ئیسلامی كوردی) ویستویانه له‌گه‌ل تورك ریکه‌ون ، به‌مه‌رجیك سه‌ر به‌خو‌یی كورد بدات، چونكه وه‌ك پ‌یشت‌ر ئاماژه‌مان پ‌ی‌كرد توركخواكان ، نه‌ك داوا‌ی سه‌ربه‌خو‌ییان نه‌ده‌كرد، به‌لكو ئه‌وه‌ی باسی ن‌یشت‌مان په‌روه‌ریشی ب‌كردایه به‌ د‌ورژم‌نیان ده‌زانی ، ه‌ه‌ر شه‌یان ل‌یده‌كرد ، به‌لام پ‌یده‌چ‌یت شیخ له‌تیف ئه‌م ر‌ایه‌ی له ژ‌یر كار‌یگه‌ری ئه‌وه‌دا ده‌ر‌پ‌ری‌یت كه به‌ شی‌کی ز‌ۆری توركخواكان ، له‌بنه‌ماله‌ی شی‌خان بوون یا سه‌ر به‌وان بوون ، ب‌ویه ناو براو نا چاربووه ، ئه‌م ب‌ۆ چ‌وونه در‌پ‌ر‌یت.

ته‌نانه‌ت به‌پ‌یی ه‌ه‌وال‌یك كه له‌ بانگی كوردستاندا بلاو ب‌ۆته‌وه ، توركخواكان له‌نیو خ‌ویاندا كۆمه‌لیکی نه‌ی‌نیان پ‌یکه‌ی‌ناوه و ه‌ه‌ستاون به‌ داگ‌رت‌نی ئالای كوردستان كه له‌سه‌ر ده‌می دووهم ه‌ك‌وم‌داریه‌تی شیخ مه‌حموددا ه‌ه‌لك‌رابوو^{۱۰۷} ، كه ره‌س‌ول ه‌اوار به‌ د‌ن‌یایه‌وه ده‌ل‌یت " ئه‌مانه به‌ید‌اخ‌ی تورك‌یان له‌ شو‌ینی به‌ید‌اخ‌ی كورد ه‌ه‌لك‌ردووه^{۱۰۸} .

م‌لم‌لانی نیوان ئه‌م دوو ده‌سته‌یه ، واته (توركخواكان) و (ن‌یشت‌مان په‌رو‌ران) ته‌نها له‌ ب‌واری سیاس‌یدا نه‌بوو ، چونكه توركخواكان مه‌لاو پ‌یاوه ئایینییه‌ د‌وا كه‌وت‌وه‌كانیش‌یان به‌پاڵپ‌شت‌ی خ‌ویان ده‌زانی ، ه‌ه‌ر ب‌ویه ئه‌و پ‌ۆژگاره ، گه‌ر كه‌سیك باسی له‌ زانست و پ‌یش‌كه‌وت‌نیش ب‌كردایه ، به‌كافر له‌ قه‌له‌م ئه‌درا و ده‌كه‌وت‌نه د‌ژایه‌تی كردنی^{۱۰۹} .

كاتیك (بانگی كوردوستان) ه‌یشتا به‌رده‌وام بوو له‌ ده‌ر‌چ‌وون ، كه‌م و ز‌ۆر له‌ سه‌ر لاپه‌ركانی ه‌ه‌ست به‌وه ده‌كرا كه ئاخ‌ۆ ، جه‌ماوه‌ری سلیمانی چه‌ند

^{۱۰۶} یادداشته‌كانی شیخ له‌ت‌یف‌ی ه‌ه‌ف‌ید ، ل ۷۸-۷۹ .

^{۱۰۷} بانگ كوردستان : ژماره (۹) ، ۸/۱۰/۱۹۲۲ .

^{۱۰۸} شیخ مه‌حمودی قاره‌مان ؟ ب ۱ ، ل ۲۹۱ .

^{۱۰۹} سه‌رچاوه‌ی پ‌یش‌وو ، ل ۳۳۶ .

دەستەو تاقمى تىدايە، لەم بارەيەو ژمارە (۵) ى ئەم پوژنامەيە بابەتيكى
 بۆلۆكردبوو بە نيوى (مجادەلەي ئەفكار)، لەم نوسينەدا هەست بەو دەكەين
 لە پال دوو دەستەكەي پيشوودا، دەستە بازرگانه خاوەن بەرژمەنديەكانيش
 هەبوون، قورسايى خويان هەبوو، و پراي كۆمەليەك لەوانەي هەقيان بەسەر
 هېچەو نيبە و، سەرقالى بەرژمەنديەكاني خويانن لە هەموو سەر دەم
 وزەمانىكدا^{۱۶۰}.

سەردەمى دووهمين حكومداريەتي شايخ مەحمود، سەردەمى بەهيز
 بووني (توركخواكان) بوو، پلەو پايەي بەرزيان لەو دام و دەزگايەدا هەبوو،
 كاريگەريان زۆر بوو شايخ مەحموديش لەم نيوانەدا نەي دەزاني چي بكا،
 خوي بۆ يەكلايى نەدەكرایەو، ئینگليزەكان هېچ بەلينيكيان پي نەدەدا،
 توركخواكانيش لەو پوژانەدا دەسەلاتيان هەبوو، شايخ مەحمود نەي دەتواني
 هەر وا بە ئاساني دوريان بخاتەو، چونكە هيشتا دەمارگيري ئايىنى و
 پەيوەندى كۆنينەي كورد و عوسمانى و خەلافەتي ئيسلامى پاشاوەكاني
 مابوو، ئەمانەش جەلەوى خەلكى ساويلەكان بە دەستەو بوو، ژمارەشيان
 كەم نەبوو، بۆيە شايخ مەحمود نەي دەتواني لە داوى ئەمانە پرگاري بيت^{۱۶۱}،
 هەر بۆيە شايخ مەحمود كەوتبوو ژيەر كاريگەريانەو، لە بەرامبەريشدا
 (مستەفا پاشاي يامولكى)* كەوەزيرى مەعاريف بوو، لە مالهەكەي خويدا،

^{۱۶۰} بانگ كوردستان : ژمارە (۵) ۱۹۲۲/۹/۴.

^{۱۶۱} پەرسول ھاوار : شايخ مەحمودى قارەمان، ب ۲، ل ۳۵۹.

* مستەفا پاشا كۆپى عزيز يامولكى مەلازادەيە، لە عەشیرەتي (بلباس)ە، سالى ۱۸۶۶ لە
 سلیماني لەدايك بوو، لە بەغدا ئامادەيى سەريازى خويندوو، دواتر چۆتە ئەستەمبۆل بۆ
 تەواو کردنى خويندن دواي تەواو کردنيشى ماوەيەك كۆنسول بوو لە (خوى و
 سەلماس) پاشان گوازراو تەو بۆ (سنە و قارس)، دواي ئاگرەستى ۱۹۱۸ بوو بە ئەندامى
 دادگاي عورفيى سەريازى و پاشان بوو بە سەرۆكى ئەنجومەنيكى سەريازى بۆ دادگايى
 کردنى (كەمال ئەتاتورك) و ھاوپيەكاني، هەر ئەو سەردەمەش بە غيايى فەرمانى
 لەسیداردەدانى بۆ (كەمال ئەتاتورك) دەرکرد. (مير بصري: هەمان سەرچاوە، ل ۷۰-۷۱).

دەست بە سەر كرابوو ، شېخ پياوھكانى خۆى راسپاردبوو ، كەھات بۆ لاي
بلىن شېخ مەحمود نوستوو^{۱۶۲} .

ھەر ئۇ پۇژگارەش بوو و بۆ چاۋ ترساندىنى نىشتىمانپەرۋەرەن و
پوناكېيران ، كەسايەتتېيەكى ۋەك (جەمال عىرفان) لە پىكەۋتى ۱۲ / ۱۳ ى
كانونى يەكەمى ۱۹۲۲ دا لەمالەكەى خۇيدا تىرۆر كرا^{۱۶۳} ، كەپىيمان وايە ئەمە
يەكەم تىرۆرى سىياسىيە لەسلىمانىدا پوو بدات ، سەبارەت بە كوشتتنى
(جەمال عىرفان) قسە زۆر كراۋە و ، چەند پاىەكى باۋ ھەيە ، ھەندىك پىيان
ۋايە ، (جەمال عىرفان) بە دەستى پياۋانى عەشىرەتى پشدر كوژراۋە^{۱۶۴} ، ئەم
پاىە زۆر لاۋازو بى بناغەيە كەسانىكى دىكە ھەن ، ئەم مەسەلەيە دەدەنە پال
ئىنگلىزخاۋاكان^{۱۶۵} ، بەلام پاىەكى ھەرە باۋو جى باۋەر ئەۋەيە كە دەلىت ،
(جەمال عىرفان) بەدەستى توركخاۋاكان ، كوژراۋە^{۱۶۶} .

لىرەدا دەتوانىن بلىن ، كەۋا كوشتتنى (جەمال عىرفان) پىلاننىكى
توركخاۋاكان بوو ، بە دەست خۇشانەى پياۋانى ئاينى و مەلاكان ، چونكە
(جەمال عىرفان) وپراى ئەۋەى كەسىكى نىشتمانپەرۋەرۋو لە ھەمان كاتدا ،
مروڤىك بوو تا دوا ئەندازە پوناكېير بوو ، لەپوناكېيرانى دىكەش زىاتر ديار و
بەرچاۋ بوو .

پاىەكى دىكە ھەيە شېخ مەحمود تاۋانبار دەكات بەكوشتتنى (جەمال
عىرفان)^{۱۶۷} ، بەلام شېخ مەحمود كەسىكى پياۋ كوژنەبوو ، پىناچى ھەرگىز
بە بېيارى ئەو (جەمال عىرفان) تىرۆر كرايىت^{۱۶۸} ، بەلام لە سەردەمى شېخ

^{۱۶۲} رەفىق حلمى : يادداشت ، ب ۲ ، ل ۹۶ .

^{۱۶۳} پۇژى كوردستان : ژمارە (۵) ۱۹۲۲/۱۲/۲۰ .

^{۱۶۴} سىامەند : پوناكېيرو سىياسەت مەدارى كورد جەمال عىرفان ، گۇڧارى (پىيازى

خويندكاران) ، ژمارە (۳۰) ، ۱۹۹۸ ، ل ۵۵ .

^{۱۶۵} جلال طالبانى : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۵۸ .

^{۱۶۶} ھەلۇ : پونكردئەۋەيەك دەربارەى ھەندى لەباسەكانى چىم دى ، گۇڧارى بەيان ، ژمارە

(۵) ۱۹۷۱ ، ل ۳۷-۳۸ .

^{۱۶۷} ئىمۆندز : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۲۵۷ .

^{۱۶۸} چاۋپىكەۋتى لەگەل (كەرىم زەند) ، پىكەۋتى ۲۰۰۰/۱۱/۲۱ .

مه حمود دا بو، کار به ده ستانی حکومت ته که شی ههول و ته قه لایه کی به هیزیان نه خسته کار بو دوزینه وهی بکوژه کانی^{۱۶۹}. هه رچه نده شیخ مه حمود خوی (جه مال عیرقان) ی به پیاوی ئینگلیز له قه لاهم ددها^{۱۷۰}.

ئهم پوداوه کاریگه ریکی گه وهی هه بوو بو سهر دهروونی نیشتمان پهروه ران و پونا کبیران به تایبه تی و سهر جه م دانیش توانی سلیمانی به گشتی، خه لکه که سهر سام بوو بوون، ته نانه ت اماوه یه کی زور ئهم پوداوه ببوه بابته ی گفتوگوی کۆپو کۆبوونه وه کانی سلیمانی، هه ندیک که س زور خه مبار بوون بو تیرور کردنی (جه مال عیرقان) به پیچه وانه وه که سانیکیش هه بوون ئهو مه سه له یه یان پیخوش بوو به لام پونا کبیرانی سلیمانی مه ترسیه کی زوریان هه بوو کهوا ئه وانیش هه مان مامه له یان له گه لدا بکریت^{۱۷۱}.

لیره دا جیی خویه تی ئاماژه به وهش بکه ی، ئهو دهسته یه ی به ئینگلیز خوا له قه لاهم دهران، ناشیت به خاین و به کری گیراو له قه لم بدرین، ئه وانه ی لی ده رچیت که سیخوړو ده ست و پیوه ند بوون، چونکه ئهو سهر دهمه، به شیک زور له وانه ی به پیاوی ئینگلیز له قه لم دهران، بریتی بوون له و دهسته یه ی که ده یان ویست شیخ مه حمود له تورک دوور بخه نه وه و رابردوی ده سه لاتی تورکیان بیر ده خسته وه، ئه وانه پیان وابوو ده شیت کورد تا شوینی خوی قایم ده کات پشت به ئینگلیز ببه ستیت و هاوشانی ئهو هه نگاو بنیت و به پیتی سیاسه تی دنیا هه لسوکه وت بکریت، به لام تورک خواکان لای شیخ مه حمود به هه موو شیوه یه که دژی ئه مانه دده وان^{۱۷۲}، هه رچه نده ئه وانه ی سهر به ئینگلیز بوون بیر و رایان هه رچی بوو بیت له چوار چیوه ی

^{۱۶۹} هه لۆ: هه مان سهرچاوه، ل ۲۸.

^{۱۷۰} عه بدول ره قیب یوسف، صدیق صالح: بیر مه ریه کانی ئه حمه دی جه مه ناغای پشه مر، ل ۱۱۲.

^{۱۷۱} هه لۆ: هه مان سهرچاوه، ل ۳۸.

^{۱۷۲} ره مزى قه زاز: هه مان سهرچاوه، ل ۱۰۹-۱۱۰.

كوردايەتى نەچۈوبوونە دەرەوھ ، بەلكو پىيان وابوو دەبى ھەموو شتىك لە
پىناۋى چاكەى كوردبى ^{۱۷۳}.

بە نەمانى دەسەلاتى شىخ مەحمود دەر پەراندنى (ئۆزدەمىر) لە
رەواندوز، (توركخاكان) ئەو باۋى جارانيان نەما وپويان لە كزى دەكرد
،^{۱۷۴} ھەر چەندە لە سەر دەمى سىھەمىن ھوكمدارىيەتى شىخ مەحموديشدا
ھىشتا ئەو پۇلىنە سىياسىيە لەسلىمانىدا لە ئارادا مابوو ^{۱۷۵}. تا كىشەى
(ويلايەتى موسل) يش يەكلايى نەبووبوۋە ، ھىشتا ژمارەك لە
پوناكيران، چاويان لە بەرىتانيا بوو كورد پرگار بكات ^{۱۷۶}.

بەلام دواى يەك لايى بوونەوھى ئەو كىشەيە و دەرکەوتنى نيازى
راستەقىنەى ئىنگلىزەكان، رەوتى نىشتمانپەرەرى ، زالبوۋە و جموجۆلى
كوردايەتى بە گورو تىنىكى نوپوھ ھاتەوھ مەيدان ^{۱۷۷}.

^{۱۷۳} كۆنتفرىد يوهانز ميولەر: لە پۇژھەلاتى گرگرتوودا، ھەرگىرانى: بەدران ئەحمەد ھەبىب،
ھەولير، ۱۹۹۲، ل-۵.

^{۱۷۴} د. كمال مەزھەر: خىرو بىرى راپۇرنوسىكى كورد ، پەنگىن ژمارە (۹۲) ، ۱۹۹۶، ل ۷ .
^{۱۷۵} اميد استقلال : ژمارە (۱۰) ، ۱۹۲۳/۱۱/۲۲ .

^{۱۷۶} د. كمال مەزھەر پىشەكى ژيانەوھ ، ل ۱۴ ،

^{۱۷۷} د. كمال مەزھەر : كورد لە دروشمى پزىمى پاشايەتيدا، پەنگىن ژمارە (۱۱۰) ، ۱۹۹۸، ل ۱۰ .

بہشتی چوارہم

سليمانی له سالانی دهسه لاتی ههردوو

حکومتی بهریتانی و عراقی (۱۹۲۵-۱۹۳۲)

باسی یه کهم: سلیمانی و کیشهی ویلایهتی موسل

۱- بارودوخی سلیمانی دواي گهرانه‌وي نيداره‌ي بهریتانیا

۲- ھاۋىتى ئىژنەي (كۆمەلەي گەلان) بۇ سەلىمانى

باسی دووهم: کوّمه لهو ریکخواوه سیاسیه کانی سلیمانی

١- کۆمهلهی پیشکەوتنی کوردان

۲- جمعیه‌تی زمرده‌شتی

۳- لقی کۆمه‌له‌ی خۆیییون له سلێمانی

باسی سیّہم: راہ پرینی شہشی نہیلولی سالی ۱۹۳۰

۱- هوکارمکانی رایپرینه که

۲- راپهرینی بهرد مرکب سہرا

باسی یه که م سلیمانی و کیشهی ویلایه تی موسل

۱- بارودوخی سلیمانی دواي گه رانه وهی ئیداره ی به ریتانیا :

پاش نه وهی هیزه کانی حکومه تی عیراق توانی به پاپیشتی ئینگلیزو هیزی لیقی له رنکه وتی ۱۹ ته مموزی ۱۹۲۴ دا بی هیج بهرگریه که ده ست به سه ر سلیمانی دا بگری، له م هیژ شه دا بو یه که م جار یه که مین فهوجی سوپای عیراق هاته ناو سلیمانی که ناوی فهوجی (موسی الکاظم) بوو. به م شیوه یه سه رجه م دام و ده زگا کانی حکومه ته که ی شیخ مه حمود مه لوه شایه وه وه مه موو شتی که کو تایی هات و سلیمانی بوو به یه کی که له چواره ده لیواکه ی عیراق^۱.

ئینگلیزه کان له گه ل هاته وه یاندا هاوشانی هیزه کانیا ن (کاپتن چاپمان) و (ئه حمه به کی توفیق به گ) یان له گه لدا بوو، که گه یشتنه وه ناو شار ده ست به جی (چاپمان) یان کرد به لیپرسراوی ئیداره ی شاره که، له سه ره تادا به شیکی زوری سوپا که یان له ده ور به رو نزیک به چیا ی (گویره) چادریان مه لدا بوو، که شه وان له لایه ن پیا وه کانی شیخ مه حمود وه ده درانه بهر تهنه گ، چونکه

چه که داره کانی شیخ مه حمود له ده ور به رو بهری شاخه که خو یان هشار دا بوو^۲.

ما وه یه که دواي هاتنی هیزه کانی حکومه ت بو سلیمانی، ئینجا ورده ورده نهو خه لکه ی سلیمانیان به جی هیشتبوو ده گه رانه وه سه ر مال و حا لی خو یان، هینده ی پینه چوو له کو تایی نهو ساله دا دوو باره ژماره ی

^۱ چاو پیکه وتنی که له گه ل ماموستا ئیبراهیم نه حمد که ته له فزیونی میدیا Med.TV له گه لیا ساز کردبوو

^۲ عبد الرزاق الحسني : تاريخ الاحزاب السياسية العراقية ، بیروت ، ۱۹۸۳ ، ل ۸۹.

^۳ كشف القناع عن بعض الوقائع العراقية ، مذكرات عبدالعزيز ياملكي في العراق ، بغداد ، ۱۹۵۷ ، ل ۲۰-۲۱.

ئینگلیزەکانیش لای خۆیانەووە ئەو پوژگارە زۆریان لامەبەست بوو
 سلیمانی بێدەنگ بکەن و لەناوچەکانی دیکەى کوردستانی دابپن، تەنانەت
 ئەو ھەنگاوەش کە (عبدالمحسن السعدون) ھەلینا لە سەر دەمی سیھەمین
 حوکمداریەتی شیخ مەحمود دا بەوێ کە بەشی زۆری قەزاو ناحیەکانی لە
 سلیمانی دابری تەنھا بوو ئەو بوو پووداوەکانی ئەو شارە ھیچ کاریگەریەکیان
 بەسەر دەورووبەری خۆیانەووە نەبێت، چونکە ئەوکاتە تاکە کیشەیکە کە
 لەناوچە کوردنشینەکاندا پووبەپرووی وەزارەتەکی سەعدون دەبوو. کیشەى
 کوردەکانی سلیمانی بوو.^۷

لەم پێناوەشدا ئینگلیزەکان ھەموو ھاوکاری و پالێشتیەکی حکومەتی
 عێراقیان دەکرد، بەمەبەستی جیگیر کردنەوێ ئیدارەو دەستەلات لە
 شارەکەدا، ئەوکاتە شیخ مەحمودیش دوورکەوتبوو و تا دەھات توشی
 نوشوستی دەبوو، دەرامەتی کەم دەبوو و ھاوکارەکانیشی لێی دادەبەران،
 زۆرکەس ھیچ ئومێدیان بەشوێشی کورد نەمابوو.

حکومەتی عێراقیش ھیچ ئاورپکی لە چاککردنی بارودۆخی شارەکە
 نەدەدا، ھەر لەھەولێ ئەو دابوو کە زیاتر لە پووی سەربازێو کۆنترۆلی
 بکات. بۆ ئەم مەبەستە جاریکی دیکە (عبدالمحسن السعدون) لە دووھەمین
 وەزارەتیدا لە ۲۴ ی ئەیلوولی ۱۹۲۵ دا پێشنیاری پیکھینانی ھێزێکی تایبەتی
 کرد کە لە (۲۵۰) پۆلیس پیک بێت، بۆ سەركوت کردنی ھەر ناپەزایی و
 ھەلگەرانەوێەیک کە لە سلیمانی و دەورووبەریدا سەرھەڵدات. ھەربۆیە بەپێی
 پەزنامەندی نوێنەری بالای بەریتانیا (ھنری دۆبس)، ئەنجومەنی وەزیرانی
 عێراق لە ۷ ی تشرینی یەكەمی ۱۹۲۵ دا پەزنامەندیان نیشان دا، کە وەزارەتی
 بەرگری دووتیپ سەرباز پەوانەى سلیمانی بکات و بخزێنە سەر میلاکی
 پۆلیس، تاوێکو ھێزێکی پۆلیسی سوارە لە باشترین و ھەلژارەترین
 پۆلیس پیکبھێنرێت و فەرماندەیی ئەم ھێزەش بدرێت بەلێھاتووترین ئەفسەر
 لەو بوارەدا، کە بەردەوام پەيوەندی ھەبێت لەگەڵ فەرماندەى ھێزی ئاسمانی.

^۷ لطفی جعفر فرج عبد الله : عبد المحسن السعدون و دوره فی تاریخ العراق السياسی
 المعاصر، ط ۲، بغداد، ۱۹۸۰، ج ۱، ۱۰۷، ۱۰۳.

دانىشتىۋانى سەلىمانى گەيشتەۋە رادەكەي جارانى كە بە (۲۰) ھەزار كەس مەزەندە ئەكرا.

بەلام دىۋاي داگىر كىردنەۋى بارو دۇخى شارە كە يەكجار خىراپ و دىۋار بوو ، لە ئاكامى بۆردو مانى فېرۇكەكان و كىردەۋە سەربازىيەكانى ھەردىۋلا ، ھەر بۆيە خەلكى تەۋاۋ بى ئومىد بوو بوون ئەم حالەتە تەنھا خەلكە پەشۋىكەكەي نە گىرتىۋە ، بەلكو پۇشنىرىن و گەۋرە پىياۋانى شارەكەش لە ھەمان حالەتە بى ئومىددا دەرڭيان ، چونكە لە دىۋاي جەنگى جىھانى يەكەمەۋە سى ئەزمۇنى حۆكمدارىتى شىخ مەحمۇدىان بىنى بوو كە ھىچ ئاكامىكى لىنەكەۋتېۋە ، ھەر بۆيە كاتىك ئىنگىلىزەكان گەپانەۋە ناۋ شار ، ھەر لە سەرەتاۋە كەۋتە كار كىردن بۇ ئەۋەي لە ناۋ خەلكدا ئەۋە بىلۈپكەنەۋە ، كە شىخ مەحمۇد بۆتە ھۆي نەھامەتتەكانى كوردو لە دەست دانى ھەلى سەربەخۋىي كوردستان.

بۇ ئەم مەسەلەيەش تۈانىبۇيان كاريكى ۋەھابكەن كۆمەلە كەسانىك ئەۋ باۋەپەيان لا دروست بىت كە ئەگەر بىتو شىخ مەحمۇد لە ناۋا ئەبىت كورد مافى خۇي دەستگىر دەبىت ، ئەم تەرزە قسانە لە ناۋ خەلكدا بىلۈپو بوونەۋە كاريگەرى خۇيان ھەبوو ، كە دواتر لە لايەن بىنەمالەي شىخ مەحمۇدەۋە ئەم جۆرە كەسانە بە پىياۋى ئىنگىلىزو بەكرى گىراۋ ناۋ دەرەن .

لە كاتىكدا تۈيژە پۇشنىرەكەي سەلىمانىش دىۋاي شىكانى شىخ مەحمۇد ئەۋ باۋەپەيان لا دروست بوۋبوو ، كە بەرە نىگارى ئىنگىلىز و بەكارھىنانى زەبر و زەنگ كاريكى بى سۈۋە .

لەم بارەيەۋە بەشىۋەيەكى گىشتى خەلكى شارەكە ئەۋ قەناعەتەيان پەيدا كىردىۋو كە ھەل و مەرجەكە لەبارنىيە بۇ بەدەستەيىنانى ويىست و داخۋازىيەكانى كورد .

۹ لونغريك : تاريخ العراق الحديث ، ل ۲۵۱ .

۱۰ رەسول ھاۋار : شىخ مەحمۇدى قارەمان ، ب ۲ ، ل ۵۰۶ .

۱۱ د . كمال مظهر احمد : صفحات من الماضي يرويها الاستاذ فؤاد مستى ، جريدة (التأخى)

عدد (۱۵۸۲) ، ۱۹۷۴/۱/۲۱ .

بەم شىۋەيە تىۋانرا لە پىڭگاي دامەزراندن و قوتکردنە ۋەي چەندىن بىنكەي پۇلىس لەسەر شارپىڭەكان و تەرخان كوردنى بودجەيەكى زۆر، چالاكىەكانى شىخ مەحمود سنوردار بىكرىت^۸. كەئە ۋكاتە حكومت بودجەيەكى زۆرى بۆ مەبەستى سەربازىي لە سىلمانى و دەوروپەريدا تەرخان كوردبوو، لەبىرى ئەۋەي ئاورپىك لە بارى ناھەموارى سىلمانى بداتەۋە، تەنانت لەماۋەي دووسال و نىودا حكومت بىرى (۸۱۱) ھەزار پوپىيەي بۆ مەبەستى ئاۋەدانكردنە ۋە بنىات نان لەسلىمانى و دەوروپەريدا تەرخان كوردوۋە، بەلام تەنھا (۳۶) ھەزار پوپىيەي بۆخویندن و فىرکردن خەرج كراۋە، ئەۋىش بەدروستكردنى تەنھا يەك خویندنگاي كچان لە شارى سىلمانيدا، بەلام لە بەرامبەردا ھەشت* مەركەزى پۇلىس و سى بىناي بۆ سەرا دروست كوردوۋە لەگەل (قشله) يەكى سەربازيدا لەنيو شارەكەو دەوروپەريدا، ئەمەش باشتىن بەلگەيە بۆ پشت گوى خستنى لىۋاي سىلمانى و گوى پى نەدانى^۹، تەنانت لىۋاي سىلمانى لەبوارى خویندن و فىرکردندا ئەۋكاتە دواكەوتوو ترين لىۋاي نيو ھەر چوارە لىۋاكەبوو^{۱۰}.

بىگومان ئەم ھالەتە تەنھا بوارى خویندنى نەگرتۆتەۋە، بەلكو لە بوارى تەندروستيشدا لە سالى ۱۹۲۶دا ئىنجا دكتورىك پەوانەي سىلمانى كراۋە نەخۇشخانەيەكى بىست جىگەيى و دەرمانخانەيەكى تىادا كراۋەتەۋە^{۱۱}، كە ئەمانەش ھىچ مەرجىيان تىدا نەبۈە و لە ھالەتتىكى خراپ و شىپزەدا بوون. پەشىد شەۋقى ئەفسەر لە سوپاي عىراقدا كە لە سالى ۱۹۳۰ دواي كارەساتەكەي (۶) ي ئەيلول ھاتوۋەتە سىلمانى ماۋەيەك لەو

^۸ لطفى جعفر فرج عبداﷲ : ھەمان سەراچاۋە ل ۲۲۶-۲۲۷.

* حكومت ئەو ھەشت بىنكەي پۇلىسەي لە گوندەكانى (دەربەند، تەينال، نۆدى، ولياۋا، قزلجە، گلەزمردە، سەگرمەو پەيكولى) دروستكرد. (ئەمىن زەكى: محاسبەي نىابت، ل ۸۶).

^۹ محمد امين زكى : محاسبەي نىابەت، بغداد، ۱۹۲۸، ل ۱۶.

^{۱۰} د. كمال مەزھەر : كوردى سىلمانى و بەغدا، لە نيوان ھەردو جەنگى جىھانيدا، پەيڭين

، ژمارە (۹)، ل ۲۱۱.

^{۱۱} محمد امين زكى : محاسبەي نىابەت، ل ۷.

خهسته خانەيه نووستوه و زۆر بيزار بووه ، له م بارەيهوه دهلييت :
 "خهسته خانەي چي ! خانەيه كي مردوي زيندو ، چلهي زستانه ژووي
 هه موو په نجهرەكاني شكاوه ؛ زوقم و با له هه موو لايه كه وه سه ره بهسته ، بي
 نيزام ، بېرامايه ته تو خانەيه كه له وه چاكت بـوو^{۱۲} . ئينگليزه كان دواي
 گه پرانه ويان له شويئي پوژنامەي (ئوميدي استقلال) پوژنامەي (ژيانەوه)^{*}
 يان دەرە كرد ، نه گه ته ماشايه كي لاپه پرەكاني نه و پوژنامەيه بگهين ، زۆر
 راستيمان له بارەي پشت گوئي خستني سليمانيه وه بو ئاشكرا دهلييت ،
 ته نانهت له و پوژنامەيه دا ، دهستهي نوسه ران داواكاريه كيان نوسيوه له سه
 شيوهي پيشنياز ، كه تيايدا داواي نه وه دهكەن له پري نه و (۱۵۰) ههزار
 پوپيهيهي حكومت به نياز به ناوي (جهنهرالي مؤد) وه خه رجي بكا .
 خویندنگايهك ، پرديک يا نه خوشخانەيهك له سليمانی دروست بگەن ،
 چونكه وه زعي زۆر خراپه^{۱۳} . كه چي حكومت ئاوپيشي له م داواكاريه
 نه دايه وه ، ته نانهت له و پرە پارهيه بيست خویندنگا له عيراقدا دروست كرا ،
 چواريان بهر (كهركوك) كهوت و دانهيه كيش له هه ولير دروستكرا^{۱۴} . لي ره دا
 نه وه مان بو ئاشكرا دهلييت كه سليمانی له چاو سه رده مي دووه مين
 حوكمداريه تي شيخ مه محمود دا دواكه وتووتر بووه ، چونكه نه و كاته سليمانی
 چوار خویندنگاي تيدا بووه^{۱۵} . به لام دواي گه پرانه وهي ئينگليزو حكومه تي
 عيراق ته نها يهك خویندنگا له سليمانيدا هه بووه ، دواي داواكاري و هه ول و

^{۱۲} به سه رها تووي كاكه ره شيد شوقي ، سه رگوزشته ، دهست نوس .

^{*} نه م پوژنامەيه دواي گه پرانه وهي ئينگليزه كان بو سليمانی ، له ريكه وتي ۱۹۲۵/۸/۱۸
 يه كه م ژماره ي بلاو بووه ، كه مه به ستیان له ناوي (ژيانەوه) ژيانەوهي سليمانی بو دواي نه و
 نه هامة تيانەي به سه ري هاتبوو ، هه ريەك له (جه ميل صائب و م. نه ديپ) سه رنوسه ري بوون .
 ژماره يه كي زۆر له روناكيرياني سليمانی بابەت و وتاريان بو دهنارد . دوا ژماره ي كه ژماره
 (۵۶) بوو ، له ۱۹۲۶/۶/۱۴ بلاو بووه . (فاروق علي عمر : هه مان سه رچاوه ، ۹۹-۱۰۰) .

^{۱۳} ژيانەوه : ژماره (۳۱) ، ۱۹۲۵/۷/۱۶ .

^{۱۴} عبد الرزاق الهلالي : تاريخ التعليم في العراق في عهد الانتداب البريطاني . ۱۹۲۱-۱۹۳۲ ، ۱ ط ،
 ۲۰۰۰ ، بغداد ، ۱۱۳ .

^{۱۵} ره فيق حلمي : ياداشت ، ب ۲ ، ل ۵۳۴ .

كۆشىشىكى زۆر لەسالى ۱۹۲۸ دا گەشىتۈتەۋە چوار خويندنگا، كە برىتى بوون لە سەرەتايىيەكى كوپان و يەككىكى كچان ، لەگەل يەك خويندنگاي ناۋەندى و تەنھا يەك پۇلى قۇناغى ئامادەيى ، كەنەمانىش بە خويندنگايەك ژمىردراون . دواى تەۋاۋ كىردنى ئەۋ تەنھا قۇناغەي ئامادەيى، دەۋايە خويندكار يا ۋاز لە خويندن بەيىت يا بۇ تەۋاۋ كىردنى قۇناغى دوۋەم پروبكاتە بەغدا ، تاۋەكو بتوانىت ئامادەيى تەۋاۋ بىكات و لە زانستگا ۋەربگىرىت ، ھەرچەندە ھەۋلىكى زۆردرا بۇ كىردنەۋەي ئەۋ پۇلى دوۋەمە ، بەلام لەبەر نەبوۋنى مامۇستاي كورد بۇ ۋانە زانستىھەكان و نەبوۋنى كىتب و پروگرامى خويندن بەكوردى ئەم ھەۋلە شىكستى ھىناۋە سەرى نەگرتۈۋە^{۱۶} .

لەپوۋى كارگىرىشەۋە ، تاكىشەي ۋىلايەتى موسلى يەكلايى نەۋۋە ، سلىمانى ھەر لەلايەن (چاپمان) ۋە سەرپەرشتى دەرۋاۋ بەرپۈۋە دەپرا^{۱۷} ، و بەھىچ كەسايەتەكى كوردىان رەۋا نەبىنىبوۋ پۇستى مۈتەسەپرىقى پىبدەن . بەلام ئەۋ سەردەمە پۇشنىرانى سلىمانى ھىشتا بەتەۋاۋى بەرچاۋيان پۇشن نەبوۋ بۆۋە ، زۆريان پىيان ۋابوۋ كە ئىنگلىز مافى كورددەدات و كىلىلى گشت كىشەكان لاي بەرىتانيايە، چونكە ژمارەيەكى بەرچاۋى ئەۋ پروناكىرەنە لەۋ پۇژگارەدا لەدەۋرى (ژيانەۋە) كۆبۈنەۋە و نوسىنيان تىدا بلاۋ دەرگەدەۋە لەۋباۋەپەدا بوون لە پىگاي بەرىتانياۋە كىشەي كورد چارەسەر دەرگىت ، ھەربۆيە بەئاشكرا ستايشى ئىنگلىزىان دەرگەدە بەشان و باھوى بەرىتانياياندا ھەلدەدا ، بەلام ئەمە ئەۋە ناگەيەنەت كەئەۋانە پىاۋى ئىنگلىز بوون ، بەپىچەۋانەۋە كوردو نىشتەمانپەرۋەرى رەسەن بوون و ژمارەيەكىيان ھىندە نەبوۋ پىزەكانى شىخ مەحمۇدىان جى ھىشتىبوۋ ، ۋەك (رەشىد جودت) ۋ (مەحمۇدجودت)^{۱۸} ئەۋەندە نەبىت ئەۋانە پىيان ۋابوۋ بەلاساۋى كىردنەۋە چاۋلىكەرى پىشكەۋتنى ئىنگلىزو پۇژئاۋايىيەكان دەرۋانگىت

^{۱۶} محمد امين زكى : محاسبه‌ی نيابت ، ل ۹-۸ .

^{۱۷} ئەدمۇندز : كرد و ترك و عرب ، ل ۳۶۸ .

^{۱۸} د. كەمال مەزھەر : ئەۋ پىشەكەيەي بۇ (ژيانەۋە) و شۋىن لە پۇژنامە نوسى كوردىدا

نوسىۋىيەتى . ل ۱۴ .

گیروگرفته‌کانی کو مه‌ل چاره‌سەر بکریت و ده‌کریت له‌وانه‌وه فی‌ری شتی چاک بین^{۱۹}.

جگه له‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌پوناکبیرانی سلیمانی دلشکاو بوون له شیخ مه‌حمود و ته‌واو لی‌ی زویر ببوون ، به‌رچاوترینی ئەم توێژه (عه‌لی عیرقان) بوو ، ناوبراو له‌سه‌رده‌می شیخ مه‌حموددا (جمال عیرقان) ی برای (عارف صائب) ی ژن‌برای کوژرابوون ، گەر نه‌ه‌یش نه‌بووبیت ، له‌سه‌رده‌می نه‌ودا بوو ، هه‌ریوه‌یه عه‌لی عیرقان زۆر داخ له دل بوو ، به‌رده‌وام وتارو نویسنی له (ژیانه‌وه) دا بلاو ده‌کرده‌وه به‌ئاشکرا تیرو توانجی له شیخ مه‌حمود ده‌گرت و قسه‌ی پی ده‌گوت^{۲۰}.

هۆکاریکی دیکه‌ی ئەو ساردیه‌ی نیوان شیخ مه‌حمود و پوناکبیران بو ئەوه ده‌گه‌رپایه‌وه که شیخ مه‌حمود له چه‌ندین بۆنه‌دا ده‌ستی به‌پرووی ئەو که‌سانه‌وه ده‌ناو هیچ متمانه‌یه‌کیان پێنه‌ده‌کردن، به‌رده‌وام که‌سانی نه‌خوینده‌وارو خو‌رپه‌پیش که‌رو ده‌ست و پێوه‌ند که‌وتبوونه نیوان شیخ مه‌حمود و پوناکبیرانه‌وه نه‌یان ده‌ه‌یشت له‌ خو‌یان به‌تزازێ که‌س به‌ده‌رکه‌ویت^{۲۱}. به‌تایبه‌ت له‌ پوژگاری دووه‌مین هوکمداریه‌تی شیخ مه‌حمود دا که‌ئه‌وکاته‌ تورکخو‌اکان زۆر به‌ه‌یزبوو بوون، به‌لام دوا‌ی داگیرکردنه‌وه‌ی سلیمانی و نه‌مانی دام و ده‌زگا‌که‌ی شیخ مه‌حمود تاده‌هات ره‌وتی تورکچیت‌ی و لایه‌نگیری که‌مالیه‌کان پووی له‌ کزی ده‌کردو باویان نه‌ما‌بوو^{۲۲}.

به‌ئاشکرا له‌سه‌ر لایه‌ره‌کانی (ژیانه‌وه) سوکایه‌تیان پێده‌کراو به‌بیکارو ده‌ست به‌تال و خاین له‌ قه‌لم ده‌دران^{۲۳}. جگه له‌وه‌ی سیاسه‌تی شو‌قینیا‌نه‌ی که‌مالیه‌کان له‌و سا‌لانه‌دا هۆکاریکی دیکه بوو که‌وا‌ی کرد پوناکبیران

^{۱۹} ژیا‌نه‌وه : ژماره (۵۴) ، ۱۹۲۵/۱/۲۴ .

^{۲۰} جه‌میل صائب : له‌ خه‌وما ، ل ۲۴ .

^{۲۱} ره‌فیع حلمی : یاداشت ، ب ۱ ، ل ۸۵ .

^{۲۲} د که‌مال مه‌زه‌ر : خێر و بیری راپۆرنوسیکی کورد ، (په‌نگین) ، ژماره ۹۲ ، ۱۹۹۶ ، ل ۷ .

^{۲۳} ژیا‌نه‌وه : ژماره (۱۵) ، ۱۹۲۵/۲/۱۶ .

بەيەكجارى پۈولە سىياسەتى ئىنگلىز. بىكەن^{۲۴} ئەو كاتەش ئىنگلىزەكان كىشەى موسلىيان يەكلايى نەكردبۆۈە بۆيە زۆريان لامەبەست بوو زۆرتىن لايەنگرلە خۇيان كۆ بىكەنەۈە ، ئەو سەردەمەش جگە لە پوناكبيرانى سىلىمانى ، بازىرگانەكان و خاۋەن مولكەكانى سىلىمانى نىزىكتىن دەستە و تويۇز بوون كە ئىنگلىز بەردەۋام متمانەى پى دەكرىن ، ئەۋانىش لايەنگىرى دەۋلەتى عىراق بوون ، چونكە بەرژەۋەندىە ئابورىيەكانيان لەگەل بەغدا دا بوو^{۲۵}.

۲- ھاتنى لىژنەى (كۆمەلەى گەلان) بۇ سىلىمانى ..

داۋى ئەۋەى كۆنگرەى (لوزان) نەيتۋانى كىشەى (ۋىلايەتى موصل)^{*} چارەسەر بىكات، لە ۲۰ ئەيلۈى ۱۹۲۴ دا كىشەكە خرايە بەردەستى (كۆمەلەى گەلان) ئەۋىش لاي خۇيەۋە لەسەر پىشنىيارى نوينەرى بەرىتانىا لە (كۆمەلەى گەلان) دا لە ۳۰ ئەيلۈى ۱۹۲۴ دا بەكۆى دەنگ بېريارى ناردنى لىژنەيەكى دا بۇ لىكۆلىنەۋە لە بارو دۇخى ۋىلايەتى موصل و گۆى گرتن لە بىرو پاي دانىشتۋانى ھەرىمەكە^{۲۶}.

بەم شىۋەيە لەۋكاتەۋە ئىنگلىزەكان كەۋتنە خۇ ئامادەكرىن بۇ پىشۋازى كرىنى ئەۋ لىژنەيەۋ ئامادەكرىنى خەلك لە شارەكانى ئەۋ

^{۲۴} ژىئانەۋە : ژمارە (۱۵) ، ۱۹۲۵/۲/۱۶ .

^{۲۵} د. فاضل حسين : كىشەى ۋىلايەتى موصل ، ۋەرگىرانى ، مەمەد شاكەلى ، سىلىمانى ، ۱۹۹۹ ، ل ۳۰۰ ؛ ئەدمۇندز : كورد و ترك و عرب ، ل ۳۷۴ .

^{*} لە رۆژى ۱۹۱۸/۱۱/۲ (عەقىد لىچمن) گەيشتە شارى موصل و داۋاى لە (عەلى ئىحسان پاشا) ى فەرماندەى ھىزى تورك كىرد چاۋى بە (ۋىلەم مارشال) بىكەۋىت، كە فەرمانى داگىركرىنى ۋىلايەتى موصلنى پىندراۋە، بەپىنى ھەردوۋ بەندى (۱۶،۷) ى ئاگر بەستى (مىندروس) دەبى توركەكان لە موصل بىكىشەۋە، ھەردوۋ سەركردە سەبارەت بە چەمكى (مىزۇپۇتاميا) كە ئايا ۋىلايەتى موصلنىش دەگىرئەۋە؟ كەۋتنە مشتومرەۋە، عەلى ئىحسان پاشا رازى نەدەبوو موصل چۆل بىكات. بەلام دواتر لە ئەستەمبۇلەۋە فەرمانى پىندرا پاشەكشە بىكات و موصل بداتە دەست ئىنگلىزەكان. ئىدى لىرەۋە كىشەى موصل دەستى پىكىرد. (د. فاضل حسين : ھەمان سەرچاۋە، ل ۸، ۲۸).

^{۲۶} د. فاضل حسين : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۷۷ .

ویلايه ته دا بۆ ئه وهی له کاتی هاتنی لیژنه که و پاپرسیه که دا دهنگ بۆ چوونه پال عیراق بدن^{۲۷}.

به لām له هه موو شوینیک زیاتر له سلیمانی ده ترسان ، پییان وابووشه پری یه کلای کهره وه له سلیمانیدا ده کهن ، چونکه ئه و شاره شوینیک بوو سه رپاکی دانیشته وانه که ی کورد بوون ، هه یج که مینه یه کی تیدا نه بوو ، کورده کانی شاره که ش به درێژایی پینج سالی رابردو و به رده وام له شوپشدا بوون دژ به حکومه تی به ریتانیا^{۲۸}. له هه مان کاتیشدا ئاشنایه تیان له گه ل کیشه که دا هه بوو ، بیرو پاشیان له م باره یه وه ئاشکرابوو هه ر له پوژگاری دوه مین حکومداریتی شیخ مه حموددا ، له سلیمانیدا که م و زو ر باس له و کیشه یه ده کرا ، جگه له وه ش پوونا ک بیرانی ئه م شاره به رده وام له و باوه ردا بوون که پیویسته قه له مپه روی حوکمداریه ته که ی شیخ مه حمود ، سه رجه م ویلايه تی موسل بگریته خو ، ئه م راستیه ش له و وتارو نویسانه دا به ئاشکرا ده رده که ویت که له پوژنامه ی (پوژی کوردستان) دا له وه لāmی پوژنامه کانی (العراق) و (نجمه) دا بلا و ده کرانه وه ، بۆ نمونه (پوژی کوردستان) دا وه لāmی نویسنیکی پوژنامه ی (نجمه) ی دا وه ته وه ، که تیایدا چه ند شتیکی نویسه وه سه باره ت به ویلايه تی (موسل) و باسی له وه کرده وه که کوردستان له ولایه تی موسلدا ته نها شاری سلیمانی ده گریته وه ، هه ر بۆیه (م - نوری) له وتاریکدا ، ئه و بۆ چوونا نه به درۆ ده خاته وه و سه ر جه م قه زاو ناحیه کانی (ئاکری ، دهوک ، بارزان ، هه ولێر ، که رکوک ، کفری ، ئامیدی) و ده ورو به ری به نیوچه کورد نشینه کانی ویلايه تی موسل ده ژمیروی و ته نها نا و شاری (موسل) ی لیده رده کات ئه وانی دیکه هه موو به کورد له قه له م ده دات و به کورد زوبانیان ناو ده بات ته نانه ت تورکه کانی ویلايه تی موسلیش به خه لکی کوردستان ده ژمیروی ، چونکه په یوه ستن به کوردستانه وه ، له کو تایي وتاره که شدا

^{۲۷} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الاحزاب السياسيه العراقيه ، ل ۸۹-۹۰. شه دموندز : هه مان سه ر چاوه ، ل ۳۵۶.

^{۲۸} شه دموندز: هه مان سه ر چاوه ، ل ۳۷۳.

بى ترس باس لەو دەکات ، کە هەرگیز ئامادە نین دەست لەم ویلايەتە هەلبەگرن و ئەو مافەش لە بەریتانیا داوا دەکەن^{٢٩}.

تەنانهت (جەمعیەتی کوردستان)^{*} کە مستەفا پاشای یامولکی سەرۆکایەتی دەکرد لە پێکەوتی ١ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٤ دا بروسکەییەکی نارد بۆ (کۆمەڵەی گەلان) و تیایدا دژ بە داواکاریەکانی تورکیا لەم ویلايەتەدا دەستایەو و ئەوێ پەت کردەووە کە هیچ پەيوەندیەك لە نیوان ، کوردو تورکدا هەبێت ، پەيوەستەگی ئاینی نەبێت ، ئەم مەسەلەییەش بە نەمانی خەلافەتی عوسمانی پوچەل بۆتەووەو هیچ پەيوەندیەك لە نیوان ئەم دوو گەلەدا نییه^{٣٠}.

بۆیە ئینگلیز ئەم مەسەلەییە بە گەرمی باسەکردو هەولێ دەدا دانیشتوانی ئەو شارانە ی بۆ ئامادە بکات ، زۆر شیوازو پێگای دەگرته بەر ، لە سلیمانیدا یەکەم هەنگاوی لەم پێناوەدا دەرکردنی رۆژنامە ی (ژیانەووە) بوو . لە پێگای ئەم رۆژنامەییەو دەیویست وا لە کوردهکانی سلیمانی بکات ئەو باوەرەیان لادروست ببێت کە چیدی کوردو تورک ناتوانن پێکەو بەژین^{٣١}.

هەربۆیە کێشە ی ویلايەتی موسڵ یەکیکە لەو بابەتانە ی (ژیانەووە) بایەخی زۆری پێداووە دەیان نووسین و وتاری جۆربەجۆری دەربارە ی بلاوکردۆتەو ، بەشیوەیەك کە هیچ بلاوکراوێکی دیکە ی کوردی ناگاتە ئاستی ژيانەووە لەو بوارەدا . وێرای هەموو شتێك ، ئەم هەلۆیستە ی (ژیانەووە) بۆ ئەو

^{٢٩} پۆژی کوردستان : ژمارە (١٠) ، ١٩٢٣/١/٢٤ .

^{*} ئەم کۆمەڵەییە یەکەم رێکخراوی ناشکرا بوو لە میژووی کوردستانی عێراقدا کە کاربەدەستانی ئینگلیز لەبەر گەلیک هۆ ناچار بوون رێگای کارکردنی پێ بدەن .

جەمعیەتی کوردستان مۆری تایبەتی خوشی هەبوو ، جگە لە ناوێکی وێنە ی (خۆر) یکیشی تێدا هەلکەندراو . (د. کمال مظهر احمد: صفحات من تاريخ العراق المعاصر، ١٢٩ ل).

^{٣٠} د. فاضل حسین : هەمان سەر چاو ، ل ٢٩٩ ؛ د. عبد الستار طاهر شریف : الجمعيات والمنظمات و الاحزاب الكردية في نصف قرن ١٩٠٨ - ١٩٥٨ ، ط ١ ، بغداد ، ١٩٨٩ ، ل ٩٠ .

^{٣١} رەسول ھاوار : شیخ مەحمودی قارەمان ، ب ٢ ، ل ٩٤ .

دهگه پیتسه وه که کورد پقیکی زۆری له که مالیه کان بوو لهو سهرده مه داو بهرژه وهندی کوردیش له مه لهو یسته دا بوو.^{۳۲}

بهر له هاتنی لیژنه که بو سلیمانی، چه دجاریک لیپرسراوانی ئینگلیزو حکومه تی عیراق سهردانی سلیمانان کرد، له وانه (عبدالمحسن السعدون) و) میجره بۆی (راویژکاری وهزاره تی ناوخوو (لۆرد تۆمسۆن) ی وه زیری فرۆکه وانی بهریتانیا، له ۱۹۲۴/۱۱/۱۶ دا (هنری دۆبس) ی نوینهری بالای بهریتانیا له عیراق سهردانی سلیمانی کردو له لایهن پیاو ماقولانی شاره که وه پیشوازی لیکراو سهردانی دام و دهزگاکانی سلیمانی کرد.^{۳۳}

بیگومان به شی زۆری ئەم سهردانه، شیوازیکی دیکه ی ئینگلیزو حکومه تی عیراق بوو، بو کارکردنه سهر خه لکی سلیمانی، ته نانه ت ماوه یه کی که مه بهرله هاتنی لیژنه که ی (کۆمه له ی گه لان)، ئینگلیزه کان له به غدا وه پینمایان بلاو کرده وه بو پیکهینانی چه ند لیژنه یه کی (به رگری نیشتمانی) له هه موو عیراقدا به مه به سستی وروژاندنی هه سستی خه لکی له پیکای خۆپیشاندان و کۆبووونه وه سازدانی بۆنه ی ئاینی و بروسکه ناردن.^{۳۴}

کاتی که لیژنه که له ۱۶ ی کانونی دووه می ۱۹۲۵ دا گه یشته به غدا، به هاندانی بهریتانیا له سلیمانیشدا کۆمه له یه کی سیاسی ئاشکرا به نیوی (جمعیه تی مودافعه ی وه تن) دامه زرا به مه به سستی بهرگرتن له داخوازیه کانێ تورکیا له ویلایه تی موسل داو به هه لبژاردنیکی ئاشکرا ده سته ی بهرپوه بردنی جمعیه ته که هه لبژێردراو به سه روکایه تی (ئه حمه د به گی توفیق به گ) و نه ندامی تی (۱۷) که سایه تی* شاری سلیمانی، که به پوونی له

^{۳۲} د. که مال مه زهر: پیتسه کی ژبان وه، ل ۱۲-۱۳.

^{۳۳} ژبان وه ژماره کانی: (۴) ۱۹۲۴/۹/۱۵؛ (۶) ۱۹۲۴/۱۰/۳؛ (۹) ۱۹۲۴/۱۱/۲۱.

^{۳۴} ئەدمۆندز: هه مان سهر چاوه، ل ۳۶۱.

* نه ندامانی ئەم کۆمه له یه بریتی بوون له: (ئه حمه د به گی توفیق به گ، ره شید مه سستی، پیره میزد، حه مه ی ئه وره حمان ئاغا، شیخ مه حه مه دی گولانی، عزه ت به گی عوسمان پاشا، عه لی عیرقان، حاجی سه عید ئاغا، حه مه دی شاعیر، حه مه به گی قادر پاشا، حاجی برایم ئاغا، میرزا توفیق قه زاز، محه مه د به گی حاجی ره سول به گ، مه حمود ئه فه ندی ره ئیسی به له دیه، فه تاح ئه فه ندی ئه وقات، فایق به گی مه عروف به گ، شه وکه تی عه زمی به گی بابان). (روژنامه ی ژبان وه، ژماره ۱۶- له ۱۹/۲/۱۹۲۵).

پڕۆگرامەکیاندا ئەوەیان ئاشکرا کردووە کەوا مەبەستی ئەم جەمعیەتە پارێزگاری کردنە لە سنووری نیشتمانی عێراق ، کە ویلایەتی موصل تەواو کەریەتی^{۳۵}

ئەم کۆمەڵەیە هەر دوای یەکلایی بونەوهی کیشیەیی موصل هەلۆهشایەوهو لە کارکەوت ئەمەش بەلگەی ئەوەیە کە بەدەستی ئینگلیز دروست کرابوو ، هیچ مۆرکیکی نیشتمانی و نەتەوهی کوردی پێوه نەبوو^{۳۶} .
بەلام وەك پیشتر ئاماژەمان پێکرد ، لە بواری دژایەتی کردنی داواکاریەکانی تورکیا کەس شانی لەشانی وتارەکانی سەر لاپەرەکانی (ژیانەوه) نەدەدا تەنانەت کاتیکی هەوال گەیشته سلیمانی کە (فەتاح ئەمینی عەتار) ی ژن برای شیخ مەحمود ، هاوشانی وەفدەکە دیت بو سلیمانی وەك یاوهرو چاو ساغی تورکەکان ، (عەلی عێرفان) لە وتاریکیدا لە ژیانەوهدا رستیکی قسەو وشەیی ناشرین بە ناوبراو دەلێت و سەرسۆرمانی خوێ نیشان دەدات لەهاتنی لەگەڵ لیژنەکەدا ، تەنانەت هەپەشەیی ئەوەش دەکات کە هەموو سوکایەتیەکی پێدەکریت لە سلیمانیدا^{۳۷} .

(ئەدمۆندن) یش بەهەمان شیوه باسی لەوه کردووە کە گوایه کۆمەڵی لاو لەسلیمانی بە نیاز بوونە کە (فەتاح) هاتە سلیمانی نەوتی رەشی پێدا بکەن^{۳۸} .

هەر ئەو پۆژانە بەر لەهاتنی لیژنەکە (ژیانەوه) هەوائی شارەکانی (هەولێرو موصل) ی بلۆ دەکردهوه ، بەمەبەستی ئاگادار کردنەوهی خەلک لە دەنگ و باسی لیژنەکەو ئاکامی راپرسیەکانیان لەو شارانەدا^{۳۹} . جگە لەوەش

^{۳۵} ژیانەوه : ژمارە (۱۶) ی ۱۹۲۵/۲/۱۹ ؛ کەمال رەئوف محەمەد : جەمعیەتی پیشکەتانی کوردان ، سلیمانی ۱۹۲۶ ، کوردستانی نوێ (۱۶۶۲) ۱۹۹۷/۹/۱۴ .

^{۳۶} کەمال رەئوف محەمەد : جەمعیەتی پیشکەتانی کوردان ، سلیمانی ۱۹۲۶ ، کوردستانی نوێ (۱۶۶۲) ۱۹۹۷/۲/۱۶ .

^{۳۷} ژیانەوه : ژمارە (۱۵) ۱۹۲۵/۲/۱۶ .

^{۳۸} کرد و ترک و عرب ، ل ۲۷۴ .

^{۳۹} ژیانەوه ژمارەکانی : (۱۵) ۱۹۲۵/۲/۱۶ ؛ (۱۶) ۱۹۲۵/۲/۱۹ .

(جهمیه‌تی مودافه‌عی وه‌ته‌ن) به‌یان‌نامه‌یه‌کی بلاو‌کرده‌وه‌و به‌ئاشکرا بانگه‌وازی بو‌ چوونه‌ پالی عی‌راق ده‌کرد به‌بیانوی په‌یوه‌ندی بازرگانی و ئابووری سلیمانی له‌گه‌ل عی‌راقدا ، داواشی له‌ خه‌لکی شاره‌که ده‌کرد که گو‌پراه‌لیان بکه‌ن ، سه‌رپ‌چیکه‌رانیشی به‌ خاین و دوژمنی نیشتمان له‌ قه‌لم ده‌دا^{۴۰}.

چه‌ند پوژیک به‌ر له‌ گه‌یشتنی لیژنه‌که ئه‌دمو‌ندز خو‌ی سه‌ردانی سلیمانی کردو چاوی به‌ (چایمن) که‌وت ، که ئه‌وکات هیشتا سه‌رپه‌رشتیاری ئیداره‌ی شاره‌که بوو . له‌و سه‌ردانه‌دا چاوی که‌وت به‌گه‌وره‌ پیاوان و بازرگانانی شاره‌که ، وه‌ک (شیخ قادری حه‌فید ، ئه‌حمه‌د به‌گی توفیق به‌گ ، حه‌مه‌ی ئه‌وره‌حمان ئاغا) و له‌و دیمانه‌یه‌دا ئه‌دمو‌ندزبان د‌ل‌نیا کردو‌ته‌وه‌ که به‌ ئاشکرا باس له‌ خراپه‌ کاریه‌کانی حکومه‌تی عوسمانی ده‌که‌ن و ئه‌وه‌ش راده‌گه‌یه‌ن که‌خو‌ازیارن له‌گه‌ل عی‌راقدا یه‌کبگرن و نا یا نه‌وی جاریکی دیکه‌ بچه‌وه‌ ژیر ده‌ستی ئه‌و ده‌سته‌لاته‌ی له‌سایه‌یدا تال‌وی زوریان چه‌شتوه‌^{۴۱}.

ئینگلیزه‌کان سلیمانیان زور لاهه‌به‌ست بوو ، چونکه‌ ده‌یانزانی مه‌سه‌له‌ی راپرسی و دواندن‌ی خه‌لکی ئه‌م شاره‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌واندا نیه‌و ناشیت پشستی پی‌ به‌ستن ، خه‌لکه‌که‌ هیشتا ئه‌وه‌یان له‌ یاده‌ که‌ هینده‌ نابیت به‌ زور ئال‌ای به‌ریتانیان پی‌ هه‌لکردن ، د‌و‌ای ئه‌وه‌ی به‌ هه‌موو شیوه‌یه‌که ئه‌وه‌یان په‌تکرده‌وه‌ که‌ بخ‌رینه‌ سه‌ر عی‌راق .

بو‌یه ئه‌دمو‌نز ده‌لیت به‌ریارماندا هو‌کاری ئابووری زه‌ق بکه‌ینه‌وه‌ و لیستی ئه‌و ناوانه‌ش که‌پرسیاریان لی‌ده‌ک‌ری‌ت له‌سه‌ر بنه‌مای که‌سایه‌تی و‌پله‌ و پایه‌ بیت ، بو‌یه ده‌ب‌وایه‌ لیژنه‌که ئاگادار بکه‌ینه‌وه‌ که‌ فه‌رمانبه‌ر و مه‌ئمو‌ره‌کانی شاری سلیمانی پشت گو‌ی نه‌خه‌ن و ته‌نها وه‌ک دارو ده‌سته‌ی حکومه‌ت ته‌ماشایان نه‌که‌ن ، چونکه‌ ئه‌وانه‌ له‌سه‌ر بنه‌مای شو‌ین و پی‌گه‌ی کو‌مه‌ل‌ایه‌ت‌یان بو‌ ئه‌و پله‌ و پایانه‌ ده‌ست نیشان کراو‌ن^{۴۲}.

^{۴۰} ژیه‌انه‌وه‌ ژماره‌ : (۱۷) ۱۹۲۵/۲/۲۳ .

^{۴۱} کرد و ترک و عرب ، ل ۳۶۸-۳۶۹ .

^{۴۲} سه‌رچاره‌ ی پ‌یش‌وو ، ل ۳۳۶ ، ۳۶۷ .

لیژنەکه لە پێکەوتی ۲۷ ی شوپاتی ۱۹۲۵ بە کاروانیکی بیست ئۆتومبیلی گەشتنە سلیمانی^{۴۳} ، ئەندامانی لیژنەکه زۆریان حەز بە بیستنی بیروپای ئەو خەڵکە دەکرد که لە سالانی رابردودا باشتترین بەلگەی سەر بە خۆیی فیکری خۆیان سەلماندبوو ، ئینگلیزهکانیش لای خۆیانەوه ئەو حەقیقەتەیان دەزانی که بیروپاوە قسە ی خەلکی سلیمانی لەگەڵ لیژنەکه دا قسە ی یەکلایی کەرەوێهەر بۆیه ئەدمۆندز هەر لەپێوههولێ ئەوهی دەدا کهوا بارو دۆخی سلیمانی بو ئەندامانی لیژنەکه پوون بکاتەوه تییان بگەیەنیت ، کهسلیمانی ژمارەیهکی کەم لە خەلکانی نەتەوه پەرەوری توند پەوی تێدایه ، بەلام زۆرینهی دانیشتوانەکهی نیشتمان پەرەوری میان پەون حەز بە یهکگرتن دەکەن لەگەڵ عێراقدا ، بە مەرجێک فەرمانبەرانی ناوچهکهیان کوردبن و زمانی کوردی زمانی پەسمی دام و دەزگاگان بێت و لەخوێندنگاگاندا منالان بەکوردی بخوینن ، بەلام بازراگان و خاوەن مولکەکان زۆر بەتوندی لایەن گری چوونە پال عێراق دەکەن بەبێ هیچ مەرجێک چونکه جیا بوونەوه مانای مال وێرانیان دەگەیەنیت ، ژمارەیهکی کەمیش تورکخوای تێدایه ، ئەوانیش خانەنشین و کۆنە مووچەخۆرەکانی سەر دەمی عوسمانین^{۴۴} .

(جەواد پاشا) که یاهوری لیژنەکه و تورک بوو ، لیستیکی دابوو بە ئەندامانی لیژنەکه بە ناوی ئەو کهسانە ی گوايه نێردراون بو سلیمانی بە مەبەستی ئاژاوه نانهوه بۆیه داوایان کردبوو که ئەوانە دوور بخوێنەوه . ناوهکانی نیو لیستەکهش بریتی بوون لە (بابەکر ئاغای پشدهری ، شیخ عبدولقادری سەنگاو ، حاجی شیخ عارفی سەرگەلو ، ئەحمەد بەگی وەسمان پاشای جاف و کەریم بەگی جاف) ، ئەمانەش سەرجه میان لایەنگری ئینگلیز بوون جیاباوەریان بوون ، بۆیه بەهیچ شیوهیهک نامادە نەبوون بەو داوایه ی تورکەکان رازی بن^{۴۵} .

^{۴۳} ژبانه: ژماره (۱۹) ، ۳/۳ ، ۱۹۲۵ .

^{۴۴} ئەدمۆندز : هەمان سەرچاوه ، ل ۳۷۳-۳۷۴ .

^{۴۵} سەرچاوه ی پیشرو ، ل ۳۷۴ .

له بهر گرنگی شاری سلیمانی بریار درابوو هه موو ئه ندمانی لیژنه که له سلیمانی حازرین ، هه ر بویه ئه وانیه دواش که وتبوون په یوه ندیان پیوه کردن له سلیمانی^{۴۶} .

که جگه له (قیرسن ، پۆل تیلکی ، پۆلدۆ و هۆراس بو تالییه) هه ریه که له جه نرال (جواد پاشا) و (کامل به گی) یان له گه لدا بوو وه که نوینه ری تورکیا (نازم به گ نه فتچی زاده) و (فه تاح ئه مین عه تار) یش ، یاوه ریان بوون ، نوینه رانی عیراقیش جگه له (صبیح نشأت) هه ریه که له (چاردین ، ئه دمۆندن) هاوشانی ئه و لیژنه یه هاو بوونه سلیمانی^{۴۷} .

ئه ندمانی لیژنه که دوا ی گه یشتنیان به ناو بازاردا سوپانه وه ، که سیان لی کۆنه بووه زۆر ئاسایی مامه له یان له گه لدا ده کرا ، به لام دواتر نوینه رانی تورکیا نه یان ده ویرا ئه و خانووه ی بۆیان ده ست نیشان کراوه بچنه دهره وه . هه ر ئه و پۆژه بابه کر ئاغای پشده ر به خو ی و سه د سواری چه کداره وه گه یشته سلیمانی^{۴۸} .

لیژنه که ماوه ی سی پۆژ له سلیمانیدا مایه وه و ، گفتوگو ی له گه ل خه لکیدا ده کرد ، به پی ی ئه و لیستانه ی ئاماده کرابوو له لایه ن ئینگلیزه وه پرسیا ری ئاراسته ی دانیشتوانی شاره که ده کرد^{۴۹} ، به لام ئه و لیژنه یه له کاتی راپرسیه که دا فیلتیکیان له خه لکی کرد ، چونکه خه لکی سلیمانی زۆربه یان سه ربه خو ییان ده ویست به لام ئه وان له خه لکیان ده پرسی "ده ته وی له گه ل تورک بژیت یان له گه ل عه رب بژیت ؟ " نه یان ده ووت (سه ربه خو ییت ده وی یان نا ؟) له بهر ئه وه ئه وانیه دوا ی سه ربه خو ییان ده کرد ، وا داده نرا که ره ئیان نه داوه ، ئه وان هه ش که ره ئیان دا بوو به بو

^{۴۶} رسول هاوار : شیخ مه جودی قارمان ، ب ۲ ، ل ۶۳۰ .

^{۴۷} سرچاوه ی پیتشو ، ل ۶۲۹ .

^{۴۸} ئه دمۆندنز : هه مان سرچاوه ، ل ۳۷۵ .

^{۴۹} سرچاوه ی پیتشو ، ل ۳۷۶ .

چۈنى لىژنەكە زۆرەيان دەيىن ئويىست لەگەل عىراقدا يەككىگىرن^{۵۰} .
 لەلەيەكى دىكە شەۋە كوردەكانى كوردستانى باشور ، داۋاي ئەۋەيان
 دەكرد كە ئەگەر بىتتو ئەگەرى دامەزاندنى دەۋلەتتىكى كوردى سەربەخۇ
 لەئارادا نەبىت ، ئەۋا يەككىگرتن لەگەل عىراقدا بە چاك دەزانن^{۵۱} .
 لە سىلېمانىشدا وپراي ئەۋەي خەلكەكەي خوازىارى سەربەخۇيى بوون
 ، بە ئاشكرا سەرجمە دىۋى و گەندەلەكانى حوكمرانى توركيان لەم ۋەلاتەدا
 خىستبەۋە پۈۋ . لەم لايەنە شەۋە بازىرگەنەكانى شارەكە پالېستىكى دىكەي
 بەرىتانىيا و حكومەتى عىراق بوون^{۵۲} .
 دۋاي گەپانەۋەي لىژنەكە پۇرئامەي (ژيانەۋە) باسى لە مىكانىزمى
 كارەكانى لىژنەكە كردوۋە لە سىلېمانىدا ، كە چۈن پىرسىياريان لە سەرجمە
 دانىشتۋانى شارى سىلېمانى كردوۋە ھۆزۈ عەشیرەتەكانى دەۋرەبەرىشىيان
 دواندوۋە ئەۋەيان بۇ ئاشكرا بوۋە كە لە ھەموو لىۋاكەدا كەسىك نىيە زەرەپەك
 ئارەزوۋى ھاتنەۋەي حكومەتى توركيانى لە دۇدا بىت^{۵۳} .
 بەم شىۋەيە لىژنەكە ، دۋاي تەۋاۋ بوۋنى كارەكانى لە سىلېمانى
 گەپايەۋە بەپىي قىسەكانى ئەدمۇندز ۋەلامى خەلكەكە بەدلى ئىنگلىز بوۋ ،
 چۈنكە ھەموو دۇبە توركيان دەنگيان دابوۋ . بەلام ۋەك لە پاپۇرتەكەي
 (قىرسن) دا ھاتبوۋ ، ھەستى نەتەۋايەتى لە سىلېمانىدا لە ھەموو شتىكى دىكە
 زالتىر بوۋ ، خەلكەكەي بە ئاشكرا داۋاي سەربەخۇيى تەۋاۋيان كردوۋە و پىيان
 باش بوۋە لە ژۇر چاۋدىرى بەرىتانىيادا بن ، بەلام ۋەك پىشتىر ئامارەمان پىكرد
 ئەۋان لەكەتلى پىرسىياردىندا ، بۋارى ئەۋەيان بۇ بەرامبەر نەھىشتىۋەۋە كە
 پايەكەي ھىچ سودىكى ھەبىت ، ئىدى ئەدمۇندز سەبارەت بە ئاكامى
 پاپىرسىيەكەي سىلېمانى و بىرۋاپى خەلكى شارەكە دەلىت : " بەتپەپوۋنى
 پۇرگار ئەۋ پاروۋە نانەي (نۇئىل) لەيەكەم ھاتنىدا بۇ سىلېمانى دای بە

^{۵۰} چاۋ پىكەرتن لەگەل مامۇستا (ئىبراھىم تەھمىد) ، كۆمەللى كەلپۇرى كورد ، مامۇستا (ھەمە صالح سەيد) لە پىكەرتى ۱۹۲۲/۲/۱۳ تەخمىمى دارە ..

^{۵۱} د . كەمال مەزھەر : پىشەكى ژيانەۋە ، ل ۱۳ .

^{۵۲} ئەدمۇندز : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۳۷۶ .

^{۵۳} ژيانەۋە : ژمارە (۱۹) ۱۹۲۵/۳/۳ .

خەڵەكە ، خێرەكەى بە چەندان كۆلێرە بۆمان گەپایەووە لەو ساتە ناهەموارو دژوارەى دەوڵەتى عێراقدا^{۵۹}.

لەكوێتیدا لێژنەكە دواى گەپانەوێ پاپۆرتى خۆى پێشكەش كردوو ، بێرێردا كەوا ئەو زەویانەى دەكەوێ خوار هێلى (برۆكسل) * هەو بەریتەووە بە عێراق ، بەلام بۆ ئەم مەبەستە دوو مەرجى دانابوو: -
یەكەم : - عێراق بۆ ماوەى (۲۵) سال لەژێر چاودێرى بەریتانیادا بمینێتەووە .

دووەم : - بارودۆخى تاییبەتى كوردەكان لەبەر چاوبگێرت و داخوایەكانیان پەچاوبگێرت لەوهدا كە فەرمانبەرانى نیوچەكە كوردبن و لەخۆیان بن ، زمانى پەسمى دام و دەزگاوداگاكان كوردی بێت و لەخوێندنگاكاندا بە كوردی بخوێندریت . سەبارەت بەخالى یەكەم (كۆمەڵەى گەلان) بەریتانیای مۆلزم كرد كە بۆ ماوەى (۲۵) سالى دیکە عێراق لەژێر ئینتەدابى خویدا بهێڵێتەووە ، ئەمەش لەرێگای بەستنى پەیمانێكى نوێووە كە لەنیوان هەردوولا بەسەرتیت . بەلام تەنها مەسەلەیهك كە بوو بواریك بۆ خۆپەراندەنەوێ عێراق و بەردەوام نەبوونی ئینتەداب ، مەسەلەى سەرەخۆبى عێراق و بەئەندام بوونی بوو لە (كۆمەڵەى گەلان) كە ئەمەش دواتر بوو بەگورزێك و لەهیواكانى كورد درا ، چونكە (كۆمەڵەى گەلان) نەیتوانى هیچ شیوازو ئامرازێكى وەها بدۆزێتەووە كە حكومەتى عێراق ناچاربكات دواى سەرەخۆبوون ، مامەڵەیهكى باشى كورد بكات لەعێراقدا^{۶۰}.

ئیدی لەكوێتیدا (كۆمەڵەى گەلان) لەپێكەوتى ۱۶ ی كانوونى یەكەمى ۱۹۲۵ دا بێرێردا ویلایهتى موسڵ بخڕیتەووە سەر عێراق .

^{۵۹} كرد و تر ك و عرب ، ل ۳۷۶-۳۷۷ .

* ئەنجومەنى كۆمەڵەى گەلان لە (برۆكسل) ی پایتەختى بەلجیکا كۆبوونەووەیهكى نا ئاسایی ئەنجام دا ، كە یەكەم دانیشتیان لە ۲۷/۱۰/۱۹۲۴ بوو ، بە مەبەستى لێكۆلینەووە لەو ئاژاوەو پیشوویانەى لەسەر سنوردا رۆدەدات . دواى گفتوگۆیهكى زۆر لە ۱۵/۱۱/۱۹۲۵ دا هێلیکیان دەستنیشان كرد بۆ دیارى كردنى سنور ، هەردوو حكومەتى بەریتانیاو تورکیا ئەو هێلیان پەسەند كرد كە بەهێلى برۆكسل ناسرا . (فاضل حسین : هەمان سەرچاوە ، ل ۸۰ ، ۸۲).

^{۶۰} د . عبد الفتاح على يحيى البوتانى : وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية ، ط ۱ ، (ربیل ، ۲۰۰۱ ، ل ۳۳).

باسى دوۋەم كۆمەلەۋ رېڭخراۋە سىياسىيەكانى سىلىمانى ..

دوای چارەسەر کردنى كېشەى وىلايەتى موسل، سىلىمانى بەرپەسمى خرايەۋە سەر عىراق، لىرە بەدواۋە ھەردوۋ ھۆكۈمەتى بەرىتانی و عىراقى پىشتيان كۆردە كوردو داۋاكارىيەكانى، چونكە سىياسەتى بەرىتانيا لە سەر ئەۋە جىگىربىو كە كۆردەكانى باشور لەنىۋ چوارچىۋەى عىراقدا بن بى دىيارىکردنى ھىچ مافىكى سىياسى دىيارىكراۋ ھەربۆيە كاتىك پوناكبىران و نىشتمانپەرورانى سىلىمانى ئەم ھەلۋىستەى ئىنگىلىزىيان بۆ ئاشكرا بوو بەرامبەر بە مافەكانى گەلى كورد لەم پارچەيدەا . دووبارە دەستيان كۆردەۋە بە چالاكى سىياسى نواندن و جم و جۆل.

ئىنگىلىزەكانىش لای خۇيانەۋە دوای يەكلایى بوونەۋەى كېشەى موسل، كەۋتنە خۇ بۆ جىگىر کردنى ئىدارە لە سىلىمانىدا، بۆ ئەم مەبەستە (ئەحمەدبەگى توفىق بەگ) * ى كۆردە مۆتەسەپرىفى سىلىمانى و بەبۆنەى دەست بەكار بونىەۋە (چاپمەن) و تەيەكېشى بۆ خەلكى سىلىمانى خويندەۋە^{۵۶}، و سىلىمانى بە رەسمى ناۋنرا لىۋاى سىلىمانى^{۵۷}. بەم شىۋەيە ھۆكۈمەتى بەرىتانيا دوای ئەۋەى مەبەستەكانى خۇى بەدىھىئا، سەرەتا لەپىناۋ دۇنياكۆردنەۋەى خەلكى سىلىمانى، چەند جارىك ۋە فەدى ھەردوۋ

* يەككە بوو لە پىاۋە ناسراۋەكانى سىلىمانى لە سالى ۱۸۹۸ لەدايكبۋە، خزمایەتى لەگەل پىشدرىيەكاندا ھەبۋە، ئاستىكى خويندەۋارى باشى ھەبۋە، لە رۆزگارى داگىرکردنى ئىنگىلىزەۋە چەند پۇست و پلەۋ پاىيەكى گىرنگى ۋە رگرتوۋە، سالى ۱۹۲۴ دوای داگىرکۆردنەۋەى سىلىمانى كراۋەتە (مەتصرف)ى شارەكە. (نجدة فتحي صفوة: العراق في الوثائق البريطانية، سنة ۱۹۳۶، ترجمة وتحرير مركز دراسات الخليج العربي، جامعة البصرة، ۱۹۸۳، ۵۷).

^{۵۶} ژيانەۋە: ژمارە (۲۰) ۱۹۲۵/۳/۹.

^{۵۷} رەسول ھاۋار: شىخ مەحمود قارەمان، ب، ۲، ل، ۵۶۱.

دلىياكردنه وهى خه لىكى سليمانى ، چهند جاريك وه فدى ههردوو حكومت سهردانى سليمانيان كردوه ، بۇ نمونه له ٤ ى نيسانى ١٩٢٥ (لوردئيمرى) وهزيرى موسته عمه راتى به ريتانيا به ياوه رى ژماره يهك له ئهفسه رانى پايه به رزى ئينگليز سهردانى سليمانيان كردوه وه خه لىكى چوونه ته پيشوازيان ، هيندهى پينه چووه له سهره تاي مانگى مائىس ى ١٩٢٥ (ياسين الهاشمى) سه روك وهزيران سهردانى سليمانى كردوه^{٥٨}. كاتيكيش (كۆمهلهى گهلان) بريارى يهكللايى كه ره وهى خوى راگه ياندو ويلايه تى موسلى له گهل عيراقدا جوتباقه كرد ، له سليمانى ئاههنگيكي گه وه سازكراو جگه له موته سه ريف چهندين پياوى گه وهى نيو دام و دهنگاكانى شاره كه وتاريان خوينده وهو خويندكارانى خويندنگاكان هينرابوونه سه ر شهقامه كان ، به جورىك سه رجه م ژماره (٥٤) ى ژيانه وه بۇ پى و په سمى ئه و ئاههنگه ته رخا ن كرابوو^{٥٩}.

هه ره ئه و سه رده مه به رپوبه رى مه عاريفى كه ركوك سهردانى سليمانى كردوه وه خويندنگايه كى نوپى كردوته وه ، به و خويندنگا تازه يه سليمانى بووه خاوه نى دوو خويندنگا^{٦٠}.

كاتيك پوناكبيرانى سليمانى كه وتنه چالاكى و كارى سياسى كردن ، وهك پيشتر دوو په وت له گوڤه پانه كه دا هه ست پيده كرا ، كه بريتى بوون له په وتيكي ميان په و كه مه به ستيان ته نها به ده سته ينانى جورىك بوو له مافى (ئوتونومى)، به لام په وتى دووم كه سانىكي توند په و بوون و خاوه نى ده يان خه ونى گه وهى نيشتمانى بوون ، جودا بوونه وه دامه زاندى ده وله تى سه ربه خو ئاواتى هه ره پيشينه يان بوو^{٦١}.

له سه ره تادا په وته ميان په وه كه پيان وابوو ده وتوان له سايه ي به ريتانيا دا كاربه كن ، له هه موو مه سه له يهك زياتر گرنگيان به خويندن و خوينده وارى

^{٥٨} ژيانه وه : ژماره (٢٤) ١٩/٤/١٩٢٥ ؛ (٢٦) ١٤/٥/١٩٢٥ .

^{٥٩} ژيانه وه : ژماره (٥٤) ٢٤/١٢/١٩٢٥ .

^{٦٠} ژيانه وه : ژماره (٣٠) ١٠/٧/١٩٢٥ .

^{٦١} د. عبد الفتاح على يحيى البوتانى : وثائق عن الحركة ، ل ٣٤-٣٥ .

دەدا ، بۆ ئەم مەبەستەش دەستەیهکیان (ئەنجومەنی مەعاریفی سلیمانی) یان دامەزراند ، بە سەرۆکایەتی مۆتەسەرپف بەمەبەستی پیشخستنی خویندن و خویندەواری ، بۆ ئەم مەبەستەش لە ڕێکەوتی ١٢ ی تشرینی دوووەمی ١٩٢٥ دا یەکەم دانیشتنیان ئەنجامدا^{٦٢} . جگە لەوەش لە چەند ژمارەیهکی ڕۆژنامەی (ژیان)^{٦٣} دا، داوا لە نوێنەرانی کورد دەکەن لە پەرلەمانی عێراقدا، کە هەموو هەول و کوششیکیان بخەنە گەڕ بۆ پیشخستنی خویندن و خویندەواری لە کوردستانداو ماڵوێستاو پڕۆگرام دابین بکەن و خانەی ماڵوێستایان بکەن و ڕۆژانە کەسێکیان ئەوێستایان بکەن و پاشای سلیمانی زۆر چاک ئەو راستیەیان دەزانێ کە سلیمانی لە هەموو لیواکانی دیکە ی عێراق دواکەوتوترەو لە سالانی ڕابردوودا زۆر ناخۆشی و ئەهەمەتی توش هاتوو^{٦٤} .

ئەو سەردەمە هێشتا کەس نەیدەوێرا بە ئاشکرا خۆی لە قەرە ی هیچ جۆرە چالاکیەکی سیاسی بدات ، هێندە نەبیست ئەندامە کوردەکانی نیو پەرلەمانی عێراقی ، لایەنگیری (عبدالمحسن السعدون) یان دەکردو کەوتیبوونە جم و جۆل ، بەتایبەتی پاش ئەوەی نیوپەرلەمانی ٢١ ی کانونی دوووەمی ١٩٢٦ دا لە نیو پەرلەماندا وتاریکی خویندەو ، بە ئاشکرا داوا ی دەکرد کە مافەکانی کورد لە بەرچا و بگێرێت ، لە دامەزراندنی فەرمانبەرانی کورد لە نیوچە کوردییەکانی ویلايەتی موسڵ و بەرپرسی کردنی زمانی کوردی^{٦٥} .

^{٦٢} ژيانەو: ژمارە (٥٠) ١٩٢٥/١١/٢٦ .

* ڕۆژنامەیهکی سیاسیی ئەدەبیی هەفتانە بوو ، یەکەم ژمارە ی لە ١٩٢٦/١/٢١ ڕاوەبوو، و تا سالی ١٩٣٨ بە بەردەوامی دەردەچوو، دواژمارە ی کە ژمارە (٥٥٣) بوو لە ١٩٣٨/٢/١٠ ڕاوەبوو. (هاریق علی عمر: هەمان سەرچاوه، ل ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦)

^{٦٣} ژيان: ژمارە (٩) ١٩٢٦/٣/١٨ ؛ (١٠) ١٩٢٦/٣/٢٥ .

^{٦٤} ژيان: ژمارە (٨) ١٩٢٦/٣/١١ .

^{٦٥} عبد الرزاق الحسنى: تاريخ الوزارات العراقية ، ج ٢ ط ٧ ، بغداد ، ل ٥٠ : لطفي جعفر فرج عبد الله : هەمان سەرچاوه ، ل ٢٣٦-٢٣٧ .

لەبەر ئەۋەدى ئىنگلىزىز ھۆكۈمەتى عىراق بەھەموو شىۋەيەك چاۋدىرى
 جم و جۆلى پوناكېرانى سېلمانىان دەكرد ، نەدەكرا ، ھىندە بەئاسانى
 چالاكى سىياسى ئەنجام بدرىت ، بۆيە لەسەرەتاۋە نىشتىمانپەرۋەران پەنايان
 بۆتەرەزە كۆمەل و پىكخراۋىك دەبرد كە سىمايەكى سىياسى ئاشكراى نەبىت .
 ھەر بۆيە لە ۱ شىۋاتى ۱۹۲۶ دا بە نوسراۋىكى رەسمى داۋاى مۆلەتى
 دامەزاندنى جەمىيەتتىكىان كىرد بە نىۋى (جەمىيەتى زانستى كوردان) و لە
 ۲۴ شىۋاتى ھەمان سالدۇ پىگيان پىدرا ، لە سەرەتاۋە داۋاكارىيەكە لەلايەن
 سى پوناكېرى سېلمانىيەۋە پىشكەش كرابوو كە برىتى بوون لە (فائق
 مەعرف ، رەفىقى محامى ، رەمى فەتاح) .

ئەم دەستىيە بەئاشكرا لە پەپرەو پىرۋگرامى خۇياندا دانىان بەۋەدا
 دەنا كە بە ھىچ شىۋەيەك دەست لە سىياسەت ۋەرنادەن و ھىچ چالاكىيەكى
 سىياسى نانوئىن ، مەبەستىان بىلاۋكردنەۋەى زانست و زانىارى يە لە
 كوردستاندا لە پىگاي (بىلاۋكردنەۋەى پۇرئامە، نوسىن و ۋەرگىپرانى كىتب،
 كىردنەۋەى قوتابخانە، پۇشنىپىركردنى خەلكى) ، پاش ئەۋەى بەنوسراۋى
 رەسمى لەلايەن ۋەزارەتى ناۋخوۋە ۋەلامىان درايەۋە. لە شەۋى ۳/۲ - ۴ -
 ۱۹۲۶ دا ئاھەنگى كرانەۋەى جەمىيەتى زانستى سازكراۋ لە پىكەۋتى
 ۱۹۲۶/۴/۱۳ دەستى بەپىۋەبەرى جەمىيەت ھەلبىزىدرا كە لەم ناۋانە
 پىكەدەھات :-

۱- ئەھمەدبەگى توفىق بەگى مۇتەسەرىف - سەرۋك .

۲- جەمال بابان - ھاكىم - جىگەر .

۳- شىخ مستەفا قەرەداغى - قازى - ئەندام .

۴- جەمەى ئەۋرەھمان ئاغا - ئەندام .

۵- عىزەت بەگى عوسمان پاشا - ئەندام .

- ۶- غەفور ئاغا - ئەندام .
- ۷- رەمىزى فەتاح - ئەندام .
- ۸- فائق مەعروف بەگ - ژمىريار .
- ۹- رەفىق ئەفەندى - سكرتير^{۶۶} .

گەر ھەلۋەستىيەك لە ئاست ناوى ئەندامانى دەستەي بەرپۈەبەر بىكەين ، دەبىنن سەرجه ميان خەلكى بەرچاۋو فەرمانبەرى خاۋەن پلەو پاينە ، ھىچ مۆركىكى سىياسيان پيۈە ديارنيە ، بەلام دواتر لەسەر دەستى جەمال بەگى بابان ، كە جىگرى سەرۆك بوو ، بەرەبەرە بەرەو بەسىاسى بوون بەكىش دەكراو سىمايەكى سىياسىشى پى بەخىشرا^{۶۷} ، كە دواتر دەبىنن خويندكارانى مەكتەبى شەوانى زانستى ، چ پۆلىكى بەرچاۋيان دەبىت لە جۆشدان و گەرم كردنى راپەپىنى^{۶۸} ئەيلولى بەردەركى سەرا^{۶۹} ، ئەم مەكتەبى شەو ، يەكك بوو لەو خزمەتانەي جەمىيەتى زانستى كە كردبويەو بوئەو كەسانەي بەپۆژ لە بەر كاركردن و نان پەيدا كردن نەيان دەتوانى بخوينن . بەشەو دەچوونە ئەو مەكتەبە .

شايانى باسە ئەندامانى دەستەي بەرپۈەبەرى ئەم كۆمەلەيە ، لەو پۆژگارەدا بەپىي بارودۆخى جولانەۋەي نىشتىمانى پىيان وابوو ھەل و مەرجى نالەبارى كوردستان واپيۈيىست دەكات لە ھەموو شت زياتر بايەخ بە خويندەۋارى و زانست بەدەن ، ئەم رىگايەشيان بە چاكتىن شىۋاز دەزانى بۆ گەيشتن بە كارۋانى پيشكەۋتن و پۆشنىر كردنى كوردەۋارى^{۷۰} . بەلام ئەم

^{۶۶} پۆژنامەي ژيان : ژمارەكانى (۱۱) ۱۹۲۶/۴/۱ ، (۱۲) ۱۹۲۶/۴/۱۲ ، (۱۳) ۱۹۲۶/۴/۲۲

^{۶۷} پى رەش : العراق دولة بالعنف ، ل ۴۴ .

^{۶۸} غەفورى مىرزا كەرىم : كۆمەلى زانستى لە سلىمانى ، ل ۱۱۱ .

^{۶۹} غەفورى مىرزا كەرىم : كۆمەلى زانستى لە سلىمانى ، ل ۱۱۱ .

کۆمەلەیه و پێڕای خزمەتی زۆریان لە شاری سلیمانیدا ، بەلام لە ئاستی پێویستدا نەبوون ، چونکە ئەمان مافی ئەوەیان هەبوو لە دەرەوێ سنووری سلیمانی لە لای جەمعیەتی زانستی دابمەزینن و خزمەت بکەن ، بەلام چالاکیەکانیان لە ئاستی سلیمانی نەچوو دەرەو^{۷۰}.

بەلام دواى ئەوێ نیشتمانپەرەوانی کورد بەگشتی و سلیمانی بەتایبەتی ئەوەیان بۆ دەرکەوت . کە ئینگلیزە دەوڵەتی عێراق هیچ نیاز پاکیهکیان بەرامبەر بە کورد نیە ، کەوتنەوێ خۆئامادەکردن بۆ خەبات کردن ، کە لەو پۆزگارەدا ژمارەیهکی زۆر لە کوردەکانی باکووری کوردستان لە ژێر ستمی کەمالەکان هەڵاتبون و خۆیان گەیاندا بوو بە باشوری کوردستان ، ئەمەش بۆخۆی فاکتەرێکی دیکی ئەو گروپی تێنە بوون کە پوناکبیرانی گرتبوو^{۷۱}.

تەنانهت لە کۆتایی سالی ۱۹۲۵ دا (شیخ مەهدی) برای شیخ سەعیدی پیران سەردانی سلیمانی کرد و وەو ماوێهه کیش لە شارەکه دا ماوێهه ئەمەش کاری کردبوو سەر بە شەکانی دیکی کوردستان^{۷۲}.

بەم شێوێه ، پوناکبیران کەوتنەوێ سەر بیری دامەزراندنی کۆمەلەو پێکخراوی سیاسی بۆ بەرگرتن بە سیاسەتی حکومەتی عێراق و بەریتانیا لەم بوارەشدا چەند کۆمەلەو پێکخراویک لە سلیمانیدا دامەزران کە بریتی بوون لە:-

^{۷۰} چاوی پێکوتن لە گەڵ مامۆستا (نیراهیم ئەحمەد) ، کۆمەلەی کەلبپوری کورد مامۆستا (حەمەد صالح سەعید) لە رێکبوتی ۱۳/۲/۱۹۲۲ ئەنجامی داو ..

^{۷۱} د. عبد الفتاح علی یحی البوتانی : وثائق عن الحركة القومية الكردية ، ل ۳۶ .

^{۷۲} ژێنەرە : ژمارە (۱۵) ۳/۱۲/۱۹۲۵ .

١- جهمعیه تی پیشکه وتنى كوردان :

زانبارى زۆركهم سه بارهت بهم كۆمه لهیه له بهرده ستدايه ، كه له دامه زانندن و پهیره و پرۆگرامى بدوى ، (كریسس كۆچیرا) ئاماژه یهكى سه رپیانه دهكات بۆ ئهم كۆمه لهیه، كه له سالى ١٩٢٦ له لایه ن ئینگلیزه كانه وه كۆمه لهیه كى نهینى به نیوى (پیشكه وتن) ئاشكرا كردوه ، كه به مه به ستى خزمه تكدنى كورد دامه زراوه ^{٧٣}.

جگه له م سه رچاوه یه ش ، (پى ره ش) به هه مان شیوه باس له وه دهكات كه وا كۆمه لهیه ك به نیوى (پیشكه فتى) له لایه ن ئینگلیزه وه ئاشكرا كراوه ^{٧٤}.

به لām ته نها سه رچاوه یه ك كه له به رده ستدا بیّت و به وردى باس له م كۆمه لهیه بكات ، ده ستنوسى كى نیو ئه رشیفه كه ی (مسته فا صائیپ) ه ، له م به لگه نامه یه دا ، ئه وه مان بۆ ئاشكرا ده بیّت ، كه دواى هه لوه شانده وه ی (جهمعیه تی مو دافه عى وه تن)، (جهمعیه تی پیشكه وتنى كوردان) وه ك یه كه مین كۆمه له ی سیاسى نهینى له باشورى كوردستاندا پێكهاته وه ، له پرۆگرامه كه شیاندا ، به ئاشكرا باس له وه دهكهن كه مه به ستیان به دیهینانى مافى ره وای گه لى كورده ، وێپرای ئه وه ی بلاو كرده وه ی زانست و پوناكبیری ئامانجى كى جهمعیه ته كه یانه ، هه رچه نده دامه زری نه رانى ئهم كۆمه لهیه به ریتانیا یان به رپیه رى خویان ناسیوه ، به لām وه ك به لگه نامه كه ئاماژه ی پێده كات له یه كه م هه فته ی دامه زراندىاندا له لایه ن سیخو ره كانى ئینگلیزه وه ئاشكرا كراوه ، پرۆگرامه كه یان وێنه یه كى له بهر گیراوه ته وه و دراوه به مو ته سه رپیفى سلیمانى. ئه مه ش له رێكه وتى ٧ كانوونى دووه مى ١٩٢٦ دا بووه . به لām به حوكمى ئه وه ی ئه ندامانى دهسته ی دامه زری نه رى ئهم كۆمه لهیه به ریتانیا یان به رپیه رى خویان ناسیوه ، پیناچیت شیخ مه حمود هیچ

^{٧٣} كورد له سه ده ی نۆ زده و بیستدا ، وه رگێ پرانى محمد ریانی ، چ ٢ ، ته ه ران ، ١٣٦٩ ، ل ١٨٢.

^{٧٤} العراق دولة بالعنف ، ل ٤٤ .

ئاگاداری ئەم كۆمەلەيە بووبى، ھەرچەندە ناوى ئەندامانى دەستەي دامەزىنەرى ئاشكرانەبوو. ھۆكاریكى سەرەكى زوو ئاشكرا بوون ھەلۋەشاندىنەوھش بۆ ئەو دەگەرپتەوھ كە لە پڕۆگرامەكەياندا باسيان لە (حقوقى مەشروعه) ى كورد كردوو، ئەوكاتەش نە ئینگليزى نە حكومەتى عىراق ئامادەنەبوون بەھىچ شىۋەيەك گوىيىستى ئەم دەستەواژەيە بىن^{۷۵}.

حكومەتى عىراق و ئینگليز نەك پىگايان بە دامەزراندنى ھىچ پىكخراويك نەدەدا، بەلكو، ھەچ كەسيك بۆنى نىشتان پەرورەي لىبھاتايە دووربان دەخستەو، تەنانەت (حاجى مستەفا پاشا يامولكى) كە پىرو پاگەندەي ئەوھى بۆ دەكرا پياوى ئینگليزە، كاتيك دەستەيەك لە پياو ماقولانى سلیمانى و بازىرگانەكان، لای خۆيانەوھ بۆ ئەندامىتى ئەنجومەنى نوینەرانى عىراق ھەلبىژدرا. ۷۶. ۷۶. (شافەيسەل) بە ھەموو شىۋەيەك ئەو مەسەلەيەي رەتكردەوھ نەيھىشت بىيت بە ئەندامى پەرلەمان^{۷۷}.

۲- جەمعیەتى زەردەشتى :-

سەبارەت بە مێژووى دامەزراندنى ئەم كۆمەلەيە، دوو ییروپا ھەيە :

یەكەمیان ئەو پرایەي (مستەفا صائب) ە كە دەلیت : "ئەندازیار بووم لە بەغدا سالى ۱۹۲۶ گەپامەوھ سلیمانى لەگەل چەند لاويكى نىشتمانپەرورەدا، كۆمەلەيەكى نەینیمان دامەزراند بەناوى كۆمەلەي (زەردەشتى)، خۆم بووم بە (موعتەمید)^{۷۸}". بەلام شىخ سەلامى شاعیر لە

^{۷۵} كەمال رەئوف محەمەد : جەمعیەتى پىشكەوتنى كوردان، كوردستانی نوێ، ژمارە ۱۴۶۳-۱۹۹۷/۹/۱۶، ۱۹۹۷/۶/۱۴، ۱۹۹۷/۹/۱۶.

^{۷۶} رۆژنامەي ژيان : ژمارە (۵)، ۱۹۲۶/۲/۱۸.

^{۷۷} كەمال رەئوف محەمەد : جەمعیەتى پىشكەوتنى كوردان، كوردستانی نوێ، (۱۴۶۲).

^{۷۸} ئارام : كۆمەلەي زەردەشت لەمێژووى كورددا، بەیان، ژمارە (۱۹)، ۱۹۷۴، ل ۸.

پېشەكى دىۋانەكەيدا دەلىت : "ئەم كۆمەلەيە لە سالى ۱۹۲۸ دا دامەزراۋە
من بووم بە موعتەمىد" ^{۷۹} . بەلام ھىچ بەلگەيەكى دىكە بۇ سەلماندى
قسەكەي لە ئارادا نىيە ، ھەر بۇيە ، قسەكەي (مستەفا سائىب) كە دەلىت : ئەم
جەمىيەتە لە سالى ۱۹۲۶ دامەزراۋە تا سالى ۱۹۲۹ لە كاردە بوو ،
گەۋاھىيەكى راستترە ^{۸۰} .

دەستەي دامەزرىنەرى ئەم كۆمەلەيە برىتى بوون لە : - (شەۋكەت
بەگى غەزەمى بەگى بابان ، عوسمان فايەق ، فوئاد مەستى ، شىخ سەلامى
شاعىر ، كەرىم سەئىد ، كەرىم شالوم ، غەبدولواھىد نورى ، كامىل خەسەن ،
ئەحمەد غەزىز ئاغا ^{۸۱} و ئىسماعىل خەقى شاۋەيس) ^{۸۲} . شىخ مەحمۇدى
بەرزنجى كاتىك بە ھەۋالى ئەم كۆمەلەيە زانىۋە داۋاي كردوو ، لە
پىزەكانىدا قەبۇل بىرئىت ، ئەۋانىش بە تىكپراي دەنگ بەسەرۋىكى فەخرى
قەبۇلىان كردوو ^{۸۳} .

مەلەبەندى سەرەكى (جەمىيەتى زەردەشتى) لە بەغدا بوو ، بەلام
دوولقى لەسلىمانى و ھەولير بوو و ئامانجى ھەرەسەرەكىان ، بەدىھىنانى
(موختارىيەتى ئىدارە) بوو بۇ كورد ، كە بەگوزارشتى ئەۋسەردەمە ماناي
(ئۆتۈنۈمى) گەياندوو ، لەم پىناۋەشدا دەستى كردوو بە بلاۋكردنەۋەي
بەياننامەۋ پەيۋەندى كردن لەگەل ھۆزو سەركرەدە كوردەكاندا ، لەم بۈارەشدا
نامەيان ناردوو بۇ (مەحمۇد خانى كانى سانان) و (شىخ مەحمۇد) ،

^{۷۹} دىۋانى شىخ سەلام : بەغدا ، ۱۹۵۸ ، ج ۱۵ .

^{۸۰} سىدىق سالىح : كامىل خەسەن ، لاپەرەيەكى ون گۇقارى ھەزار مىرد ، ژمارە (۸) ، ۱۹۹۹ ، ج ۲۹ .

^{۸۱} د . كەمال مەزھەر : صفحات يرويها الأستاذ فؤاد مستى ، التآخى عدد (۱۵۸۲) ،

۱۹۷۴/۱/۲۱ : ئارام : كۆمەلەي زەردەشت لەمىژۋى كوردا ، بەيان ، ژمارە (۱۹) ، ۱۹۷۴ ، ج ۸ .

: سىدىق سالىح : كامىل خەسەن ، لاپەرەيەكى ون ، ج ۱۷ .

^{۸۲} د . كەمال مەزھەر : خىرو بىرى راپۇرنوسىكى كورد ، بەشى دووم ، گۇقارى پەنگىن ،

(۹۰) ، ۱۹۹۶ ، ج ۷۰۶ .

^{۸۳} د . كەمال مەزھەر : صفحات من الماضى ... التآخى (۱۵۸۲) .

جگه له وه، ویستویانه له پښای ته څوم له یوه د ژایه تی پوه تی تور کچیتي و تور کخواکان بکن له کوردستاندا^{۸۴}. ته ناته کاتیځ ښنگلیزه کان ویستیان له سالی ۱۹۲۸ بوم بهستی خوین شینځ مه حمود هان بدن له حکومتی عیراق راپه ریت که ته و کاته له (پیران) داده نیشته، له لایهن (جه معیه تی زمرده شتیوه)، چهنه خالیکیان بوم گه لاله کردووه بویان پوهانه کردووه تاوه کو له سر بنه مای ته وخالانه داواکاریه کانی کورد بخاته به ردهستی ښنگلیزه کان و گفتوگوین له گه لدا بکات^{۸۵}. به لام د. که مال مه زهر به پی ی ته و به لگه نامانه ی به ردهستی که وتووه ده لیت: "څوم له ی زمرده شتی داویان له شینځ مه حمود کردووه که گفتوگو له گه ل حکومت نه کات و له گه لیان پښ نه که ویت، چونکه نیازیان له گه ل کورد پاک نیه^{۸۶}". به لام مه سه له یه که مایه ی تیرامانه له جم و جول و چالاکیه کانی ته م پځخراوه، ته وه یه، که وایان به چاک زانیوه بنکه ی چالاکیه کانیان بگوازنه وه شاری (سنة) له پورژه لاتی کوردستان و چاویان له وه بووه که ئیران یارمه تیان بداو باربویان بکات^{۸۷}. هه روه ها باس له وه ده کړیت که به نیاز بوون له شاری (سنة) پورژنامه یه که چاپ بکن وه زمانه ی جه معیه تی زمرده شت، به نیوی (سخن)^{۸۸}. لیږدها واپیږه چیت دووهیل له پږه کانی ته م څوم له یه دا هه بووه بیت، هیلیکی نه ته وه په روه ر ژيرو کارامه^{۸۹}. هیلی دووه میشت ته وانه بوون که په یوه ندیان به (ناسف ته عزمی سنه یی) ئیران و بالیورخانه ی ئیران له به غدا هه بووه^{۹۰}. لیږدها بوم راستی هه بوونی دووهیل له م څوم له یه دا،

^{۸۴} خیرو بیږی راپورنوسیکي کورد، به شی دووم، گوڅاری پهنګین، (۹۰)، ۱۹۹۶،

ل ۷: نارام: څوم له ی زمرده شت له میژووی کوردا، به یان، ل ۸.

^{۸۵} نارام: سه رچاوه ی پیشو، ل ۸.

^{۸۶} د. که مال مه زهر: خیرو بیږی راپورنوسیکي کورد، ب ۲، پهنګین (۹۰)، ل ۷۰۶.

^{۸۷} دیوانی شینځ سه لام: ل ۱۲: یاداشته کانی شینځ له تیفی هفید، ل ۱۷۹.

^{۸۸} دیوانی شینځ سه لام، ل ۱۸.

^{۸۹} کمال پوهنوف محمهد: مسته فا صائب ته ستیره گه شه ی کورد، سلیمانی، ۱۹۹۸، ل ۱۷.

^{۹۰} کمال پوهنوف محمهد: مسته فا صائب ته ستیره گه شه ی کورد، ل ۱۷.

ده توانین پشت به قسه یه کی فوئاد مهستی بهستین ، که ده لیت : " هندی له پۆشنیران پنیان وابوو ، قورسایی خهبات بگوازینه وه کوردستانی ئێران ، چونکه لاوازترین ئەلقه بوو بۆ سه پاندنی ئێرا دهی کوردو باشترو زیاتر بهر نه کاربوونه وهی ئینگلیز" ^{۹۱} . وا پیده چیت ئەندامانی ئەم هیله کهوتنه ههلهی گه وره وه ، چونکه پروو داوه کانی کو تایی بیسته کان و سه ره تای سییه کان ئەوه یان ده رخست که ئێران ئەولایه نه نیه پشتی پی به ستریت ^{۹۲} .

جه معیه تی زه رده شتی سالی ۱۹۲۹ له لایه ن ئینگلیزه کانه وه ، ئاشکرا کراو کهوتنه دوورخستنه وهی ئەندامه کانی و قه دهغه کردنی ^{۹۳} ، چونکه مه ترسیه کی گه وره ی هه بوو بۆ سه ریان . ته نانه ت (جه معیه تی زه رده شت) پایله ی په یوه ندیه کانی خو ی هینده فراوان کردبو وه ، وێرای ژماره یه کی زۆر له ئەندام و لایه نگرانی په یوه ندی له گه ل هۆزه کورده کانیش هه بووه وه (هه مه وه ندو پشه ده ریه کان) و یستویانه شارو چکه ی ره واندوز بکه نه بنکه یه ک بۆ په یوه ندی به ستن له گه ل کورده کانی باکورد ^{۹۴} . ته نانه ت په یوه ندیان له گه ل کورده کانی (سوریاو لوبنان و ئێران) یشدا هه بوو ، هه ر بۆیه ئینگلیزه کان ئاوه ها به زووی هه لیان وه شانده وه ^{۹۵} .

^{۹۱} د. کهمال مه زهه ر : صفحات من العاضی یرویه ا... التاخی ، عدد (۱۵۸۲) .

^{۹۲} د. کهمال مه زهه ر : خێرو بییری راپۆرنوسیکی کورد ، ب ۲ ، رهنگین (۹۰) ، ل ۶-۷ .

^{۹۳} ئارام : کۆمهله ی زه رده شت له میژوی کوردا ، ل ۸ .

^{۹۴} د. کهمال مه زهه ر : خێرو بییری راپۆرنوسیکی کورد ، ب ۴ ، رهنگین (۹۲) ، ۱۹۹۶ . ل ۷ .

^{۹۵} کهمال ره ئووف محهمه د : مسته فا صائب ، ل ۱۶- .

۳- لقى (خۆيبون) له سلېمانى :-

سالى ۱۹۲۷، سهرانى چهند پيڅراوئىكى سياسى كوردى
 كۆنگرهيه كيان له هاوينه ههوارى (بهمدن) بهست له (لوبنان) ،ئهم كونگرهيه،
 ماوهى (۴۵) پوژى خاياند له ئاكامدا دروست بونى پيڅراوئىكى سياسى
 گهوره و فراوانى ئى كه وتهوه بهناوى (خۆيبون) ^{۹۶}، كه ئامانجى ئهوه بوو سوود
 له شكستهكانى رابردوو وهر بگريئ و له سهر بنه مايهكى نه ته وهيى خهبات
 بكات، ههر بۆيه دوان له دامه زرينه رانى ئهم ريڅخراوه خهلكى سلېمانى بوون،
 به نيوى (كهريم شالوم) و (كاميل حهسهن)، كه پيڅهوه له بهغداوه بهرهو شام
 بهري كه وتبون و چوبوونه (به يروت) و پاش به شداربونيان له كونگرهيه
 دامه زراندى (خۆيبون) گهراونه تهوه بهغداد، كه ئهوكات (كاميل حهسهن)
 ئهفسهر بووه له پريزهكانى سوپاي عيراقدا، ههر بۆيه خۆيبون وپراي لقهكانى له
 سوريا و لوبنان و ئهمهريكا و چهند ولاتيكي ئههروپى، لقيكي له شارى
 (سلېمانى) هههوه ^{۹۷} كه بو خوشاردنه وهو شوينه ونى ناويان ليناوه (شوعبهيه)
 فيدائى ژماره يهك ^{۹۸}

ئهندامانى لقى سلېمانى كومهلهى خۆيبون له ژماره يهك پوناك بيرى
 كورد پهروه پيڅه هاتييون وهك:

۱- مستهفا صائيب	- سهروكى لق
۲- شيخ سهلامى شاعير	- سكرتير
۳- غهنى شالى	- ئهمين صندوق
۴- عوسمان فايهق	- ئهندام
۵- عهلى عيرقان	- ئهندام

^{۹۶} د. عبد الستار طاهر شريف : ههمان سهرچاوه ، ل ۶۴ : زنار سلوبى : ههمان سهر چاوه ،
 ل ۱۲۴ : بلهچ شيركو : كيشهئى ميژينه وئىستاي كورد ، وهرگيراني ، محمد حمه باقى ، ۲،
 كوردستانى عيراق ، ۱۹۹۲، ل ۸۸ : لازاريف واخرون : الحركة الكردية فى عصر الحديث ، ل ۱۶۴ .

^{۹۷} سديق سالح : كاميل حهسهن ، لاپهريهيكى وون گوڤارى ههزار ميژد ، ژماره (۸) ، ل ۲۰ .
^{۹۸} د. كهمال مهزههر : خيرو بيژى راپورنوسيكى كورد ، ب ۱ ، پهنگين ژماره (۸۸) ، سالى
 ۱۹۹۶ ، ل ۱۴ .

- ٦- فوئاد مهستی - ئەندام
- ٧- کەریمی سه عید بهگ - ئەندام
- ٨- سهید ئیبراهیم - ئەندام
- ٩- شیخ عەزیز ئەفهەندی - ئەندام
- ١٠- واحید ئەفهەندی، - ئەندام
- ١١- عەلی ئاغا، - ئەندام
- ١٢- حاجی صالح، - ئەندام
- ١٣- عەزەمی بهگی بابان، - ئەندام
- ١٤- شه وکەتی عەزەمی بهگی بابان، - ئەندام
- ١٥- جەلال فەتاح ئەفهەندی، - ئەندام
- ١٦- ئەحمەدی عەزیز ئاغا، - ئەندام
- ١٧- شیخ مەرف، - ئەندام
- ١٨- کەریم شالوم، - ئەندام

لیڤه دا د. که مال مه زهەر، به پئی ی به لگه نامه ی به ردهستی ده لیت :
 ههژده کەس بوون^{٩٩}، به لام وهك پيشتر ئا ماره مان پيکرد (کاميل حەسەن) ی
 ئەفسەری سوپای عێراقیش له دەستە ی دامەزێنەری ریکخراوه که دا بووه^{١٠٠}،
 هەر بۆیه پئی تیناچیت، ناوبراو له دەستە ی به رپوه بهری لقی سلیمانی دا
 نه بوو پیت. که واته ده بیئت دهستە ی به رپوه بهر له ههژده کەس زیاتر بوو بن.
 ئەندامانی ئەم لقه له نیو خۆیاندا له سلیمانی دهسته وازه ی (سجوق
 ئەسینین) یان وهك نهین ی به کارهێناوه بۆیه کتر ناسینه وه، که ئەم
 دهسته وازه یه واته ها تووین سجوق بکړین^{١٠١}. پیده چیت له م نه ریت ه یاندا
 لاسایی (ماسونیه کان) یان کرد بیته وه.

ئەم دهسته وازه نهین ه ش بۆ خۆی به لگه یه کی دیکه یه، که ئەندامانی
 ئەم لقه ژماره یان زۆر بووه وه موویان یه کتر یان نه ناسیوه. بۆیه له نیو
 خۆیاندا بۆ یه کتر ناسینه وه لیك ئاشکرا بوون، په نایان بۆ نهین ی بردووه.

^{٩٩} سەر چاوه ی پیشوو، ل ١٤.

^{١٠٠} سدیق سالح: کامیل حەسەن، لاپه ریه کی ون، گو قاری هه زار میڤرد، ژماره (٨)، ل ٢٠.

^{١٠١} د. که مال مه زهەر: خێرو بیڤری راپۆرنوسیکی کورد، ب ١، په نگین ژماره (٨٨)، سائی

باسى سىيەم

راپەرىنى ۶ ى ئەيلولى ۱۹۳۰ (بەردەرگى سەرا) : -

۱- ھۆكەرەكانى راپەرىنەكە :-

حكومه‌تى عىراق تا دەھات زياتر پىشتى لە بەلئىنەكانى خۆى دەکرد ، سەبارەت بەكورد كە دەبوايە بەپيى راسپاردەكانى ليژنەكەى (كۆمەلەى گەلان) بۆى دەستەبەر بکردايە^{۱۰۲}.

بەم شىۋەيە جاريكى دىكە ھەل و مەرجىكى واھاتە كايەوھ كە گەلى كورد بەگىشتى و خەلكى سلیمانی بەتايبەتى بى دەنگ نەبن لەناستیدا و بكەونە گەپ، ھەرچەندە لە ئەنجامى راودوونان و چاودىرى بەردەوام يەك لە دواى يەك كۆمەلەو رېكخراوھ كوردیەكانى سلیمانی ئاشكرا دەبوون و ھەلەدەوشىنرانەوھ .

لەو رۆژانەدا (ئەحمەد بەگى توفيق بەگ) مۆتەسەپىقى سلیمانی بوو بارودۆخى شارەكە باش نەبوو .

وا پىدەچىت كە ناو براو نەياری زۆر بوپىت ، چونكە خەلكى لە كۆپو كۆبونوھەكانى خۆياندا بە خراپە باسيان دەکرد و ئىدارەكەيان بەدل نەبوو^{۱۰۳} . سەبارەت بە بى بەلئىنى حكومەتى عىراقىش ، ئەوا لە كاتىكدا دەبوايە فەرمانبەران و موچە خۆرانى نىۋچە كوردیەكان . لە كوردەكان خۆيان بىت ، كەچى لەكۆى (۷۳۱) فەرمان بەر تەنھا (۳۲۴) يان كورد بوون ، ئەوانى دى كە عەرەب و توركمان و ئاسورى بوون^{۱۰۴} .

ھەر ئەمەش واىكرد پەرلەمانتارە كوردەكان ، چەند جاريك ياداشت پيشكەش بە سەرۆك وەزيرانى عىراق ونوى نەرى بالای بەرتانیا لە عىراق

^{۱۰۲} د. عبد الفتاح على يحيى: وثائق عن الحركة القومية الكوردية ، ل ۳۲ : محمد ئەمىن زەكى

: دوو تەقەلاى بىسود ، گۆقارى ھەزار مۆرد ، ژمارە (۴) ۱۹۹۸ ، ل ۶۲ .

^{۱۰۳} د. كەمال مەزھەر : خىرو بىرى راپۆرنوسىكى كورد ، رەنگىن (۹۲) ، ل ۷ .

^{۱۰۴} ھەلەدەوشىنرانەوھ : ھەمان سەر چاوە ، ل ۱۸۸-۱۸۹ .

بىكەن و تىيىدا داۋاي جىيە جىيە كىردى راسپاردەكانى (كۆمەلەي گەلان) بىكەن ، بەلام داۋا كەيان پىشت گۆي دەخرا^{۱۰۵} .

بۇ نمونه لە رېكەوتى ۴۱ نىسانى ۱۹۲۹ دا شەش پەرلەمانتارى كورد لە ئەنجومەنى نوينەرانى عىراقدا ياداشتىكى گرنگيان دا بە سەرەك وەزىرانى عىراق ، دەربارەي مافەكانى كورد .

جاريكى دىكە لە سالى ۱۹۳۰ دا دوو بارە نوينەرانى كورد راپورتىكيان پىشكەشى نوينەرى بالا كىرد ، بەلام دووبارە ئاۋرپان لىنە درايەۋە ، بۇ جارى سىيەم لە مانگى ئازارى ۱۹۳۰ دا ھەمان دەستە راپورتىكى دىكەيان پىشكەش بە سەرەك وەزىرانى عىراق كىرد و داۋاي جىيە بەجىي كىردى بىرپارەكانى كۆمەلەي گەلان يان دەكرد ، ناۋەپۇكى راپورتەكە چەند داۋاكارىيەكى تىدا بوو كە بىرتى بوو لە :-

۱. دروست كىردى لىۋايەكى نوئى ، كە (دھوك) مەلەندەكەي بىت .

۲. دامەزاندنى بەرپۆۋە بەرايەتى مەعارىفى كوردستان ، كە بەرپۆۋە بەرەكەي كورد بىت ...

۳. يەكخستنى ئىدارەي ھەر چوار لىۋاكە (سلىمانى ، كەركوك ، ھەولير، دھوك) .

۴. تەرخان كىردى بودجەي تايبەت بۇ كوردستان^{۱۰۶} ....

بەلام داۋا كارىيەكانى نوينەرانى كورد بوو بوۋە ھۆي ئارەزايى و گلەيى عەرەبە ناسىۋنالىستەكان كە (ياسىن الھاشمى) سەرۋكى (حزب الشعب) نوينەرەيەتى دەكردن^{۱۰۷} .

ئىدى ئەم بارو دۇخە ۋاي كىرد لەكۆتايى بىستەكاندا بىزوتنەۋەي كوردەيەتى بە گروتىنىكى نوپۋە بىتەۋە نپو گۆرەپانەكە^{۱۰۸} .

^{۱۰۵} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۳ ، ل ۶۴ .

^{۱۰۶} سەر چاۋەي پىشۋو ، ل ۶۵-۶۶ .

^{۱۰۷} د. عبد الفتاح على يحيى : وثائق عن الحركة القومية الكردية ، ل ۳۳ .

^{۱۰۸} د. كەمال مەزھەر : كورد لە دروشمى پىشۋە پاشايەتيدا ، رەنگىن ، ژمارە (۱۱۰) ، ۱۹۹۸ ، ل ۱۰ .

وهك له بهلگه نامهیهكى ئینگلیزدا ئاشكرا دهبیئت ، ههندیك له پهلهمانتاره كوردهكان پێیان وا بووه ، بهریتانیا سیاسهتی له ئاست كورددا گۆڕیوه و بهنیازه مافهكانی گهلی كورد دهسته بهر بکات ^{۱۰۹} .

بهلام کاتیك دهنگو باسی ئهوه بلاو بوتهوه كه گفتوگو له نیوان حومهتی عێراق و بهریتانیدا لهئارا دایه بهمه بهستی مۆرکردنی پهیمانامهیهکی نوێ ، كه دهبیئت به پێی ئهوه پهیماننامه نوییه ئینتیدایی ئینگلیز له عێراقدا کووتایی پێیئت و عێراق بیئت به ئەندام له (کۆمهلهی گهلان) دا ، ئهوه بوو له پێکهوتی ۳۰ حوزهیرانی ۱۹۳۰ دا پهیمانکه مۆر کرا ^{۱۱۰} .

بهلام کاتیك ناوهڕۆکی پهیمان نامهکه بلاو بوو بووه ، دهرکهوت كه به هیچ شیوهیهك باس له كوردو مافهكانی ناکات ، ئەمەش وای کرد ، ژمارهیهکی یهكجار زۆر سکاڵو بروسکه و بیر خهروهو ئاراستهتی سههرهك وهزیرانی عێراق و مندوبی سامی بهریتانیا (ههمفرین) بکریئت ^{۱۱۱} .

كه له ههندیکیاندا به ئاشكرا داوای پێکهێنانی حومهتیکی سهربهخۆی كوردی دهكهن له ژێر سایهی (کۆمهلهی گهلان) دا ^{۱۱۲} .

جگه له مانهش چهندین بروسکهو یادداشتی دیکه له لایه ن گهوره پیاوان و پوناکییرانی كوردی خهلكی سلیمانیهوه ئاراستهتی (کۆمهلهی گهلان) كراو تیایدا داوای دهسته بهر کردنی مافهكانی گهلی كوردیان دهکرد ، لهم ههلمهته شدا (چهپسه خانی نه قیب) پۆلی بهرچاوی ههبوو ^{۱۱۳} .

تهنانهت به سهروکایهتی (چهپسه خانی نه قیب) له ۱۹۳۰/۶/۲۸ دا (کۆمهلهی ئافرهتانی كورد) پێکهاتوو له سلیمانییدا و (چهپسه خانی

^{۱۰۹} پهسول هاوار : شیخ مهحمودی قارهمان ، ب ۲ ، ل ۶۰۶ ؛ جلال الطالبانی : ههمان سهراچاوه ، ل ۱۰۱ .

^{۱۱۰} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۲ ، ل ۲۱ .

^{۱۱۱} سهراچاوهی پێشوو ، ل ۵۹ .

^{۱۱۲} سهراچاوهی پێشوو ، ل ۶۰ .

^{۱۱۳} یادداشتهكانی شیخ قادری حنفید ، ل ۶۴ .

غېرقانەفەنى) * خېزىنى جىمىل صائىب ، سىكرىتىرى بۈۋە ، بارەگاشىيان
 ۱۱۴ ھەبۈۋە

چالاكىيەكانى پوناكېيرانى سىلىمانى لەو پۇژانەدا تەنھا لە سىلىمانىدا
 قەتئىس نەبۈۋە ، بەلكو پوناكېيرانى ئەم شارە لە شوئىنەكانى دىكەش شوئىن
 پەنجەيان دىياربۈۋە ، بۇ نەمونە لە سالى (۱۹۳۰) لە موسل (ئىسماعىل حەقى
 شاۋەيس و مەحمود جەۋدەت و فائق كاكە ئەمىن و مەمەدەلى كوردى و
 ئەمىن رەۋاندوزى) رېكخراۋىكى نەئىيان پىكەئىنا بە نىۋى (كۆمەلەي
 پىشكەۋتنى كوردان) * مەمەبەستى ھاندانى كورد بۇ داۋاكردى مافە
 رەۋاكانى ، لەم پىناۋەشدا پەيۋەندىيان كوردۈۋە بە پوناكېيران و سىياسەت
 مەدارانى كورد لە شارەكانى دىكە ، ۋەك (رەفىق حەلى ، ئەمەد خۋاجە ،
 ئەمەد فەخرى) و داۋايان لىكرىدون لىكى كۆمەلەكە لە شارەكانى دىكە
 دابمەزىتەن ۱۱۵

پۇژگارى پىش ۶ ى ئەيلول بارو دۇخى سىلىمانى زۆر ئائارام بۈۋە و
 خەلكى دىگىرو پەست بۈۋە ، چۈنكە پەيمانى ۱۹۳۰ مافى كوردى فەرامۇش
 كرىدۈۋ ۱۱۶

جگە لەۋەش فاكتەرىكى دىكەى ناھەموارى بارودۇخى سىلىمانى ، بۇ
 ئەۋ قەيرانە ئابۋورىيە گەراۋەتەۋە كە كوردستان و غىراقىشى گرتبۈۋە ،
 لەئاكامى كىشە ئابۋورىيەكانى جىھان كە لەسالى ۱۹۲۹ بە داۋە جىھان
 گىرۋەدى بۈۋە ، بىگومان لە ھەموۋان زىاتر چىنى ھەژار پۈۋەپۈي

* كچى غېرقانەفەندى يەۋ خېزىنى (جەمىل صائىب) ۵، لەسالى ۱۹۰۲ لەسالىمانى لە
 بىنەمالەيەكى ئايىنى لەدايك بۈۋە، ئىنكى رۆشتىر و خۆندەۋار بۈۋە لە زۆرىيە
 روداۋەكانى سەردەمى خۇيدا رۆلى بىنىۋە، (دەرخشان جەلال حەفەيد: ھەمان
 سەرچاۋە، ۷۲).

۱۱۴ رەسول ھاۋار : شىخ مەحمۇدى قارەمان ، ب، ۲، ل ۶۰۳ .

* ئەم كۆمەلەيە جىاۋازەلەۋ كۆمەلەيە لە سالى ۱۹۲۶ لە سىلىمانى پىكەتۈۋە (تۈيۋەر).

۱۱۵ د. كمال مەزھەر : الاستاذ اسماعيل حقي شوايس يروى صفحات من نضاله ، التاخى ،
 ژمارە (۱۴۶۰) ۱۹۷۳ .

۱۱۶ رەسول ھاۋار : شىخ مەحمۇدى قارەمان ، ب، ۲، ل ۷۱۰ .

نه هامة تیه کانی ببوو ، بازاری کوردستان کز ببوو ، نرخى توتن له کوردستاندا شهش هیندەى جار ان دابه زیبوو، ئەم حالتهش زۆر به خراپی به سەر گوزەرانى خەلکیدا شکابوووه ^{۱۱۷}.

لهو پۆژگاره دژواره دا ، حکومهتى عێراق له پێکهوتى ۱۱ ی مایسى ۱۹۳۰ دا (توفیق وههبى) کرد به مۆتەسەرپى سلیمانى له شوێنى (ئەحمەد عوسمان ههولێرى) ^{۱۱۸}.

خەلکى سلیمانى هاتنى (توفیق وههبى) یان زۆر لا خوشبوو ، خەلکانىکى زۆیش چوون بۆپیشوازی کردنى ، ئەو ماوهیهش که له سلیمانى بوو پۆلیکى بهرچاوى بىنى له برهوپێدانى چالاکی پۆشنیبرى و سیاسى بۆ داواکردنى مافهکانى کورد ^{۱۱۹}.

بۆیه ئینگلیزهکان و حکومهتى عێراقیش پێیان وابوو ، ناو براو پۆلیکى سهرهکى ههیه له هاندانى خەلکى سلیمانى بۆ بهشداری نهکردن لهو ههلبژاردنهى به نیازبوون بۆپێکهێنانى پهڕلهمانى نوێ له عێراقدا ئەنجامى بدن ، له کاتیکیدا وهك خۆی بۆ (پهسوول هاوار) ی باس کردوو ، ئەو پۆلهى نهبووه ^{۱۲۰} ، ئەو کاتهش حکومهتى عێراق ئەو ههلبژاردنهى زۆر لاهههست بوو ، چونکه بهپێی فهرمانیکی (فهیسهل) له ۱/۷/ ۱۹۳۰ دا پهڕلهمان ههلهوهشیندرا ببوو ، دهباوایه له ماوهى دوو مانگدا پهڕلهمانى نوێ ههلبژێردرێت و پهیماننامهى نوێ مۆر بکات ، ههر بۆیه له ۲۱/۸/ ۱۹۳۰ دا لهسەر کار لایان بردوو بانگیان کردوه بۆ بغداد ، له شوێنى ئەو (گاوان) ی موفهتیشى ئینگلیز کرایه وهکیلى مۆتەسەرپ ^{۱۲۱}.

^{۱۱۷} نازک محمد عبدالرحمن : پاپهرینی شەشى ئەیلول و پەنگدانەوهى له شیعری کوردیدا ، نامهى ماستەر ، کۆلیژی ئین رشد ، زانکۆی بهغدا (بلاونه کراوه تهوه) ، ۱۹۹۸ ، ل ۱۹.

^{۱۱۸} جهمال بابان : شارە گەشاوهکەم ، ب ۲ ل ۲۷۴.

^{۱۱۹} ئەوشیروان مستفا ئەمین: کوردستانی عێراق سهردهمی قهلهم و موراجهعات (۱۹۲۸-۱۹۳۱)، سلیمانی، ۱۹۹۹، ل ۵۳ ؛ میرزا ئەمین مەنگوپی : ههمان سهراچاوه ، ل ۱۸.

^{۱۲۰} پهسوول هاوار : شیخ مەحمودی قارهمان ، ب ۲، ل ۷۱۵-۷۱۶.

^{۱۲۱} پهسوول هاوار : شیخ مەحمودی قارهمان ، ب ۲، ل ۷۱۴ ؛ معروف چیاوک : ماسات بارزان المظلومه ، ط ۲، ۲۰۰۱، ل ۸۶.

لەو سەرۋەندەدا ، پوناكىران و پىياو ماقولانى سىلىمانى بە مەبەستى خۇرپىكخستىن ئەكەۋنەۋە خۇيان و چەند جارى لە مالى (عەزىمى بەگى بابان) كۆدەبنەۋە سەبارەت بە دوا پۇژى كورد دەدوین ، بەتایبەتى دواى تەۋابوۋنى ئىنتىدەب و سەرۋەخۇيى عىراق ، دواى پراۋىژ كوردن لە ناو خۇياندا ، دەستەيەك پىكدىنن بە ناۋى (ھەيئەتى ۋەطەنىيە) و عەزىمى بەگى بابان ھەلدەبژىرن و دەبىتە سەرۋىكان ، ئەم ھەيئەتە باۋەپى بە بەكارھىنانى توندو تىژى نەبوۋە ، ۋەكو عىزەت بەگى جاف وتوۋىەتى "ئەم جارە سىلاح و تەنگمان قەلەم و موراجەعاتە " ئەمانە پەيوەندىەكى فراۋانىشىيان لەگەل سەرەك ھۆزە كوردەكان دروست كرد ^{۱۲۲}

لەمانگى تەمموزى سالى ۱۹۳۰ دا ئەمىر (غازى) سەردانى سىلىمانى كرد بە مەبەستى ھىۋر كوردنەۋەى خەلكەكەى ، بەلام بەر لەۋەى بگاتە سىلىمانى، (ھەيئەى ۋەطەنىيە) بەم بۆنەيەۋە بەياننامەيەكى دەر كورد و تىايدا مافەكانى گەلى كوردى خستبوۋە پىش چاۋ و داۋاى خۇ ئامادە كوردنى كرد بو خۇ پىشاندانىكى ھىمانە ، كاتىك ئەمىر (غازى) گەيشتە ناو شار و پىشۋازى لىكرا لە لايەن حكومەتەۋە ، جەماۋەر بە پىپىۋانىكى ھىمانەۋە لەسەر خۇ و ئارام لە بەر دەر كى سەرادا كۆبۈنەۋە و داۋاى مافى كوردىان دەر كورد ، لە برى جەماۋەرىش ھەر يەك لە (مىزا تۇفيق قەزاز) و (پەمىزى فەتاح) داۋاىيان لە (غازى) كرد دەنگيان بگەيەنئە دەسەلاتداران ^{۱۲۳}

لەم كاتەدا حكومەت پەلەى بوو دەبۋايە لە ۱۰ ئەيلۋى ۱۹۳۰ پروسەى ھەلبژاردن كۆتايى پى بىنىت ، تاۋەكو پەيماننامەكە مۇر بكات ^{۱۲۴} . ھەر بۆيە ئەم بارودۇخە نالەبارە لە بەرژەۋەندى حكومەتدا نەبوو ، ھەر ئەمەش وايكرد لە ۵ ئابى ۱۹۳۰ بىر يارىدەن كەۋا ھەيئەتتىكى ھاۋبەش لە حكومەتى عىراق و بەرىتانىا سەردانى شارە كوردىەكان بكن ، بو ئەم مەبەستەش ھەريەك لە (جەفەر عەسكەرى) جىگىرى سەرەك ۋەزىران و

^{۱۲۲} نەۋشېروان مستەفا ئەمىن : سەردەمى قەلەم و موراجەعات ، ل ۵۵ .

^{۱۲۳} سەرچاۋەى پىشۋو ، ل ۵۷ .

^{۱۲۴} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۲ ، ل ۶۷ .

(جه ميل مه دفعه‌ی و جه مال بابان) به‌یاوهری (میچهر یانگ) ی وه کیلی نوینهری بالای ئینگلیز له عیراقدا ، گه‌یشتنه کوردستان و سهرتا چونه که‌رکوک ، دوا‌ی بیستنی بیروپای خه‌لکه‌که‌ی ، ئینجا پرویان کرده هه‌ولیر ، له‌ویش به‌همان شیوه دیدنه‌ی خه‌لکی شاره‌که‌یان کردو گوییان له بیرو بۆچونیان گرت ، ئه‌وه بوو (خدر به‌گی دزه‌یی) هه‌ستایه سهرپی و ووتی "خه‌لکی سلیمانی چیان ده‌وێت ئیمه‌ش ئه‌وه‌مان ده‌وێت"^{۱۲۵} له دوا وێستگه‌دا گه‌یشتنه سلیمانی له پێکه‌وتی ۱۰ ی ئابی ۱۹۳۰ خه‌لکیکی زۆر له‌پیش‌سوازیاندا راوه‌ستابوون ، داوا‌ی سهر به‌خوییان ده‌کرد له ژێر سایه‌ی به‌ریتانیدا^{۱۲۶} . (هه‌یه‌تی وه‌طنیه‌) ئاماده‌ بوون و (په‌مزی فه‌تاح) یان ده‌ستنیشان کرد که له‌بری ئه‌وان له‌گه‌ڵ وه‌فده‌که‌دا بدوێت ، یه‌که‌م جار سهره‌ک وه‌زیرانی عیراق قسه‌ی کردو دوا‌ی ئه‌ویش (میچهر یانگ) ، به‌همان شیوه و ته‌یه‌کی خوینده‌وه ، ده‌ست به‌جی و وشه به‌وشه ده‌کرا به‌کوردی ، دواتریش بۆ جاری دووهم جه‌عفر عه‌سکهری قسه‌ی کردو ، به‌ئینی دا که حکومه‌تی عیراق گفته‌کانی خۆی له‌ پیش چاو ده‌گریت ، به‌لام ئه‌وه‌شی به‌ ئاماده‌ بووه‌کان راگه‌یاند که دژی هه‌موو وێست و داخوازیه‌کیشن ، که مه‌ترسی هه‌بیّت بۆ سهریه‌کیتی خاکی عیراق^{۱۲۷} .

له وه‌لامدا (په‌مزی فه‌تاح) به‌ر په‌رچی قسه‌کانی سهره‌ک وه‌زیرانی دایه‌وه‌و داوا‌ی دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی سهر به‌خۆی ده‌کرد بۆ کوردستان ، ئه‌و حکومه‌ته‌ش که بۆ کورد پێکه‌ده‌یه‌نریت پێویسته به‌خێتته نیو خاله‌کانی په‌یماننامه‌که‌ی (۱۹۳۰) هه‌ ، به‌لام (میچهر یانگ) به‌ سهرسورمانه‌وه ئه‌وه‌ی راگه‌یاند که ئه‌وان سهردانی هه‌ولێرو که‌رکوکیان کردووه ، به‌لام جگه‌ له سلیمانی که‌س داوا‌ی جیا‌بوونه‌وه‌ی نه‌کردووه .

نوینهرانی حکومه‌ت له‌و گفتوگۆیه‌دا ده‌یانویست به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک ، قه‌ناعه‌ت به‌ نوینهرانی (هه‌یه‌تی وه‌طنیه‌) بکه‌ن که‌وا ناکریت کوردستان له

^{۱۲۵} معروف چیاوک : هه‌مان سهرچاوه ، ل ۸۴ .

^{۱۲۶} میرزا ئه‌مین مه‌نگوپی : هه‌مان سهرچاوه ، ل ۱۴ .

^{۱۲۷} نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین : کوردستانی عیراق سهرده‌می قه‌له‌م و موراجعه‌ات ، ل ۵۸ .

(عيراق) جىيايىتەۋە ، چۈنكى پەيۋەستى ئاينى و بەرژەۋەندى ئابوورى لە نىۋانىاندا ھەيە ، لە بەرامبەريشدا (ھەيئەتى ۋەطەنىيە) بە ھەموو شىۋەيەك ئەۋەدىان پەت دەكردەۋە كە لەگەل عىراقدا جوتباقە بكرىن ، ئىدى كاتىك ۋەفدەكەى حكومت زانى قسەكردن لە گەل خەلكى سلىمانىدا ھىچ ئاكامىكى نىيە كە لە بەرژەۋەندى حكومەتى عىراقدا بىت ، كۆيۈنەۋەكە كۆتايى پىھىنراۋ ^{۱۲۸} لە پىكەۋتى ۱۲ ى ئابى ۱۹۳۰ دا ۋەفدەكە گەپرايەۋە بۇ بەغدا ^{۱۲۹} .

ھەرئەۋ پۇژانە بەر لە پودانى كارەساتى ۶ ى ئەيلول ، حكومەتى عىراق لاي خۇيەۋە ، ھەۋلىدەدا (ھەيئەتى ۋەطەنىيە) ئاۋ زراۋ لەكەدار بكات ، بۇ ئەم مەبەستەش پەناى برە بەر بلاۋكردەۋەى بەياننامەيەك بەزمانى عەرەبى لە ۱۹ / ۸ / ۱۹۳۰ كە تىايدا بەئاراستەيەكى ئاينى كەۋتبوۋە تانەۋتەشەردان لەۋ كەسايەتى و پوناكيرانەى سەرمەستى بىرى نىشتمانپەرۋەرى بوون و داۋاى سەربەخۇيى جىابوونەۋەدىان دەكرد ، بەتايبەتى ئەندامانى ھەيئەتى ۋەطەنىيە و لەگەل ئەۋانىشدا ، تۇفيق ۋەھبى مۈتەسەپقى سلىمانى و عىزەت تۇپچى ، بەياننامەكە ئەۋ كەسانە بە بى دىن و ھەلگەپراۋە تىكەر لە لەقەلەم دەدات و بەدەستى دۇرئىيان دادەنىت ، كەمافى ئەۋەدىان نىيە بەناۋى كوردەۋە قسە بكن وپراى ئەۋەى لە بەياننامەكەدا داۋايان لە سەركردە كوردەكان دەكرد دەست بخەنە دەستى حكومەتى عىراقەۋە دەست لەۋ داۋايانە ھەلبىگرن كە زىيانى بۇ عىراق ھەيە ، بەپىچەۋانەۋە كۆشش بكن بۇ سەرخستنى حكومەتى موسولمانى عىراق ، ھەرۋەھا سەرچەم بروسكەۋ سكالاكانى پوناكيران و سەرەك ھۆزەكانى كورد كە پەۋانەى (كۆمەلەى گەلان) يان ، كردبوو ، پەتى دەكردەۋەۋە كوردستانى بە ۋلاتىكى ئىسلامى لەقەلەم دابوو ، زۆر بەگەرمىش داۋاى برايەتى كوردو عەرەبى دەكرد ^{۱۳۰} .

^{۱۲۸} ژيان ، ژمارە (۲۵۸) ، ۸ / ۲۸ ، ۱۹۳۰ .

^{۱۲۹} سەرچاۋەى پىشوو .

^{۱۳۰} د. عبد الفتاح على يحيى : معاهدة ۱۹۳۰ ، و الدعاية الدينية المناهضة لمطالب الكورد القومية ، كۆقارى (مەتىن) ، ژمارە (۱۱۰) ، دھۆك ۲۰۰۱ ، ل ۱۰۶ - ۱۰۷ .

پۇژانى بەر لە ۶ ى ئەيلول خويىندكارانى قوتابخانەى شەوانەى زانستى بەرچاوترىن پۇليان ھەبوو لە ھاندانى جەماوەرو جۆشدايان ، تەنانەت كاتىك ، نىشتەمانپەرەران و پوناكبيرانى سەلىمانى بېرياران دا ، نامە بنيرن بۆ سەرەك ھۆزەكان و شىخەكانى بادىنان ، ئەو خويىندكارانە نامەكانيان دەنوسى و دەيان خستە پاكەتەو ، بەلام ناوەكانيان لەسەر نەدەنوسى ، ئەو ھەبوو دواتر (جەمال عارف) كە ئەفسەر بوولە سوپاى عىراق دا بېريارى دا ئەو نامانە بگەيەنيتە دەست خاوەنەكانى ، بۆ ئەم مەبەستەش سەفەرىكى (بادىنان) ى كردو نامەكانى بۆ بردن ، بەلام بۆ پۇژى دواتر كە دەچيتە سەردانى (ماجد مستەفا) كە ناوبراو ئەوكاتە قائىمقامى قەزای (ئامىدى) دەبيت ، ئەوسا دەزانيت كە شىخ و سەرەك ھۆزەكان ، سەرچەم نامەكانيان ھىناو ھەدايانەتە دەست (ماجد مستەفا) حكومەتیش بېريارى دەستگير كردنى بۆ (جەمال عارف) دەرکردو ، بەلام (ماجد مستەفا) دەينيريتەو ھەبوو سەلىمانى و پيىدەلەيت : "دانىشتوانى ئەم و لاتە پشتيان پىنا بەستى ، بگەپو ھەو جارىكى دىكە كارى وا نەكەيت " ۱۳۱ .

تادەھات بارودۇخى سەلىمانى زياتر پووى لە گرژى دەكرد ، ھەر ئەو پۇژانە (ئەمىن زەگى بەگ) نامەيەك دەنيريت بۆ دۆستەكانى خۆى لە سەلىمانى و داوايان ليدەكات كاريكى و ھەنا ھەكەن ببيتە ھۆى كوشتارو خوين پشتن ، بەلام عىزەت تۆپچى لە ھەلامدا ، نامەيەك بۆ (ئەمىن زەگى بەگ) دەنوسيتەو ھەدايت : "كورد لەو زياتر لە ھەدايتا نىيە كە بىدەنگ دانىشتىت ، بەرامبەر بى بەلئىنى حكومەتى عىراق ، كە نايەو بەھىچ جۆرىك لەو پەيمانەدا باسى ماقى كورد بكات ، لەبەرئەو ھەدايتا مان داو ھەدايتا پەپىنىك بگەين " ۱۳۲ .

ھەر بۆيە پوودانى كارەساتى ۶ ى ئەيلولى بەردەركى سەرا كارەساتىكى چاوەروان كراو ھەبوو .

۱۳۱ علاء الدين سجادی : ھەمان سەرچاوە ، ل ۱۲۳-۱۲۴ .

۱۳۲ ھەسول ھەوار : شىخ مەحمۇدى قارەمان ، ب ۲ ، ل ۷۵۲ .

۲- پاپه پینه که ی بهرده رکی سهر

پاپه پینی بهرده رکی سهر و یپرای ئه وهی په مزیکسی دره وشاوهی کۆلنه دانی گه لی کورده له ساتیکی میژوویدا ، له هه مان کاتدا به خالی وهرچه رخان دهژمیڤردیڤت له میژووی جولانه وهی پرگاری نیشتمانی کوردستاندا ، چونکه بۆ یه کهم جار بوو ، قورسای شۆرش و خهبات له لادیوه بگوازیڤته وه بۆ شار و ، خه لکی پوناکیرو بازرگان و گه وره پیاوانی شاره کان پیشره وی شۆرش و پاپه پین بکه ن ، ئه مهش بۆ خۆی گۆرانکاریه کی قوولی جولانه وهی کوردایه تی پیڤکده هیئا ، له و کاته وه دهسته ی خۆینده وارو پوناکیبری کورد هاتنه نیو پیزهکانی پیشه وهی جولانه وهی کوردایه تی ^{۱۳۳}

جگه له وهش له م پاپه پینه دا یه کهم جار بوو له سلیمانیدا و له میژووی بزاقی کوردایه تیدا له کوردستانی باشور خۆپیشانندان له ناو شاره کاندا ئه نجام بدریڤت و خه لک داواکاریه کان و دروشمه کانیا ن له سهر قوماش بنوسن و بهرزی بکه نه وه ^{۱۳۴}

هه رچه نده دهسته ی پیشهنگی ئه م پاپه پینه له نیو خۆیاندای کیشه شیان هه بوو ، بۆ نمونه : له کاتیڤکدا (مسته فا پاشای یامولکی) له سلیمانی بوو به لام له بهرته وهی له گه ل هه ندیک له ئه ندامانی هه یئه ی وهطه نیه نده گونجا به هه یج شیویه که ئاماده نه بوو به شداری ئه م چالاکیانه بکات ^{۱۳۵}

له لایه کی دیکه شه وه ، (هه یئه ی وهطه نیه) به هه یج شیویه که په یوه ندیا ن به (شیخ مه حمود) نه کردووه ، که شیخ ره وفی کورپی شیخ مه حمود ، ئه م مه سه له یه ی والیکدا وه ته وه ، گوا یا ئه وانه ی به پاپه پینه که هه ستاون ، پڕوپاگه نده یان دژی شیخ مه حمود کردووه و وتویانه ، ئه م جاره شیخ مه حمود له ناودا نیه کورد به مافی خۆی ده گات ^{۱۳۶}

^{۱۳۳} جلال الطالبا نی : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۱۳ .

^{۱۳۴} چا و پیڤه وتن له گه ل مامۆستا ئیبراهیم ئه حمه د Med.TV سازی کردووه .

^{۱۳۵} معروف چیاوک : هه مان سه رچاوه ، ل ۸۵ .

^{۱۳۶} ره سول هاوار : شیخ مه حمودی قاره مان ، ب ۲ ، ل ۷۴۰ .

ليڙهه پيمان وايه ، هوڭارى پهيوه ندى نه كړدن به (شيخ مهحمود) بۇ
 نهوه دهگه پيټهوه كه نندامانى (ههينئى وهطه نيه) نهيان ويستوه نه
 مهسه لهيه ته شه نه بكت بۇ شوپشى چه كدارو خوشيان پرويان به توندو تيژى
 نه بووه ، به لام ، حكومت سور بوو له سهر نه نجامدانى هه لېژاردن له سليمانيدا
 ، دژ به خواسته گانى خه لكى ، ههر بويه پوژى ۵ ى نه يلو ۱۹۳۰ كه وته
 كار كړدن بۇ پايى كړدنى كاره گانى هه لېژاردن ، بۇ نه مه به سته ش (دهسته ى
 پشكنين) له كاردا بوو بۇ هه لېژاردن پوژى دواتر ، كه تا نه وساته خه لكى
 برياريان دابوو به شدارى هه لېژاردن نه كهن ^{۱۳۷}.

حكومتش نه مه سه له ى قه بول نه كړد ، ماموستا ئيبراهيم نه حمده له
 زارى ره شولې گورانيبيژه وه دهگي پيټه وه و ده ليت : " ره شول ئيواره ى ۵
 نه يلول هات بۇ مالمان و پرسىارى (فايهق بيكهس) ى ليكردم ، منيش وتم
 بوچيته ؟ ووتى : نه م ئيواره ى لاي سهراره ده هاتمه خواره وه ، (باباشيخ) ى
 باشچاوشى پوليس بانگى كردم ، وتى : ره شول ، ههر ده لېن هه لېژاردن مان ناوې
 و ئيمه كوردين كوردمان نهوې ، نهوا ئيمه به يانى هه لېژاردن ده كين نه گهر
 پياو به يانى وهرن وابكهن بزائن چيتان ليده كين ، منيش ده مهوې له گهل
 فايهق دا به يانى خو پيشاندا نيك بكهين و نه هيلين هه لېژاردن بكرىت ^{۱۳۸} " به م
 شيويه بۇ سبهينى به يانى ۶ ى نه يلول ، ره شول و فايهق بيكهس كه وتنه خو
 بۇ كو كړدنه وه ى خه لك و خو پيشانندان ، نهوانه ش كه دهسته راستى فايهق
 بيكهس بوون له م كاردها ، سى كهس بوون به ناوې (حه مه سه عيدي دارتاش ،
 محيدينى ساله سور ، مه جيدي حه مامچى) ^{۱۳۹}.

به لام له سهره تادا خه لكى كى كه ميان لى كو بووه كه ژماره يان ههر په نجا
 كه سيك ده بوو ، به لام دواتر كاتيك دوكانداره گانى بازاپ هاتنه پاليان ئينجا
 ژماره يان زيادى كردو گه يشته (۴۰۰) كه سيك ، كه وه ماموستا ئيبراهيم
 نه حمده خوې دهگي پيټه وه و يه كيك بووه له به شداربووانى نه م راپه پرينه

^{۱۳۷} علاء الدين سجادی : هه مان سهرچاوه ، ل ۱۲۵ .

^{۱۳۸} چاو پيكهوتن له گهل ماموستا ئيبراهيم نه حمده Med.TV .

^{۱۳۹} ميرزا نه مين مهنكوپى : هه مان سهرچاوه ، ل ۱۸ .

دهلیت : "یه کیك له دوکانداره کان ووتی ، خهلقینه بۆ هه لئاستن ، ئهوا ئه و
ئهفه ندیانه بانگمان دهکن ، ههقه ئیمه سوپاسیان بکهین ، ئیمه له سه رهتا
دهترساین ، که ئه مانه ئه م کاره یان بۆ باوک و کهس و کاری خۆیان بیّت ، که
ئهفه ندین و به یانی دینه سه ر حوکم ، که چی ئیستا ئه وان به ئیمه ده لێن
وه رن^{۱۱۴۰}

که لیڤه دا دووباره ئه م قسانه ده بنه به لگه یه کی دیکه بۆ ئه و پاستیه ی
که پاپه رینی ۶ ی ئه یلول له لایه ن ئه فه ندی و مامۆستا و خۆیندکاره کانی
زانستی شه وان پێشپه روی ده کرا . کاتیك خۆپیشانده ران گه یشتنه به رده رکی
سه را و کهوتنه هوتاف کیشان دژی هه لبژاردن و په یمانی ۱۹۳۰ ، خه لکی ناو
بازار و روزابوون و چایخانه کان پرپیوون له خه لک و به (گرامفون) سه روودی
نیشتمانی لینه درا ، خۆیندکارانی قوتابخانه ی زانستی شه وان خه لکیان کۆ
کرده وه و زیاتر جۆشیان ده دان ، به لām له م خۆ پیشانده راندا ئه ندامانی
(هه یئه ی وه طه نیه) هه یج که سیکیان به دی نه ده کران ، له به ره وه ی له گه ل
توندوتیژیدا نه بوون^{۱۴۱} .

سه باره ت به و هوتافانه ش که له خۆ پیشانده راندا ده و ترایه وه ، زیاتر
گوزارشت کردن بوون له مافه کانی کورد و په ت کردنه وه ی په یماننامه که ،
به لām که سانیکیش له و ناوه دا هوتافیان دژ به عه رب ده کیشا به لām زو و
بیده نگ کران^{۱۴۲} .

ئو جه ماوه ره ی له به ر ده رکی سه رادا ئاپۆره یان به ستیو ، مه به ستی
هه ره سه ره کیان رینگه نه دان بوو ، به وانیه ی که ده یان ویست بچه سه را بۆ
ده نگدان و بۆ ئه م مه به سته بانگه یشت کرابوون^{۱۴۳} .

ئه وانی که ده یانویست بچن بۆ ده نگدان (۳۰) که سیك ده بوون ، وه ک
(حاجی ئبراهیم ئاغا ، مه جید به گی حاجی ره سول به گ ، غالب ئاغا ، حاجی

^{۱۴۰} چاو پیکه وتن له گه ل مامۆستا ئبراهیم ئه حمه د Med.TV .

^{۱۴۱} نهوشیروان مسته فا ئه مین : کوردستانی عێراق سه رده می قه لم و موراجهعات ، ل ۶۱ .

^{۱۴۲} ئازاد محمد عبدالرحمن : هه مان سه ر چاوه ، ل ۲۴ .

^{۱۴۳} چاو پیکه وتن له گه ل مامۆستا ئبراهیم ئه حمه د Med.TV .

ئەحمەدى حاجى كەرىم ، كەرىمى عەلەكە ، سەيد ئەحمەدى تونچى ، كەرىم بەگى مەمەد بەگ ، حاجى كاكە حەمە ، حاجى مەلا محەيدىن ، حاجى عەلى حاجى حەسەن ئەفەندى ... ھتد)^{۱۴۴} لەكاتى خۆ پيشاندانەكەدا ھەندىك كەس بەنياز بوون ھەلگوتنە سەر زىندانەكەى سەرا و زىندانىەكان بەرەلەكەن ، بەلام پابەرانى ناو خەلكەكە ، پىگايان نەدان و سنورىكيان بۆ دانابوون^{۱۴۵} .

بەلام ھىندەى پىنەچوو جەماوەرەكە كەوتنە بەردەباران كەردنى پۆلىسەكان و سەرايان دابووە بەر بەرد و پۆلىسەكانىش خۆيان كوتايەوھ ناو حەوشەى سەرا لە ترسى خەلك، چونكە پىشتەر پۆلىسەكان كەوتبوونە پالنان بە خەلكەكەوھ و چەند جارێك (بىكەس) يان پفاندو وىستيان ، بىگرن و بىيەن بۆ سەرا بەلام لە لايەن خەلكەكەوھ پزگار دەكرا^{۱۴۶} .

ھەرچەندە بەگشتى خەلكەكە دارو تىلليان پى بوو بەلام ھەندىكيان تەفەنگ و دەمانچەشيان لەگەل خۆياندا بردبوو^{۱۴۷} . حكومت كە زانى لەتوانايدا نىە بارودۆخەكە ھىور بكا تەوھ و ناتوانىت ئەو جەماوەرە كۆنترۆل بكات ، داواى تىپىك سەربازيان كرد بۆ پارىزگارى كردن لە خۆيان ، بەلام سەربازەكان لەگەل گەيشتنىندا لە سەربانى سەراو ناو باخەكەدا خۆيان دامەزراند و دەستيان كرد بە تەقە كردن لە خەلكەكە و ژمارەيەكيان پىكا ، لەوكاتەدا سەربازەكان بەفەرمانى ئەفسەرىكى عەرەبى توندپەروى دژبە كورد بە (مەتراليوز) دەستپىزيان لە خەلك كرد ، (فونادى كورپى صالح قەفتان) ھاوارى كرد (خەلكىنە مەترسن فېشەكەكانيان پوچەلن درۆن^{۱۴۸}) ، لىرەدا دەبى ئەوراستىيەمان لاڤوون بىت كە حكومت دەست پىشخەربووە لە تەقەكەردن نەك

^{۱۴۴} ئەوشىروان مستەفا ئەمىن : سەردەمى قەلەم و موراجعات ، ل ۱۲۸ : مېرزا ئەمىن مەنگورپى : ھەمان سەرچاوە ، ل ۱۸ .

^{۱۴۵} چاۋ پىكەوتن لەگەل مامۇستا ئىبراھىم ئەحمەد Med .TV .

^{۱۴۶} رەشىد كەرىم : بىرەوڤى : (سى و يەك سال لە ژيانى مامۇستايەك) سلیمانى ، ۱۹۶۰ ، ل ۲۰-۲۱ .

^{۱۴۷} يوسف امين رسول : صفحات مشرقة من نضالات شعبنا الكردي . معركة باب السراى ،

ذكريات طفل عاصر تلك الأحداث جريدة الاتحاد ، ژمارە (۴۵۰) ، ۲۰۰۱/۱۲/۷ .

^{۱۴۸} نازك محمد عبدالرحمن : ھەمان سەرچاوە ، ل ۲۵ .

خه لکه که ،^{۱۴۹} که حکومت بۆ چه واشه کاری له به یاننامه که ی خۆیدا سه بارهت بهو کاره ساته جه ماوه ری خۆپیشاندهران تاوانبار دهکات به دهست پیسخهری^{۱۵۰}.

بهم شیوهیه دهستریژی حکومت بلأوهی به خه لکه که کردو ئه ورۆژه له پۆلیس و سه ریا ز بترازیّت کهس له سه ر شه قامه کان نه ده بینرا ، لاشه ی کورژاوه کان له حه وشه ی سه رادا که لکه که کرابوو ، که له باره ی ژماره ی ئه وانه وه قسه و بۆچونی زۆر هه یه ، هه ندیک سه رچاوه ژماره یه کی خه یالی داده نیّن ، به لام به پیی لیکنده وه ی ئه و ناوانه ی له به رده ستدان و چه ند سه رچاوه یه کی نزیک له کاره ساته که وه ، ژماره ی قوربانیه کان له نیوان ۱۲ تا ۱۳ کهس ده بیّت^{۱۵۱}.

به لام برینداره کان زۆر تر بوون ، له به رامبه ریشدا یه ک سه ریا ز کورژاوه و دوانیش بریندار بوون ، حکومت که وته ده ستگیر کردنی ئه وانه ی ده ستیان له خۆپیشاندان و کی شه که دا هه بوو ، به شی هه ره زۆری ، که سایه تیه کانی سلیمانی ده ستگیر کرد ، وه ک (عه زمی به گی بابان ، محمه د صالح به گی محمه د عه لی به گ ، حه مه ی ئه و په حان ناغا ، عزه ت به گی وه سمان پاشا ، فایه ق به گی مارف به گ ، شیخ محمه د گولانی ، مه جید ئه فه ندی کان یسکانی ، په رمزی فه تاح ، توفیق قه زاز ، فایه ق بیکه س ، صالح قه فتان^{۱۵۲})*.

^{۱۴۹} چا و پیکه وتن له گه ل مامۆستا ئیبراهیم ئه حمه د Med.TV .

^{۱۵۰} عبد الرزاق الحسنی : تاریخ الوزارات العراقیه ، ج ۳ ، ل ۷۱ .

^{۱۵۱} یوسف امین رسول : هه مان سه ر چاوه ؛ عبد الرزاق الحسنی : تاریخ الوزارات العراقیه ، ج ۳ ، ل ۷۱ ، ئازاد محمه د عبدالرحمن : هه مان سه ر چاوه ، ل ۲۶ .

^{۱۵۲} علاء الدین سجادی : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۱۷ ؛ ئازاد محمه د عبدالرحمن : هه مان سه رچاوه ، ل ۲۵ .

* له م هه لمه تی ده ستگیر کردنه دا (نوری قه فتان) یش گیرا و ماوه ی سی مانگ له زیندا ندابوو ته نانه ت (فه رنه قه) یان له ده ست و پیی کرد ، به لام صالح قه فتان خۆی شارده وه و ده سگیر نه کرا . (چا و پیکه وتن له گه ل د. کاوس قه فتان ، له ۲۵/۱۲/۲۰۰۱ ، له سلیمانی).

دواتر حکومت دهستبه جی ژماره یه که له گیراوه کانی په وانه ی که رکوک کرد ، به تایبه تی پیښه ننگه کانی پوډاوه که که نه دنامانی (هه یئهی وه طه نیه) بوون به لām دوا ی په وانه کردنی نه وانه ش حکومت هر سه رقالی پاونان و گرتنی خه لک بوو ، له نیو به ندیخانه شدا بارودوخیان زور خراپ بوو ، له کاتی لیپرسینه ودها فشاریان ده خسته سهریان ، ته نانه ت کاپتن (گا ون) ده مانچه ی له فایه ق بیکه س راکیښابوو به زور قسه ی پیکردبوو ، ماو یه کی زوریش له زینداند ا هیشتبو یان نه وه ، هه ندیکیان دوا ی (۲) مانگ به ره لا کرابوون ^{۱۰۳}.

دوان له گیراوه کان دران به دادگا نه وانیش (میرزا توفیق قه زازو په مزی فه تاح) بوون ، دادوهره که ش (مه عروف چیاوک) بوو ، که خو ی له راستیدا ، نیوبراو نوینه ری (هه یئهی وه طه نیه) بوو له هه ولیر ، به لām زیندانی نه کران و نازاد کران ^{۱۰۴}.

دوا به دوا ی نه م کاره ساته له پیکه وتی ۸/۷ ی نه یلو ی - ۱۹۳۰ له به غداوه شیخ سه لامی شاعیرو مه حمود جودت ، هه مید جودت و کامیل هه سن ، که نه م سیانه ی دوا ییان نه قسه ر بوون له سوپای عیراقدا ، به غدا یان جی هیشت و خو یان گه یانده لای شیخ مه حمود له گوندی (پیران) ^{۱۰۵}.

له نیو شاریشدا بارودوخه که یه کجار گرژ ببوو ، حکومتی عیراق هیژیکی په وانه ی سلیمانی کرد به فه رمانده یی (به کر سدقی) . که هه ندیکیان له چند شوینیکی ناو شارو ده ور به ری بنکه و په بایه یان دروست کردبوو ، وهک (گوږه جوله که کان و کاریزی دایکی پاشا) ، باره گای فه وجهه که ش له کانیکسان بوو ^{۱۰۶} له هه ریه که له و بنکه و په بایانه دا سی سه ربازی (عه رب و سیک) دانرابوون ، ته نانه ت حکومت له ترسی جه ماوهر ، سه ربانی مزگه وت و ته کیه کانیشی کردبوو به مؤلگه ی سه ربازه کانی ، وهک مزگه وتی (ته کیه پووته)

^{۱۰۳} په شید که ریم : هه مان سه ر چاوه ، ل ۲۴-۲۵ .

^{۱۰۴} میرزا نه مین مه نگوپری : هه مان سه ر چاوه ، ل ۱۹ : په سول هاوار : شیخ مه حمودی قاره مان ، ۲، ل ۷۲۵ : چا و پیکه وتن له گه ل ماموستا نییرامیم نه حمه د Med . TV .

^{۱۰۵} دیوانی شیخ سه لام ، ل ۱۵ : عبد الرزاق الحسنی : تاریخ الوزارات العراقیة ، ج ۲ ، ل ۷۲ .

^{۱۰۶} په شید شه وقی : هه مان سه ر چاوه ، ل ۳۲ .

لە گۆیژەو نزیک گەرەکی گاوران ، سەربازەکانی حکومەت داوای ناسنامەیان لە خەڵکی دەکردو سوکایەتیشیان پێدەکردن ئەگەر پێیان نەبوابە ^{۱۵۷}.

کاتیکی پەفتارو هەلسوکەوتی حکومەت گەیشتە ئەو ئەندازەیە ، دووبارە چەندین بروسکەو سکالا ئاراستەیی کۆمەڵەی گەلان کرا ، سەبارەت بەو دەست درێژییە کراوەتە سەر دانیشتوانی سلیمانی ^{۱۵۸}.

بەلام حکومەت ویپرای هەموو ناپەزاییەک ، لە ۱۵ ی ئەیلولی ۱۹۳۰ بەئارەزووی خۆی هەلبژاردنی ئەنجام داو ، دیکەس لە کەسانی نزیکیی خۆی بە ئەندامی دەستەیی پشکین ، هەلبژێردران ^{۱۵۹}. ئەمانەش لەلایەن خۆیانەو (ئەحمەد صالح و ئەحمەد موختار ، محەمەد صالح ، سەیفوللا خەندان) یان بۆ ئەندام پەرلەمانی هەلبژارد ^{۱۶۰}، دواتریش ، نوێنەرەکانی سلیمانی هاوشانی نوێنەرانی هەولێرو کەرکوک و موصل بەشداریان کرد لە ئاھەنگی کردنەوێ پەرلەماندا ، کە لە رێکەوتی ۱/۱۱/۱۹۳۰ دا ساز کرا ^{۱۶۱}.

داوای پەرلەمانی هەلبژاردن ، حکومەتی عێراق بیری لەو دەکردهووە کە دووبارە مۆتەسەرپیکی بۆ سلیمانی دەستنیشان بکات ، بۆ ئەم مەبەستەش لە نیو چەند پالیئوراویکدا (ئەحمەد بەگی توفیق بەگ) دووبارە ، وەک مۆتەسەرپیکی سلیمانی دەست بەکار بوو ^{۱۶۲}.

پاش ئەوێ سلیمانی دووچاری ئەوکارەساتە بوو کە لە نیو خەڵکدا بە پوژی پەشی ۶ ی ئەیلول ناسرا ، بەلام حکومەتی عێراق بە پالیشتی بەریتانیا بەردەوام بوو لەسەر مامەڵەو هەلسوکەوتی خۆی لەگەڵ خەڵکی ئەم شارەدا،

^{۱۵۷} عباس مەلا ئیبراھیم حافز : سلیمانی لە بیرەویریەکاندا ، سلیمانی ۱۹۹۵ ، ل ۹۵ .

^{۱۵۸} درەخشان جەلال حەفید : هەمان سەرچاوە ، ل ۱۱۵ ؛ میرزا ئەمین مەنگوپی : هەمان سەرچاوە ، ل ۱۹ .

^{۱۵۹} ژیان : ژمارە (۲۶۰) ، ۱۹۳۰/۹/۲۲ .

^{۱۶۰} نەوشیروان مستەفا ئەمین : قەلەم و موراجعات ، ل ۶۴ ؛ عبد الرزاق الحسنی : تأریخ الوزارات العراقية ، ج ۲ ، ل ۷۲ .

^{۱۶۱} سەرچاوەی پیشوو ، ل ۶۳ .

^{۱۶۲} ژیان : ژمارە (۲۶۱) ، ۱۹۳۰/۱۰/۶ .

تهنانهت دهست و پیوهندهکانی خوئی وهفدیکیان* پیکخت بوئهوهی بچن بو
بهخیرها تنهوهی (فهیسەل) که له (لهندن) گهراپوهو نیهاد پاکی و گوپراههلی
خوئیان بو حکومهتی عیراق نیشان بدن ، که زۆربهی پهرلهمانتاره کوردهکان
لهم وهفدهدا بهشدار بوون ^{۱۶۳}.

حکومهتی عیراق و بهریتانیا مهترسی زۆریان ههبوو شیخ مهحمود
دوای کارهساتی ۶ ی ئهیلول ، دهست بکاتهوه به شوپش و ئاژاوه نانهوه ،
ههرویه له ۱۰ ئهیلولی ۱۹۳۰ وهزیری ناوخوئی عیراق (جهمیل مهدفهعی)
نامهیهکی ئاراستهتی شیخ مهحمود کردوو ، داوای ئهوهی لیکرد کهوا
سه‌رپیچی ئهوپهیماننامهیه نهکات کهلهگه‌ل حکومه‌تدا مؤیرکردوو له
پیکه‌وتی ۱۹/۱/۱۹۲۷ داو ئاسایشی و ئارامی نه‌شیوینیت ^{۱۶۴}.

به‌لام شیخ مهحمود دوای ئهوپوداوه نه‌یده‌توانی دهسته‌وه‌ستان
دابینشیت به‌رله‌وهی سالی ۱۹۳۰ کۆتایی بی‌ت نامهیهکی ئاراسته‌تی نوینه‌ری
بالای ئینگلیز کرد و داوای جی به‌جی کردنی داواکاریه‌کانی کوردو ئازاد
کردنی گیراوه‌کانی کردبوو، ئینگلیزه‌کانیش مهترسیه‌کی زۆریان لی نیشتبوو

* پیره‌مێرد له‌ شیرێکدا بهم وهفده ده‌لیت:

وهفدی کوردستان وه‌تن فرۆشان

هه‌رزه وه‌کیلی شاری خامۆشان

ده‌سکی له‌ گۆله‌ی باخه‌که‌ی سه‌را

که به‌ خویناوی میله‌ت ئاودرا

بییه‌نه پیشکه‌ش عه‌رشێ عیراقی

بلین یار باقی هه‌م سوچه‌ت باقی

تارای خوینی سور به‌رن بوئه‌میر

بلین: پاش کوشتار هیشتا تو‌ی دلگیر؟

(دیوانسی پیره‌مێرد، به‌رگی سییه‌م، کۆکردنه‌وهو سا‌عکردنه‌وه‌ی لیژنه‌یه‌ک،

سلیمانی، ۲۰۰۱، ل ۲۴)

^{۱۶۳} جه‌مال بابان : شاره‌ گه‌شاوه‌که‌م ، ب ۲ ، ل ۱۲۲ : نه‌وشیروان مسته‌فا شه‌مین : قه‌له‌م و

موراجعه‌ات ، ل ۶۴ .

^{۱۶۴} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۳ ، ل ۷۲ .

لەۋەي نەبادا شىيخ مەحمود و چەكدارانى كورد پەلامارى سىلىمانى بىدەن و پىزگارى بىكەن ، ھەربۇيە نەخشەيەكى وردو تىرو پىريان بۇ بەرگىرى كردن و پاراستنى سىلىمانى دانابوو ، بەناوى (پىرۇژەي بەرگىرى لە سىلىمانى) و دەقى پىرۇژەكەشيان بەسەر دام و دەزگا بالاكانى حكومەتدا دابەش كردىبوو ، كەتيايدا ھىندە بە وردى لە لە پەوشى شارەكەيان كۆلىبۇۋە ، تەنانتە ژمارەي چەكەكانى ناو شارەكەشيان لىكدابۇۋە و بە (۵۰۰) پارچە چەكەيان مەزەندە كردىبوو .

سەرەتا پىرۇژەكە باسى لە ناپەزايى و بىزارى لە ئەندازە بەدەرى سىلىمانى دەكات و دەلىت دوور نىيە ھەر ئەۋەندەي دەرفەتيان بۇ ھەلەكەۋىت پاپەن ، دەشتىران كە پاپەرىنى سىلىمانى ھەرايەكى گەۋرەي لى بىكەۋىتەۋە و چەند ھەزار چەكدارىكى كورد ئابلۇقەي شارەكە بىدەن ، بۇ ئەم مەبەستە پىرۇژەي بەرگىرى لە سىلىمانى ھەموو پىوشوئىنىكى دانائە ھىزىيان تەرخان كردىۋە و چەندىن بىكەۋ ھىلى بەرگىريان بۇ شارەكە دەست نىشان كرد بوو ، كە ژمارەي ئەو بىكانە دوانزە بىكە بوون ، ھەندىكىيان مائو مرگەۋتەكانى شاريان بۇتەرخان كرابوو ، ەك مالى (عەزىمى بەگى بابان) و زۆربەي گرەدەكانى دەورو بەرى سىلىمانى و مرگەۋتەكانى ناو شارىش ، تەنانتە مزگوتى گەۋرەشيان خىستىبوۋە نىو پىرۇژەكەيانەۋە گرنگىيەكى زۆرىشيان دابوو بە پاراستنى مالى فەرمانبەرە ئىنگلىزەكانى سىلىمانى ، جگەلە دانان و پاشە كەۋت كردنى سوتەمەنى پىۋىست بۇ كاتى ئابلۇقە ^{۱۶۵} .

بەلام و پىراي ئەم پىرۇژە تۆكەۋ بە ھىزە ھىشتا ، دلىيا نەبوون لە بارودۇخى سىلىمانى و كاردانەۋەي جەماۋەرەكەي ، ھەر بۇيە لە پىكەتى ۱۹۳۱/۳/۲۴ دا بە پاساۋى نا ئارامى بارو دۇخ . ئەنجومەنى ۋە زىرانى عىراق بە پىي بىريارىك ، ھوكمى عورفى لە سىلىمانىدا راگەياند و بىريارىاندا كاروبارى سەربازى مەدەنى بىدەن بە فەرماندەيەكى سەربازى لىھاتوو ، تاۋەكو بارى نا ئارامى لە شارەكەدا نەھىلىت و پەوشى لىۋاكە ھىۋر بىكاتەۋە .

^{۱۶۵} د. كمال مەزھەر : چەند لاپەڤەيەك لە مېژۋى گەلى كورد ، ب ۲ ، ل ۱۰۱-۱۰۲ ، ۱۰۴ .

تەنەت لە دەقى بېراره كەدا ئاماژە بەو دەكات ، كەئەگەر بېتو
نەتوانرا هیمنی و ئارامی بۆ شارەكە بگەرپنریتەو ، بۆئەو هی ئەو هەموو
پارەیه بە فېرۆنەچیت و خەلكیش بە خۆپایى نەكوژیت و بەچاك دەزاندریت ،
كە ناوچەى سلیمانی چۆلېكریت و هەرچى هیزی حكومت هیه بە
شیوێهەكى كاتى بکیشییریتەو هەتا ئەو كاتەى دەتواندریت ئارامی و
ئاسایش لە لیواكەدا بەرقەرار بکړیت^{۱۶۶}.

لەم حالتی ترس و گومانەشدا ، ناھەقیان نەبوو ، چونکە لەو كاتەدا
شیخ مەحمود سەرقالی خۆئامادە كردن بوو بۆ هیژمەتێكێك سەرشارى)
كەركوك (و توانیویەتى ، تادەرووبەرى ئەو شارەش بکشی و لە پۆزى
۱۹۳۱/۴/۵ دا لە دوورى تەنها (۲۰) میل لە (دووزخورماتوو) . لەگوندی
ئاوباریك شەپكى سەخت لەگەڵ حكومەتدا بقەومینى ، بەلام فرۆكەكانى
ئینگلیز شیخ مەحمودیان ناچار كرد خۆى بدات بە دەستەووە لە ئاكامدا
دووریان خستەو بۆ باشوورى عێراق^{۱۶۷} ، لە ۱۳ ی مایسى ۱۹۳۱ دا ، برايه)
سەماو (دواتر گوازیارەو بۆ (ناصريه) ، تا دوا جار پێگەیاندا لە (بەغدا)
نیشته جى بېت^{۱۶۸}.

بێگومان شیخ مەحمود هیندە بە ئاسانى دەست بەسەرنەكرا ، دواى ۶
ی ئەیلول ماوەى هەشت مانگ لەگەڵ هەردوو حكومەتى عێراق و بەریتانیا لە
مەملەتیدا بوو ، تا حكومەتى عێراق توانى بە پالېشتى هیزی ئاسمانى
ئینگلیز ناچارى خۆ بەدەستەوێدانى بكات^{۱۶۹}.

كاتێك حكومەت ترسى لە شیخ مەحمود نەما ، ئینجا بۆ ئەو هی و
پیشان بدات بارى شارەكە ئاساییه ، لە ۷ ی مایسى ۱۹۳۱ دا ، وەزیری ناو
خۆى عێراق ، (مەزاحم ئەمین پاچەچى) سەردانى سلیمانى كردو دوابەدواى
ئەویش (فەیسەل) بە یاوهرى وەزیری ناو خۆ لە ۳ ی حوزەیرانى ۱۹۳۱ دا

^{۱۶۶} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۳ ، ل ۱۳۲ .

^{۱۶۷} د. كمال مەزھەر : چەمەد لا پەرەمەك لە مێژووى گەلى كورد ، ب ۲ ، ل ۱۰۲ .

^{۱۶۸} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۳ ، ل ۱۳۲ .

^{۱۶۹} دريك كێنان : هەمان سەرچاوه ، ل ۴۸ .

سەردانى سەلىمانى كۆرد ^{۱۷۰} ، ھەرلەم سەردانە شىۋانى (الرافدىن) ى كۆرد
 بە ھەرۋكى (ئەخمەد بەگى تۇفۇق بەگ) ى مۇتەسەرىفى سەلىمانىدا ^{۱۷۱} .
 سەبارەت بە مافەكانى كۆردىش ، كاتىك لە مانگى مائىسى ۱۹۳۲ دا
 ئەنجومەنى (كۆمەلەي گەلان) پېشنىيازى بەرىتانىيە خىستە بەر باس و
 لىكۆلىنەۋە بە مەبەستى سەربەخۇيى عىراق و ھەرگرتنى بە ئەندام لە كۆمەلەي
 گەلاندا ، ئەو كاتە (پۇل پۇنكەر) وتى دەبى كارىكى وا بىكەين ، نىمچە
 ئۆتۈنۈمىيە كىش بۆكۆرد دابمەزىنن ، تاۋەكۆلە داھاتوودا گىروگرتنى سەقام
 گىر بوونى ئارامى لە كۆردستاندا ئاساتىرى ^{۱۷۲} .
 بەم شىۋەيە ئەنجومەنى كۆمەلەي گەلان ، دواي ئەۋەي پەيمانى لە
 عىراق ھەرگرت و ناچارى كۆرد بە ياننامەيەك دەرېكات و دان بە شوين و پىگەي
 تايىبەتى گەلى كۆرددا بنى لەنىۋ عىراقدا ، لە ۳ ى تىشرىنى يەكەمى ۱۹۳۲ دا
 عىراق بە پەسمى بوو بە ئەندام لە (كۆمەلەي گەلان) دا بەلام لە پوانگەي بىرو
 بۆچوونى پوناكېرانى كۆرد و سەرەك ھۆزەكانىشەۋە ئەۋ پەيمانەي عىراق
 جى بەجى نەدەكرا ^{۱۷۳} .

^{۱۷۰} عبد الرزاق الحسنى : تاريخ الوزارات العراقية ، ج ۳ ، ل ۱۳۸ .

^{۱۷۱} نەۋشىۋان مستەفا ئەمىن : قەلەم و موراجعات ، ل ۶۴ .

^{۱۷۲} واسىلى نىكتىن : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۵۸۲ .

^{۱۷۳} د. ابراهيم خليل احمد ؛ د. جعفر عباس حميدى : تاريخ العراق المعاصر ، الموصل ،

۱۹۸۹ ، ل ۷۲ ؛ دىرك كىنان : ھەمان سەرچاۋە ، ل ۴۸ .

دەره‌نجام

گەلی کورد لە پیناوی بەدیھینای مافەکانیدا سالانێکی زۆر خەباتی کردوو و ھەرسەردەمیەک لە سەردەمەکانی میژووی ئەم گەلە بەپێی ھەل و مەرجی نیۆچەکەو ئاستی پیشکەوتن و وشیارییان پۆلی خۆیان بینیوو لە تیکۆشاندن، شاری سلیمانی ماوێھەکی زۆر پیشەنگی بزافی نەتەوێی و تیکۆشانی سیاسی بوو لە کوردستانی باشووردا، بە تایبەتی لە ماوێ نیوان سالانی (۱۹۱۸-۱۹۳۲)، لە ھەموو کاتیکی زیاتر پۆلی پیشەنگانەیی خۆی گیراوە، لەم سەردەمەدا جودا لە شارەکانی دیکە خواوەنی تیروانیی جیاواز بوو، لە دواي کۆتایی ھاتنی جەنگی جیھانی یەکەم و جموجۆلیکی بێئەندازەیی بەخۆیوە بینیوو، تەنانت لەکاتی ھاتنی ئینگلیزەکاندا بۆ سلیمانی خەلکی شارەکە بەتایبەتی گەورە پیاوان و پووناکییان خواوەن بەرنامە بوون و ھەر زوو پیشنیازی ھینانی ئەو ھیزەیان کردوو، بە مەبەستی بەدیھینانی سەربەخۆیی و پرگار بوون لە دەسلەلاتی داگیرکەری عوسمانی.

کاتیکی ئینگلیزەکان گەیشتنە سلیمانی جیاواز لە شارەکانی دیکە کوردستان ئەمان بوونە خواوەنی ئەزموونی یەکەم حکومەتی کوردی، کە بەو پەڕی تواناوە ھەولیان دەدا سنووری قەلەم پەڕی حکومەتەکە شارەکانی دیکە کوردستانیش بگریتەو، کە ئەم ویستەیان لە دووھەمین حکومەت و ئەزموونی سییەم حکومەتی شیخ مەحمودیشدا بە ئاشکرا ھەستی پێدەکرا، بۆیە دەتوانین بڵێن سلیمانی وشیارییەکی سیاسی ئاشکرای تێدا بەدی دەکرا، دانیشتوانەکی لەو سەردەمە چارەنووسسازدا ھەرگیز تەماشاکەر نەبوون لە ئاست پیشھاتە سیاسەکاندا، بەلکو بەردەوام بەپێی ھەلومەرج ھەولیان داو ھاوشانی سیاسەتی پوژگارەکە ھەنگاو بنین، ئەم مەسەلەیش پەڕگ و پیشەییەکی قوڵی ھەبوو و پەيوەست بوو بە پیشینەیی سیاسی و کەلتورییە شارەکە، ھەرئەمەش وای کردوو زۆرتین جموجۆل و چالاکی سیاسی لە سلیمانیوە سەرچاوە بگریت و لەویشەو بەتەنیتەو بۆ نیۆچەکانی دیکە کوردستان، بەلام سیاسەتی داگیرکارانە ئینگلیزەکان و

بىئەللىنىيان لە ئاست كورددا، ئاكامەكانى بە ئاراستەيەكى جياواز لە ويستی گەلى كورد دەچوو پيش، جگە لەوەش كەسايەتییەكى وەك شىخ مەحمود لەزۆر ھەلۆیستى گىرنگ و چارەنووسسازىي ئەو پۆزگارەدا نەیدەتوانى بېرىارى يەك لاكەرەو بەدات، ئەمەش زۆر جار سلىمانى تووشى نەھامەتى گەرە دەکرد و كاردانەوێ خراپى ھەبوو بەسەر دانىشتوانەكەى، جگە لەوەش بەردەوام ئاكۆك و ناتەبا بوو لەگەڵ دەستەى پۆشنىرانی سلىمانى و لەگەڵیان نەدەگونجا، كە ئەوان و پراى كەسىتى ئايىنى و سىياسى شىخ مەحمود، پۆلى بەرچاویان ھەبوو لەكاركردنە سەر خەلكى و بەگۆر كۆردنەوێ بزافى سىياسى لە سلىمانیدا، ئەو پاستىەش لە نووسىن و وتارە سىياسىەكانىيان بەپرونى ھەستى پىدەكرىت كە بەدرىژاىي ئەو سالانە لە پۆزنامەكانى سلىمانیدا بلاویان كۆرەوتەو ھەولى زىاتر و شىار كۆردنەوێ خەلكيان داو، بەئاراستەيەكى پيشكەوتن خوازانە پىنوینىيان كۆردوون.

ئەو تايبەت مەندىيەى، سلىمانى واى كۆردبوو، بەردەوام ھەردوو حكومەتى بەرىتانی و دواترىش عىراقى بە چاوىكى جياواز لە شارى سلىمانى و دانىشتوانەكەيان پوانىووە ھەوليان داو ھەرواھەرى سىياسى و ويستە نەتەوايەتییەكانيان لەقالب بەدن و لە شارەكانى دىكەى كۆردستانى دابېرن، تاوھكو ھىچ كاریگەرىەكان نەبىت بۆ سەريان و، سلىمانيان بە سەرچاوى ئازاوە سىياسىەكانى كۆردستان زانىووە.

لیستی سەرچاوه‌کان

یه‌که‌م / کتێبه کوردییەکان

ا، م، منتشاشفیلی :-

۱. کورد، کورته پێوهندی کۆمه‌لایه‌تی، ئابوری، پۆشنگیری، گۆزهران، وه‌رگیرانی، د. عزالدین مصطفی رسول، سلیمانی، ۱۹۹۹.
- ئه‌حمەد ته‌قی :-

۲. بیره‌وه‌ریه‌کانی ئه‌حمەد ته‌قی ده‌رباره‌ی شو‌پشه‌کانی شیخ مه‌حمود و سمکو، جه‌لال ته‌قی ئاماده‌ی کردووه‌ و په‌راویزی بۆ نووسیه‌وه، سلیمانی، ۱۹۹۸.
- ئه‌حمەد خواجه :-

۳. چیم دی : به‌رگی یه‌که‌م، به‌غداد، چاپخانه‌ی شه‌فیق، ۱۹۶۸.
۴. چیم دی : به‌رگی دووهم، سلیمانی، چاپخانه‌ی کامه‌رانی، ۱۹۶۹.
۵. چیم دی : به‌رگی سێیه‌م، سلیمانی، چاپخانه‌ی راپه‌رین، ۱۹۷۰.
- ئه‌کره‌می سائی ره‌شه :-

۶. شاری سلیمانی، به‌رگی دووهم، به‌غداد، ۱۹۸۷.
۷. شاری سلیمانی، به‌رگی یه‌که‌م، به‌غداد، ۱۹۸۴.
- نومید ناشنا :-

۸. یادداشته‌کانی پیره‌مێرد، سلیمانی، ۱۹۹۶.
- بله‌ج شیرکو :-

۹. کێشه‌ی میژینه‌و ئیستای کورد، وه‌رگیرانی، مه‌مه‌دی حه‌مه باقی، چاپی سێیه‌م، کوردستانی عێراق، ۱۹۹۱.
- توفیق قه‌فتان :-

۱۰. میژووی حوکمدارانێ بابان له‌ قه‌لاچولان تا دروست کردنی شاری سلیمانی، به‌غداد، ۱۹۶۹.

تۆمۈر بۈيۈك :-

۱۱. ژيانى كوردەۋارى ، ۋەرگىپرانى حمە سەئىد حمە كەرىم ، ھەولير ، چاپخانى زانكۆى سەلاھەدىن ، ۱۹۸۰.

پاكىزە رەفىق ھەلى :-

۱۲. كوردو ژيانىكى پىر ئەندىشە ، يادداشت ، ھەولير ، ۲۰۰۰. پىرەمىرد :-

۱۳. دىۋانى پىرەمىرد ، پىداچونەۋو ساغ كوردنەۋى لىژنەيەك ، سلىمانى ، چاپمەنى خاك ، ۲۰۰۲. ،

جەمال بابان :-

۱۴. سلىمانى شەرگەشاۋەكەم ، بەرگى دوۋەم ، بەغداد ، دار الحريۋە للطباعۋە.

۱۵. ۱۹۹۸ سلىمانى شەرگەشاۋەكەم ، بەرگى يەكەم ، بەغداد ، ، دار الحريۋە للطباعۋە ، ۱۹۹۲.

جەمال خەزىنەدار :-

۱۶. بانگى كوردستان ، بەغداد ، ۱۹۷۴ ، چاپخانى دار الحريۋە .

۱۷. پۇژى كوردستان ، ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ ، بەغداد ، ۱۹۷۳ ، چاپخانى دار الحريۋە .

جەمال نەبەز (دكتور) :-

۱۸. كوردستان و شۇرپشەكەى ، ۋەرگىپرانى ، كوردو ، سويد ، ۱۹۸۵.

جەمىل صائب :-

۱۹. لەخەۋما ، پىشكەش كردن و لىكۆلىنەۋەى ، جەمال بابان ، بەغداد ، ۱۹۷۵ ، چاپخانى كۆپى زانىارى كورد .

جەسەن ئەرفەق :-

۲۰. كوردەكان ، ۋەرگىپرانى ، سەردار مەمەد ، سلىمانى ، ۲۰۰۱ ، دەزگای سەردەم.

خەسەن جافا (دکتۆر) :-

۲۱. ئەم قسانە بەم پێوانە باویان نەماوە ، بەغداد ، ۱۹۹۶ ، چاپخانەی (الزمان)

خوسینی مەدەنی :-

۲۲. کوردستان لە ئیستراتیژی نیۆدەولەتەتەندا ، بەرگی دووهم ، هەولێر ، ۲۰۰۱ .

۲۳. کوردستان لە ئیستراتیژی نیۆدەولەتەتەندا ، بەرگی یەکەم ، هەولێر ، ۲۰۰۰ .

درەخشان جەلال :-

۲۴. خەسەخانە نەقیب ژیان و تیکۆشانی ، چاپی یەکەم ، سلیمانی ، ۱۹۹۹ ، چاپخانەی دیلان .

دیرک کینان :-

۲۵. کوردو کوردستان ، وەرگیڕانی ، ئەبوبەکر خوشناو ، سلیمانی ، ۱۹۹۹ .

رەشید کەریم :-

۲۶. بیرەوهری (سی و یەك سال له ژيانى مامۆستایەك) ، سلیمانی ، ۱۹۶۰ ، چاپخانەی راپەرین .

رەفیق حەلمی :-

۲۷. خلاسەى مسئلەى کورد ، موصل ، ۱۹۳۴ .

۲۸. یادداشت ، کوردستانی عێراق و شوێنەکانی شیخ مەحمود ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووهم ، سلیمانی ، ۱۹۸۸ ، چاپخانەی پۆشنیری و لاوان .

۲۹. یادداشت ، کوردستانی عێراق و شوێنەکانی شیخ مەحمود ، بەرگی دووهم ، چاپی دووهم ، سلیمانی ، ۱۹۸۸ ، چاپخانەی پۆشنیری و لاوان .

۳۰. یادداشت ، کوردستانی عێراق و شوێنەکانی شیخ مەحمود ، بەرگی سێیەم ، چاپی دووهم ، بەغداد ، ۱۹۹۲ ، چاپخانەی (دار الحرية للطباعة) .

رهفیق ساییر :-

۳۱. بهرهو میژوو ، سوید ، ۱۹۹۱ .

رهفیق سالح :-

۳۲. سئ پۆژنامهی پۆژگاری شیخی نهمر (۱۹۲۳-۱۹۲۴) ، لیکۆلینه وهی ،

د . کهمال قوئاد - سدیق سالح ، چاپی یه کهم ، سلیمانی ، ۲۰۰۱ ،

چاپخانهی بهدرخان .

رمزی قهراز :-

۳۳. بزوتنه وهی سیاسی و رۆشنیری کورد ، له کۆتایی چهرخ

نۆزدهه مه وه تا ناوهراستی چهرخ بیست ، سلیمانی ، ۱۹۷۰ ،

چاپخانهی ژین .

شاگر خه سبک :-

۳۴. ئاراسته ی گشتی پهره سه ندنی دانیشتوانی لیوای سلیمانی ،

وهرگیرانی ، عه تا قهرداخی ، سلیمانی ، ۱۹۹۸ .

شیخ سه لام :-

۳۵. دیوانی شیخ سه لام ، بهغداد ، ۱۹۵۸ .

شیخ له تیفی جه فید :-

۳۶. یادداشتهکانی شیخ (له تیف) ی جه فید له سه ره شوپشهکانی

شیخ مه حمود ، ئاماده کرنی کهمال نوری مه عروف ، چاپی یه کهم ،

دهوک ، ۱۹۹۵ .

صادقی شه ره فکه ندی (دکتور) :-

۳۷. کورته میژووی بزوتنه وه نه ته وایه تیهکانی کورد ، سوید ، ۱۹۹۵ .

گۆتفرید یۆهانز میوله ر :-

۳۸. له پۆژه لاتی گرگرتوودا ، نیرده ی به مه ترسی پۆژه لاتی

ناوهراست ، ۱۹۴۳ ، وهرگیرانی ، بهدران ئه حمه د حبیب ، هه ولیر ،

۱۹۹۲ .

ظاهر نه حمەد حەویزی :-

۳۹. میژووی کۆیه ، بەشی یەكەم ، بەرگی دووهم ، بەغداد ، ۱۹۸۴ .

عبدالرەقیب یوسف ، سدیق سالح :-

۴۰. بیرەمەریەکانی ئەحمەدی حەمە ئاغای پشەوری ، سلیمانی ،

۲۰۰۱ ، چاپخانەی ئازاد .

عبدالرەقیب یوسف :-

۴۱. بانگەوازیك بۆ پوناكییرانی كورد لە پیناوی كۆکردنەوهو زیندو

کردنەوهی کەلهپوری کوردیدا ، سلیمانی ، ۱۹۸۵ . چاپخانەی

کامەرانی .

عەباس مەلا ئیبراهیم حافظ :-

۴۲. سلیمانی لە بیرەمەریەکاندا ، سلیمانی ، ۱۹۹۹ ، خاك .

عەبدوڵلا ئەحمەد رەسول پشەوری :-

۴۳. یادداشتەکانم ، بەغداد ، ۱۹۹۲ .

عەبدوڵلا زەنگەنە :-

۴۴. ژیانەوهو شوینی لە پۆژنامەنووسی کوردیدا ۱۹۲۴-۱۹۲۶ ،

هەولێر ، ۲۰۰۰ ، چاپخانەی وەزارەتی پەرەردە .

عەبدوڵلا غەفور :-

۴۵. جوگرافیای کوردستان ، سلیمانی ، ۲۰۰۰ ، دەزگای سەردەم .

عەلا ئەدین سجادی :-

۴۶. شۆرشەکانی کوردو کوردو کۆماری عێراق ، بەغداد ، ۱۹۵۹ ،

چاپخانەی مەعاریف .

عەلی سەیدوگەورانی :-

۴۷. لەعەممانەوه بۆ ئامیدی ، گەشتیک بە کوردستانی باشووردا ،

وهرگیرانی تالیب بەرزنجی ، سلیمانی ، ۲۰۰۰ .

ئەلى ئاجى كاكە جەمە ئەمىن ئەتار - سىروان بەكر سامى :-

۴۸. پېشكەۋتن يەكەمىن پۇرنامەى سىلىمانى ، ۱۹۲۰-۱۹۲۲ ، ھەولير ، ۱۹۹۸ ، چاپخانى وەزارەتى پەرۋەردە .

عزيز شەمىزىنى (دكتور) :-

۴۹. جولانەۋەى پزگارى نىشتىمانى كوردستان ، ۋەرگىپرانى فەرىد ئەسەسەرد ، چاپى سىيەم ، سىلىمانى ، ۱۹۹۸ .

عومەر مەعرفا بەرزىجى :-

۵۰. مەحمود خانى دزلى شۆرشگىپرى پۇرنامەلى كوردستان ، چاپى دوۋەم ، سىلىمانى ، ۲۰۰۰ .

غەفورى مىرزا كەرىم :-

۵۱. سەرەتالى لە كلافەى مىژۋوى پىر ھەلبەزۋ دابەزى ژيانم ، چاپى يەكەم ، سىلىمانى ، ۱۹۹۸ .

۵۲. كۆمەلى زانستى لە سىلىمانى ، بەغداد ، ۱۹۸۵ ، چاپخانى (دار الجاحظ) .

۵۳. كىۋمالى بەنىۋىرەۋەرىيەكانمدا ، سىلىمانى ، ۲۰۰۰ .

فاضل حسين :-

۵۴. كىشەى ويلايەتى موسلى ، ۋەرگىپرانى ، محمد شاكەلى ، سىلىمانى ، ۱۹۹۹ ، چاپ و بلاۋكردنەۋەى خاك .

كاۋس قەفتان (دكتور) :-

۵۵. بابان ، سۇران ، بۇتان ، بەغداد ، ۱۹۸۵ .

۵۶. وقارى مىژۋوى ، سىلىمانى ، ۲۰۰۱ .

كەمال رەئوف مەمەد :-

۵۷. مستەفا صائب ئەستىرە گەشەى كورد ، سىلىمانى ، ۱۹۹۸ .

كەمال مەزھەر (دكتور) :-

۵۸. تىگەيشتىنى راستى و شويىنى لە پۇرنامە نووسى كوردىدا ، بەغداد ، ۱۹۷۸ ، چاپخانى كۆپى زانىيارى كورد .

۵۹. چەند لاپەرەیهک لە میژووی گەلی کورد ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ۱۹۸۵ ، چاپخانەی (الادیب البغدادیە) .
۶۰. چەند لاپەرەیهک لە میژووی گەلی کورد ، بەشی دووەم ، ئامادەکردنی عەبدوللا زەنگەنە ، هەولێر ، ۲۰۰۱ ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە .
- کریس کۆچیرا :-
۶۱. میژووی کورد لە سەدەی ۲۰ - ۱۹ ، وەرگیرانی محمد پیرانی ، ۱۳۹ ، تەهران .
- کلۆدیۆس جیمس ریچ :-
۶۲. گەشتی ریچ بۆ کوردستان ۱۸۲۰ ، وەرگیرانی محەممەدی حەمە باقی ، چاپی یەکەم ، تەوریز ، ۱۹۹۲ .
- م . س . لازاریف :-
۶۳. کیشەی کورد (۱۸۹۶ - ۱۹۱۷) وەرگیرانی ، د . کاوس قەفتان ، بەرگی یەکەم ، بەغداد ۱۹۸۹ .
۶۴. کیشەی کورد (۱۸۹۶ - ۱۹۱۷) وەرگیرانی ، د . کاوس قەفتان ، بەرگی دووەم ، بەغداد ۱۹۸۹ .
- مارف ناسراو :-
۶۵. میژووی کتییخانەکانی سلیمانی (۱۹۰۰ - ۱۹۷۰) ، سلیمانی ، ۲۰۰۰ .
- مەلا عەبدوللای زیۆمر :-
۶۶. گونجینە مەردان و یادداشتی پۆزانی دەربەدەری ، ئامادەکردنی ، محەممەدی مەلا کەریم ، بەغداد ، ۱۹۸۵ ، چاپخانەی (شرکە مطبعة الاداب البغدادیة) .
- محەممەد ئەمین زەکی :-
۶۷. تاریخی سلیمانی و ولاتی ، بەغداد ، ۱۹۳۹ ، چاپخانەی (النجاح) .
۶۸. خولاسەیەکی تاریخی کوردو کوردستان ، سلیمانی ، ۲۰۰۰ ، چاپی نوێ ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم .
۶۹. محاسبەیی نیابت ، بغداد ، ۱۹۲۸ ، چاپخانەی دار السلام .

محه‌مه‌د ره‌سۆل هاوار :-

٧٠. سمکۆ (ئیسماعیل ئاغای شوکاک) و بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وایه‌تی کورد، ستۆکهۆلم، ١٩٩٥، چاپخانه‌ی ئاپیک.

٧١. شیخ مه‌حمودی قاره‌مان و ده‌وله‌ته‌که‌ی خواروی کوردستان، به‌رگی یه‌که‌م، له‌ندن، ساڵی ١٩٩٠.

٧٢. شیخ مه‌حمودی قاره‌مان و ده‌وله‌ته‌که‌ی خواروی کوردستان، به‌رگی دووهم، له‌ندن، ساڵی ١٩٩١.

محه‌مه‌د عه‌بدۆللا کاکه‌ سوور :-

٧٣. پۆلی سیاسی و که‌لتوری ئه‌فسه‌رانی کورد له‌ بزافی کوردایه‌تی کوردستانی باشوردا، ١٩٢١-١٩٤٥، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولێر، ٢٠٠٠.

محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم :-

٧٤. یادداشته‌کانی منالی و به‌شیکی سه‌رده‌می فه‌قی یه‌تی مامۆستا مه‌لا محه‌مه‌دی چروستانی، به‌غداد، ١٩٨٤، چاپخانه‌ی (الحوادپ).

مینۆرسکی :-

٧٥. کورد، وه‌رگی‌پرانی حمه‌ سه‌عید حمه‌ که‌ریم، هه‌ولێر، ١٩٨٤، چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌دین.

نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین :-

٧٦. کوردستانی عێراق، سه‌رده‌می قه‌له‌م و موراجه‌عات، ١٩٢٨-١٩٣١، سلێمانی، ١٩٩٩، ده‌زگای سه‌رده‌م.

٧٧. میرایه‌تی بابان له‌ نیوان به‌رداشی پۆم و عه‌جه‌م دا، چاپی دووهم، سلێمانی، ١٩٩٨.

واسیلی نیکی‌تین :-

٧٨. کوردو کوردستان، وه‌رگی‌پرانی، هی‌دی، هه‌ولێر، ١٩٩٨.

وه‌نید حم‌دی :-

٧٩. کوردو کوردستان له‌به‌لگه‌نامه‌کانی به‌ریتانیادا، وه‌رگی‌پرانی محمد نوری توفیق، سلێمانی، ١٩٩٩، چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م

٨٠. دووهم: كتيبہ عہدہ بیہ کان

إبراهيم خليل أحمد (دكتور)، د. جعفر عباس الحميدى :-

٨١. تاريخ العراق المعاصر، موصل، ١٩٨٩، مطبعة جامعة الموصل.

إبراهيم خليل أحمد (دكتور) :-

٨٢. تطور التعليم الوطني في العراق ١٨٦٩-١٩٣٢، ط١، البصرة، ١٩٨٢، مطبعة جامعة البصرة.

أى. أم. هاملتون :-

٨٣. طريق في كردستان، ترجمة، جرجيس فتح الله، ط٢، اربيل، ١٩٩٩، مطبعة وزارة التربية.

أحمد رفيق البرقاوي :-

٨٤. العلاقات السياسية بين العراق وبريطانيا ١٩٢٢-١٩٣٢، بغداد، ١٩٨٠.

البرت. م. منتشاشفيلي :-

٨٥. العراق في سنوات الانتداب البريطاني، ترجمة، د. هاشم صالح التكريتي، بغداد، ١٩٧٨، مطبعة جامعة بغداد.

السيد عبدا لرزاق الحسنى :-

٨٦. العراق في ضل المعاهدات، ط٤، صيدا، لبنان، ١٩٨٠، مطبعة العرفان.

٨٧. العراق قديما وحديثا، ط٢، صيدا، ١٩٥٦، مطبعة الزمان.

٨٨. تاريخ الأحزاب السياسية العراقية، بيروت، ١٩٨٣.

٨٩. تاريخ العراق السياسي الحديث، ج٢، ط٥، بيروت، ١٩٨٢، مطبعة دار الكتب.

٩٠. تاريخ العراق السياسي الحديث، ج٣، ط٧، بغداد، ١٩٨٩، مطبعة دار الشؤون الثقافية.

٩١. تاريخ الوزارات العراقية، ج١، ط٧، بغداد، ١٩٨٨.

٩٢. تاريخ الوزارات العراقية، ج٢، ط٧، بغداد، ١٩٨٨.

٩٣. تاريخ الوزارات العراقية ، ج ٣ ، ط ٧ ، بغداد ، ١٩٨٨ .

پی رهش :-

٩٤. العراق دولة بالعنف ، المقاومة الكردية ضد إلحاق كردستان الجنوبي

بالعراق على ضوء أرشيفات الحكومة البريطانية ، فيما بين أعوام ١٩١٨-

١٩٣٧ ، مطبوعات كردولوجيا ، لندن ، ١٩٨٦ .

جلال الطالباني :-

٩٥. كردستان والحركة القومية الكردية ، ط ٢ ، بيروت ، ١٩٧١ ، دار

الطليعة .

جليلی جلیل ، م . س . لازاریف ، م . ا . حسرتیان ، شاکرؤ محویان ، أولفا جیغالیینا :-

٩٦. الحركة الكردية في عصر الحديث ، ترجمة ، د . عبيد حاجي ، ط ١ ،

بيروت ، ١٩٩٢ ، مطبعة دار الرازي .

جمال بابان :-

٩٧. أصول أسماء المدن والمواقع العراقية ، ج ١ ، بغداد ، ١٩٨٥ .

جمال رشید أحمد (دكتور) ، د . فوزي رشید :-

٩٨. تاريخ الكورد القديم ، اربيل ، ١٩٩٠ ، مطبعة جامعة صلاح الدين .

حامد محمود عيسى (دكتور) :-

٩٩. المشكلة الكردية في الشرق الأوسط ، منذ بدايتها حتى سنة ١٩٩١ ،

قاهرة ، ١٩٩٢ .

دانا ادمز شمديت :-

١٠٠. رحلة الى الرجال الشجعان ، ترجمة ، جرجيس فتح الله ، ط ٢ ، اربيل ،

١٩٩٢ ، مطبعة وزارة الثقافة .

رجاء حسين حسني الخطاب :-

١٠١. عبد الرحمن النقيب .. حياته الخاصة وآراؤه السياسية وعلاقته

بمعاصريه ، بغداد ، ١٩٨٤ ، دار العربية للطباعة .

زفار سلوي :-

١٠٢. في سبيل كردستان ، ط ١ ، ترجمة ، ر . علي ، بيروت ، ١٩٨٧ ، رابطة

كاوا للثقافة الكردية .

زئار سلوى :-

١٠٢. فى سبيل كردستان ، ط ١ ، ترجمة ، ر . علي ، بيروت ، ١٩٨٧ ، رابطة كاوا
للثقافة الكردية .

س . ج . آدموندز :-

١٠٣. كرد و ترك و عرب ، ترجمة ، جرجيس فتح الله ، ط ٢ ، اربيل ، ١٩٩٩ ،
مطبعة وزارة التربية .

ستيشن همسلى لونغريك :-

١٠٤. اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ترجمة/جعفر الخياط، ط ٣، بغداد،
١٩٦٢، مطبعة البرهان .

١٠٥. العراق الحديث ١٩٠٠-١٩٥٠، ج ١، ط ١، ترجمة ، سليم طه التكريتي ،
بغداد ، ١٩٨٨ ، مطبعة الحسام .

سرارنلا تى . ويلسون :-

١٠٦. بلاد ما بين النهرين بين ولاءين، ترجمة ، فؤاد جميل ، ج ٣ ، ط ١ ، بغداد ،
١٩٩٢ .

سندرسن باشا :-

١٠٧. مذكرات سندرسن باشا ، طبيب العائلة الملكية فى العراق ١٩١٨-١٩٤٦ ،
ترجمة سليم طه التكريتي ، ط ٢ ، بغداد ، ١٩٨٢ .

شاكر خصباك :-

١٠٨. الاكراد ، دراسة جغرافية اثنوغرافية، بغداد ، ١٩٧٢ . مطبعة شفيق .

١٠٩. العراق الشمالي ، بغداد ، ١٩٧٣ ، مطبعة الشفيق .

شكري محمود نديم :-

١١٠. حرب العراق ١٩١٤-١٩١٨ ، دراسة علمية ، بغداد ، ١٩٦٨ ، مطبعة العاني

صديق الملوحي :-

١١١. امانة بهدينان الكردية ، ط ٢ ، اربيل ، ١٩٩٩ ، مطبعة وزارة التربية .

صلاح الخرسان :-

١١٢. التيارات السياسية فى كردستان العراق ، قراءة فى ملفات الحركات

والاحزاب الكردية فى العراق ١٩٤٦-٢٠٠١ ، ط ١ ، بيروت ، ٢٠٠١ .

عباس العزاوي :-

١١٣. شهرزور سليمانى اللواء والمدينة، مراجعة وتقديم، محمد علي قرداغي، ط ١، بغداد، ٢٠٠٠.

١١٤. عشائر العراق - ٢ - الكردية، بغداد، ١٩٤٧، مطبعة المعارف.

عبد الرحمن البراز :-

١١٥. العراق من الاحتلال حتى الاستقلال، ط ٣، بغداد، ١٩٦٧، مطبعة العاني.

عبد الرحمن قاسم (دكتور) :-

١١٦. كردستان والاكرد، دراسة سياسية واقتصادية، ط ١، بيروت، ١٩٧٠.

١١٧. اربعون عاما من الكفاح من اجل الحرية، موجز تاريخ الحزب الديمقراطي الكردستاني الإيراني، ترجمة، د. عز الدين مصطفى رسول، اربيل، مطبعة جامعة صلاح الدين.

عبد الرزاق الهلالي :-

١١٨. تاريخ التعليم في العراق في عهد الانتداب البريطاني، ١٩٢١ - ١٩٣٢، ط ١، بغداد، ٢٠٠٠.

عبد العزيز سليمان نوار (دكتور) :-

١١٩. تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا إلى نهاية حكم مدحت باشا، القاهرة، ١٩٦٨، دار الكاتب العربي للطباعة والنشر.

عبد العزيز ملكي :-

١٢٠. كشف القناع عن بعض الوقائع العراقية، مذكرات، بغداد، ١٩٥٧، مطبعة دار المعرفة.

عبد الفني الملاح :-

١٢١. تاريخ الحركة الديمقراطية في العراق، ط ٢، بيروت، ١٩٨٠.

عبد المنعم الغلامى :-

١٢٢. ثورتنا في شمال العراق، ١٩١٩ - ١٩٢٠، ج ١، بغداد، ١٩٦٦، مطبعة الشفيق.

عبدا لستار طاهر شريف (دكتور) :-

١٢٣. الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن ١٩٠٨ - ١٩٥٨ ، بغداد ، ١٩٨٩ .

عبدا مجيد فهمي حسن :-

١٢٤. مشاهير الأولوية العراقية ، ج ١ ، لواء السليمانية ، بغداد .

عبدا الفتاح على يحيى البوتاني (دكتور) :-

١٢٥. وثائق عن الحركة القومية الكردية ، ملاحظات تاريخية و دراسات أولية ، اربيل ، ٢٠٠١ ، مطبعة وزارة التربية .

عزيز الحاج (دكتور):-

١٢٦. القضية الكردية في العشرينات ، بغداد ، ١٩٨٥ ، مطبعة الانتصار .

فؤاد حمه خورشيد (دكتور):-

١٢٧. القضية الكردية في المؤتمرات الدولية ، ط ١ ، اربيل ، ٢٠٠١ ، مطبعة وزارة الثقافة .

فؤاد القزناجي :-

١٢٨. العراق في الوثائق البريطانية ١٩٠٥ - ١٩٣٠ ، بغداد ، ١٩٨٩ ، دار المأمون .

كمال مجيد :-

١٢٩. النفط والاكرد ، دراسة العلاقات العراقية - الإيرانية - الكويتية ، ط ١ ، لندن ، ١٩٩٧ ، دار الحكمة .

كمال مظهر احمد (دكتور):-

١٣٠. دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر ، بغداد ، ١٩٨٥ .

١٣١. صفحات من تاريخ العراق المعاصر ، دراسات تحليلية ، بغداد ، ١٩٨٧ ، مطابع دار الشؤون الثقافية .

١٣٢. كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة ، محمد الملا عبد الكريم ، ط ٢ ، بغداد ، ١٩٨٤ ، مطبعة دار افاق العربية .

لطفي جعفر فرج عبد الله :-

١٣٣. عبد المحسن السعدون ودوره في تاريخ العراق السياسي المعاصر،
٢، بغداد ، ١٩٨٠ ، دار الحرية للطباعة.

لوسيان رامبو :-

١٣٤. الكرد والحق ، ترجمة ، عزيز عبدالاحد نباتي، اربيل، ١٩٩٨، مطبعة
الثقافة .

م . س . لازاريف :-

١٣٥. المسألة الكردية، ١٩١٧ - ١٩٢٣، ترجمة ، د. عدي حاجي، بيروت،
١٩٩١، دار الرازي.

ميجرسون :-

١٣٦. رحلة متنكر إلى بلاد ما بين النهرين و كردستان ، ترجمة فؤاد جميل،
ج ١ ، ط ١ ، بغداد ، ١٩٧٠.

١٣٧. رحلة متنكر إلى بلاد ما بين النهرين و كردستان، ترجمة فؤاد جميل،
ج ٢ ، ط ١ ، بغداد ، ١٩٧٢ .

محمد إحسان :-

١٣٨. كوردستان ودوامه الحرب ، اربيل ، ٢٠٠١ ، مطبعة وزارة التربية.

محمد هادي الدقتر :-

١٣٩. العراق الشمالي ، بغداد ، ١٩٥٠ .

مس بيل :-

١٤٠. فصول من تاريخ العراق القريب ، ترجمة ، جعفر الخياط ، بيروت،
١٩٤٩ ، مطبعة دار الكشف .

معروف جياوك :-

١٤١. مأساة بارزان المظلومة ، ط ٢ ، اربيل ، ٢٠٠١ ، دار اراس للطباعة
والنشر .

مكرم الطالibاني :-

١٤٢. إبراهيم خان ثائر من كردستان ، بغداد ، ١٩٧١، مطبعة اسعد.

منذر الموصلی :-

۱۴۳. الحياة السياسية والحزبية في كردستان ، رؤية عربية للقضية الكردية ، ط ۱ ، لندن ، ۱۹۹۱ .

۱۴۴. عرب واکراد ، رؤية عربية للقضية الكردية ، ط ۱ ، بيروت ، ۱۹۸۶ ، دار الغصون .

مير بصري :-

۱۴۵. اعلام الكرد ، ط ۱ ، لندن ، ۱۹۹۱ .

نجدة فتحي صفوة :-

۱۴۶. العراق في الوثائق البريطانية ۱۹۳۶، ترجمة وتحرير: مركز دراسات الخليج العربي ، جامعة البصرة، ۱۹۸۳.

نورى شاويس :-

۱۴۷. من مذكراتي ، ط ۱ ، ۱۹۸۵ .

هارفى موريس ، جون بلوخ :-

۱۴۸. لا اصدقا سوى الجبال ، ترجمة ، راج آل محمد ، دمشق ، ۱۹۹۶ .

هاشم جواد :-

۱۴۹. مقدمة في كيان العراق الاجتماعي ، بغداد ، ۱۹۴۶ ، مطبعة المعارف .

هنري فوستر :-

۱۵۰. نشأة العراق الحديث ، ترجمة ، سليم طه التكريتي ، ج ۱ ، ط ۱ ، بغداد، ۱۹۸۹ .

۱۵۱. نشأة العراق الحديث ، ترجمة ، سليم طه التكريتي ، ج ۲ ، ط ۱ ، بغداد، ۱۹۸۹ .

وميض جمال عمر نظمي (دكتور) ، د . شفيق عبد الرزاق ، د . غانم محمد صالح :-

۱۵۲. التطور السياسي في العراق المعاصر ، بلا مكان وسنة الطبع .

سسى يهه / سه رچاوهى فارسى

مجتبى بروزي :

۱۵۱-اوضاع سياسى كردستان (از سال ۱۲۵۸ تا ۱۳۳۵ هـ . ش) چاپ اول، تهران ، ۱۳۷۸ .

چواره م / نامه‌ی ماستهر / کوردی

ن‌زاد محمد عبد الرحمن :-

۱۵۲- پ‌اپه‌رینی شه‌شی ئه‌یلول و پ‌ه‌نگدانه‌وه‌ی له‌ شیعرێ کوردیدا، پ‌یشک‌ه‌ش کۆلیجی ئ‌یین رشدی زانکۆی به‌غدا کراوه‌، سالی ۱۹۹۸، (بلا‌ونه‌کراوه‌ته‌وه‌) .

پ‌ینجه‌م / نامه‌ی ماستهر / عه‌ره‌بی

یاسین خالد حسن :-

۱۵۳- ک‌ردستان الشرقیة، دراسة في الحركة القریة القومیة فیما بین الحربین . ۱۹۱۸-۱۹۳۹، کلیة الاداب، جامعة صلاح الدین، ۱۹۹۵ (غیر منشورة) .

فاروق علی عمر :-

۱۵۴- الصحافة الكردیة فی العراق - البدايات - ۱۹۱۴-۱۹۳۹، کلیة الاداب، جامعة بغداد، ۱۹۹۹، (غیر منشورة) .

سعدی عثمان حسین :-

۱۵۵- ک‌ردستان و الامبراطوریة العثمانیة، دراسة فی تطورها السیاسی، ۱۵۱۴- ۱۸۵۱م، اطروحة مقدمة الى مجلس کلیة الاداب، جامعة صلاح الدین، ۱۹۹۵ (غیر منشورة) .

شه‌شه‌م / نامه‌ی دکتۆرا

إسماعیل شکر رسول :-

۱۵۶- اربیل دراسه‌ تاریخیه‌ فی دورها الفکری و السیاسی (۱۹۳۹-۱۹۵۸) . کلیه‌ الاداب، جامع‌ه‌ صلاح الدین، ۱۹۹۹، (غیر منشوره‌) .

حه‌وته‌م / گۆفاره‌ کوردییه‌کان

۱. ۱۵۷ ب . هه‌وری : شارێ سلیمانی له‌ سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ دا، به‌یان، ژماره‌ (۲۸)، سالی ۱۹۷۵ .

۱۵۸- ئارام : کۆمه‌له‌ی زه‌رده‌شت له‌ میژووی کورددا، به‌یان، ژماره‌ (۱۹)، سالی ۱۹۷۴ .

۱۵۹- ئه‌حمه‌د خواجه‌ : چه‌ند بیره‌وه‌ریه‌کی میژوویی، پ‌ۆژشنبیری نوێ . ژماره‌ (۱۱۱)، سالی ۱۹۸۶ .

- ۱۶۰- ئەحمەد خواجه : گۆشت بۆتۇ ئىسقانى بۆ من ، دىققەتلىرى كوردەۋارى ،
 ژمارە (۳) ، سالى ، ۱۹۶۹ .
- ۱۶۱- ئەحمەد خواجه : مېژوۋى لام باش نىيە سلىمانى تا ۱۴ى تموزى
 ۱۹۵۸ ، ھيورا ، ژمارە (۶-۷) ، سالى ، ۱۹۵۹ .
- ۱۶۲- ئەحمەد عوسمان ئەبۇبەكر (دكتور) : كۆنگرە قاهىرەو كارو بارى
 ناۋچەكانى كورد ، نوسەرى كورد ، ژمارە (۲) ، خولى سىيەم ، سالى ، ۱۹۸۵ .
- ۱۶۳- ئىبراھىم حلمى : لىۋاى سلىمانى ، پۇشنىرى نوئى ، ژمارە (۱۱۶) ،
 سالى ، ۱۹۸۸ .
- ۱۶۴- بىرەۋەرەكانى عەبدولعەزىز يا مولكى : ئامادەكردنى سىدىق سالىح ،
 ھەزارمىزد ، ژمارە (۹) ، سالى ، ۲۰۰۰ .
- ۱۶۵- جەمال بابان : بىنەمالەى عەلەكە لە سلىمانى ، پەنگىن ، ژمارە (۱۴۰) ،
 سالى ، ۲۰۰۰ .
- ۱۶۶- جەمال بابان : پۇشدىيەى عەسكەرى لە سلىمانى ، پەنگىن ، ژمارە (۱۴۱) ،
 سالى ، ۲۰۰۰ .
- ۱۶۷- سىدىق سالىح : كامىل ھەسەن لاپەرەيەكى ون ، گۇقارى (ھەزار مىزد) ،
 ژمارە (۸) ، سالى ، ۱۹۹۹ .
- ۱۶۸- سىيامەند : پووناكېرو سىياسەت مەدارى كورد ، جەمال عىرفان ، گۇقارى
 پېيازى خويندكاران ، ژمارە (۳۰) ، سالى ، ۱۹۹۸ .
- ۱۶۹- سەبەحى غالىب : ئەمىن زەكى ، دوۋتەقەلاى بىئى سوود ، ھەزارمىزد ،
 ژمارە (۴) ، سالى ، ۱۹۹۸ .
- ۱۷۰- چەند وىستگەيەكى ژيانى مامۇستا ئىبراھىم ئەحمەد لە زمانى خۇيەۋە
 ، خاك ، ژمارە (۴۶) ، سالى ، ۲۰۰۱ .
- ۱۷۱- قادىر شالى (دكتور) : مېژوۋى تەندروستى و كارى پزىشكى لە
 سلىمانىدا ، گۇقارى سلىمانى ، ژمارە (۱۳) ، سالى ، ۲۰۰۱ .
- ۱۷۲- كەمال مەزھەر (دكتور) : خىرو بىرى راپۇرنوسىكى كورد ، بەشى
 دوۋەم ، پەنگىن ، ژمارە (۹۰) ، سالى ، ۱۹۹۶ .

- ١٧٣- کەمال مەزھەر (دکتۆر): خێرو بیڕی راپۆرنوسیکی کورد ، بەشی سێیەم ، رەنگین ، ژمارە (٩١) ، ١٩٩٦ .
- ١٧٤- کەمال مەزھەر (دکتۆر): خێرو بیڕی راپۆرنوسیکی کورد ، بەشی چوارەم ، رەنگین ، ژمارە (٩٢) ، ١٩٩٦ .
- ١٧٥- کەمال مەزھەر (دکتۆر): خێرو بیڕی راپۆرنوسیکی کورد، بەشی یەكەم، رەنگین ، ژمارە (٨٨) ، سالی ، ١٩٩٦ .
- ١٧٦- کەمال مەزھەر(دکتۆر) : کورد لە دروشمی پڕژیمی پاشەتیدا، رەنگین، ژ ، (١١٠) ، سالی ، ١٩٩٨ .
- ١٧٧- کەمال مەزھەر(دکتۆر) : کوردو شەری شووعییه ، پۆشنیری نوێ، ژمارە (١٢٥) ، سالی ، ١٩٩٠ .
- ١٧٨- کەمال مەزھەر(دکتۆر) : کوردی سلیمانی و بەغدا لە نیوان هەردوو جەنگی جیهانیدا ، گۆڤاری پەییڤین ، ژمارە ، ٩ ، سالی ، ٢٠٠٠ .
- ١٧٩- ھاوار : حاجی مستەفا پاشای یا مولکی و سمایل خانی شکاک (سمکو) ، مامۆستای کورد ، ژمارە (٨) ، سوید ، سالی ، ١٩٨٩ .
- ١٨٠- هەلۆ : پوونکردنەوێهە دەریارە ی هەندێ لە باسەکانی، چیم دی، بەیان، ژمارە (٥) ، سالی ، ١٩٧١ .

هەشتەم / گۆڤاره عەرەبیەکان :-

- ١٨١- د.احمد عثمان أبو بكر: مقترحات لإدارة مناطق كردية بعد الحرب العالمية الاولى ، كاروان ، عدد (٤٨) ، سنة ، ١٩٨٦ .
- ١٨٢- د.احمد عثمان أبو بكر: كردستان في عهد السلام ، مجلة الثقافية، قسم (١٢) ، عدد (١١-١٢) ، سنة ، ١٩٨٠ .
- ١٨٣- د.احمد عثمان أبو بكر: كردستان في عهد السلام ، مجلة الثقافية، عدد (٧) ، سنة ، ١٩٨٠ .
- ١٨٤- د.احمد عثمان أبو بكر: كردستان في عهد السلام، مجلة الثقافية، عدد (١) ، سنة ، ١٩٨٠ .

- ۱۸۵- کمال رؤوف محمد : مقابلة صحافية فريدة مع الشيخ محمود، مجلة كاروان ، عدد (۵۴) ، سنة ، ۱۹۸۷ .
- ۱۸۶- د. قواد حمه خورشيد : مدينة السليمانية دراسة في جغرافيتها التاريخية ، كاروان ، عدد (۵۴) ، سنة ، ۱۹۸۷ .
- ۱۸۷- د. عبد الفتاح علي بوتاني : معاهدة ۱۹۳۰ والدعاية الدينية المناهضة لمطالب الكورد القومية ، مجلة ، عدد (۱۱۰) ، سنة ، ۲۰۰۱ .
- ۱۸۸- د. عبد الفتاح علي بوتاني : سالنات الموصل العثمانية، مصدرا لدراسة تاريخ السليمانية، مجلة زانكوي دهورك، عدد (۲)، سنة، ۲۰۰۰ .
- ۱۸۹- د. عثمان علي : فترة الحكم المباشر ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ ، ادارہ میجرسون في جنوب كردستان، مجلة (ئالای ئیسلام)، عدد (۲-۳)، سنة، ۱۹۹۹ . (له ئەنتەرنێت وەرگیراوه)

نۆیه م / رۆژنامه کوردییەکان :-

(رۆژنامە ی پێشکەوتن)

- ۱۹۰- پێشکەوتن ، ژماره (۳) ، ۱۳/۵/۱۹۲۰ .
- ۱۹۱- پێشکەوتن ، ژماره (۱۲) ، ۱۵/۷/۱۹۲۰ .
- ۱۹۲- پێشکەوتن ، ژماره (۴۶) ، ۱۰/۳/۱۹۲۱ .
- ۱۹۳- پێشکەوتن ، ژماره (۴۷) ، ۱۷/۳/۱۹۲۱ .
- ۱۹۴- پێشکەوتن ، ژماره (۶۵) ، ۲۱/۷/۱۹۲۱ .
- ۱۹۵- پێشکەوتن ، ژماره (۷۶) ، ۶/۱۰/۱۹۲۱ .
- ۱۹۶- پێشکەوتن ، ژماره (۹۶) ، ۲۳/۲/۱۹۲۲ .
- ۱۹۷- پێشکەوتن ، ژماره (۹۷) ، ۲/۳/۱۹۲۲ .
- ۱۹۸- پێشکەوتن ، ژماره (۹۹) ، ۱۶/۳/۱۹۲۲ .

پۇرنامە (بانگ كرستان)

- ۱۹۹-بانگ كرستان ، ژماره (۱) ، ۱۹۲۲/۸/۲ .
- ۲۰۰-بانگ كرستان ، ژماره (۲) ، ۱۹۲۲/۸/۱۴ .
- ۲۰۱-بانگ كرستان ، ژماره (۵) ، ۱۹۲۲/۹/۴ .
- ۲۰۲-بانگ كرستان ، ژماره (۶) ، ۱۹۲۲/۹/۱۸ .
- ۲۰۳-بانگ كرستان ، ژماره (۷) ، ۱۹۲۲/۹/۲۲ .
- ۲۰۴-بانگ كرستان ، ژماره (۹) ، ۱۹۲۲/۱۰/۸ .
- ۲۰۵-بانگ كرستان ، ژماره (۱۰) ، ۱۹۲۲/۱۰/۱۵ .
- ۲۰۶-بانگ كرستان ، ژماره (۱۳) ، ۱۹۲۲/۱۱/۳ .
- ۲۰۷-بانگ كرستان ، ژماره (۱۴) ، ۱۹۲۳/۶/۸ .

پۇرنامە (بانگ هه ق)

- ۲۰۸-پۇرنامە بانگ هه ق ، ژماره (۱) ، ۱۹۲۳/۳/۲۸ .

پۇرنامە (اميد استقلال)

- ۲۰۹-اميد استقلال ، ژماره (۱) ، ۱۹۲۳/۹/۲۰ .
- ۲۱۰-اميد استقلال ، ژماره (۲) ، ۱۹۲۳/۹/۲۸ .
- ۲۱۱-اميد استقلال ، ژماره (۳) ، ۱۹۲۳/۱۰/۴ .
- ۲۱۲-اميد استقلال ، ژماره (۱۰) ، ۱۹۲۳/۱۱/۲۲ .

پۇرنامە ژيانهوه :-

- ۲۱۳-ژيانهوه ، ژماره (۴) ، ۱۹۲۴/۹/۱۵ .
- ۲۱۴-ژيانهوه ، ژماره (۶) ، ۱۹۲۴/۱۰/۳ .
- ۲۱۵-ژيانهوه ، ژماره (۹) ، ۱۹۲۴/۱۱/۲۱ .
- ۲۱۶-ژيانهوه ، ژماره (۱۵) ، ۱۹۲۵/۲/۱۶ .
- ۲۱۷-ژيانهوه ، ژماره (۱۶) ، ۱۹۲۵/۲/۱۹ .
- ۲۱۸-ژيانهوه ، ژماره (۱۷) ، ۱۹۲۵/۲/۲۳ .
- ۲۱۹-ژيانهوه ، ژماره (۱۹) ، ۱۹۲۵/۳/۳ .
- ۲۲۰-ژيانهوه ، ژماره (۲۰) ، ۱۹۲۵/۳/۹ .

- ۲۲۱-ژیانهوه ، ژماره (۲۴) ، ۱۹۲۵/۴/۱۹ .
- ۲۲۲-ژیانهوه ، ژماره (۲۶) ، ۱۹۲۵/۵/۱۴ .
- ۲۲۳-ژیانهوه ، ژماره (۳۰) ، ۱۹۲۵/۷/۱۰ .
- ۲۲۴-ژیانهوه ، ژماره (۳۱) ، ۱۹۲۵/۷/۱۶ .
- ۲۲۵-ژیانهوه ، ژماره (۵۰) ، ۱۹۲۵/۱۱/۲۶ .
- ۲۲۶-ژیانهوه ، ژماره (۵۴) ، ۱۹۲۵/۱۲/۲۴ .

روژنامه‌ی ژیان :-

- ۲۲۷-ژیان ، ژماره (۵) ، ۱۹۲۶/۲/۱۸ .
- ۲۲۸-ژیان ، ژماره (۸) ، ۱۹۲۶/۳/۱۱ .
- ۲۲۹-ژیان ، ژماره (۹) ، ۱۹۲۶/۳/۱۸ .
- ۲۳۰-ژیان ، ژماره (۱۰) ، ۱۹۲۶/۳/۲۵ .
- ۲۳۱-ژیان ، ژماره (۱۱) ، ۱۹۲۶/۴/۱ .
- ۲۳۲-ژیان ، ژماره (۱۲) ، ۱۹۲۶/۴/۱۲ .
- ۲۳۳-ژیان ، ژماره (۱۳) ، ۱۹۲۶/۴/۲۲ .
- ۲۳۴-ژیان ، ژماره (۲۵۸) ، ۱۹۳۰/۸/۲۸ .
- ۲۳۵-ژیان ، ژماره (۲۶۰) ، ۱۹۳۰/۹/۲۲ .
- ۲۳۶-ژیان ، ژماره (۲۶۱) ، ۱۹۳۰/۱۰/۶ .

روژنامه‌ی کوردستانی نوئ :-

- ۲۳۷-که‌مال ره‌ئوف محمه‌د : یه‌که‌م حکومه‌تی کوردستان ، کوردستانی نوئ ، ژماره (۱۱۶۶) ، ۱۹۹۵/۲/۱۵ .
- ۲۳۸-که‌مال ره‌ئوف محمه‌د : جه‌معیه‌تی ئیتحاد و ته‌ره‌قی عوسمانی - لقی سلیمانی ۱۹۰۸ ، کوردستانی نوئ ، ژماره (۱۴۸۶) ، ۱۹۹۷/۱۰/۳۰ .
- ۲۳۹-که‌مال ره‌ئوف محمه‌د : جه‌معیه‌تی ئیتحاد و ته‌ره‌قی عوسمانی - لقی سلیمانی ۱۹۰۸ ، کوردستانی نوئ ، ژماره (۱۴۸۷) ، ۱۹۹۷/۱۱/۲ .
- ۲۴۰-که‌مال ره‌ئوف محمه‌د : جه‌معیه‌تی ئیتحاد و ته‌ره‌قی عوسمانی - لقی سلیمانی ۱۹۰۸ ، کوردستانی نوئ ، ژماره (۱۶۰۶) ، ۱۹۹۸/۵/۵ .

- ٢٤١- كەمال رهئوف محەمەد : يەكەم قوتابخانەى كىژانى سلیمانی سالى
١٩١٥ ، كوردستانی نوێ ، ژماره (١٣٠٧) ، ١٩٩٦/٦/١٢ .
- ٢٤٢- كەمال رهئوف محەمەد : يەكەم قوتابخانەى كىژانى سلیمانی سالى
١٩١٥ ، كوردستانی نوێ ، ژماره (١٣٠٧) ، ١٩٩٦/٦/١٩ .
- ٢٤٣- كەمال رهئوف محەمەد : جەمعیەتى پێشكەوتنى كوردان ، سلیمانی
١٩٢٦ ، كوردستانی نوێ ، ژماره (١٤٦٢) ، ١٩٩٧/٦/١٤ .
- ٢٤٤- كەمال رهئوف محەمەد : جەمعیەتى پێشكەوتنى كوردان ، سلیمانی
١٩٢٦ ، كوردستانی نوێ ، ژماره (١٤٦٣) ، ١٩٩٧/٦/١٦ .
- ٢٤٥- سەدیق سالىح : يەكەم حكومەتى كوردستانی جنوبی (١٩١٨/١١/١٧)-
١٩١٩/٦/١٨ ، بەشى يەكەم ، كوردستانی نوێ ، ژماره (٢٣٥٦) ،
٢٠٠١/١/١٨ .
- ٢٤٦- سەدیق سالىح : يەكەم حكومەتى كوردستانی جنوبی (١٩١٨/١١/١٧)-
١٩١٩/٦/١٨ ، بەشى يەكەم ، كوردستانی نوێ ، ژماره (٢٣٥٧) ،
٢٠٠١/١/٢٠ .
- ٢٤٧- سەدیق سالىح : يەكەم حكومەتى كوردستانی جنوبی (١٩١٨/١١/١٧)-
١٩١٩/٦/١٨ ، بەشى يەكەم ، كوردستانی نوێ ، ژماره (٢٣٥٨) ،
٢٠٠١/١/٢١ .
- ٢٤٨- سەدیق سالىح : رهشید شەوقى يەكەمین يادداشت نووسى كوردی،
كوردستانی نوێ ، ژماره (٢٥٩٢) ، ٢٠٠١/١٠/٢٤ .
- ٢٤٩- عەبدولرەقیب یەسەف : شیخ مەحمود لە دوازدەهەمین پوژی حوکمداری
خۆیدا زمانی كوردی لە دادگادا كرده زمانی رەسمى ، كەچى ئیستا لە
دادگادا رەسمى نیە ، كوردستانی نوێ ، ژماره (٢٥٠٨) ، ٢٠٠١/٧/١٨ .
- ٢٥٠- حەمە بۆر : حاجى عەلى بەسێ ی قارەمان ، كوردستانی نوێ ، ژماره
(١٧١٩) ، ١٩٩٨/١٠/١٤ .
- ٢٥١- نەوشیروان مستەفا ئەمین : كوردستانی عێراق و دیاردهى فرە حزبی،
كوردستانی نوێ ، ژماره (٢١٢٠) ، ٢٠٠٠/٦/١ .
- دەیهەم / رۆژنامە عەرەبیەکان :-**
- ٢٥٢- د. کمال مظهر احمد : وثائق و حقائق عن حركات الشيخ محمود، جريدة
(التاخي) ، عدد (١٤٥٤) ، ١٩٧٣/١٠/٨ .

٢٥٣- د. کمال مظهر احمد : الأستاذ إسماعيل حقي شاييس يروي صفحات من نضاله جريدة (التآخي) ، عدد (١٤٦٠) ١٥ تشرين الاول ١٩٧٣.

٢٥٤- د. كمال مظهر أحمد : صفحات يرويها الأستاذ فؤاد مستي، جريدة (التاخي)، عدد (١٥٨٢)، ١٩٧٤/١٢/٢١.

٢٥٥- توفيق وهبي: اصل تسمية (قلا جوالان)، جريدة (التاخي)، عدد (١٤٥٤)، ١٠/٨/١٩٧٣.

٢٥٦- يوسف أمين رسول : صفحات مشرقة من نضالات شعبنا الكردي، معركة باب السراي، ذكريات طفل عاصر تلك الأحداث، جريدة (الاتحاد)، عدد (٤٥٠)، ٢٠٠١/١٢/٧.

يائزدهم / دهستوويس :-

شیخ قادری حنفی :

۲۵۷- یادداشت :

میرزا ئەمین مەنگوری :

۲۵۸- حقائق به سهراتی شیخ محمود له پنهانی ئیستقلالی کورددا ، له ۱۸/۱۰/۱۹۵۲ نوو سراوه .

رهشید شہوقی :

۲۵۹- به سهره اتووی کاکه ره شید شه و قی - سهرگوزشته.

دوانزه هم / چاويکه وتن :-

٢٦٠- چاوپيڪه وٽني (تويزهر) له گهل بهه شتي (مهلا جه ميل پوڙبه ياني) له ريگه وٽي ٢٠٠١/٢/١٧، به غداد.

٢٦١- چاوپيڪه وٽني (تويڙهر) له گهل (كهريم زهند) له پيڪه وٽي
٢٠٠٠/١١/٢١، سلطاني.

٢٦٢- چاوپيڪه وٽني (تويژمر) له گهل (د.كاوس قهفتان) له پيکه وټي
٢٠٠١/١٢/٢٥، سلېماني.

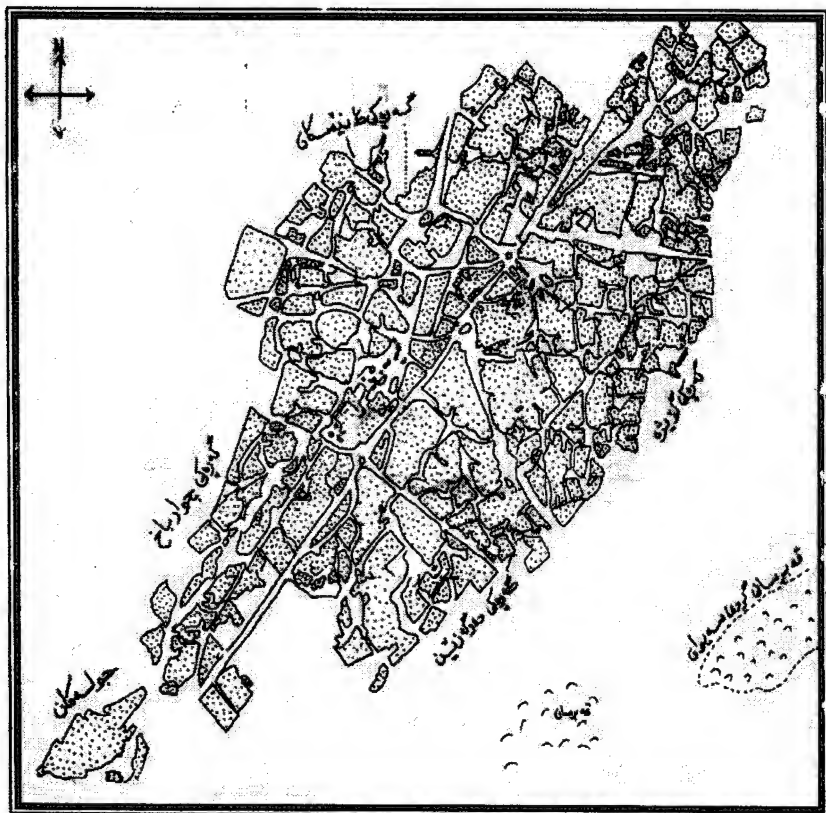
۲۶۳- چاوپيښه وټن له گڼل ماموستا (ئبراهيم نه حمده) ، حه مه سالج سه عید له کومه له ی که له پوری کورد له ریکه وتی ۱۹۹۲/۲/۱۳ نه نجامی داوه .

٢٦٤- چاوپيڻڪه وتني كه نالي ته له فزيوني (Med. TV) له گهال ما موستا
(نيراهيم نه حمهد).

د. فؤاد حمە خورشيد : مدينه السليمانية ، كاروان ژماره ۵۴

د. فؤاد حمه خورشید :- السليمانيه دراسه في جغرافيتها التاريخيه ، كاروان ،

ژماره ۵۴

پېرست

* پېشەكى ۵

بەشى يەكەم

- سليمانى لە دوا سالەكانى حوكمرانى دەولەتى عوسمانيدا (۱۸۹۰-
 ۱۹۱۸) ۱۴
 باسى يەكەم: شوينى جوگرافى شارى سليمانى ۱۵
 باسى دووهم: رەگ و پېشەى ناوى سليمانى ۱۷
 باسى سىيەم: بارودۇخى كارگېرى و پاميارى ۲۳
 باسى چوارەم: بارودۇخى كۆمەلەيەتى و ئابوورى ۳۹
 باسى پىنچەم: بارودۇخى خويندن و خويندەوارى ۵۴
 باسى شەشەم: بارودۇخى تەندروستى ۶۷

بەشى دووهم

- سليمانى لە پۇژگارى حوكمرانى ئىنگلىزدا (۱۹۱۸-۱۹۲۲) ۷۶
 باسى يەكەم: سليمانى و ھاتنى ئىنگلىز ۷۷
 باسى دووهم: سليمانى لە سەردەمى يەكەمىن حوكمدارىيەتى شىخ
 مەحمود دا ۹۶
 باسى سىيەم: سەردەمى حوكمى راستەوخۇى ئىنگلىز لە
 سليمانيدا ۱۱۹

بەشى سىيەم

- سليمانى لە سەردەمى حوكمدارىيەتى شىخ مەحمود دا ۱۴۹
 باسى يەكەم: بارودۇخى سليمانى بەر لەھىنانەوہى شىخ
 مەحمود ۱۵۰

- ۱- ھاټنەۋەى شىخ مەحمود بۇ سلىمانى ۱۵۶
- ۲- گەرپانەۋەى ئىنگىلىز بۇ سلىمانى ۱۶۹
- ۳- سىيھەمىن ھوكمدارىيەتى شىخ مەحمود ۱۷۲
- باسى دوۋەم: ھاټنى سىمكۆى شىكاك بۇ سلىمانى ۱۷۸
- باسى سىيھەم: يىروباۋەرى سىياسى لە سلىمانىدا ۱۹۰

بەشىن چۈارەم

سلىمانى لە سالانى ھەردوۋ ھۆكۈمەتى بەرىتانى وعىراقىدا
(۱۹۲۵-۱۹۳۲)..... ۱۹۹

باسى يەكەم: سلىمانى وكىشەى ويلايەتى موسۇل

- ۱- بارودۇخى سلىمانى دۋاى گەرپانەۋەى ئىدارەى بەرىتانيا ۲۰۰
  - ۲- ھاټنى لىژنەى (كۆمەلەى گەلان) بۇ سلىمانى ۲۰۷
  - باسى دوۋەم: كۆمەلەۋ رېكخراۋە سىياسىيەكانى سلىمانى ۲۱۷
  - ۱- جەمعيەتى پىشكەۋتنى كوردان ۲۲۳
  - ۲- جەمعيەتى زەردەشتى ۲۲۴
  - ۳- لقى كۆمەلەى خۇيبوۋن لەسلىمانى ۲۲۸
- باسى سىيھەم: راپەرىنى ۶ى ئەيلولى ۱۹۳۰ (بەردەركى سەرا)

- ۱- ھۆكارەكانى راپەرىنەكە ۲۳۰
- ۲- راپەرىنى بەردەركى سەرا ۲۳۹
- دەرئەنجام ۲۵۰
- لىستى سەرچاۋەكان ۲۵۲
- پاشكۆكان ۲۷۵
- پىرست ۲۷۷

سوپاسى ۋە پىزىزانى

— زۆر سوپاسى بەرىز ھەڭال (مام جەلال) سەۋكى ھەرىمى كوردستان دەكەم
 كە ھاۋكارى كىردىم بۇ لە چاپدانى ئەم بەرمەمە

— زۆر سوپاسى پاگرايەتى كۆلىڭى زانستە مۇقايەتەكان و سەۋكايەتى بەشى
 مېۋو دەكەم كە دەرەتە خويىندى بالايان بۇ رەخساندىم.

— سوپاسى ھەردو سەپرشتىارى بەرىزم (د. كاوس قەفتان) و (د. دلىر
 ئەحمەد) دەكەم كە ئەركى سەپرەشتى كىردى ئەم ماستەر نامەيەيان گرتە
 ئەستۇ.

— سوپاسى بېپايانم بۇ مامۇستا بەرىزەكانم (د. نەبەز مەجىد ئەمىن) و (د. كەمال
 عەلى) كە لە ماۋەى دوو سالى خويىندى زۆر لەگەلم مەندو بوون

— زۆر سوپاسى مامۇستا مېۋو نووسى گەۋرەى كورد (د. كەمال مەزمەر)
 دەكەم كە دىلسۆزانە ھاۋكارى و رېنۇيتى زۆرى كىردىم.

— سوپاسى بەرىز (نەۋشىروان مستەفا) دەكەم كە بەسەرنج و تېببىيەكانى
 بابەتەكەى دەۋلەمەند تر كىردىم.

— زۆر سوپاسى بەرىزان (سەدىق سالىح و رەفىق سالىح) دەكەم كە ھاۋكارى
 تۇرپان كىردىم.

— زۆر سوپاسى بەرىز (سەمەد مەمەد) سى سىكرىتىرى كۆمەلەى خويىندىكارانى
 كوردستان دەكەم.

— سوپاسى بى پايانىشم بۇ ئەم بەرىزانە ھەيەكە ھەرىكەۋ بەپىيى تۈانا دەستى
 يارمەتپان بۇ دىرېژ كىردىم (مامۇستا جەمال بابان ، عبد الرقيب يوسف ، غەفورى
 مىرزا كەرىم ، كەرىم زەند ، مامۇستا سەروەر عبد الرحمن ، خەندە سەئىد).

تېيىنى

ئەم بەرھەمە لە بنەپەتدا تېزى ماستەرى نوسەرە كە لە رېكەوتى ۲۰۰۲/۳/۵
گفتوگۇ كراو بە پلەى زۆرباش پەسەند كراو ليژنەى گفتوگۇ لەم بەريژانەى لای
خوارەوہ پيڭ ھاتبوو.

۱. پ.ى.د. نەبەز مەجيد ئەمين سەرۆك
۲. د. كەمال عەلى محمد ئەندام
۳. د. خەسرەو عبدالرحيم نجم ئەندام
۴. پ.د. كاوس قەفتان ئەندام و سەرپەرشتيار
۵. د. دلير ئەحمەد ئەندام و سەرپەرشتيار